ב נאדר
ד נעדכטנ פון
אדטנ מעמטר

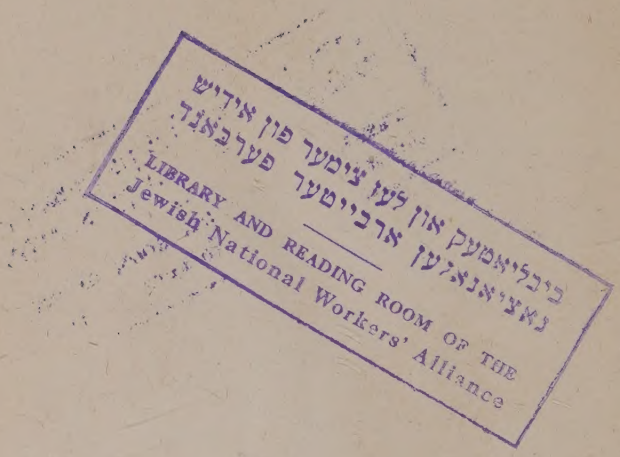
ביבליאטעק און לעזע צימער פון אידיש
נאציאנאלען ארבייטער פערבאנד
LIBRARY AND READING ROOM OF THE
Jewish National Workers' Alliance

ביבליאטעק און לייזע צימער פון אידיש
נאציאנאלע ארבעטער פערבאנד
LIBRARY AND READING ROOM OF THE
Jewish National Workers' Alliance

כ. נאָריַן

(י. נוידא)

די נעשיכטע פון אידישען טהעאַטער

(צוויי טויזענד יאהר טהעאטער ביי אידען)

ערשטער באַנד.

ליטעראַרישער פערלאג

256 איסט בראדווי, ניו־יאָרק.

1918.

שלמה עטינגער

אברהם בער גאָטלאָבער

אברהם גאָלדפאַדען

מיין ווייב און בעסטען חבר ליזע א מתנה.

די נעשיכטע פון אידישען טהעאטער איז דאס ערשטע און אייניגינג וועלט פון דעם מין איז אונזער ליטעראטור, און עס איז פערשפארט צו זאגען, אז אין אנדערע ליטעראטורען האט מען זעהר וועניג נעשריבען וועגען דער אידישער ביהנע. דער אמת איז, אז די אידישע ביהנע איז נאך זעהר וועניג אויסגעפארשט נעווארען און דאס וועניגע וואס איז אויף דעם פעלד נעטהאן נעווארען איז אפט נעגומען אויף כארג. אין דעם האזיגען וועלט האב איך זיך נעשטעלט א כלל ניט צו פערלאזען זיך אויף ידיעות נעגומען פון צווייטער האנד און וויי וועיט עס איז נאר מעגליך נעווען האב איך אונטערזוכט די ערשטע קוואלען.

א היבשער טהייל פון דעם האזיגען וועלט האט זיך איז די לעצטע זיבען יאהר נעדרוקט אין דער פארם פון בעזונדערע אבהאנדלונגען און ארטיקלען אין פערשיידענע פעריאדישע אויסגאבען. די ערשטע עטליכע קאפיטלאך פון דעם ערשטען טהייל האבען זיך אין א משך פון פיער יאהר נעדרוקט אין דעם מאגאזליכען זשורנאל „צוקונפט". עטליכע קאפיטלאך פון דעם צווייטען טהייל האבען זיך נעדרוקט אין דער וועכענטליכער צייטונג „אמעריקאנער" און בעזונדערע קאפיטלאך זיינען פערעפענטליכט נעווען אין פערשיידענע צייטשריפטען. די נעשיכטע האט צוליעב דעם אננענומען מעהר דעם אינטיסען כאראקטער פון ארטיקלען, ווי דעם קאלטען טאן פון דעם שטרענגען היסטאריקער, און אזוי ווי מיין זשאנר און טעמפעראמענט זיינען ניט פון א שרייבער פון נעשיכטע, האב איך דעם כאראקטער ניט נעוואלט ענדערן.

אויך צוליעב דעם וואס א היבשער טהייל פון דעם האזיגען וועלט איז נעווען נעדרוקט אין פערשיידענע צייטשריפטען, איז דאס אויסלענגען ניט ארויסנעקומען אזוי יונימפארם ווי איך האב נעווואונשען.

הגם אמעריקא איז נעווארען די היים פון די סאמע וויכטיגע שעפער פון דער אידישער ביהנע, צייט דער נרונדשטיין פון אידישען טהעאטער איז נעלענט נעווארען אין בוקארעסט, און איך בין מיט זיי אלעמען נעווען פערזענליך בעקאנט און נעקומען מיט זיי אין בעריהרונג, וואלט דאך די נעשיכטע זעהר פיעל נעליטען, וועז מען זאל מיר ניט קומען צו הילף מיט נוטיגע ידיעות און ערפאהרונגען. די נרעסטע הילף האט מיר נענעבען אברהם זלמן פריידוס, דער קאפ פון דעם אידישען דעפארטמענט פון דער ניו יארקער פאבליק לייברערי און איך אייך זיך אויסצודרייקען אייהם מיין טיעפע דאנקבארקייט. אויך זעהר פיעל פערפליכטעט בין איך ל י י ז ע ר צ ו ק ע ר מ א ן און י ש ר א ל ו ו י י נ ב ל ו ם, ביידע זיינען פון די ערשטע שוישפיעלער און ביידע האבען מיר פיעל נעהאלפען צו ארויסנטירען זיך אין דער פערפלאנטעטער תקופה פון דעם אידישען טהעאטער

Copyright by B. Gorin
1918.

אינהאלטם פערצייכנים.

פאַרוואַרט — זייט 5

ערשטער קאַפּיטעל: — טהעאטער אין ירושלים.
די אידישע טהעאטער־קאַמפּאַניעס אין ירושלים. — הורדוס בויט טהעאטערס אין ארץ ישראל. — פערזוך צו טוידטען הורדוס אין טהעאטער. — די תנאים זיינען נגנעז טהעאטער. — קענינ אנריפא דער נרויסער און דער תנא שטעוון. — פאר וואס דער ריינער אידישער נייסט איז נעווען נגנעז אזא אונטערהאלטונג. — בעוואוסטער אידישער אקטיאר איז די צייטען פון נירון קיסר. — די דראמע „יציאת מצרים" פאר'ן חורבן. — — — — — — — — — — זייט 7

צווייטער קאַפּיטעל: — דער אַנהויב פון פורים שפּיעל.
דער אונטערגאנג פון טהעאטער ביי אלע פעלקער. — דער נייער סארט דראמע ביי אידען. — די ערשטע פארשטעלונגען פון פורים שפּיעל דורכגעווייקט מיט אידישען בלוט אין 415. — ווי אזוי דאס פורים שפּיעל האט זיך ענטוויקעלט. — דראמאטישע זירונג פון מגלת אסתר אין נייטען יאהרהונדערט. — פאר וואס דאס פורים שפּיעל האט זיך ניט נעקענט ריהלען פון ארט. — פאר וואס פורים האט מעגליך נעמאכט פארשטעלונגען. — אידישע דראמאטורגען אין שפּאניען. — ערשטער פערזוך צו שאפען די העברעאישע דראמע. — משה חיים לוצאטא און זיינע דראמעס. — יאוע דע סילווא אין פארטוגאל. — קאמף פון רבנים נגנעז אידישען טהעאטער אין איטאליען אין אכטצעהנטען יאהרהונדערט. — אידישע טהעאטערס אין זיך אמעריקא אין 18טען יאהרהונדערט — — — — — — — — — — — — — — 19

דריטער קאַפּיטעל: — די עלטסטע אידישע פורים שפּיעלס.
פורים שפּיעלס אין מאמע לשון. — שפּיל פון טב יעקלזיין נעשריבען אין 1598. — פורים שפּיעלס פון דעם 17טען און אנהויב 18טען יאהרהונדערט. — אויסצינג פון בעקאנטסטען פורים שפּיעל און פאר וואס מען האט עס פערבראנט אין פראנקפורט אם מאין. — ערנסטערע פורים שפּיעלס. — וועד עס האט אין זיי נעשפּיעלט. — דער איינפלוס פון די פאכאבנע פורים שפּיעלס. — — — — — — — — 41

פיערטער קאַפּיטעל: — די ערשטע מאדערנע אידישע קאמעדיע.
די שייכות פון השכלה צו טהעאטער. — די דריי יסודות פון א טהעאטער. — אהרן וואפסזאן און זיין קאמעדיע אין אידיש. — דער חדוש וואס פון דעם בערלינער חדר זאל נעלענט וווערען דער נרונדשטיין פון אידישער דראמע. — דער טעות וואס שטיינשניידער האט נעמאכט. — דער שליסעל צו דייטשמעריש אין די שפּעטערדינע אידישע שטיקער — — — — — — — — — — — — — — — — — — 64

פינפטער קאַפּיטעל: — אידען אויף פּרעמדע דראמאטישע פעלדער.
דער ערשטער איד אויפן פעלד פון דער דייטשער דראמע. — די ערשטע דראמע פון א רוסישען אידען אויף דער רוסישער ביהנע. — רשעל — — — — — 83

זעקסטער קאַפּיטעל: — ערשטע אידישע דראמאטורגען אין רוסלאנד.
דר. שלמה עטינגער און זיין „סערקעלע". — זיין איינפלוס אויף נאטלאבער. — ישראל אקסענפעלד און זיינע דראמאטישע ווערק. — די קאמעדיע אלס מיטעל צו קעמפען נעגען חסידיזם. — „די וווייבערשע קניפלאך". — „די טאקסע" פון מענדעלע מוכר ספרים — — — — — — — — — — — — — — — — — — 89

אין בוקארעסט און די ערשטע יאהרעז אין רוסלאנד, א תקופה, וואס האט שוין אנגענומען א לענגראריש כאראקטער.

א בעזונדערע דאנק קומט מארים היינע, יעקב קאצמאן, יצחק ליבערמאן, מאקס ראזענטהאל, נחום ראקאוו, משה ריכטער, סעם אדלער, בן עמי, לאזאר פריעד, שלמה נאל־דינבורג, מארים מאשקאוויטש און שלמה פערלמוטער פאר די נויטיגע אויסקינפטע, וואס זיי האבען מיר געגעבען.

איך ווייס ניט צי די רשימה פון אידישען רעפערטואר איז ארויסגעקומען אזוי פאלקאם ווי איך האב געוואונשען, נאר איך האב ניט געשפארט קיין מיה און צייט צו מא־כען א סדר אין דעם תהו ובהו צעטעל פון די אידישע פיעסען. ווי שווער די דאזיגע אויפגאבע איז געווען, קען מען זיך אנשטויסען דערפון, וואס די פערפאסערס גופא ווייסען ניט וואס פאר א פיעסען זיי האבען אנגעשריבען און וועגען כראנאלאגיע איז אבגערעדט. א סך שטיקער זיינען אויפגעפיהרט געווארען אין פערשיידענע ערטער און פערשיידענע צייטען אונטער פערשיידענע נעמען. אזוי למשל, איז לאטיינער'ס אפערעטע „גבריאל" בעקאנט אין רוס־לאנד אונטער'ן נאמען „חינקע אוז פינקע", ריכטער'ס „הערצלע מיוחס" איז אין אמעריקא געשפיעלט געווארען אונטער'ן נאמען „טייבעלע". אפט ווערען ניט נאר די נעמען פון די שטיקער געענדערט, נאר אויך די נעמען פון די פערפאסערס פערבינטען. אזוי, למשל, איז נעדרוקט אין קראקא א שטיק „שלמה גארנע" און דער נאמען פון דעם פערפאסער איז אנגענעבען לאטיינער. דאס שטיק איז אויפגעפיהרט געווארען אין אמעריקא און האט נע־הייסען „הדסה" און דער פערפאסער איז נאר הורוויטש.

איך בין ניט זיכער צי ביי מיין גאנצער פארזיכטיגקייט איז מיר נעלונגען אויסצו־מיידען אועלכע טעותים, דאס, דאכט זיך, וואלט אונטער אזעלכע אומשטענדען נאר נעווען אונמענליך, נאר ביי מיר איז קיין ספק ניט, אז נייניציג פראצענט אין דער רשימה איז ריין צהן נרייזען.

לכתחילה האב איך בדעה נעהאט אנצוגעבען וווי וויים מיר איז בעקאנט די קוועלען, פון וואנען א סך פיעסען זיינען נענומען געווארען, אבער נאר ניך האב איך ארומנע־זעהן, אז די אויפגאבע איז א צו שווערע, און עס וועט זיין נענוג אויפמערקזאם צו מאכען, אז נייניציג פראצענט פון אידישען רעפערטואר זיינען איבערגעמאכט פון פרעמדע פיעסען.

דער מחבר.

ערשטער קאפיטעל.

טהעאטער אין ירושלים.

נאר די אלטע פארצייטיגע וועלט האט פון קיין טהעאטער ניט געוואוסט, די דראמע איז איהר נעווען אין נאנצען פרעמד. די גריכען זיינען געווען דאס ערשטע פאלק וואס האט געשאפען די דראמע. אין גריכענלאנד האט זיך די דראמע אנגעהויבען צו ענט־ וויקלען מיט א יאהר דריטהאלבען טויזענד צוריק און דארטען האט זי דערגרייכט צו דער העכסטער מדרגה פון פאלקאמענהייט.

פון גריכענלאנד האט זיך די קונסט פון טהעאטער געגומען פערשפרייטען סיי צווישען די פעלקער, וואס עס האט בעצוואונגען אוז סיי צווישען זיינע בעצווינגער. אלעקסאנדער מוקדן האט א האלבע וועלט איינגענומען אוז איינגעפלאנצט דארטען די גריכישע קולטור. די רוימער האבען שפעטער זייער יאך אנגעטהאן די גריכען אוז האבען פון זייערע בעזיענטע איבערגענומען זייער קולטור.

ארץ ישראל האט אויך ניט נעקאנט ווידערשטעהן דעם צויבער פון העלעניזם, אוז די אידישע אריסטאקראטיע איז נעווארען דורכ־ נעדרונגען מיט'ן גריכישען נייסט. אין די לעצטע פאר הונדערט יאהר פאר'ן חורבן בית שני איז די אומגאנגס־שפראך צווישען די אידישע אריסטאקראטען נעווארען גריכיש. יוסף, שמעון הצדיק'ס אייניקעל, האט בריוט נעשפענט די טהויערען פון ירושלים פאר'ן גריכישען אינפלוס. די קינדער פון יהודה האבען זיך אבנגענעבען מיט אלערלייי אלימפישע שפיעלען אוז די אידישע העלעניסטען האב־ בען אפילו נעפייערט דעם יום טוב לכבוד דעם גריכישען ווין־נאט דיאניסיאס, בעסער בעוואוסט אונטער דעם רוימישען נאמען באקכוס.

זיבעטער קאפיטעל : — די ערשטע טהעאטער פארשטעלונגען.

אין ווארשא זיינען געמאכט געווארען הכנות צו געבען פארשטעלונגען פון אידישע שטיקער אין 1837. — פאר וואס דער דאזאר איז ארויסגעטראטען מיט א מסירה.— תלמידים פון ראבינער־שול גיבען אידישע פארשטעלונגען אין בערדיטשעוו אין די פופציגער יאהרען. — אלערהעכסטער דאנק פון קיסר. — א נייער מין אונטערהאלטונג אין די פופציגער יאהרען.—די בראדער זינגער.—מיניאטורע פארשטעלונגען — 132

אכטער קאפיטעל : — דער גרינדער פון אידישען טהעאטער.

דער איינפלוס פון סערקעלע אויף אברהם גאלדפאדען און זיין ערשטע דראמאטישע ווערק. — גאטלאבער וועקט אין גאלדפאדען'ען דעם פאעטישען געפיהל. פון א לעהרער ווערט גאלדפאדען א סוחר און ענדיגט מיט א באנקראט. — אין אויסלאנד נעהמט זיך גאלדפאדען צו א צייטונג. — קומט אין רומעניען אין די אינטערעסען פון א צייטונג און בענעגענט זיך מיט ישראל גראדנער. — די פיאסקא ביי זיין ערשטען ארויסטרעטען פאר א פובליקום אין יאסי. — ווי אזוי גראדנער קומט איהם צו הילף — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 150

ניינטער קאפיטעל : — דער ווינקעלשטיין געלעגט.

גאלדפאדען מאכט גראדנער'ן א פארשלאג צו שפיעלען גאנצע שטיקער. — דאס ערשטע ווילדע שטיק. — גאלדפאדען מיט פוטהאלבען אקטיארען. — די בהלה און „די רעקרוטען". — די נע ונד קאמפאניע לערנט זיך צו הויבען הקפות. — גאלדפאדען אין בוקארעסט. — וואו ער האט אקטיארען געזוכט. — מאגולעסקא און צוקערמאן טרעטען אריין אין זיין קאמפאניע. — ווי אזוי גאלדפאדען האט געשריבען „שמענדריק". — דער געדרוקטער „שמענדריק" פון 1875. — גראדנער טרעט ארויס און גרינדעט א בעזונדערע קאמפאניע אין יאסי. — יוסף לאטיינער אין גראדנער'ס קאמפאניע. — די ערשטע פרווי אויף דער אידישער ביהנע. — משה הורוויטש גרינדעט א קאמפאניע. — די רוסיש־טערקישע מלחמה און דער גאלדענער מבול אין אידישען טהעאטער — — — — — — — — — — — — — — 167

צעהנטער קאפיטעל : — טהעאטער קלייבט זיך איבער קיין רוסלאנד.

די קעלער זינגער אין אדעס. — די ערשטע פארשטעלונגען אין רעמעסלעני קלוב.— גאלדפאדען קומט נאך דער מלחמה קיין אדעס און נעהמט מארינסקי טהעאטער. — כמעט אלע שפעטערדיגע שטערען זיינען שוין אויף דער ביהנע. — דער צעטיל פון שפיעלער וואקסט זעהר שנעל. — די צויבערקראפט פון דער ביהנע פאר די שפיעלער. — דער גריכישער בעל הבית פון מארינסקי טהעאטער שטופט ארויס גאלדפאדענ'ען. — מאגולעסקא מיט זיין קאמפאניע אין אדעס. — די ערשטע אויפפיהרונג פון „שולמית. — יוסף לערנער און וויעך ענטפערט די פראגע וועגען בעסערע פיעסען. — רש"י קאצענעלענבויגען, מ. ל. ליליענבלום הויבען אן צו שרייבען פאר'ן טהעאטער. — לינעצקי קומט מיט א פיעסע און האט חרטה. — לערנער פעראייניגט זיך מיט נחום מאיר שייקעוויטש (שמ"ר). — מענדעלע מוכר ספרים שרייבט דעם „פריזיוו" פאר'ן אידישען טהעאטער. — דער אידישער טהעאטער ווערט פערבאטען אין רוסלאנד. — אידישע קאמפאניעס צוזייעט און צושפרייט. — די ערפאהרונגען פון א אידישער טרופע אין דייטשלאנד. — אבשאצונג פון גאלדפאדען — — — — — — — — — — — — — — — — — 204

דעם גריכישען גאט דיאניסאס, דעם גאט פון וויין. יעדע פארשטע־
לונג איז טהעאטער איז געווען אן עבודה זרה. אין טהעאטער איז
געשטאנען א סטאטוע פון דעם דאזיגען גאט און מען האט לכבוד
איהם געשפיעלט, פאר איהם וויין געגאסען און געמאכט אלערלייי
געצענדינערשע צערעמאניעס. עס וועלט אין ערגעץ ניט דערמאנט,
וי מען האט זיך נוהג געווען אין די טהעאטערס, וואס הורדוס האט
געבויט; נאר עס דארף ניט זיין קיין ספק, אז אין די טהעאטערס
וואו מען האט געשפיעלט פאר אידישע בעזוכער איז קיין סימן
פון געצענדיענערייי ניט געווען.

אבער אויב מיר ווייסען ניט זיכער וועגען דעם עצם טהעאטער
אין ירושלים אין די צייטען פון דעם פערדארבענעם הורדוס, האבען
מיר מעהר אדער וועניגער א קלארען בעגריף וועגען דעם סארט
פארשטעלונגען אביסעל שפעטער. אזוי, למשל, געפינען מיר, אז
דער תנא שמעון, וועלכער האט געלעבט אין דער צייט פון אגריפא
דעם גרויסען, האט געבראכט א קלאגע קעגען דעם קעניג, אז ער
פיהרט זיך ניט אויף, ווי אן אמת'ער פרומער איד דארף זיך אויפ־
פיהרען און מען טאר איהם דאריבער ניט אריינלאזען אין בית
המקדש. ווי עס זעהט אוים, איז דער הויפט חטא פון אגריפא בע־
שטאנען דערין, וואס ער האט בעזוכט טהעאטער.

אגריפא דער גרויסער איז געווען א מילדער מענש און ער האט
ניט בעטראכט שמעון'ס קלאגע אלס א מרידה במלכות. און וועז
זיין ענגעראל האט איהם איבערגעגעבען, וואס שמעון האט וועגען
איהם געזאגט, האט אגריפא געשיקט נאך איהם, און אזוי ווי דער
קעניג איז געווען אין טהעאטער בשעת יענער איז געקומען, האט
ער געהייסען, אז מען זאל איהם אריינפיהרען צו איהם און האט
איהם אנידערגעזעצט לעבען זיך און וועז די פארשטעלונג האט זיך
געענדיגט, האט איהם אגריפא געפרעגט:

— וואס אזוינס וועלט דא אין טהעאטער געטהאן, אז דאס
זאל זיין קעגען דער תורה?

שמעון האט אויף דעם גאר ניט געהאט צו ענטפערן און אגריפא
האט איהם געגעבען א קלייניע מתנה און אוועקגעשיקט איהם פון
זיך.

דער קעניג הורדוס האָט געלאָזט בויען טהעאטערס אין ירושלים אוּן מען האָט דאָרטען אויפגעפיהרט פּרעמדע דראמען.

אויף אזא אופן זעהען מיר, אז טהעאטער האָט זיך געווויזען ביי אידען כמעט אין דער זעלביגער צייט וואָס ביי אלע אנדערע פעלקער, א חוץ די גריכען. די טהעאטערס זיינען געשטיצט אוּן אויסגעהאלטען געוואָרען פוּן דער מלוכה, ווי דער פאל איז גע־ווען ביי אלע אנדערע פעלקער, אוּן דאָך איז טהעאטער געבליבען א פּרעמדע אינסטיטוציאָן ביי די פארצייטיגע אידען. אין דער גאנ־צער אלטער אידישער ליטעראטור איז ניטא קיין סימן פוּן קיין דראמע.

אמת, געוויסע מאָדערנע אידישע געלעהרטע האָבען געפיהלט עפּעס א מין נאציאָנאלע בושה פאר דעם עם הספר, פאר וואָס ער האָט גאָר ניט בייגעטראָגען צום אוצר פוּן דער וועלט דראמע אוּן זיי האָבען זיך געקלאָגט צו דערווייזען, אז אויך אויף דעם פעלד האָט ער זיך אויסגעצייכענט אוּן האָט דער וועלט געגעבען צוויי פוּן די גרעסטע דראמען: איוב אוּן שיר השירים. עס איז אבער שווער אויסצו'פּלפּול'ען, אז די דאָזיגע צוויי גרויסע ווערק האָבען א שייכות מיט דראמע.

די פרומע אידען האָבען געקוקט מיט שרעק אוּן צאָרן אויף די דאָזיגע טעמפּלען פוּן קונסט. אוּן ווי ווייט זייער שנאה צום טהעא־טער האָט דערגרייכט קאָן מען זעהן דערפוּן, וואָס עטליכע קנאים האָבען בעשלאָסען צו טוידטען דעם קעניג הורדוס אוּן מאכען א סוף פוּן דעם גריכישען איינפלוּם. די קאָנספּיראציע איז געווען צו טוויד־טען הורדוס'ן אין טהעאטער בשעת מען האָט דאָרטען געשפּיעלט. דער קעניג איז אבער ניט געקומען דעם טאָג צו דער פאָרשטעלונג, אוּן פוּן דער פערשוועריונג איז גאָר ניט געוואָרען. אויף עפּעס אן אופן איז דאָס פּובליקום אין טהעאטער געוואָר געוואָרען דערפוּן, אוּן דער המון האָט זיך אריפּגעוואָרפען מיט א ווילדען כעס אויף די קאָנספּיראטאָרס אוּן האָט איינעם פוּן זיי צוריסען אין שטיקער.

אוּן עס דארף גאָר קיין חדוש ניט זיין, פאר וואָס די פרומע אידען האָבען אזוי ביטער געקעמפּט קעגען טהעאטער. אין גריכענ־לאנד איז טהעאטער געבאָרען געוואָרען פוּן דער עבודה לכבוד

געמוזט פאלען. און דאס איז געווען די טראגעדיע פון דעם מענ־
שען.

און דאריבער האט ניט נאר טהעאטער נאר אויך די דראמע
אלס א צווייג פון ליטעראטור ניט געקאנט זיך אננעהמען צוויישען
אידען. מיר האבען געזעהן, ווי די אידישע פאעזי האט פון דעם
גריכישען אייגפלום זעהר פיעל געווואונגען. שיר השירים איז געשא־
פען געווארען, ווען דער העלעניזם האט זיך געגומען פערשפרייטען
אין ירושלים. נאר די דראמע האט קיין אידישען מאנטעל בשום
אופן ניט געקאנט אנטהאן און איז געבליבען פרעמד דעם אלטען
אידישען גייסט. דער איד האט לחלוטין ניט געקאנט דערלאזען
דעם גראנק, אז נאט קאן האנדלען אונגערעכט און אז א בשר
ודם זאל קעמפען קעגען נאט. דער אידישער נאט איז שטענדיג און
אומעדום גערעכט און זיין משפט איז גערעכט. און די פרומע אידען
האבען אויפ'ן טהעאטער ניט געקענט קוקען אנדערס, ווי אויף א
שקץ תשקצנו.

ווען מען רעדט וועגען דער שנאה פון די פארצייטיגע אידען
צום טהעאטער דארף מען נאך האבען אין זינען, אז אין דער צייט
ווען די גריכישע קולטור האט זיך אריינגעריסען אין ארץ ישראל
איז שוין די גריכישע דראמע ניט געשטאנען אויף יענער הויכקייט,
אויף וועלכע עם האבען איהר געשטעלט עסכילוס, סאפאקלעס און יו־
ריפידעס. באלד נאך דעם טוידט פון די דאזיגע דריי גרויסע גריכי־
שע דראמאטישע דיכטער, האט די דראמע שטארק אנגעהויבען צו
זינקען, און ארום דער צייט וואס טהעאטערס זיינען פערשפרייט
געווארען אין ארץ ישראל האט שוין רוים געבראכט די דראמע
צו אזא מדרגה, אז די ביהנע האט אפט דערמאנט א בית זנות.
דער נאנצער אידישער גייסט האט רעוואלטירט קעגען אזא אונ־
טערהאלטונג און איין תנא נאך דעם צווייטען, איין אמורא נאכ'ן
אנדערן האבען געווארענט דעם עולם פון אזעלכע פערגניגענס.

דער תלמוד אין מפרשים לאזען ניט דורך קיין גלעזענהייט
צו דערמאנען דעם אידען, ער זאל ווייכען פון טהעאטער און פון
צירק. אמאל אין דער פארם פון אן ערקלערונג, אמאל אין דער

דערפון איז גרינג צו זעהן, אז ניט נאר איז ניט געווען קיין שמץ עבודה זרה אין טהעאטער, נאר אפילו די פארשטעלונגען זיינען געווען אזוי אידיש אין גייסט, אז אפילו דער גרעסטער צדיק האט אין זיי ניט געפונען, וואס אויסצוברעכען.

נאר פון דער צווייטער זייט וויסען מיר, אז דער זעלביגער אגריפא דער גרויסער האט אויף געבויט אנדערע טהעאטערס, צוויי־שען וועלכע זיינען אויף געווען דער טהעאטער און דער אמפי־טהעאטער אין בעריטוס, און ביים חנוכת הבית פון דעם אמפי־טהעאטער האט ער געלאזט ברענגען אהין ניט וועניגער ווי פיער־צעהן הונדערט פערברעכערס און מען האט זיי אויסגעשטעלט אין צוויי שורות, צו זיבען הונדערט אין א שורה און זיי האבען זיך איינע מיט די אנדערע געשלאגען אזוי לאנג, ביז אלע זיינען געפא־לען טוידט אויף דער גרויסער ביהנע.

און הגם דער אמפיטהעאטער האט נאר ניט צו טהאן מיט טהעאטער, איז אבער שטענדיג געווען א גייסטיגע שייכות צווישען זיי, און וועז דער עולם האט געפאדערט אזא אונטערהאלטונג, וואס אגריפא האט פערשאפט ביים חנוכת הבית פון דעם אמפיטהעא־טער, האט די דראמע אין טהעאטער ניט געקענט שטעהן א סך הער־כער. און די פרומע אידען האבען געקוקט מיט שרעק אויף אן אינס־טיטוציאן, וואס פערשאפט אזא מין אונטערהאלטונג.

בכלל איז אידישקייט ניט געווען מסוגל פאר קיין דראמע און קיין טהעאטער. א דראמע קאן ניט געמאלט זיין אהן א קאליזיאן. און אין דער קלאסישער דראמע איז די קאליזיאן געווען מיט'ן פאטום, מיט די נעטער, און אידען האבען קיין פאטום ניט געהאט, אין מזל לישראל. די גריכישע נעטער זיינען געווען שטארק און מעכטיג, און קענען זייער בעשלום האט דער מענש ניט געקאנט געהן: אבער די נעטער האבען ווייט ניט געהאנדעלט מיט אמת און יושר, זיי זיינען געווען זינדיג און פאלש און פערדארבען, און דער מענש דוקא איז ארויסגעטראטען פאר נערעכטיגקייט. דער מענש האט פראטעסטירט קעגען זייער שלעכטער האנדלונג און געקעמפט קעגען זיי, און ווייל די נעטער זיינען שטארקער, האט דער מענש

מאיר. אבער אזעלכע ווי ער זיינען נעווען וועניג. די אנדערע האָבען געהאט גאָר אן אנדער מיינונג. פאר זיי איז קיין אונטער־שייד נעווען, צו טהעאטער איז פערבונדען מיט געצענדיענערייי צו ניט און זיי האָבען אונטער אלע אומשטענדען פערבאָטען טהעאטער צווישען אידען. דאָס זעהען מיר פון א פלוגתא צווישען רבי מאיר און די חכמים:

„תנו רבנן: אין הולכים לטרטיות ולקרקסיות מפני שמזבלין שם זיבול לעבודת כוכבים, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: מקום שמזבלין אסור, מפני חשד עבודת כוכבים ומקום שאין מזבלין שם אסור מפני מושב לצים."

מען טאָר ניט געהן אין טהעאטערס און צירקען, ווייל מען איז דאָרטען מקריב צו די געצעלן, אזוי זאָגט רבי מאיר. און די חכמים זאָגען: דאָרטען וואו מען איז מקריב צו די געצעלן טאָר מען ניט צוליעב א חשד פון עבודה זרה, און דאָרטען וואו מען איז ניט מקריב צו די געצעלן טאָר מען ניט צוליעב מושב לצים.

עס איז ניט דוקא דער „מושב לצים" וואָס האָט געמאכט די חכמים צו דענקען, אז די אונטערהאלטונג אין א טהעאטער איז ניט פאר אידען. וועז דער דאָזיגער פסוק זאָל אין תהלים ניט זיין, וואָלט מען געפונען אן אנדער אויסדרוק אין די אלטע שריפטען צו אסר'ן דעם טהעאטער. און טאקי אין מדרש איכה רבתי געפינען מיר:

רבי אבא בר כהנא פתח: „לא ישבתי בסוד משחקים ואעלוז", אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: רבון העולמים, מימי לא נכנסתי בבתי טיאטראות ובתי קרקסאות של אומות העולם ושחקתי עמהם ואעלוז.

דאָס הייסט, רבי אבא בר כהנא האָט אָנגעהויבען: דער נביא ירמיהו האָט געזאָגט: „איך בין ניט געזעסען אין דעם קרייז פון לוסטיגע און געפרעהט זיך", רופט זיך אב די כנסת ישראל צו גאָט ברוך הוא: בעשעפער פון די וועלטען, איך בין קיין מאָל ניט געגאנגען אין די טהעאטערס און צירקען פון די אומות העולם און געפרעהט זיך מיט זיי.

און מען דארף כלל וכלל ניט האָבען קיין פסוקים, וואָס זאָלען

פֿאַרם פון א רוהיגער בעטראכטונג און א מאָל אין דער פֿאַרם פון א בייזער קלֿלה.

„פערפֿלוכט זאָלען זיין יענע, וואָס בעזוכען טהעאטער אַדער צירקען און פֿעראכטען אונזערע געזעצען"*)

אין תלמוד ירושלמי**) ווערט דערצעהלט, אז רבי נחוניא בן הקנה, א תנא וואָס האָט געלעבט אין דער צייט פון דעם חורבן בית שני פלעגט ביים ארויסגעהן פון בית המדרש מאכען א קורצע תפלה:

„מודה אני לפניך, ד" אלהי ואלהי אבותי, שנתת חלקי מיושבי בית המדרש ובתי כנסיות, ולא נתת חלקי בבתי תרטיות ובבתי קרקסיות, שאני עמל והן עמלים, אני שוקד והן שוקדים — אני עמל לירש גן עדן והן עמלים לבאר שחת."

(איך דאנק דיר, גאָט מיין גאָט און גאָט פון מיינע עלטערן, פֿאר וואָס דו האָסט מיין חלק געגעבען צווישען די וואָס זיצען אין בית המדרש און אין די שוהלען, און דו האָסט ניט געגעבען מיין חלק צווישען די, וואָס זיצען אין טהעאטערס און צירקען. איך בעמיה זיך און זיי בעמיהען זיך, איך פֿאַדער זיך און זיי פֿאַדערן זיך— איך בעמיה זיך צו ירש'ענען דעם גן עדן, און זיי בעמיהען זיך פֿאר'ן גרוב פון פערדארבונג).

עם וועט אבער זיין ניט אין גאנצען ריכטיג צו זאָגען, אז דער אייניציגער טעם, פֿאר וואָס טהעאטער איז אזוי געווען פערהאסט איז געווען צוליעב עבודה זרה און אויסגעלאסענהייט. עם איז אמת, אז די ליבעראלע פֿארשטעהער פון פֿאלק האָבען נאָר געהאט קעגען טהעאטער, וויל ער איז געווען פערמישט מיט עבודה זרה, און וועו א טהעאטער איז דערפון ריין האָבען זיי ניט געזעהן קיין שום אורזאך, פֿאר וואָס א איד זאָל זיך ניט טאָרען ערלויבען אזא פערגניגען. אזא, למשל, איז געווען אייניער פון די גרעסטע תנאים רבי

---

*) עבודה זרה, י"ח, ב.

**) ברכות, כט, ב. עס איז מערקווירדיג, וואָס די זעלביגע תפלה ווערט איבערגעגעבען אין תלמוד בבלי (ברכות כ"ח) מיט אַן אנדער נוסח. טהעאטער און צירק איז דאָרטען ארויסגעלאָזט.

דראמע. אויפ'ן אידישען באדען האבען זיי ניט געקאנט שאפען, די אידישע אטמאספערע האט זיי נעדריקט. האבען זיי נעארבייט אויף א פרעמדען באדען. א יאהר הונדערט און פופציג פאר דער נייער צייטרעכנונג האט א אידישער העלעניסט, דער דיכטער עזעקיעלאס אננעשריבען א דראמע „יציאת מצרים" אין גריכיש נאך דעם מוסטער פון יוריפידעס. וואהרשיינליך, האבען אויך אנדערע אידישע דיכטער נעשריבען אין יענע צייטען דראמען אין גריכיש אדער רוימיש, נאר פון זיי איז נאר ניט נעבליבען. אויך אזעלכע דראמען איז ניט נעווען קיין אפוטרופס, וואס זאל זיי אבהיטען דורך די לאנגע, פינסטערע יאהר הונדערטע פון דעם שווערען גלות. דאס אידישע פאלק האט אויך זיי נעקוקט ווי אויף ממזרים און האט פון זיי ניט נעווארט ווייסען. עס איז דאריבער א גרויסער חדוש, ווי אזוי צו אונז האבען יא דערגרייכט עטליכע פראגמענטען, פיצלאך פון אזעלכע ווערק. און „יציאת מצרים" איז די אייניגיע אידישע דראמע פון יענער צייט אין גריכיש, פון וועלכער עס זיינען נעבליבען עטליכע פראגמענטען.

די פערזאנען פון יציאת מצרים זיינען:

משה
צפורה
חום
ראגועל
נאט פון דעם סנה
שליח
קונדשאפטער.

אין דעם ערשטען פראגמענט דערצעהלט משה, ווי יעקב איז אריין אין מצרים מיט זיבעציג נפשות און ווען די פרעהם האבען דערזעהן ווי דער אידישער שטאם ווערט פערמעהרט אין א גרויסער צאהל, האט מען זיי נעצוואונגען צו בויען גרויסע שטעדט און טהורעמס פאר די מצרים, און זייערע קינדער האט מען נעוואלטיגט. זיין מוטער האט איהם דריי חדשים בעהאלטען, נאר דאס איז ניט נעבליבען קיין סוד און זי האט איהם איינגעוויקעלט אין קלייד און אוועקגעזעצט איהם ביים ברעג טייך.

דערמאנען עפעס לצנות אדער לוסטיגקייט, אז מען זאל אויף זיי אנהענגען טהעאטער און צירק. אט האט זיך דאך געקליבט יונתן בן עוזיאל צו פערטייטשען דעם פסוק: „ארור אתה בבואך" אין זיין תרגום אזוי: ליטין אתון במעלכון לבתי תאטרוניכון וקורקסתכון למבטלא פתגמי אורייתא. דאם הייסט פערפלוכט זאלט איהר ווערען, וועז איהר געהט אין אייערע טהעאטערס אוז צירקען אוז זייט מבטל פון דער תורה.

נאך אזעלכע ווארנונגען נעמען טהעאטער זיינען צושפרייט איבער די אלטע אידישע שריפטען פון דער צייט פון תלמוד אוז מדרש, אוז ווי דער מנהג איז געווען ביי די חכמים, איז דאם שטענדיג אויסגע'דרש'ענט פון עפעס א פסוק, נאר די פסוקים האבען גאר ניט צו טהאן מיט'ן טהעאטער. דאם האט דער אידישער גייסט ניט געקאנט דולדען קיין טהעאטער, דער זעלביגער גייסט וואם האט זיך אויסגעדריקט דורך די ליפען פון די חכמים, אז דער וואם געהט אין וועג אוז זאגט, „ווי שעהן איז דער בוים", פערדיענט ער דערפאר דעם טוידט. די פאדערונגען פון די אידען אונטער דעם שווערען יאך פון די רוימער פאר אוז נאכ'ן חורבן זיינען געווען קעגענגעזעצט צו די פאדערונגען פון דעם פאלק ווא האט זיי בעצוואונגען. דער רוימער האט געפאדערט „ברויט אוז ספעקטאקל" אוז דער איד האט געזוכט נאר עולם הבא. דער רוימער האט געוואלט לעבען א גוטען טאג, אוז דער איד האט זיך אבגעזאגט פון יעדער הנאה פון דער וועלט.

מען פערשפארט דאריבער צו זוכען אידישע דראמע אויפ'ן אידישען באדען אין די אלטע צייטען. דער טהעאטער איז געווען אוז געבליבען אין יענע צייטען א פרעמדע פלאנץ צווישען אידען אוז האט זיך ביי זיי ניט אנגענומען.

אבער דאם הייסט בשום אופן ניט, אז אידען האבען זיך לחלוטין אבגעזאגט פון דער דאזיגער קונסט. די אידישע העלענים־טען זיינען געווען פערקאכט אין טהעאטער אוז עס דארף קיין שום צווייפעל ניט זיין, אז פיעל אידישע יונגע לייט, וועלכע זיינען געווען דורכגעדרונגען מיט דער גריכישער אדער רוימישער קולטור, האבען אבגעגעבען זייערע קרעפטען צום טהעאטער אוז צו דער

דאָס דו געזעהן בעוואהנטער ערדע רונדונג נאנץ,
וואס אונטער גאָטעס הימעל וויילט אונד אירער
איהם:
דו ווירסט, וואָס איזט פאריבערגינג אונד נאהט, ערשוין.
אין א דריטען פראגמענט איז דער דיאלאג צווישען משה און גאָט, וועלכער דערזעהט דעם דאָרן. משה זאָגט זיך אָב צו געהן צו פּרעה אונטער דעם אויסרייד, אז ער איז א כבד פּה און גאָט וויזט איהם דעם נס מיט'ן שטעקען און מיט דער האנד. גאָט זאָגט איהם פון דאָרן וועגען די עשרה מכות.
נאָך א קלייגער פראגמענט איז די בשורה, וואָס א שליח ברענגט, אז די מצריים האָבען זיך דערטרונקען אין ים.
אין די צייטען פון נירון קיסר האָט אין רוים גע'שמ'ט אן אי־דישער אקטיאר מיט'ן נאָמען אליטיראָס, וועלכער איז געווען דער לייבלינג בייס קעניג און קעניגין. דער היסטאריקער יאוועפוס דערצעהלט, אז וועלכער איז אנגעקומען א געפאנגענער אין פּעטוליי, איז אליטיראס געווארען זייַן מליץ יושר, דורך איהם האָט ער זיין פרייהייט געקריגען און ער האָט איהם פאָרגעשטעלט פאר דער קע־ניגין פאָפּאָא.
עזעקיעלאס מיט זיין דראמע אין גריכיש און אליטיראס מיט זיין שפּיעלען אין ליטיניש וועלכע דייטליך געגנג, אז אידישע קרעפּטען האָבען זיך אָבגענעבען מיט טהעאטער און דראמע און האָבען זיך אויסגעצייכענט אין דער דאָזיגער קונסט, נאָר אווי ווי אויפ'ן אידישען באָדען האָבען זיי קיין פּלאץ ניט געהאט, האָבען זיי געמוזט זוכען פרעמדע פעלדער. און דערפון דארף מען אויך פערשטעהן, אז די וואַרנונגען און אסורים און קללות פון די חכמים האָבען ניט געווירקט אויף אלע אידען. אין טהעאטער זיי־נען געגאנגען ניט נאָר די אידישע העלעניסטען נאָר אויך אזעלכע וואָס האָבען פון דער גריכישער אָדער רוימישער קולטור גאָר ניט געווארסט. מאָמסען דערצעהלט, אז לכבוד די גרויסע רוימישע ימים טובים פלענט יוליוס צעזאר לאָזען אויפערזעצען ליטייניש און גריכישע דראמען אין אנדערע שפּראכען פאר די פעלקער, וואָס זיינען געווען אונטער איהם, און עס איז מעהר ווי וואַרשיינליך

מרים איז געשטאנען פון דער ווייטענס און וועז פרעה'ס טאכטער האט דאס קינד געפונען, האט זי זיך ארויסגערופען צו ברענגען פאר איהם אן אם. ער האט זיך ערצויגען ביים קעניג אין פאלאץ און וועז ער איז איין טאג ארוים און דערזעהן, ווי א מצרי האט געשלאגען א אידען האט ער איהם דער'הרג'עט און פערשארט אוז צוליעב דעם האט ער געמוזט אנטלויפען אין דער מדבר.

אין א צווייטען פראגמענט דערצעהלט משה ראגועלן א חלום, וואס ער האט געזעהן.

מ ש ה *)

אויף בערגעשפיצע זאה איך איינעם האהען טהראן,
דער ביז צום הימעל רייכטע; אונד עם זאס אויף איהם
איין מאן, ענטשפראסען וואהל דעם ערדלסטען געשלעכט;
איין דיאדעם אויף זיינעם הויפט אונד אין דער האנד,
דער לינקען, דער געוואלטיגער סצעפטער, ווינקענד מיר
מיט זיינער רעכטען: אונד איך שטאנד איצט פאר דעם טהראן.
דא רייכט ער מיר דען סצעפטער דאר, אונד אויף דען טהראן
בעפאל ער מיר צו שטייגען, דען ער זלבסט פערלים.
מיר געבענד אויף זיין קעניגליכעם דיאדעם.
דאראויף ערבליקטע איך דער ערדע רונדונג גאנץ,
צוגליך דער ערדע טיעפען אוז דעם הימעלם העה'ן,
אונד פלעצליך פיעל דער שטערנע שאאר צו פוסען מיר.
אונד אלע צעהלט איך זיא, אונד מיך אומגאב עם דא
וויא פאז דען שטערבליכען איין קריעגעסלאגער: דא
ערוואכט איך אוים דעם שלאף, די ברוסט פאז פורכט בעוועגט.

ר א ג ו ע ל.

א, פרעמדלינג, הערליכעם האט נאט דיר אנגעצייגט:
א, מעכט איך לעבען נאך, וועז זאלכעם לאאס איך טרעפט!
אומשטורצען נעמליך ווירסט דו איינען גראסען טהראז,
אונד בויט' אויסטהיילען, אונד דער פעלקער פיהרער זיין.

*) איבערזעצט אין דייטש פון ל. מ. פיליפסאן, 1830.

צוויטער קאפיטעל.

דער אָנהויב פון פורים שפיעל.

מיט'ן חורבן ירושלים איז אונטערגענאנגען דער טהעאטער, וואָס איז אויסגעהאלטען געוואָרען פון די אידישע מלכים מיט העלענישטישע נייגונגען אין ארץ ישראל. דער פרעמדער פלאנץ איז אבגעשטארבען צוואמען מיט די דאָזיגע מלכים, און דער בי־טערער גלות איז געווים ניט געווען מסוגל פאר אזא אונטערהאל־טונג ווי טהעאטער.

און אויב אין דער צייט וואָס אידען זיינען געווען אויף זיי־ער אייגענעם לאנד איז טהעאטער געווען פערבאָטען צוליעב א חשש פון עבודה זרה אדער מושב לצים, איז ער נאָכ'ן חורבן ירושלים געוואָרען פערהאסט ביי יעדען אידען, וואָס האָט געהאט נאָהענט צום הארצען רעם גורל פון זיין פאָלק. דער דורכשניטליכער איד האָט ניט געקענט מאכען קיין אונטערשייד צווישען טהעאטער און אמפיטהעאטער. ביי איהם האָבען זיי ביידע געהאט איין פנים און עס האָט איהם נעראַרפט שוידערען פון דער עראינערונג וועגען דער גוואלדיגער גרויסער צאָהל אונגליקליכע בריידער זיינע, וואָס זיינען געפאלען אויף דער בלוט־פערגאָסענער ביהנע פון דעם אמ־פיטהעאטער, וואו די בעסטע קינדער פון דעם אידישען פאָלק זיינען געצוואונגען געווען פון די רוימער ארויסצוטרעטען אלס גלאדיאַטאָרס און שניידען אייגער דעם צווייטען דאָם האלז.

נאָר וועו אפילו דער בעגריף וועגען טהעאטער און אמפי־טהעאטער האָט זיך ניט אויסגעמישט, האָבען די אידען איצט קיין גוט הארץ ניט געקענט האָבען צום טהעאטער, וועלכער איז אין די ערשטע הונדערטער יאָהרען נאָכ'ן חורבן נאָך טיעפער געוונקען. מען האָט אויף דער ביהנע געמאכט המצאות איבער אידען און גע־

אז מען האט זיי אויך איבערזעצט אין העברעאיש און געשפיעלט פאר יענע אידען וואס האבען ניט פערשטאנען די שפראך פון זייערע אונטערדריקער, הגם די אומגאנגס שפראך צו יענער צייט אין ארץ ישראל איז שוין ניט געווען דער לשון פון די נביאים.

בכלל אבער וועט ניט זיין געזינדיגט געגען דעם אמת צו זאגען, אז סיי אין דער צייט פון די נביאים און סיי אין דער צייט פון די תנאים האבען אידען קיין אייגענע דראמע ניט געהאט.

חכמים, נאר איהר טוידט איז ניט געקומען פון זייערע הענד. זייערע איסורים וואלטען וועניג געהאלפען, נאר די קלאסישע דראמע אפילו אין איהר סאמע געזונקענעם צושטאנד האט ניט געקענט אויסהאלטען די קאנקורענץ מיט'ן רוימישען אמפיטהעאטער און היפאדראם. אין רוים איז די קלאסישע דראמע געקומען צו קבורה, און הויך איז געווען דאס בערגל, וואס מען האט אויף איהר אויפגעשאטען. צירקען זיינען נאך פערבליבען פיעל לענגער, אבער טהעאטער איז אין גאנצען אונטערגענאנגען. און אין דעם לאנגען משך פון פינף הונדערט יאהר, דאס הייסט פון דעם פינפטען ביז'ן צעהנטען יאהרהונדערט איז אין קיין לאנד ביי קיין פאלק ניט געבליבען ניט נאר קיין שפור פון קיין דראמע נאר פון קיין שום סארט טהעאטראלישע פארשטעלונגען.

אן אויסנאהם אין יענער צייט האבען דוקא געמאכט די אידען. ארום דעם פינפטען יאהרהונדערט און אפשר נאך פריהער האט זיך געמומען ווייזען ביי אידען א נייע סארט דראמע, וואס דארף בעציכענט ווערען מיט'ן נאמען פורים שפיעל.

דער אנהויב פון דעם פורים שפיעל איז א סך עלטער, ווי מען איז געוואוינט צו דענקען. בכלל האט מען וועגען דער אידישער דראמע וועניג געשריבען, און דער אנהויב איז נאך לחלוטין ניט אויסגעפארשט. די עטליכע אידישע געלעהרטע, וואס האבען געשענקט אויפמערקזאמקייט דער אידישער דראמע ווייזען געוואוינליך, אז איהר געבורט איז פארגעקומען אין דעם נייגטען אדער צעהנטען יאהרהונדערט. נאך אנדערע זעהען ניט קיין שפור פון אידישער דראמע ביז'ן רענעסאנס. אבער דאס איז ניט אין גאנצען ריכטיג. דער אנהויב פון א דראמע איז ניט וועו פארטינע שטיקער וועלען אויפגעפיהרט, נאר וועו מען הויבט זיי אן צו שאפען. דער אנהויב פון דער גריכישער דראמע איז ניט וועו עסכילום. דער ערשטער פון די דריי גרעסטע גריכישע דראמאטישע דיכטער האט אנגעהויבען צו שאפען זיינע טראגעדיעס; אויך ניט וועו טהעפיס, דער פאטער פון דער גריכישער דראמע האט אנגעהויבען ארומצופאהרען איבער'ן לאנד מיט זיין וואגען, וועלבער האט איהם געדיענט אלס א ביהנע אוו וואו ער האט געגעבען זיינע

שפּאָט פון זיי. עטלעכע ביישפּיעלס פון דעם דאָזיגען שפּאָט ווערען איבערגעגעבען אין דער גמרא. אזוי גיט איבער אבהו, ווען כער איז געווען ווען טלעכער ווי די אנדערע אמוראים פון זיין צייט און האָט דאריבער נעוואוסט וואָס עס טהוט זיך אויף יענער זייט פון די ד' אמות של הלכה, ווי מען מאכט חוזק פון אידען און זייערע אינסטיטוציאָנען: מען פיהרט ארויף אויף דער ביהנע אין טהעאטער א קעמעל אין טרויער און עס הויבט זיך אָן אזא מין דיאלאָג:

— פאר וואָס איז דער קעמעל אין טרויער?

— ווייל די אידען היטען שמיטה און זיי קענען אפילו ניט קריגען קיין קרייטיכער צום עסען און זיי זיינען דאריבער גענוואונגען צו עסען שטעכערלאך. און דער קעמעל טרויערט, ווייל זיי נעהמען אוועק זיין שפּייז.

אַדער עס קומט אריין מאָמום (דער קאָמעדיאַנט) מיט אן אבגענאלטען קאָפּ, א סימן פון אבלות און עס קומט פאר אזא דיאלאָג:

— פאר וואָס איז מאָמום אין טרויער?

— ווייל אויל איז טייער.

— און פאר וואָס איז אויל טייער?

— צוליעב די אידען. זיי פערברויכען שבת אליין, וואָס זיי האָבען פערדיענט דורך דער וואָך. עס בלייבט זיי אפילו ניט קיין שפּענדעל אבצוקאָבען א מאלצייט. און זיי מוזען דאריבער פערבלענען זייערע בעטען צו האָבען מיט וואָס צו קאָכען. און אהן בעטען שלאָפען זיי אויף דער ערד און וואלגערען זיך אין שמוץ. און כדי ניט צו זיין אונריין, ברויכען זיי א סך אויל, און דאריבער איז אויל אזוי טייער.

איבריגענס, ארום דער צייט האָט שוין די דראמע ביי די אומות העולם אנגעהויבען צו גוסס'ן, און ארום דעם פינפטען יאהרהונדערט פון דער קריסטליכער צייטרעכנונג איז די אלטע דראמע, דאָס הייסט די גריכישע, וואָס איז איבערגעגאנגען צו די רוימער, געשטאַרבען מיט א נאטירליכען טוידט. ביי די קריסטליכע נייסטליכע איז זי געווען גראָד אזוי טרפה, ווי ביי די אידישע

מיט דער תליה האָט אָנגענומען די פּאָרם פון א צלם, און דאָס האָט ארויסגערופען א שארפען פּראָטעסט פון די קריסטליכע שכנים. זיי האָבען זיך געקלאָגט, אז אידען שפּאָטען פון זייער אמונה. אימּפּעראָטאָר טהעאָדאָסיוס דער צווייטער האָט ארויסגענעבען א בעפעהל, אז אידען זאָלען זיך ניט ערלויבען צו מאכען אזא פּורים שפּיעל און ערקלערט א שטראָף פּאר די וואָס וועלען דערויף עובר זיין. אבער ניט דער בעפעהל און ניט די שטראָף זיינען געווען בכח אבצושטעלען אזא שפּיעל. די אידען האָבען זיך געמאכט ניט וויסענדיג, און דער כעס פון די קריסטליכע שכנים איז געוואקסען. אין דעם סירישען שטעדטל אימּעסטאָר, ניט ווייט פון אנטיאָך, וואו די אידען האָבען זיך לוסטיג געמאכט איבער א גולם פון המן אויף דער תליה, האָבען די קריסטען געמאכט א בלבול, אז די אידען האָבען אויפּגעהאָנגען א קריסטליכען בחור אין דער פּאָרם פון א שתי וערב און פּערשמיסען איהם אויף טויט. פּיעל אידען זיינען שווער בעשטראָפט געוואָרען דערפּאר, און אין אנטיאָך האָבען די קריסטען נקמה גענומען פון די אידען און פּערטריבען זיי פון די בתי מדרשים. דאָס איז געווען אין דעם יאָהר 415.

ווי פּרימיטיוו, ווי האָמעטנע אזא שפּיעל איז ניט געווען, קען מען שוין אין דעם זעהן א גאנצע האנדלונג, א גאנצע פּאָרשטעלונג, און מען דארף ניט קיין סך חקירות צו ציהען דעם שלום, אז דאָס דאָזיגע שפּיעל איז פּיעל נעהענטער צו קאָמעדיע, ווי די ערשטע וויצען און פּזמונים לכבוד דעם גריכישען גאָט דיאָניסאָס, וועלכע רעכענען זיך פּאר'ן אָנהויב פון דער אלטער גריכישער דראָמע.

מען קען זיך גרינג פּאָרשטעלען, ווי אזוי דאָס פּורים שפּיעל האָט זיך געמוסען ענטוויקלען. די וויצען און המצאות, וואָס זיינען געמאכט געוואָרען ארום דער תליה, זיינען לכתחילה ארויסגעוואָגט געוואָרען ניט געטראכטערהייט. יעדער האָט געוואָגט, וואָס איהם איז אייגנעפאלען. די געלונגענע וויצען, די בעסערע המצאות זיינען געבליבען אין זכרון און וואָס א יאָהר שפּעטער זיינען זיי געוואָרען אלץ מעהר בעקאנט און אלץ מעהר געוואקסען, אוו עס האָט זיך אויסגעארבייט א געוויסער נוסח. דערבי איז שוין געווען גרינג

האמעטנע פּארשטעלונגען. די גריכישע דראמע הויבט זיך אָן פון דעם כאָר, וואָס האָט געטאַנצט און געזונגען לכבוד דעם גאָט פון וויין וועז די גריכישע כהנים האָבען איהם קרבנות געבראכט אוז דערצעהלט דעם עולם זיינע גרויסע שבחים, אוז פון די ווערטלאָך אוז המצאות וואָס זיינען דערבי געמאכט געוואָרען פון דעם פּובליקום. אוז וועז מיר בעטראכטען דעם נייעז סאָרט דראמע פון דעם שטאַנדפּונקט, מוזען מיר קומען צום שלוס, אז דאָס פּורים שפּיעל איז כמעט אזוי אלט ווי דער גלות.

דאָס פּורים שפּיעל, א קינד פון גלות, געבאָרען אין בית המדרש אָדער אויפ'ן שוהל־הויף אוז געצערטעלט פון פרומע אידען, האָט שוין אין אָנהויב פון דעם פינפטען יאהרהונדערט נעצאהלט א שווערען פּרייז אוז איז דורכגעווייקט געוואָרען מיט אידישען בלוט. ג'רודפ'ט, געשטיקט, געוואָרגען פון אלע זייטען. האָט דער גלות איד אנגענומען די כלי זין פון דעם שוואכען אוז האָט זיך אבגערעבנט מיט זיינע שונאים דערמיט, וואָס ער האָט פון זיי חוזק געמאכט אוטער די אויגען. די געלעגנהייט דערצו האָט ער געהאט אין דעם איינציגען טאָג פון יאָהר, וועז ער האָט געפייערט זיין גרויסען נצחון איבער זיין גרעסטען שונא — המן. עמלק'ס אייניקעל איז געווען די פערקערפערונג פון אלע אידישע שונאים אוז אז מען האָט זיך מיט איהם געראבענט, פון איהם חוזק געמאכט, האָט מען געפיהלט, אז דאָס איז א נקמה אָן אלע שונאים.

די מגלה וואָס מען האָט געלייענט אין שוהל, האָט ניט געגעבען קיין געלעגנהייט פאר מאכען חוזק. די מגלה אליין איז צו ערנסט, די שוהל צו הייליג דערפאר. האָט מען דעם טאָג פון פּורים דעם שוהל־הויף פערוואַנדעלט אין א טהעאטער אוז דאָרטען געמאכט א גולם פון המנ'ען אוז געשטעלט פאר איהם א תליה. די אידען האָבען זיך ארומגעשטעלט ארום, אוז ווער עס האָט געקאָנט, האָט געמאכט א וויץ, געזאָגט א המצאה, ארויסגעשפּרונגען מיט א קאטאָווסע. אוז וועז דער שפּאס האָט זיך אויסגענומען, האָט מען דעם גולם פערברענט צוואמען מיט דער תליה. צו דאָס איז געווען א צופאל, צו אן איינפאל פון א וויצלינג, דער גולם

עלעמענט איז געווען די לצנות'דיגע עבודה, וואס מען האט געפרא־ווען פאר דעם אלטאר איז דעם יום טוב פון די שוטים. אלע לצים וואס האבען איז דעם געשפיעלט זייגען געווען אנגעטהאן ווי קא־מעדיאנטען און מען האט דערבי געזונגען ציניש ליעדלאך און געגעסען און געטרונקען און געמאכט זיך לוסטיג.

יעדער אידישער אינגעל האט געהערט, אז פאר פסח בעהאל־טען די גלחים א צלם מיט'ן געקרייציגטען יעזוס איז א טרונע און איז דער נאכט פון פסח געהען די גלחים ארום און זוכען איהם, און ווען זיי קומען צו דער טרונע געפינען זיי זי אפען און דארטען ליגען נאר די קלייידער, און עס ווערט א שמחה ביים עולם, אז יעזוס איז צוריק לעבעדיג געווארען.

איז יענע צייטען האט מען עס געפראווען מיט גרויס פא־דאר. מען האט פארגעשטעלט, ווי די מוטער פון יעזוס ווייגט איבער דער טרונע און ווי מלאכים זינגען און דערבי זייגען פארגעקומען דיאלאגען און דער עולם האט זיך געפרעהט און געזונגען און זיך גענהאלזט און געקושט.

אזעלכע זייגען געווען ביי די קריסטען די ערשטע פארשטע־לונגען, פון וועלכע עם האט זיך ענטוויקעלט די מאדערנע דראמע, און ווען מען פערגלייכט זיי מיט א דראמאטיזירונג פון דער מגלה אסתר, וואס אידען האבען געשפיעלט אויפ'ן שוהל־הויף, עם מאכט ניט אויס, ווי אומגעלומפערט, ווי האמעטנע זי איז ניט גע־ווען, קען מען גרינג איינזעהן, אז דאס פורים שפיעל האט שוין דערגרייכט א געוויסע מדרגה פון ענטוויקלונג, ווען די מאדערנע דראמע האט זיך ביי די קריסטען ערשט גענומען אויסקאלופען פון איי.

אבער דער נייער מין דראמע, געבארען אין בית המדרש, ער־צויגען פון ישיבה בחורים און געצערטעלט פון פרומע אידען, איז שוין פון געבורט געווען פער'משפט אויב ניט אויף א פריהצייטיגען טוידט איז לכל הפחות אויף זעהר א געמאטערט לעבען. דאס פורים שפיעל האט גלייך דערפיהלט די שטייפע פענטעס, וואס האבען איהם ניט געלאזט קיין ריהר טהאן זיך און דערצו האט עס נאך בעגענעט אויפ'ן וועג גרויסע שטרויכלונגען, וואס עס האט ניט

אייגצופיהרען אן ארדענונג, אז אייגער זאל דעם צווייטען ניט אריינפאלען אין די רייד. אייגער האט געזאגט און דער אנדערער האט געענטפערט און דאס איז שוין אן אמת'ער דיאלאג, וואס ציהט זיין זאפט פון דעם פאלקס הומאר.

די וווייטערדיגע ענטוויקלונג פון דעם דאזיגען שפיעל איז צוגענאנגען זעהר לאנגזאם, ווייל וועו מיר בעגענענען אין דעם ניינטען יאהרהונדערט שוין א פארטיג פורים שפיעל, א פארם געוומען פון דער געשיכטע אחשורש, זעהען מיר ווידער, אז די הויפט פערזאן איז א מאנעקען פון המן, וועלכען מען פערברענט אויף א שייטערהויפען, און די פערזאמלטע מאנצען ארום איהם און זינגען און פרעהען זיך מיט המנ'ס מפלה.

אויף אזא אופן האט דאס פורים שפיעל אין א קיימא לן פון פיינע עטליכע הונדערט יאהר קיין גרויסען פארטשריט ניט געמאכט, און עס האט זיך נאר אויסגעארבייט אנשטאט צופעליגע וויצען און המצאות א בעשטימטע פארם און א געוויסער נוסח. און קיין וואונדער ניט. ווי שוין אויבען דערמאנט איז די צייט פון דעם פינפטען ביז דעם צעהנטען יאהרהונדערט ניט געווען מסוגל פאר דראמע. און אידען זיינען אפשר געווען די אייגציגע ביי וועמען דורך דער דאזיגער גאנצער לאנגער צייט האט זיך געוויזען דאס ערשטע קערנדעל פון א נייעו סארט שפיעל, נאכדעם ווי די אלטע קלאסישע דראמע האט איהר רוה געפונען אין קבר. די אידען זיינען געווען די פיאנערען אין דער מאדערנער דראמע און די דראמאטיזירונג פון מגלת אסתר, וואס איז געמאכט געוואָרען אין דעם נייעטען אדער צעהנטען יאהרהונדערט איז געווען אזא גרויסע אויפטהו, פון וועלכען די איראפעאישע פעלקער האבען דעמאלט נאך אפילו ניט גע'חלומ'ט. עס איז פערשפארט צו זאגען, אז דאס וואָרט מאדערנע וועלט דא געבוירען אין דעם סאמע בריטסטען זין און דערמיט וועלט בעצייכענט די דראמע וואס האט זיך אנגעהויבען צו ענטוויקלען נאכ'ן טוידט פון דער קלאסישער דראמע. דער אנהויב פון דער מאדערנער דראמע אין די מערב איראפעאישע לענדער הויבט זיך אן ערשט אין דעם צעהנטען יאהרהונדערט אין די קירכען, און דער ערשטער אויסדרוק פון א דראמאטישען

חשק אריינגעווארפען אין הבלי עולם הזה. דעם טאָג האָט געמאכט א מרידה דער אסקעט, דער נזיר, דער איינגעהאלטענער אין איהם און געגארט צו טהאָן עפעם אזוינס, וואס איז געווען געגען זיין נאנצען ארט לעבען, געגען זיין נאנצער פילאָזאָפיע. די פורים׳דיגע סעודה, די עטליכע גלעזער ווין אדער גלעזלאך בראנפען ווישען ווי מיט דער האנד פון איהם אב זיין ערנסטקייט, אייביגען אומעט און וויזען איהם די וועלט נאר אין אנדער קאליר. אין דעם טאג ווערט עפעס ווי פערשוואנדען יעדע הייליגקייט, און אפילו דער פרומס־טער איד פערגינט זיך צו זאגען אזעלכע הלצות, ביי וועלכע ווי־בער טאַרען ניט זיין דערבי. אין ישיבות, וואו בחורים און יונגע לייט זיינען א גאנץ יאָהר געזעסען על התורה ועל העבודה איז ע־ווען א מנהג אויסצוקלייבען אויף דעם טאג פון פורים א לצנות־דיגען רב און ער האָט געזאגט אזעלכע דרשות, פון וועלכע א איד פון א גאנץ יאָהר וואלט רויט געווארען פאר בושה. די דאָזיגע דרשות האָבען זיך אויסגעצייכענט מיט גראָבען ציניזם, מיט מאוס׳ן נבול פה, און וואס געזאלצענער דער נבול פה איז געווען, אלץ מעהר האָט דער עולם אנגעקוואלען.

יונגע חברה לייט האָבען זיך אין דעם טאג אנגעטהאָן אין ווי־בערשע קליידער, זיינען ארומגענאנגען אין די גאסען און געמאכט קאָמעדיאנטספקע שטיק, און די עלטערע מענשען, די פרומע אידען האָבען ניט נאר נאר ניט געהאט קענען דעם, נאר געקליבען פון זיי פערנניגען.

עס איז קיין שום ספק ניט, אז דער כאראקטער וואס פורים האָט אנגענומען האָט זיך ניט אויסגעארבייט אויפ׳ן שוים פון אידישקייט און אז דער מנהג איז איבערגענומען געוואָרען פון די ארומיגע פעלקער. אין דעם מיטעלאלטער האָט מען אין פיעל מרינות אין אויראָפּא געפייערט דעם נאַרענפעסט. די לצנות אין דעם יום טוב האָט מען געטריבען אזוי ווייט, אז אויף דעם טאג פלעגט מען אויסקלייבען א פאבסט, אריינזעצען איהם אין א טהראָן אין איינער פון די גרעסטע קירכען און אויף זיין בעפעהל פלעגט מען פראווען א חוכא וטלולא׳דיגע עבודה. דער דאָזיגער יום טוב איז אויך ניט געווען קיין קריסטליכער, ער איז איבערגענאנגען

געקענט בייקומען. שוין ביי דער ערשטער דראמאטיזירונג פון אחשורש האָט מען זיך אַנגעשטויסען אויף אן אייזערנע וואנד. אין דער מגלה פון אסתר קומען אריין אזעלכע פּערזאָנען, ווי ושתי, אסתר און זרש, און אויב אפילו מען קען אויסקומען אהן ושתי און אָהן זרש, קען מען זיך ניט בעגעהן אָהן אסתר. און וועד זאָל שפּיעלען די ראָל פון אסתר? א מיידעל? א ווייבעל? אפילו ביי די גריכען האָבען פרויען ניט געשפּיעלט אויף דער ביהנע און אויך מיט פּיעל הונדערטע יאָהרען שפּעטער אין ענגלאנד, אין שעקספּירס צייטען, האָבען פרויען ניט געשפּיעלט, און די ראָל פון דער ווייבליכסטער דושוליעט האָט געשפּיעלט א יונגער בחור אפשר נאָך מיט קליינע וואנסלאָך. עס האָט דעמאָלט גאָר ניט געקענט זיין די פּראגע פון „קול באשה ערוה", אז עס איז א שאנד צו הערען די שטים פון א פרוי, וויל עס האָט גאָר קיין רייד ניט געקענט זיין וועגען א אידישער מיידעל אדער ווייבעל צו מישען זיך צווישען מאנסבילי. עס פּארשטעהט זיך, אז די ראָל פון אסתר וואָלט בעראַרפט שפּיעלען א זכר, און אין אזא פאל האָט מען זיך אַנגעשטויסען אויף א בפירוש'ען לאו פון דער תורה: „לא יהיה גבר שמלת אשה", א מאנסבילי טאָר ניט אַנטהאָן קיין פרויען־קליידער. דער אלטער פערבאט פון טהאָטער צוליעב מושב לצים איז א חוזק געגען דעם דאָזיגען לאו, און דאָס אליין האָט געדארפט זיין געגוג צו טוידטען דאָס פּורים שפּיעל, נאָך איידער עס האָט געווייזען די ערשטע סימנים פון לעבען.

עס דארף דעריבער קיין חדוש ניט זיין, פּאר וואָס די ענטוויקלונג פון דעם פּורים שפּיעל איז צוגענאַנגען אזוי לאַנגזאם. מיר דארפען זיך גיכער חדוש'ען, ווי אזוי עס איז גאָר געקומען צו א דראמאטיזירונג פון אחשורש. און טאקע וועז ניט דער ספּעציעלער כאראקטער פון דעם יום טוב פּורים וואָלט קיין מאָל דאָס פּורים שפּיעל ניט אויסגעהאָדעוועט זיך אויפ'ן שוים פון אידישקייט.

פּורים איז געווען דער אידישער קארנעוואל, א יום טוב פון הוליען און טרינקען, וועז שכרות וועדט נערעכענט פאר א מצוה. דאָס איז דער אייניציגער יום טוב, וועז דער איד האָט זיך אין גאנצען אויסגעטהאָן פון זיין רוחניות וועלטעל און האָט זיך מיט

„קאָמעריא פאמאָזא דע אמאן אי מאָרדעכאי."

שמחה לוצאטא (1590-1663) האָט אין זיינע יונגע יאָהרען אָננעשריבען אין איטאַליעניש א פּאראבאָלע, א מין אַלעגאָריע אין א דראמאטישער פּאָרם. דער אינהאַלט איז אזא: אין דעלפי האָט מען געגרינדעט אן אקאדעמיע מיט דעם צוועק אבצוזונדערן די פּסולת פון מענשליכען וויסען. „פערשטאנד" האָט גלייך דערלאַנגט א פּעטיציע פון געפּענגנים, וואו זי איז א צייט לאַנג געווען איינגעשפּארט דורך „ארטהאדאקסישען אויטאָריטעט", און געפּאָדערט מען זאָל איהם גלייך בעפּרייען. און הגם פּיפּאגאראם און אריסטאָטעל, די הויפּט פּאָרשטעהער פון וויסען, זיינען געווען געגען דעם און האָבען נעוואָרנט, אז וועט „פערשטאנד" וועט בעפּרייט ווערען, וועט ער פערשפּרייטען שרעקליכע פערגרייזטע מיינונגען, דאָך האָט די אקאדעמיע ארויסגעלאָזט איהם פּריי, ווייל נאָר מיט'ן פערשטאנד קאן וויסען זיך ענטוויקלען. נאָר די ערשט בעפּרייעטע מוחות האָבען אָננעמאכט א סך צרות, און די אקאדעמיקער האָבען ניט געוואוסט, וואָס צו טהאָן. סאקראטעס האָט זיך אויפגעהויבען און איז א לאנגער רעדע האָט ער ערקלערט, אז „פערשטאנד" און „אויטאָריטעט". וועו מען ערלויבט זיי צו געוועלטיגען אלייו, וועלען נאָר מאכען פּעהלערען און צרות, נאָר וועו יעדער פון זיי ווערט בעשרענקט, פערשטאנד פון אמונה און אמונה פון פערשטאנד, און ווערען אויסגעמישט אין א ריכטיגער פּראָפּאָרציע, וועלען זיי שאפען א שעהנע הארמאָניע, וואָס גיט דעם מענשען די וועלט און יענע וועלט.

דאָס קאן מען בשום אופן ניט רופען דראמע און האָט קיין שייכות ניט מיט דראמאטישער קונסט. נאָר די פּראָבאָלע ווייזט, אז די איטאַליעניש אידען האָבען זיך גענומען צו דער דראמאטישער פּאָרם. לעאָ מאָדענא (1571-1649), האָט אין דער זעלבינגער צייט איבערזעצט אין איטאַליעניש אוסק'ס „אסתר" פון שפּאניש.

אין דעם זעלבינגען יאהרהונדערט איז אויך געמאכט געוואָרען דער ערשטער פערזוך צו שאפען די העברעאישע דראמע. דער ערשטער אויך דעם פעלד איז געווען משה זכות (זאקוט אדער זאקוטא,

צו די קריסטען פון די רוימישע געצענדיענער און איז געווען אן איבערבלייבסעל פון דער רוימישער סאטורנאַליע.

דאָס איז זעהר וויכטיג צו וויסען, כדי בעסער צו פערשטעהן דעם כאראקטער פון פּורים אין די פריהערדיגע צייטען, און דאָס וועט אונז העלפען צו בעגרייפען ניט נאָר וויי אזוי איז מענליך געווארען א פּורים שפּיעל ביי אידען, וועז אזעלכע שווערע שטייגער זיינען איהם געלעגען אין וועג, נאָר אויך פאר וואָס עס האָט אַנגענומען אזא גראבען, צינישען און אונגעלומפּערטען פּנים.

דאָס פעלד פון דראמע ביי אידען איז געווען קליין און בערענקט. א סאטירע, א וויציגער דיאלאָג, א קלייגער פּארס — דאָס איז געווען אלץ וואָס מען האָט געקאָנט שאפען אויף דעם פעלד. נאָר קיין אנדערע פעלדער זיינען אויך ניט געווען פאר דער דראמע. און דער דראמאטישער קערנדיל, וואָס האָט זיך בעוויזען ביי אידען איז געבליבען אין א פערגליווערטען מצב. און ערשט וועז אנדערע בריטערע פעלדער האָבען זיך געעפענט, האָבען זיך אידען ענגומען מיט חשק און התמדה צו דער קונסט פון דראמע. די ערשטע אָריגינעלע דראמע אין דער שפאניישער ליטעראטור, „סעלעסטינא", שרייבט מען צו א אידען, רָאדריגא דא קאסטא. די ערשטע עכט אידישע שטיק אין שפאניש „אסתר" איז אַנגעשריבען געווארען אין דעם יאהר 1567 פון סאלאמאן אוסק מיט דער הילף פון לאזארא גראציאנא, ביידע אנוסים. אנדערע שפאניש אידען זיינען געגאנגען אין זייערע טריט און הגם פערטריבען פון שפאניען האָבען זיי ניט אויפגעהערט צו שרייבען אין שפאניש און שאפען זייערע דראמאטישע ווערק נאָך שפאניש מאדעלען. זייער טהעטיגקייט אויפ'ן פעלד פון דראמע איז געווען אזוי פרוכטבאר, אז באלד האָט זיך בעוויזען א „אידישער קאלדעראן", וועלכער האָט אַנגעשריבען איבער צווייי און צוואנציג דראמען. ער האָט גהייסען אנטאָניא ענריקעז דע גאמעז (1600-1660), א מאראנא וועלכער האָט זיך אדויסגעראטעוועט בון דער אינקוויזיציע און איז אנטלאפען פון שפאניען. א צייט לאנג זיינען פיעל פיעסען זיינע אָנגענומען געווארען פאר קאלדעראנס. מען דענקט אויך אז ער איז דער פערפאסער פון דעם שפאנישען פּורים שפּיעל

תפוצות ישראל׳ און האָט הינטער זיך איבערגעלאָזט א ווילדע אויפ־רעגונג, אן אונבעקאנטע בענקעניש נאָך א גרינגערען, פרייערען, בעסערען לעבען. אין די גהעטאָס, וואו די אויגען זיינען תמיד גע־וועז פערריסען צום הימל׳, האָט מען פלוצים דערזעהן די ערד מיט אלע איהרע פערגניגענס. און הגם שבתי צבי אליין איז שוין געווען טוידט און זיינע חסידים אויסגע׳שמד׳ט, האָט אבער נאָך געלעבט דער שבתי־צבי׳נישער גייסט, דער קאמף געגען דעם שווערען יאָך פון תלמוד האָט אָנגעהאלטען, און דער מיסטישער זוהר, ווי דונקעל׳ ער איז ניט געווען, האָט פערשפרָאכען מיט׳ן אויטאָריטעט פון אמונה מקרב צו זיין דעם הימל׳ צו דער ערד.

אין דעם ערשטען פערטעל׳ פון דעם אכטצעהנטען יאָהרהונ־דערט האָט זיך אין איטאליען בעוויזען דער העברעאישער דראמא־טישער דיכטער משה חיים לוצאטא (1707-1747). געבאָרען און ער־צויגען אין איטאליען איז ער די ערשטע צייט געווען אונטער דעם איינפלוס פון דער איטאליענישער דראמאטישער ליטערא־טור און זיין ערשטער פערזוך אויפ׳ן פעלד פון דראמע אין דער האלב פערגעסענער שפראך פון די נביאים. „שמשון ופלשתים" דערמאָנט שטארק דאָס בעוואוסטע איטאליענישע שעפער־שפיעל׳ „פאסטאָר פידא" (דער טרייער פאסטוך). די דאָזיגע דראמען האָט ער אָנגעשריבען אין דעם יאָהר 1724, דאָס הייסט וועז ער איז אלט געווען זיבעצעהן יאָהר.

ער איז געווען צו יונג, צו אונערפאהרען, צו געבען א נא־טירליכע פארב די ליידענשאפטען, וואס ווערען געשילדערט אין „שמשון ופלשתים". די דאָזיגע ליידענשאפטען זיינען אירם געווען אין גאנצען פרעמד און ער האָט זיי נאָר געקענט מאלען מיט פאר־בען פון דער פאנטאזיע. קיין לעבעדיגקייט, מענשען־קענטשאפט האָט מען אין דער דראמע ניט צו זוכען, נאָר דערפאָר איז זי דורכגעדרונגען מיט א רייכער פאָעטישער פאנטאזיע.

זיין צווייטע ווערק אין א דראמאטישער פארם דער „מגדל עוז" וויזט א וואונדערבארע הארמאניע פון קלאנגען, וועלכע מען האָט ניט געהערט צוויישען אידען צייט די נביאים זיינען אנשווי־

1630-1697) געבאָרען אין אמסטערדאם אוּן האָט געלעבט אין איין ישיבה מיט ברוך שפּינאָזאַ). דאָס ווערק הייסט „יסוד עולם" אוּן די העלדען זיינען: נחור, מלכה, תרח, אברהם, הרן, שרה, לוט, אליעזר, נמרוד, עוג, אמרפל, ישמעאל, הגר, קטורת, יצחק, נמרוד'ס קנעכט אוּן חכמים, אברהמ'ס פּאסטוכער אוּן זייער אויפּזעהער אחירע, לוט'ס פּאסטוכער אוּן זייער אויפּזעהער אחירע, אמרפל'ס חברים.

הגם דער „יסוד עולם" איז געווען די ערשטע געשריבענע דראמע אין העברעאיש איז אבער די ערשטע העברעאישע געדרוקטע דראמע געווען „אסירי התקוה" פון יוסף פּענזאָ דע לאָ ווענאָ (1650-1703). די וויכטיגקייט פון ביידע דראמען בעשטעהט נאָר דערין, וואָס זיי זיינען געווען די ערשטע אין העברעאיש. דער אינהאלט פון „אסירי התקוה" איז אזוי: א קעניג וואָס קוקט זעהר ערנסט אויף זיין פּראָנטוואַרטלעכקייט אלס הערשער וועלט פּריהרט, פּריהער פון זיינע אייגענע אימפּולסען, וואָס וועלען פּרוסאַניפיצירט אין יצר, דערנאָך פון א קאָקעטקע אין דער געשטאלט פון אשה אוּן דערנאָך פון דעם שטן. דריי אנדערע קרעפּטען בעמיהען זיך צו האלטען איהם אויף דעם ריכטיגען וועג אוּן זיי זיינען: שכל, השגחה אוּן א מלאך. פּענזאָ האָט געהאָט די כוונה צו וווייזען די קינדער פון די אנוסים, וועלכע זיינען געווען געוואוינט צום פּרייען אוּן אויסגעלאָסענעם לעבען פון שפּאניען, אז די וועלען פון דעם יצר אוּן אשה אוּן שטן פּיהרען ניט צו קיין גוטם, אוּן אז דאָס אמת'ע גליק געפינט מען אין גוטע מדות.

מיט'ן אנקומען פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט איז די טהעטינקייט אויפ'ן דראמאטישען פעלד צוויישען אידען געוואָרען א פיעבערהאפטע. די פאדערונג אויף טהעאטער וואקסט אומעדום אוּן דראמאטישע וועלט וווייזען זיך אין אלע לענדער, וואו אידען זיינען פערשפּרייט. דאָס איז געווען די צייט, וועו דער גאנצער בנין פון אידישקייט האָט אנגעהויבען צו קראכען, די לאסט פון חומרות, גדרים, סיגים האָט זיך אנגעואמעלט א צו שווערע, אוּן דער איד האָט געוואלט אויסגלייכען זיינע פלייצעם. דאָס איז געווען באלד נאָך דעם, ווי שבתי צבי איז ווי א שטורם דורכגענאנגען אין אלע

ניט צום אויפפיהרען אויף א ביהנע, ווייל זייער דראמאטישער שטאף איז צו קליין און די האנדלונג צו שוואך. בפרט וועז זיי זיינען געקומען נאך שעקספיר און נאך קאלדעראן, וועז פון א דראמע האט מען געפאדערט א שטארקע האנדלונג מיט מענשען פון בלוט און פלייש און די צייט פון אלענאריען און מאראליטעטען איז שוין געווען פארביבער. אבער אין אמת'ן איז געווען א גאנץ געווהנליכע ערשיינונג אין דעם 17טען יאהרהונדערט צו געבען דראמאטישע פארשטעלונגען פון העברעאישע שטיקער אויף חתונות ווי אויף פורים, און די מייסטע העברעאישע שטיקער זיינען געשריבען געווארען פאר דעם צוועק. דער אידישער דיכטער יצחק נאמעז דע סאסא, וועלכער האט געלעבט אין איין צייט מיט יוסף פענזא איז אמסטערדאם האט אין ליטיינישע פערזען בעזונגען די ערשיינונג פון „אסירי התקוה" אזוי:

„ענדליך איז עס ערריכט געווארען. די העברעאישע מוזע שפאצירט איצט אין די פעלצענע שיך מיט די הויכע אבסאצען זיכער און שטייף. מיט געמאסטענע טריט פון פאעזיע וועלט זי מיט פראכר ארויסגעפיהרט דורך יוסף (פענזא). א רייכער שטראהל פון האפנונג שיינט ווידער, אז איצט וועט אויך די ביהנע זיך עפענען פאר דעם הייליגען געזאנג."

דערפון דארף מען דרינגען, אז מען האט געווארט צו הערען די מעלאדישע קלאנגען פון די העברעאישע דראמאטישע דיכטונגען אויף א ביהנע.

אין דער זעלבער צייט וואס משה חיים לוצאטא האט רייכער געמאכט די העברעאישע שפראך מיט זיינע דראמאטישע דיכטונגען האט זיך יאזע דע סילווא (1705-1739) אויסגעצייכענט אלס דראמאטישער דיכטער אין פארטוגאל און האט בערייכערט די פארטוגעזישע ביהנע מיט פיעל דראמען. יאזע דע סילווא איז געבליבען א קלאסיקער אויף דער פארטוגעזישער ביהנע און זיינע דראמען ווערען נאך געשפיעלט ביי היינטיגען טאג. זיין טוידט איז זעהר א טראגישער. ער איז געשטארבען א מארטירער אויפ'ן שיי־טערהויפען, און בשעת די פלאמען האבען ארומגעבאפט זיין קער־פער, האט מען אין דעם גרויסען טהעאטער אין ליסאבאן אויפגע־

גען געוואָרען. אָבער דאָ ווייזט זיך אויך ארוים אַן אונבעקאַנט־שאפט מיט דער וועלט.

א קינד פון רייכע עלטערן, ערצויגען אין רחבת, דערווייטערט פון יעדער דאגה, האָט ער די וועלט נאָר געקענט זעהן פון זיין צימער, וואו ער האָט זיך ארומגעטראָגען מיט שבתי צבי'נישע חלומות. באלד אבער האָט ער געמוזט ערוואכען פון זיינע חלומות אוּן קומען אין צוזאַמענשטוים מיט פערשיידענע מענשליכע ליי־דענשאפטען. דאָס דערזעלבע ביי זיין פאטער האָט זיך איבערגע־דרעהט, אוּן דער איידעלער טרוימער אוּן מיסטיקער איז געבלי־בען אַהן מיטלעז אוּן האָט נעראַרפט אַנהויבען צו זאָרגען וועגען דער וואָכערידיגער חיונה. אוּן איצט אז ער האָט פערלאָרען דעם שוץ פון דעם רייכען פאָטער, האָבען די איטאַליענער רבנים אַנגעהויבען צו רודפֿ'ען איהם פאר זיינע ני־גונגען צו דער קבלה אוּן האָבען איהם אין חרם אריינגעוואָרפען. זיי־נע פרייגד וואָס האָבען איהם שבחים געזונגען האָבען איהם איצט פערלאָזט אוּן אבגעקערט זיך פון איהם. ער האָט איצט דערזעהן מענשען ווי זיי זיינען. ער האָט נעקענט אריינקוקען טיע־פער צו זיי אין הארצען, אוּן די ערפאהרונג וואָס איז איהם פרי־הער אבגענאנגען, איז צו איהם יעצט נעקומען אין דער פולער מאָס.

אָבער די דאָזיגע ביטערע ערפאהרונגען האָבען זיין פאָעטישען גייסט ניט ביטער נעמאכט. אין זיין לעצטער אונשטערבליכער דראמע „לישרים תהלה", ווייזט ער זיך ארוים אין זיין פולער קראפט. דאָס איז א גרויסע ווערק סיי אין דער פאָרם, סיי אין סטיל אוּן סיי אין נעדאנקען. מיט דער דאָזיגער דראמע האָט ער זיך נעשאפען אַן אייביגען מאָנומענט אין העברעאיש.

„לישרים תהלה" איז געשריבען אין דער פארם פון פאר־שעקספירס צייטען, אלעגאריש. די כאראקטערען זיינען ניט קיין מענשען פון בלוט אוּן פלייש, נאָר אבסטראקציעס, ווי שכל אוּן נא־רישקייט, ארענטליכקייט אוּן פאלשקייט אוּן דאָס גלייכען.

אויפֿ'ן ערשטען בליק קען אויסווייזען, אז די העברעאישע דראמען זיינען לכתחילה געשאפען געוואָרען בלויז צום לייענען אוּן

פון זיך ניט געקענט אבטרייסלען די נייע השגות, וואס האבען זיך ביי זיי אויסגעארבייט אונטער דער השפעה פון יענעם לאנד. און די אנוסים זיינען געוואויגט געוואָרען צו א פרייען לעבען. די הבלי עולם הזה האבען ביי זיי פערנומען א גרויסען פלאץ און די אנוסים האבען אפילו ניט בעגריפען פאר וואס מען דארף זיין דערוויי־טערט פון פרויען.

עס דארף דאריבער קיין חדוש ניט זיין, פאר וואס זיי האבען געבראכט אומעדום, וואו זיי זיינען פערוואָגעלט געוואָרען, א לעכ־צונג נאך אזא אונטערהאלטונג, ווי טהעאטער, און וועז צולייעב וועל־כער עס איז אורזאך האבען זיי ניט געקענט בעזוכען דעם טהעא־טער פון דער שטאדט, וואו זיי האבען זיך בעזעצט. האבען זיי גע־גרינדעט אייגענע טהעאטערס.

און ניט נאר די שפאנישע אידען אליין האבען זיך דערמיט אויסגעצייכענט, אויך די אידען אין איטאליען האבען ארויסגע־ווייזען א פאדערונג אויף אזא אונטערהאלטונג און אין דעם זי־בעצעהנטען יאהרהונדערט האבען זיי געהאט זייערע אייגענע טהעאטערס, ווי מען קען עס זעהען פון די שאלות ותשובות פון דעם איטאליענישען רב שמואל אבוהב. דער דערמאנטער רב וועגדט זיך צום וועגעציער רב עזריה פיגו מיט אזא בריף:

*) לכמהרר עזריה פיגא: מוירונה לווינציאה.

דעם יאָהר תס"ב.

תעיר קנאת ד' על קביעת בתי טרטיאות ובתי קרקסיאות במחנה העברים בהתאסף שם אנשים ונשים וטף לשמוע דברי לצנות ונבלות פה. כי החלתי מיגון וכאב פידוד הנעשה ע"י פ' נר"ו וחוששני פן ח"ו תצא תקלה מתחת ידו לרבים ופערו פיהם לבלי חוק להטיל מום בקדשים, כי הזמן והמקום מופן וניצב לריב לשונות ודבר עבירה בעונ' שרבו. והאחרון הכביד הקל ארצה עטרת תפארת היהדות מעיר ההיא לבנות ולהקים להם בקרב מחנם הקדושה בתי טרתיות ובתי קרקסיות הקבועות ונאספו שמה אנשים ונשים

---

*) דבר שמואל, פון שמואל אבוהב, געדרוקט אין וועניציע אין דעם יאָהר תס"ב.

פיהרט זיינע אז אַפּערעטע אוון דאָס קנאקען פון דעם פייער האָט זיך אויסגעמישט מיט די מעלאָדישע קלאַנגען פון זיין מוזיקאַלישער דראמע.

מיט איהם האָט זיך געענדיגט די עפּאָכע פון דער שפּאַנישער אוון פּאַרטוגעזישער השפּעה אויף אידישע טאַלאַנטען. ער איז געווען דער לעצטער רינג אין דער גאַלדענער קייט, וואָס האָט זיך צוגענען פון דעם בלוטיגען שפּאניען אין אלע יענע לענדער, וואו אידען האָבען געפונען א מקום מקלט נאָכ'ן גירוש.

נאמען אין שפּאניען אוון יאוע דע סילוואַ איז פּאַרטונאל. זיינען ניט געווען סתם דראמאטורגען. זיי האָבען פערנומען זעהר א וויכטיגען פלאץ אויף דער שפּאנישער אוון פּאַרטוגעזישער ביהנע. עס איז זעהר פיעל געזאָגט, וועו נאמען'ס דראמען זיינען א צייט לאנג אננעגומען געוואָרען פאר קאלדעראָנס. קאלדעראן פער־נעהמט אויף דער שפּאנישער ביהנע דעמזעלביגען פלאץ, וואָס שעקספּיר אויף דער ענגלישער. יאוע דע סילוואַ'ס דראמען האָבען אויסגעהאלטען די בעסטע פּראָבע, די פּראָבע פון צייט, וועו זיי האָבען זייער רייץ ניט פערלאָרען אין א משך פון א צוויי הונדערט יאָהר אויף דער פּאַרטוגעזישער ביהנע. די דאָזיגע פאקטען זיינען פאר אונז זעהר וויכטיג. מען האָט ביי אונז אוון וועגען אונז א סך טהעאָריען געבויט, פאר וואָס אידען האָבען זיך ניט אויסגעציי־כענט אין דער דראמאטישער ליטעראטור. מען האָט וויסענשאפט־ליך ערקלערט, אז די אייביגע רדיפות אוון די שענדליכע גהעטאָס האָבען די אידען ניט געמאכט מסוגל פאר דראמע. מען האָט אויך ערקלערט, אז דער אידישער טעמפּעראמענט איז אזא, וואָס לאָזט זיך פשוט ניט שפּאנען צו דראמע. די אנגסטען אוון צרות פון די אנוסים זיינען געווים ניט געווען קלענער פון די רדיפות אוון ער־נידרונגען, וואָס די אידען אין די גהעטאָס זיינען אויסגעשטאַנען. דער טעמפּעראמענט איז ביי זיי געווען א ריין אידישער, אויב עס איז פארהאן אזא זאך וויי א ספּעציעלער אידישער טעמפּע־ראמענט, אוון דאָך האָבען די אנוסים אין שפּאניען אוון פּאַרטוגאל דערוויזען אויסצוצייכענען זיך אויף דעם פעלד פון דראמע.

די אידען וואָס זיינען ארויסגעגאנגען פון שפּאניען האָבען

געהענדע אויסדריקע, ווי מען קען עס זעהן פון זיין „בתי טרטיאות ובתי קרקסאות", ווייל עס דארף ניט זיין קיין שום ספק, אז אין איטאליען האט מען ניט געבויט קיין אידישע צירקען, דאך לאזט זיך דרינגען אז אין די גרויסע אידישע קהלות אין איטאליען זיינען צום סוף זיבעצהנטען יאהרהונדערט אידישע טהעאטערס קיין נאווינע ניט געווען. און עס איז זעהר מעגליך אז אזעלכע אידישע טהעאטערס זיינען געווען נאך פיעל פריהער.

מיר געפינען אויך אין דער צווייטער העלפט פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט האבען די אידען וואס האבען זיך בעזעצט אין פראמאריבא, סורינאם, זיד אמעריקא, פערגרעסערט און פערשעהנערט זייער טהעאטער אין דעם יאהר 1784, און מיט אכט יאהר שפעטער דאס הייסט אין 1792 האט די דארטיגע קליינע אידישע קהלה שוין פערמאגט צוויי אידישע טהעאטערס.

עס דארף קיין ספק ניט זיין, אז אויך אין אנדערע קהלות און אנדערע מדינות האבען אידען געהאט זייערע אייגענע טהעאטערס. דאס הייסט שטענדיגע טהעאטערס אין איטאליען און סורינאם זייענן ניט געווען קיין אויסנאהם. אין דעם יאהר 1775 האט מען די אידען פערבאטען צו בעזוכען א געוויסען אמאטאריישען טהעאטער אין פראמאריבא און באלד נאכדעם זעהען מיר, אז דארטען זיינען געגרינדעט געווארען צוויי אידישע טהעאטערס. דערפון דארף מען זיך אנשטויסען, אז דער פערבאט צו בעזוכען דעם אמאטאריישען טהעאטער האט געטריבען די אידען צו גרינדען אייגענע טהעאטערס, און אזעלכע אורזאכען האבען אין יענע צייטען ניט געפעהלט.

וואס איז שייך צו די פיעסען, וועלכע מען האט געשפיעלט אין אזעלכע טהעאטערס וויסען מיר וועגען זיי לחלוטין גאר ניט. עס קומט אוים אין נאנצען צו פערלאזען זיך אויף השערות. די אידען האבען שוין דעמאלט געהאט א גאנץ רייכען רעפערטואר. אוסק, גאמעץ, דניאל דע באריאס האבען איבערגעלאזט היבשע עטליכע פיעסען געשריבען אויף ביבלישע טהעמאס אין שפאניש, יאזע דע סילווא — אין פארטוגעזיש. די אידען, וואס האבען געהאט א פארונג אויף טהעאטער, זיינען ניט נאר געווען בעקאנט מיט דעם

וטף בנות ישראל הצנועות עם הפרוצות עוברות על דת משה ויהודית קטון וגדול שם הוא כעם ההולך בחליל לשמוע פרשת הקהל והטף למה בא ליתן עונש למביאם, כי מה יעשה אותו הבן ולא יחטא בשבתו בסוד משחקים בשומעו קול פה דובר נבלה הנכנס בגופו כעכם של עכנאי ומעשה ידינו קונן עלינו איכה היתה לזונה קריה נאמנה.

אי לזאת יחרד לבי מורי ורבו, איך זקנים שבדור כבשו פניהם בקרקע, אין קנאים פוגעים בו לעכבו ולויכא מאן דאין דינא דגרמי להרים מכשול דין עסק ביש אבי אבות הטומאה.

אין קורצען בעדייט דער דאזיגער אויסצוג פון דעם בריעף אזוי:

שמואל אבאאב קלאָגט זיך פאר'ן וועגעציער רב פאר וואָס די שעהנע און פרומע אידען שווייגען און קוקען זיך רוהיג צו, ווי מען בויט שטענדיגע טהעאטערס און צירקען אין וועגעציע פאר אידען, און מאנסביל און וועיבער און קינדער, פרומע אידישע טעכטער צוואמען מיט אויסגעלאסענע זיינען עובר אויף אידישע דינים און פערזינדיגען זייערע יאָהרען, ווייל קיין גוטם קאָן ניט ארויסקומען פון זיצען אין א טהעאטער און הערען ווי אקטיאָרען רעדען שענדליכע ווערטער, וועלכע פערדאָרבען די צוהערער. טהעאטער איז אבי אבות הטומאה.

שמואל אבאאב איז דער זעלביגער, וועלכער האָט אין 1734 צוואמען מיט נאָך פיער איטאליענישע רבנים אריינגעווארפען משה חיים לוצאטא אין חרם.

דער ספר „דבר שמואל" איז געדרוקט גאָר אין אָנהויב אכטצעהנטען יאהרהונדערט, אויף דעם בריעף צו עזריה פינו איז קיין דאטום ניט אָנגענעבען און אזוי ווי ער געפינט זיך צווישען גאָר די ערשטע שאלות קען מען דערפון דריינגען אז ער איז געשריבען געוואָרען צום סוף זיבעצעהנטען יאהרהונדערט. אין דעם בריעף ווערט גערעדט וועגען שטענדיגע אידישע טהעאטערס און הגם דער סטיל פון דער שאלה ווייזט, אז שמואל אבאאב קען זיך דייטליך ניט אויסדריקען און ער ברויכט גאנצע פראזען, וואו איהם איז נוטיג איין וואָרט נאָר דערפאר, וואָס דאָס וואָרט געפינט זיך אין די

דישען באָדען איז דער רעזולטאט פון א קאָפּריז אָדער אן אונרעכט. שמואל אבאאב שרייבט אין זיין בריף, אז דער גאנצער אויפטהוער פון דעם אידישען טהעאטער אין וועגעציע איז געווען א געוויסער רייבער איד, און ניט אזוי ער אליין, ווי זיין רייבער איידעם. אין יענע צייטען איז געווען דער מנהג, אז גרויסע רייבע לייט האָבען געהאט זייערע אייגענע קאָמפּאניעס אָדער אייגענע טהעאטערס, און עס איז גרייליך מעגליך, אז דער דערמיטער רייבער איידעם אין וועגעציע האָט אויך געוואלט דערווייזען אזא זאך און האָבען אן אייגענעם טהעאטער. און ווידער האָבען מיר געזעהן, אז אין פּאראמאריבא האָבען אידען געגרינדעט צווויי טהעאטערס, וויל מען האָט זיי ניט ארייגעלאָזט אין א געוויסען דיעטאָנטישען טהעאטער. אבער די פרומע פּראָסטע אידען האָבען קיין בעדערפּנים אין אזא טהעאטער ניט געהאט. דער יסוד פון אזא טהעאטער איז אויך הינערשע פּיס און אזוי גיך ווי עס וועלט אבגעשאפט די אורזאך, וואָס האָט איהם ארויסגערופען צום לעבען, פאלט איין דער גאנצער בנין, און דאָס פּובליקום געהט לייכט איבער צו די טהעאטערס פון דער מדינה.

עס איז א גרויסער ספק צו די העברעאישע דראמע איז געשאפען געוואָרען פאר א טהעאטער, הגם אויך גרויסע חתונות פלעגט מען יענער צייט שפּיעלען פאר די געסט עפּעס א העברעאישע שטיק און דאָס איז געווען א געוואויניליכע אונטערהאלטונג. דערצו האָט זיך קיין טהעאטער ניט געפּאדערט. אין דער זעלביגער זאל, וואו די געסט זיינען געווען פערזאמעלט אין די שבעת ימי המשתה האָט אויך געקענט פערוואנדעלט ווערען אין א פלאץ פאר די פּאָרשטעלונגען. נאָר צו די העברעאישע דראמע איז לכתחילה געשאפען געוואָרען פאר א טהעאטער צו ניט, איז זי שוין צוליעב דער שפּראך אליין געווען מעהר בעשרענקט און אבגעשלאָסען, ווי דער אויבענדערמאָנטער רעפּערטואר אין די טהעאטערס פאר אידען פון יענער צייט. די העברעאישע דראמע האָט נאָר געקענט דערגרייכען צו אזעלכע אידען, וואָס האָבען זייער בילדונג געקריגען אין די ישיבות און וואָס זיינען אווענק אביסעל ווייטער פון די פּיער אייגען פון דער הלכה. פאר די אמת פרומע

דאזיגען רעפערטואר, נאר די מייסטע האבען פערשטאנען די ארי־
גענאלע שפראך, אין וועלכע די דראמען זיינען געשריבען געווא־
רען. די דאזיגע דראמען האבען געהאט די גרויסע מעלה, וואס זיי
זיינען לכתחילה געשריבען געווארען פאר א ביהנע, און עס איז
העכסט ווארשיינליך, אז זיי האט מען געשפיעלט אין די אידישע
טהעאטערס.

עס איז גרינג צו זעהן, אז דער אבן נגף וואס איז געשטאנען
אין וועג דער אידישער ביהנע איז ניט אבגעראמט געווארען דער־
מיט, וואס מען האט אויפגעפיהרט אזעלכע פיעסען. „לא ילבש איש
שאלת אשה" איז געבליבען אלץ א סטראשידלע פאר די פרומע אי־
דען. שמואל אבאאב איז ניט געווען דער איינציגער, וואס האט גע־
נאסען פעד און שוועבעל אויפ'ן אידישען טהעאטער. ביים סוף
זיבעציהנטען יאהרהונדערט און אין דעם אכטצהנטען יאהר־
הונדערט איז דער האס צום טהעאטער געווען דער זעלביגער ווי
מיט צוויי טויזענד יאהר צוריק אין ארץ ישראל. די אידישע טהע־
אטערס זיינען אויף אזא אופן געשאפען געווארען צו ענטפערן א
פאדערונג פון די אינטעליגענטע קרייזען, אין וועלכע עס האט
דורכגעדרונגען דער נייער גייסט פון דעם רענעסאנס. דאס אידי־
שע טהעאטער האט געזוכט צופריעדען צו שטעלען א געשמאק וואס
האט זיך ענטוויקעלט אויף דער חכמה און קונסט פון יפת, דעם
העבערען קלאס אידען, און האט קיין זאך ניט געהאט צו געבען
ניט דעם פרומען אידען און ניט דעם פראסטען אידען.

דער אידישער טהעאטער מיט זיין רעפערטואר וועלטליכע
דראמען איז געשאפען געווארען נאר פאר איין קלאס און האט
פאר דער אידישער נאציאנאלער דראמע קיין זאך ניט געקאנט
טהאן. עס דארף קיין צווייפעל ניט זיין, אז אין אזא טהעאטער
מיט אזא פובליקום זיינען אויפגעפיהרט געווארען די בעסערע
דראמען פון דער צייט, נאר צוליעב זיין אבגעשלאסענקייט, אבגע־
זונדערטקייט האט ער ניט געקאנט ציהען די זאפט פון דעם גאנ־
צען פאלק און האט ניט געקאנט האבען קיין איינפלום אויף דער
ענטוויקלונג פון דער אידישער דראמע. אזא טהעאטער אויפ'ן אי־

דריטער קאפיטעל.

די עלטסטע אידישע פורים שפיעלס.

אין דער זעלביגער צייט וואס אידען אין שפאניען האבען זיך געמומען צו דער שפאנישער דראמע, האבען די אידען אין דייטשלאנד אונטערהאלטען זיך מיט פורים שפיעלס אין אידיש. וועז דאס ערשטע פורים שפיעל אין אידיש איז געשאפען געוואָרען איז אונמענליך צו בעשטימען. נאר מיר געפינען אז שוין אין 1598 האבען די אידען אין טאנעהויזען אויפגעפיהרט א שפיעל, וואס האט געהייסען: „שפיעל פון טב יעקליין מיט זיין ווייב קינדליין אוז מיט צוויי זינליך פיין" אוז מען האט עס נאכדעם געשפיעלט אלע פורים. אין דעם יאהר 1620 האט מען עס קאפירט אוז אנגענעבען א שפעטערן דאטום.

דאס דאזיגע שפיעל האט מיט פורים גאר ניט צו טהאן אוז איז וואַרשיינליך קיין מאל ניט געדרוקט געוואָרען אוז איז גענגען פוז האנד צו האנד אין מאנוסקריפט. ווי עס זעהט אויס, איז דאס א סאטירע פוז א געוויסער פאמיליע, מיט וועלכער דער שרייבער האט זיך געוואלט אברעכענען. דאס וואלט געווען אונמעגליך צו דערווייזען, וועז פריהער זאל מען ניט שפיעלען פורים־שטיקער, וואס האבען געהאט דירעקט צו טהאן מיט דעם דאזיגען יום טוב. די פערזענליכע סאטירע האט געקאנט דיענען אלס אן אבוועקסלונג אוז דאריבער דארף מען דענקען, אז דאס פורים שפיעל אין אידיש איז א סך עלטער פוז דער דערמאנטער סאטירע.

פוז דער סאטירע איז נאר איין בלעטיל גענליבען, דער שער, אוז די ערשטע שורות זיינען אזוי:

אדברה וירוח, איך ווייל אייך זאגען, וואס דאס איז געשעהן בשנת שפ (1619) צו טאנהויזען אין קהילה קדושה.

אידען איז זי ניט געווען אין גאנצען כשר און פּאר'ן המון איז זי געווען א פּער'חתמ'עט בוך.

דאָס שלעפּען אין פּערשיידענע ריכטונגען און דאָס שפּאלטען אין פּערשיידענע לשונות האָט קיין גוטס ניט געקענט טהאָן דער דראמע ביי אידען. שוין צוליעב דעם אליין האָט זי זיך ניט געקענט ריהרען פון אָרט. די נאציאנאלע קרעפּטען, וואָס זיינען פּעהיג געווען צו שאפּען א דראמע און א טהעאטער ביי אידען זייענען צוברעקעלט געוואָרען. אנשטאָט צו ארבייטען הארמאָניש און צוזאמען אויף דער אנדערער, האָט איינע געשטערט דער צווייטער. דער טהעאטער אלס א פּאלקס אינסטיטוציאָן איז נאָך פּאר זיין געבורט פּער'משפּט געוואָרען צו א ביטערער, שווערער, מרויעריגער עקזיסטענץ.

די איינציגע ישועה וואָס א טהעאטער ביי אידען האָט געקענט ערווארטען איז געווען פון דעם פּורים שפּיעל. זיין געבורט אויפ'ן שוהל-הויף און די הסכמה פון דעם גאנצען עולם האָט עס געמאכט פּאר א פּאלקס אינסטיטוציאָן. נאָר דער זעלביגער שוהל-הויף און דער זעלביגער פרומער עולם האָבען אויפ'ן פּורים שפּיעל ארויפּגעלעגט אזא שטעמפּעל, וועלכען עס האָט פון זיך קיין מאל ניט געקענט אברייבען. אין א קיימא לן פון איבער טויזענד יאָהר איז דאָס פּורים שפּיעל געבליבען אן אונטערהאלטונג נאָר פּאר איין טאָג. דער עלעמענט פון חוזק און לצנות וואָס האָט איהם לעבען געגעבען האָט איהם געקענט האלטען נאָר איין טאָג אין יאָהר. אין די אנדערע טעג אויסער פּורים איז דאָס פּורים שפּיעל געווען אונמעגליך פּאר ניכטערע אידען.

דעם זיבעצעהנטען יאהרהונדערט און הייסט „איין שעהן כיי פּוּרים שפּיעל פּאַרגעשטעלט, ווי עס איז צוגענאַנגען אין דער וועלט צו אחשורש צייטען, היבש אין רייַמען געזעצט צו אייַנעם ראַהמען.“ איז 1697 האָט דער משומד משה כץ (יאַהאַנעס יאַקאָב קריסט־יאנוס לעבער) פון קראקוי איבערגעשריבען דאָס דאָזיגע שטיק פאר דעם בעוואוסטען קריסטליכען העבראאיסט וואנענזייל, נאָר ער האָט דערפון קיין שום געברויך ניט געמאכט.

דאָס גאנגבארסטע און בעקאנטסטע פּוּרים שפּיעל אין אידיש איז געשאפען געוואָרען אין סאמע אָנהויב פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט. עס איז געדרוקט געוואָרען אין דעם יאָהר 1708 און האָט געהייסען „איין שין נייא אחשורש שפּיל“. די פּערזאָנען אין דעם דאָזיגען שפּיעל זיינען: מרדכי, אסתר, אחשורש, המן, התך און „שרייבער“.

„שרייבער“ איז עפּעס א מין שעטנז אין דעם שפּיעל. א חוץ דעם, וואָס ער איז אין דער מגלה ניטא, קלינגט פרעמד דער דיי־טשער נאָמען צוויישען די פּערסישע און אידישע, און דערפון דארף מען דריגען, אז דער פערפאסער האָט פאר זיינע אויגען געהאט אנדערע ווערק, אין וועלכע עס איז דראמאטיזירט געוואָרען די געשיכטע פון אסתר און אין וועלכע עס זיינען אריינגעקומען אנ־דערע פּערזאָנען, א חוץ די היסטאָרישע. ביז יענער צייט האָבען וועניג אידען נאָר א סך קריסטען דראמאטיזירט די געשיכטע פון אסתר. און עס איז פּאראן שווארץ אויף ווייס, אז שעקספּיר האָט געשפּיעלט אין אזא דראמאטיזירונג. עס איז ניט אנגענעבען דער נאָמען פון דעם שטיק און מען רעכענט, אז דאָס איז געווען די „געטליכע קעניגין אסתר“ („גאדלי קווין עסטער“), וועלכע איז דעמאָלט געווען פאָפולאר ניט נאָר אין ענגלאנד נאָר אויך אין גאנץ אייראָפּע. עס איז אויך א גרויסע סברה, אז פון דאנען האָט שעקספּיר גענומען דעם נאָר, וועלכער געהט דורך אין פּיעל דראַ־מען זיינע. און טאקע אין דעם שטיק די „געטליכע קעניגין אסתר“ איז פּאראָן א פּערזאָן, וואָס הייסט אין ענגליש „סקרייב“ און אין דייטש האָט מען דעם נאָמען איבערזעצט שרייבער.

הערט צו אוני לאָט אייך ניקס זיין קשה,
קשה לאָט אייך ניקס זיין,
דען עס איז אלע פּורים גימיין,
דאָס מען מאכט איין שפּיל פון טב יעקליין
אוני מיט זיין ווייב קענדליין
אוני מיט צוויי זינליך פיין,
וויא זיי האָבען געפיהרט איין וועזען,
אוני דאָס איז אויך קירצליך גישעהן,
גישעהן עהע איך מיך האָב אומגיזעהן
נעזעהן הין אוני הער,
איך האָב גיטראכט גאָר זעהר,
ביז איך עס האָב געבראכט אין ריים
איז מיר געוואָרען זעהר שווער.

דער אינהאלט איז אזא: ערב סכות קומט א פּויער מיט א מאָגערע, אויסגעדארטע קוה צו שלענקערס (?) הויז. מסתמא איז שוין געווען צייט צו לויפען אין שוהל. נאָר יעקליין מיט זיינע צוויי זינליך האָבען געקויפט די קוה. דאָס ווייב קענדליין האָט קענען דעם דעמאָנסטרירט. די קוה האָט באלד געהאט א קאלב און לויט דעם מנהג האָט דער ארטיגער ריכטער נעדארפט קריגען די צונג, אבער מען האָט איהר „קורץ און דין" אבגעשניטען, און דער ריכטער האָט פּראָורטהיילט קענדליין ארומצוטראָגען אין גאם די „גאיגע", כדי מענשען זאלען איהר פּרענען, צו זי איז אויף דער עלטער געוואָרען א גאיגערין.

דאָס דאָזיגע שפּיל מיינט, אז אויף פּורים האָט זיך ניט נעפּאדערט דוקא א פּורים שפּיעל, און עס איז געווען רעכט אבי א הומאָריסטישע זאך, א סאטירע, פון וואָס דער עולם זאל קאָנען לאכען. דאָס „שפּיל פון טב יעקליין מיט זיין ווייב קינדליין" האָט נעהאט בלויז א לאקאלען כאראקטער און נעקאָנט דיענען פּאר אן אונטערהאלטונג נאָר פּאר די אידישע תושבים אין מאנהויזען.

וואָס פּאר א פּורים שפּיעלס מען האָט אויפגעפיהרט אין די אנדערע נהעטאס אין דייטשלאנד איז ניט בעקאנט. דאָס עלטסטע פּורים שפּיעל אין אידיש וואָס דערגרייכט צו אונז איז פון

ניט פער דריסען זיין געלט. ווייל הש"י ברוך הוא האָט אונז אן פורים געבן לושטיג צו זיין. און האָבן מיר דרויף גימאכט דאש אחשורש שפיל היפש אונ' פיין. דרום אויך איר בעל בתים אונ' בחורים אונ' יונגען, קומט איר ביהענד (שנעל, פלינק) צו לויפן. אונ' טוט מיר דאש שיני אחשורש שפיל אב קויפן. דאש געלט ווערט אייך ניט פר דריסען, ווען איר ווערט דרינען לעזן, ווערט איר אייער געלט ווידער גניסן."

עם ווייזט אוים, אז דאָם איז געווען דאָם ערשטע פורים שפיעל אין אידיש וואָם האָט זוכה געווען צו ווערען געדרוקט. די פריהערדיגע זיינען נאָר ארומגענאנגען אין כתב יד און דערפון איז גרינג צו זעהן, ווי שטארק עס האָט נושא חן געווען ביים עולם.

קיין האנדלונג איז אין דעם שטיק ניטא. דאָם שפיל בעשטעהט פון געזאלצענע און געפעפערטע דיאלאגען. די המצאות, די וויצען זיינען די גרעבסטע און האמעטנעסטע, און קיין זאך איז ניט מאוס ווען עס פיהרט צו א נבול פה. דער קאמיקער קאן טהאָן וואָם זיין הארץ געלוסט, קאן זאגען וואָם ער ווייל און דארף זיך ניט ריכטען מיט צייט און רוים און מיט קיין זאך ניט. ווען המן הייסט איהם בוקען זיך, ענטפערט ער:

„גנב, וויא זאל איך מיך טאָן נייגען אונ' בוקען, דיא האָסט דאך איין צ ל ם אויף דיינעם רוקען."

ווען מען פיהרט איהם אריין צום קעניג אחשורש וועגדט ער זיך צו איהם בזה הלשון:

„דו ביזט דער מלך. איך העט דיך איאר אן גיזעהן פאר איין וואמפין וואשער, פאר איין שטריק טרעגער, פאר איין מוישב פגר, פאר איין הונט שלאגר, פאר איין קאצין יאגר. מאחר דאש דיא יוא דער מלך בישט, האלט מיר דעם שטעקן..... און ציא מיר אויז דיא שיך און לעק מיך. אך מוז גידרונגן זיין, דאש דוא יוא דער מלך בישט, ווארום איין אנדר האָט דיא קרוין הויך אונ' דאש בענקל אונטער דיא פים, אונ' דוא האָסט דאש בענקל אובן אונ' דיא קרון אונטען. אדוני מלך, איך בין איין שלומפר, ווילסטו מיר ניט גלויבן, שמעק מיר צו שרכין. אדוני מלך, איך בין אין

דאָס „אחשורש שפּיל" איז געמאכט געוואָרען דורכאויס צום שפּיעלען און צוגעפאסט צום אויפפיהרען אין הייזער. עס איז ניט איינגעטהיילט אין אקטען און האָט אויך ניט קיין דעקאָראציעס. די פורים שפּיעלער דארפען זיך ניט איבערטהאָן און זיי בלייבען אין די זעלביגע קליידער די גאנצע צייט פון דעם שפּיעל. מאכט זיך א פלאץ, וואו מען זאָל קאָנען שפּיעלען פאר א גרעסערן עולם איז אודאי רעכט, אז ניט זיינען זיך די פורים שפּיעלער מטריח און קומען אריין צום בריטעו בעל הבית אין שטוב און שפּיעלען אב פאר איהם און זיין הויז־געזינד די שטיק. אזא שטיק טאָר ניט זיין צו לאנג, וויל צייט צום שפּיעלען איז נאָר איין טאָג אין יאָהר און אין דעם טאָג דארף מען זיין ביי אלע בעלי־בתים.

„דא שטעלן מיר אויף דאש בייטליין, איין פאר דוציט דוקאטן צו שיסן דריין. איין פאר דוציט טוקאטן וועט צו פיל, איין פאר דוציט טאלר איז דער ציל."

דערמיט ענדיגען די פורים שפּיעלער זייער שטיק ביי איין בעל הבית און אייליען זיך איבערצוגעהן צום צווייטען.

און הנם דאָס דערמאָנטע פורים שפּיעל איז דורכאויס געשאפען געוואָרען צום שפּיעלען, האָט דער פערפאסער געלאָזט עס אויך דרוקען און גערעכענט אז דאָס לייענען קאָן אויך פערשאפען פערגניגען. דער פערפאסער האָט זיין נאָמען אויף זיין ווערק ניט אָנגענעבען, און עס איז ער היום אונבעוואוסט, ווער ער איז געווען, און עס איז אויך אונבעוואוסט צו ער האָט בעהאלטען זיין נאָמען צוליעב ענייות אָדער וויל ער האָט געהאט אן אורזאך צו דענקען, אז קיין גרויסען יישר כח וועט ער דערפאר ניט קריגען. נאָר ווי דאָס זאָל ניט זיין, דער מחבר האָט וועגען דעם שטיק געהאט גאר א גוטע מיינונג, ווי מיר קענען זעהן פון די עטליכע שורות, מיט וועלכע ער וועגדט זיך צו די פראָספעקטיוועו קונים אויפ'ן שער:

„איין שין נייא שפּיל מיט אל דיא קונשטין איז עש ווארען דער טראכט, עס ווערט וואויל זיין ליב טאָן ניט אזוי גוט ווערדן גימאכט. מיט היפשי שיני קלאָג לידערן דעם ריים נאָך גישטעלט. דאש פאר האפין מיר, ווער עש קויפן ווערט, אזו ווערט אין (איהם)

נאר דער עיקר איז נבול פה. צו ער רעדט סתם אין דער וועלט, צו איהם פאלט איין א פסוק פון תנך, צו ער זוכט אב א זאץ פון זמרות צו פון סליחות צו פון קינות, אלץ וועדט אויסגעביטען אויף נבול פה. עס ווייזט אוים, אז וואס מעהר איהם גלינגט צו פערקניפען א גראבען ציניזם מיט א חרוז פון א תפלה, איז אלץ גרעסער די המצאה. וועו מען זאגט אז מרדכי וועגען המנ'ס גזרה אויף אידען, ענטפערט ער, אז ער וועט בעהן אויף קבר אבות.

קומט מרדכי אניין.

„ברוך אתה, וועו איין שין מיידעל ווער דא, וואלט איך זיא ביטן, דו זיא מיך זאל לאזן זיגן אין דער מיטן, אוי וועו זיא ניט ווייל, אזו ווייל איך שווייגן שטיל. אשר קדשנה, וועו עס גלייך ווער איין יונגי אלמנה, ווייל איך מאכען דריבר שהעכה יאנה... כשנכנות לייב רים (שכנכנת לברית) גיא לשם זאכטיגה שדים. אל ערך עפיים אתה. אז המן זאל ווערן פראטה, פראטה זאל ער ווערן, אויף עשין זאלען אים דיא ווערים, דיא ווערים זאלען איהם אוף עשין, דו גאט זאל אן אים פר געשין, פר געשין זאל אן אים גאט, פריא אוי שפאט, שפאט אוי פריא, אז המן זאל ברעכן זייני קניא, דיא קניא זאל ער צו ברעכען, דאש הערץ זאל אים צוקרעכען... הוי מעקל היושב (אל מלך יושב), אז המן זיין קאפף זאל קומען אין מושב, ויקרא, אז המן זאל אויף פארן איין מקרא, איין מקרא אובן, איין מקרא אונטען, איין מקרא אין דער מיטן, אז המן זאל באלד דערשטיקן... סלחנא, קאשפר וואדא וויסאקא, יעדוא חארמא, דרוהא צלעפא אטשעטי פראשיווא*)... א פידל מלך, איז דאש ניט א לושט, וועו מען איין שין מיידעל נרייפט אין דער ברוסט, וי"א דאש איז אלש נאך ניקש, וועו מען מיך ניט בייא איר אים בעט דר ווישט. . . . . בין איך אויף לייפציג א מאל גיפאהרען, איז מיר מיינע קוא אבגיפראכען בין איך ווידר היים קומן, איז מיר מיינע קוא

*) א פוילישער זאץ. די לעצטע זעקס ווערטער בעדייטען איינע איז כלינד, די צווייטע חינקעדיג און די דריטע איז פארשווו.

איין וואלד גיזעסן אוג׳ האָב אייער גיפּליצט, האָב איך גיהערט אויז שרייאן אוג׳ אויז רופן, מען זאָל דיר איין שינה וואקרי יונג פּרויא אויז זוכן. אוג׳ בין איך גילאָפּן טאָג אוג׳ נאכט אוג׳ האָב דיר איין שינה גימאכט, זאָל איך זאָגן גיאכט. שניץ איין מול איין וועלגער האָלץ, איין מיילה ווי איין זיילה, איין נעזיכ וויא איין טויט העזיכ. איין שטערין, וויא איין תחת פון איין בערין, איין פּאר שינה ארין אי וויא דיא מארן, איין פּאר ציצין, אי וויא דיא שפּיצין, איין נעפּלי אז וויא איין נאדל קעפּלי וי״א אז וויא איין גרושן לאב ברויט. וי״א אז וויא איין פּר דארטי קוועטשקה. דר נאָך, אדוני מלך, איין עולם הפוך איז ביי איר, איין אנדרי מייד האָט רוטי באקן אוג׳ שווארצי באקין. וואש אן אנדרי האָט אונטען, האָט זיא אובן. אוג׳ וואש אן אנדרי האָט אובן האָט זיא אונטען. המן, זיי היך מיקה (מוחל) אוג׳ קוש זיא אונטען. אדוני מלך, ווערשטו מיר שדכנות געבן, וועל איך דיר איין דרשה שענקען. וואַרעם פּרעגסטו ניט וואש דעז, אלטר נאר? איך ווער דיר שענקען, אז דוא ווערסט יאר צו יאר קרענקען. דר היים האָב איך דרייא אלטי גדאחיזלך, אוג׳ דריי אלטי פּר לוגני האלגיזלך אונטער דען אלטן איזין ארום קוגלין, ווער איך דיר שענקן. צו לון זאלשטו מיך בעטן אויך דער מילה פּאר דער חתונה. אדוני מלך, איך וועל דיר אייך סאד איין רוימן, דיא מלכה האָט זיך געטוקט אוג׳ האָט זיך בטאן. דוא ווערשט ניט קענן גרייפן דראן.״

עס איז אויך ניט נויטיג אז די ווערטער זאלען זיך קלעבען איינס צום אנדערן און אפילו אויך ניט, אז א וואַרט זאָל האָבען עפּעס א בעדייטונג:

בא מרדכי און זאָגט:

...פּרויאה, פּרויאה. זעקס און נייניציג פּרייעות, און טריאות, און שניאות, אי־בער דען שוסטער, איבער דען שניידער, איבער דען ציימערמאן. איבער דען אובן גבלר, איבער דען קאכין שמיד. ער האָט מיר דאש לאך פון... צו קליין גימאכט, זאָל איך זאָגען פון דער טיר. וויא זאָל איך אראן גאן?״

פר געבן טאָן, אונ׳ בהיט מיך פר דען יודן מרדכי דען פֿרומן מאן און לאָז מיך דאָך קיין לייד נישעהן, דז דער יוד מרדכי זאָל אן מיר קיין ראכניש זעהן."

זיין זעגענען זיך מיט זיין ווייב איז ריהרענד:

„אך, ווייבה, ליבש ווייבה מיין, אל מיין ביט איז גיווען דז דוא זאָלשט צו מיר קומען אריין, אונ׳ זאָלשט שויאן מיני שמער־צין אונ׳ פֿיין, איז ניט איין שאד אלש דיין מאן, פרינץ המן, זאָל ניהאנגן זיין? דרום אויך ווייבה, ליבש ווייבה מיין, דיא קינדער־לאָך זאָלן דיר ביפאלן זיין, וואש רוא אן דיני שניא ווייזי (שניי ווייסע) ברוסט האשט גיזווגט, אונ׳ האלט זיא אז איין שווארץ אפיל אויז דיינעם אויג. אך ווייבה, ליבש ווייבה, נאָך איינש ווילֿ איך דיר ביפעלן טאָן, דז דוא זאָלשט גידענקן אן פרינץ המן, דעם פרומן מאן. איין ראט הער איז ער גיווען, אבר פון דען טוט האָט ער ליידר ניט גיקאָנט ווערן גינעזן. אך, ווייבה ליבש, ווייבה, נאָך איינש טוא איך דיר ביפעלן. ווען דער טייבל קומט און ווערט הולן מיני זולן, אונ׳ פון דעם גאלגאן זאָלשט דוא מיך לאָזן נעמן ווידר אראָב, אונ׳ ווערשט מיך לאָזן ליגן אויף מיין פאטערש גראב. אך, דוא ליבש ווייבה, ווי ווערשט דוא שרייאן אונ׳ ווינען אונ׳ קלאָגן, ווען דוא מיך הער המן ווערשט ניט מין (מעהר) האבן. אך די ליבש ווייבה, דיא האשט איבר קיינעם מין צו שרייאן אונ׳ צו ברומן, אלז איבר דען יודן מרדכי דעם פרומען. אונ׳ ווען אין דער טייבל (טייוועל) העט פר צוועלף אונ׳ צוואנציג יאר איין ווענק גינומן, אלז ווער איך פרינץ המן איצונד ניט אום מיין לעבן קומן. אך ווייבה ליבש, דוא ביזט דאָך דאָש הערץ אויז מיינעם לייבן. איבר דיר צושפרינגט מיין יונגש הערץ. דער מיט איין גוטי נאכט, דוא טויזענט שאץ.

אזא מין פערקאהרטע שילדערונג פון מרדכי אונ׳ המן הארמאָ־נירט מיט׳ן עולם־הפוך־גייסט פון פורים. אלץ וואָס איז געווען אָנגענומען א גאנץ יאָהר פאר גוט און כשר האָט אין דעם טאָג פון פורים נעדארפט קריגען א היפך׳דיגען קאָליר. דאָס פורים שפיעל איז געשאפען פאר א פובליקום, וואָס זעהט קונסט דורך פערגלע־זערטע אויגען. די אטמאָספערע איז אויסגעפילט מיט מישהר, אין א

אנטקיגן קומן אונ׳ האָט מיר שלום לעקאך (שלום עליכם) נעבן מיט דען הינטערשטן פּוס, אונ׳ מיט דען פערדשטן פּוס האָט זיא אשאנה גיקלאפּט, אונ׳ מיט דען עק האָט זיא לולב גשיטלט אונ׳ מיט דען הינטען האָט זיא שופר גיבלאָזן און האָט אך הושענא גימאכט. אונ׳ דר נאָך האָט מן מיר סודות פּורים מיט מילכיגה פּלייש קראפּין גימאכט אונ׳ איין פּליישגה פּוטער מילך זופּ, און האָב דרויף גיברייט דעם טאלין פּון אורשפּיץ אונ גראסיל פּון פּושלוויץ."

מען דארף זיך דערמאָנען, וואָס עס איז שוין אויבען געווען געזאָגט וועגען דעם כאראקטער פּון פּורים און פּון וואנען דער דאָזיגער כאראקטער האָט זיך גענומען כדי צו פערשטעהן, ווי אזוי האָט זיך אזא פּאָרס געקאָנט גאָר וווייזען ביי אידען. דער פער־פאסער פּון דעם אחשורש שפּיעל פערשטעהט ניט קיין אנדער המצאה ווי נאָר א גראָבען ציניזם, קיין אנדער חכמה ווי איבער־קעהרן די וועלט מיט׳ן קאָפּ ארָאָב. מרדכי קומט ארויס א מנוול, א פערדאָרבענער מענש, א גראבער יונג, און, פערקעהרט, דער צורר היהודים. המן איז דער אייניציגער אין דעם שטיק, וועלכער האָט אין זיך עפּעס מענשליכעס, מראגישעס. א פּאָר סצענען אין וועלכע המן פּיגורירט קומען ארויס גאנץ דראמאטיש. אזוי למשל נאָכדעם ווי המן איז געפאלען צו אסתר המלכה אין בעט און דער קעניג האָט ארויסגענעבען דעם דעקרעט איהם אויפצוהענגען, איז ער זיך מתודה אויף זייַנע זינד און וואלט די גראפען און פּירס־טען פּון פּרס ומדי זיי זאלען זיך מיט אידען ניט פערטשעפּען.

אומר המן

„... אלמעכטיגער גאָט! טוא מיר דאָך מייני זינד פּר צייהן אונ׳ פּר געבן, אונ׳ שענק מיר נאָך דאש מאל מיין לעבן. איך וועל דיר שוערן אין אייד, אלז איך וויל דיא יודין מער אן טון קיין לייד. אלמעכטיגער גאָט, העלף מיר דאָך נאָך איין מאל פּון דעם קיניג אחשורש זיינר האנד, אונ׳ בישירם מיך דאָך אלז וויא דוא האָשט בישירמט דען קיניג יחזקי׳ פּון דען הייש בראנד, אונ׳ האשט אים הוף דר הובן (דערהויבען) אונ׳ האשט אים גיהאלפּן אויז דעם קאלך אובן. אלמעכטיגער גאָט, טוא מיר מייני זינד פּרצייהן אונ׳

פיער וואכען צייט. מען האָט אבער ניט געגעבען אויף אלע פאַר־שטעלונגען דאָס זעלביגע שטיק. אין דער צייט איז שוין געשאפען געוואָרען א פּורים שפּיעל „דוד און גלית" און מען האָט די צוויי שטיקער געביטען. דער געלאָף אין טהעאטער איז געווען אזוי גרויס, אז ביי דער טהיר האָט מען געמוזט אוועקשטעלען צוויי סאָלדאטען זיי זאָלען אנהאלטען ארדנונג. נאָר אזוי ווי אין טהעאטער האָבען זיך געשטופט ניט נאָר אידען נאָר אויך קריסטען, האָבען די פראנקפורטער „בוימייסטער" פערבאָטען די שטיקער צו שפּיעלען אונטער א שטראָף פון צוואנציג טאָלער.

דער פערפאסער פון „מכירת יוסף" האָט זיך געהאלטען טריי ביים חומש און די מדרשים און האָט וועניג דיכטערישע פאנטאזיע געברויכט. די העלדען זיינען די זעלביגע, וואָס אין חומש, און נאָר דער קאָמיקער, א מצרי, א דיענער ביי פּוטיפר טראָגט דעם נאָמען פּיקעלהעריגג. אויפ'ן ערשטען בליק זעהט אוים קשה, אז א מצרי זאָל הייסען פּיקעלהעריגג, נאָר דאָס איז א בעקאנטע פּיגור אין די פּאָלקס שטיקער אין אלע אויראָפּעאישע לענדער. געוואויכ־ליך טראָגט דער קאָמיקער אין אזעלכע שטיקער א נאָמען וואָס דערמאָנט אכילה: אין האָלאנד הייסט דער קאָמיקער פּיקעלהע־רינג, אין פראנקרייך — זשין פּאטאוש (זופ), אין איטאָליען — סיניאָר מאקאראני (לאָקשען), אין ענגלאנד — דזשעק פּודינג (קו־געל) און אין דייטשלאנד — האנז וואורסט. דער פערפאסער פון „מכירת יוסף" האָט, ווי מיר זעהען, פאר זיין קאָמיקער געבאָרגט דעם האָלענדישען נאָמען און האָט איהם אויך אָנגעטהאָן די קא־לירטע קלייד־ער פון דעם פאטענטירטען לץ פון דער ביהנע.

אין „מכירת יוסף" איז שוין ניטא קיין זאך, וואָס זאָל קענען בעליידיגען דעם נפש היפה. דער פערפאסער האלט זיך זעהר ערנסט און אפילו זיין פּיקעלהעריגג ערלויבט זיך ניט צו רעדען נבול פה. מעשה לץ כאפט זיך פּיקעלהעריגג ארויס מיט א גראָבען וואָרט, נאָר ער מאכט גיכער דעם אייגרזוק פון אייגעם וואָס וויסט ניט ווי גראָב צו זיין און וואָס בריה'ט זיך צו ווייזען א גראָבקייט. אויב דאָס „אחשורש שפּיל" איז געווען געמיינט פאר

מעהר ערנסטע שטיק וואלט געהאט א פנים פון חוזק.

אבער צו דער צייט ווען דאס פורים שפיעל האט זיך דער־הויבען צו דער מדרגה פון א געדרוקטען ווארט, איז שוין דער אמת'ער קארנעוואל גייסט פערשוואונדען פון אויראפא, דער מיטעל־אלטער מיט זיינע גראבע מנהגים איז שוין לאנג געווען בעגראבען. און דער אידישער פורים האט אויך פערלארען זיין נעפעפערטען טעם. די אונגעלומפערטע המו־ת און גראבער ניבול פה האט שוין ניט געקאנט אזוי געפעלען ווערען די חשוב'ערע אידען, בפרט ווען מען האט זיי געקאנט לייענען מיט אויגען, וואס זיינען ניט געווען פערצויגען מיט א טומאן פון שכרות. דאס דערמאנטע „אחשורש שפיל" אלס א געדרוקט ווארט האט נעריסען די אויגען. און די אידישע פני אין פראנקפורט אן מיין האבען פער'משפט דאס דאזיגע פורים שפיעל צו שרפה, און מען האט צוזאמענגע־קליבען אלע עקזעמפליארען און פערברענט זיי.

דאס פערברענען האט אבער ניט געהייסען, אז די חשוב'ע אידען האבען עפעס אויסצוברעכען געגען שפיעלען א שטיק אויף פורים. מיר זעהען, אז אין דער זעלביגער שטאדט, מיט עטליכע יאהר שפעטער אין 1710, האט א געוויסער בערמאן פון לימבערג אננעשריבען א פורים שפיעל מיט'ן נאמען „מכירת יוסף" און מען האט עס אויפגעפיהרט מיט דעקאראציעס און קאסטיומען און מיט אלע כלי מכשירים וואס האבען זיך געפאדערט דערצו. מען האט צו דער דאזיגער אויפפיהרונג געמאכט גרויסע הכנות. די שפיע־לער זיינען געווען בחורים פון דער פראנקפורטער ישיבה און צו זיי זיינען צוגעקומען נאך אנדערע פון האמבורג און פראג. ניט נאר האט מען עס אויפגעפיהרט מיט דעקאראציעס און קאסטיו־מען, נאר מען האט דערביי אויך געמאכט אלערליי עפעקטען. מען האט ביי דער פארשטעלונג געזעהן פייער און געהערט דונערן און געזעהן דעם הימעל און נאך אנדערע וואונדערליכע זאכען. דאס שטיק האט געמאכט א גרויסען רושם אויף די פראנקפורטער אידען און זיי האבען זיך ניט געקאנט ענוג אנ'חדוש'ען.

דער ערפאלג פון דעם שטיק איז געווען אזוי גרויס, אז מען חאט עס געשפיעלט ניט נאר פורים נאר דעם גאנצען חודש אדר,

אלם ביישפיעל פון דעם הומאר אין מכירת יוסף קען דיענען דער ענטפער, וואס פיקעלהערינג גיט פוטיפר'ן, וועז יענער הייסט איהם געהן צום קאסירער צו בעצאהלען די ישמעאלים:

הער, נון איר יא האבט אייז נייאן דינר אויף גיטריבן, ביפעלט אים אויך אלז ער דאש סעקרעט האלט זויבר גיריבן. זא ער בלים בלום בלאראם פולפר האט אייז גינומן. זאל ער דיא קוראשי ניט האבען דרויף צו קומן, וואן מיר אים זונשט נאך געהן קענט מיר מאל אים... בישטעהן.

די פינטעלאך שטעהען פאר אן אונדרוקבארען ווארט.

אין עטליכע יאהר ארום, אין 1718 איז ערשיענען א נייע אחשורש שפיעל, גערדוקט, ווי מען דיינקט, אין אמסטערדאם אונטער'ן נאמען: אחשורש שפיל אויף אייגעם נייען אופן גלייך אייגער אפערא און איז אויסגעצויגען אוים תרגום שני." און מיט צוויי יאהר שפעטער האט זיך אין פראג געדרוקט אן אנדערע פורים שפיעל דראמאטיזירט פון מגלת אסתר אין רייטמען און האט געהייסען „אקטא אסתר עט אחשורש" און די תלמידים פון דור אפענהיימס ישיבה האבען דאס שטיק אויפגעפיהרט אין פראג אויף א ריכטיגער ביהנע אין אן עפענטליכען טהעאטער „מיט פויקען און אנדערע כלי זמר."

די דאזיגע שטיקער זיינען געשאפען געווארען ביי די אידען אין דייטשלאנד אין דעם קורצען משך פון א יאהר צעהן און דאס זיינען אזעלכע שטיקער וואס האבען צו אונז דערגרייכט אין זייער אריגינעלער געדרוקטער פארם אדער מיר האבען וועגען זיי א פולשטענדיגען בעריכט. און פיעל שטיקער זיינען געשאפען געווארען וועלכע האבען ניט זוכה געווען צו זיין געדרוקט און קיין שפור פון זיי איז ניט פערבליבען? דאס פורים שפיעל דארף שוין מעהר ניט זיין דורכאוים קאמיש און אנדערע צווייגען הויבען זיך אן צו וווייזען אויף זיין שטאם. דער „מכירת יוסף" עפענט א וועג פאר דער טראגעדיע און דאס נייע אחשורש שפיעל איז דער אבי אבות פון דער אידישער היסטארישער אפערעטע. אין דעם דאזיגען קורצען משך האט זיך דאס שפיעל אויף אידערגעצויגען פון שוהל-הויף און פון דעם בריייטען בעל הבית'ס הויז אין א טהע-

דעם המון האָט דער פערפאסער פון „מכירת יוסף" שוין געהאט אין זינען א בעסערען עולם.

דער גערוקטער „מכירת יוסף" איז ניט איינגעטהיילט אין אקטען און ניט אין סצענען, נאָר אזוי ווי דאָס שטיק איז אויפגעפיהרט געוואָרען מיט דעקאָראציעס און מיט אלערליי עפעקטען דאַרף מען זיך אָנשטויסען, אז אויף דער ביהנע האָט עס זיך ניט אָבגעשפּיעלט אָהן הפסקות און אָהן פערוואנדלונגען.

דער סטיל פון „מכירת יוסף" איז א שווערער און די שפּראַך איז שוין דורכאוים א דייטשע און אפילו פּיקעלהעריגע ערלויבט זיך ניט אריינצוהאקען א ספּעציעל אידיש ווָארט. וועז יוסף דער־צעהלט דעם מעטען און די ברידער זיין חלום, אז די זון און די לבנה און עלף שטערען האָבען זיך פאר איהם געבוקט, ענטפערט יעקב:

„יוסף, האלט דיין מונד. עש איזט איין גרושר (גרויסער) אפרונד, אלז דוא אויך זאלכן פאנטאסי זאלשט שטעלן דאטום. עס איזט דאך אן קיינע טרוים קיין בראפאטום. און שפּעציע, דוא זאגשט זון אונ' מאָנט אונ' אייליף שטערין, זיך קיגן דיר בוקן ווערין. דאש קאן יא און מיגליך ווערדן ווָאר. אין דעם דיין מוטר רחל איזט טאָט פיל יאר, דען דיזר טרוים ווער אויז צו לעגן, אלז איך זאמט דיין מוטר אונ' ברידער מוזטן ביוועגן און צו בוקן קיגן דיר. אבר עש איזט גישלאָסען ביי מיר פאר איין פאנטאסי אונ נארעשקייט."

שמעון צו לוי:

„לוי, איך מוז דיר איין צייטונג קונפירמירן, מיר וועלן אונזערן ברודער יוסף באלד אטראָפירן."

וועז יוסף בעט זיך ביי די ברידער זיי זאלען איהם קיין שלעכטס ניט טהאָן, ענטפערט לוי:

„עש העלפט ניקש דער פערדעפענדירעז, מיר זיין שון בי־וואושט אלז דוא קאנשט פלאטירן, וויא פיל ארלייא זעלשט דוא שפּארגירן, וועז מיר דיך ווידרום צו אונזערם פאטר זאלטן פיהרן. דרום אויך, שמעון, וואַרף אים אין דער גרוב אניין, דער מיט מיר זיינר לאם זיין."

זואס האט גע'כשר'ט שפּיעלען. דער בית המדרש האט אין „מכירת יוסף", „אקציאהן פון קעניג דוד און גלית", „אקטא אסתר עט אחשורש" דערגרייכט די שטופע פון נאן פלום אולטרא, און דאס האט די בית המדרש קונסט געמוזט בלייבען שטעהן.

מיר האבען דערמאנט או דאס שפּיעל „אקטא אסתר עט אחשורש" איז אויפגעפיהרט געוואָרען אויף א ריכטיגער ביהנע מיט „פויקען און אנדערע אינסטרומענטען" פון די תלמידים פון דוד אפענהיים, דאס הייסט מיט דעם הסכם פון א רב, מיר ווייסען אויף, או א צייט לאנג זיינען ארומגעפאהרען וואנדערענדע טרופעס פון ישיבה בחורים און האבען געשפּיעלט זייער רעפּערטואר פאר פרומע שוהל אידען, אבער דערפון טאר מען בשום אופן ניט שליסען, או אידען האבען אנגעהויבען צו קוקען דורך די פינגער אויף טהעאטער פארשטעלונגען, און או די רבנים האבען דערצו נעגעבען זייער הסכמה. דורך די אלע לאנגע, לאנגע הונדערטע יאהרען פון דעם גלות האט זיך דער אידישער קוק אויף טהעאטער אויף קיין האר ניט געענדערט. דער זעלביגער פערבאט צוליעב מושב לציים פון דער צייט פון די תנאים ביז די לעצטע רבנים איז געבליבען אין זיין פולער קראפט. טהעאטער איז געבליבען פאר דעם בית־המדרש אידען א פרעמדע אינסטיטוציאן, פון וועלכער אידען דארפען ווייכען. אויבען איז ציטירט געווען אן אויסצוג פון שמואל אבאאב'ס א בריף, אין וועלכען ער רופט אן טהעאטער א נעסט פון זינד. ער איז ניט געווען דער אייניציגער, וואס האט מיט אזא שרעק געקוקט אויף טהעאטער. רבי יונתן אייבעשיץ, בעסער בעוואוסט אונטער'ן נאמען רבי יונתן פרענער, א בעריהמטער רב פון דעם אכטצעהנטען יאהר הונדערט, דריקט זיך אויס אין אייגער פון זיינע דרשות אין „יערות דבש": „ווי קאן מען טראגען אין הארצען דעם טרויער וועגען ירושלים, וען מען זיצט אין א טהעאטער אן מען קוקט זיך צו ווי קאמעדיאנטען שפּיעלען."

אויפ'ן ערשטען בליק קאן אויסווייזען, אז דער מאטיוו פון דעם אידישען ווידערווילען געגען טהעאטער האט זיך אין גאנצען געענדערט אין דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט. און פון די דאזיגע וועלטער קען מען שליסען, אז דער מאטיוו איז שוין ניט קיין

אטער אויף א ריכטיגער ביהנע. די פּאַרשטעלונגען האָבען שוין נעהאט דעקאַראַציעס, געזאנג, מוזיק „גלייך איינער אַפּערע," אוו ווערען געגעבען ניט נאָר אין דעם טאָג פון פּורים, נאָר א גאנצען חודש. די פּורים שפּיעלס ווערען געשריבען פון מענשען, וואָס לערנען דעם תלמוד אוו גרויטען זיך צו זיין רבנים, אוו די פּורים שפּיעלער זיינען בחורים פון די גרעסטע ישיבות.

אין גרונד האָט זיך דער אַנהויב פון אידישען טהעאטער — דאָס הייסט א טהעאטער וואָס איז ארויסגעשפּרונגען פון שוהלהויף אוו געשאפען פאר'ן גאנצען פאָלק מיט דער הסכמה פון די כשר'סטע אוו פרימסטע אידען — געדארפט רעבענען פון דער דאָזיגער צייט, דאָס הייסט פון דעם אַנהויב פון דעם אכטצעהנטען יאהר־הונדערט. מיר האָבען שוין אין דער צייט די שטיקער, די שפּיעלער, דאָס פּובליקום אוו אפילו די „פּויקען אוו אנדערע אינסטרומענטען". דער פּאַרשריט אין קורצע עטליכע יאהר איז א גוואלדיגער אוו ווען דאָס טהעאטער וואָלט זיך אזוי ענטוויקעלט ווייטער וואָלט עס געקאָנט דערגרויכען ווער וויסט צו ווען כדי מדרגה. נאָר דער זעלביגער שוהל־הויף, דער זעלביגער בית המדרש וואָס האָט דעם פּורים שפּיעל געגעבען לעבען, האָט אויך געמוזט פּענטען אוו ארומצאמען עם מיט אלע גדרים וסיגים, מיט וועלכע ער אליין איז נעווען געפּענטעט אוו ארומגעצאמט. דעם פּורים שפּיעל איז נעווען אַנגע'חתמ'עט ארומצודרעהען זיך אייביג אין דעם פּערשאָלטענעם קרייז אוו האָט זיך פון איהם ניט געקאָנט ארויסרייסען.

דאָס פּורים שפּיעל סיי אין דער קאָמישער פּאָרם פון אחשורש אוו סיי אין דער פּאטהעטישער פּארם פון מכירת יוסף האָט זיך געקאָנט האלטען נאָר מיט'ן זכות פון שכרות. מען האָט אזוי לכע שטיקער געקאָנט שפּיעלען אפילו צוויי וואכען פאר פּורים אוו צוויי וואָכען נאָך פּורים, אבער פּורים האָט געמוזט זיין דער צענטער. דער גאנצער היתר אויף שפּיעלען טהעאטער האָט זיך געגומען דערפון, וואָס אין דער צייט פון פּורים איז א מצוה צו משמח זיין זיך אוו וואָס מיט דעם דאָזיגען יום טוב איז פערבונדען געווען פון לאנגע הונדערטע יאָהרען א מין אונטערהאלטונג,

פון דעם נייצעהנטען יאהרהונדערט געבליבען די איינציגע דראמאטישע אונטערהאלטונג ביים פרומען אידען.

אין העברעאיש האט דאס פורים שפיעל אננענומען די העכערע דראמאטישע פארם נאך דעם מוסטער פון דעם בעריהמטען פראנצויזישען דראמאטישען דיכטער ראסין, וועמעס „אסתר" האט ארויסגערופען עטליכע איבערזעצונגען און נאכאהמונגען צווישען די העברעאישע שרייבער. אזוי האט יוסף האלטערן איבערזעצט ראסינ'ס „אסתר" אונטער דעם זעלביגען נאמען אין 1795, קלמן קאהען ביסטריץ האט זיין נאכאהמונג נאך אסתר א נאמען געגעבען „גורל הצדקים" און איז נעדרוקט געווארען אין וויען אין דעם יאהר 1821, און ש. י. ראפאפפארט האט אין 1827 ארויסגענעבען „שארית יהודה", וואס איז א בעארבייטונג פון ראסינס „אסתר." מ. לעטערים האט א"ן 1843 אויך איבערזעצט די זעלביגע „אסתר" אונטערן נאמען „שלום אסתר."

נאר אין אידיש האט דאס פורים שפיעל קיין מאל ניט אנגענומען אזא קלאסישע פארם, הגם זי איז די גאנצע צייט געגאנגען אין די צוויי פערשיידענע ריכטונגען, וואס זיינען אנגעציכנט געווארען פון איין זייט פון דעם אחשורש שפיעל, וואס מען האט פערברענט אין פראנקפורט און וואס ש. י. ראפאפפארט רופט אין דער הקדמה צום „שארית יהודה" גבלה גדולה, דאס הייסט גרויסע שאנד און פון דער צווייטער זייט פון בערמאנס „מכירת יוסף". דאס פורים שפיעל וואס איז געגאנגען צווישען פאלק און וואס מען האט געשפיעלט פורים אין די הייזער איז געווען נאך דעם שניט פון דעם דערמאנטען אחשורש שפיעל, און דער צווייטער מין פורים שפיעל סיי וואס איז געווען נעדרוקט און סיי וואס איז נעגאנגען אין כתב יד איז געווען מעהר ערנסט און איז ניט אלע מאל געשפיעלט געווארען און וען א פארשטעלונג פון אזא שפיעל איז געגעבען געווארען, איז דאס געווען פאר א גרעסערע עדה אידען.

פון דעם צווייטען מין, וואס זיינען אין פערשיידענע צייטען נעדרוקט געווארען, זיינען די מעהר בעוואוסטע: „די שטאלצע

רעליגיעזער, נאר א נאציאנאלער, און דער אידישער נעלעהרטער לעאפאלד לעוו קומט טאקע צו אזא שלום אין זיין ווערק „די לע־בענס אלטער אין דער אידישער ליטעראטור." דאס איז אבער ניט אזוי. אין דעם זעלביגען „יערות דבש" אין אן אנדער דרשה דריקט זיך רבי יונתן אייבעשיץ אויס פיעל דייטליכער און זאגט אזוי:

„והנה כבר כתבנו, כי ושתי הי' כחזיר כשר ברגלה ומ"כש שנאות כן לבני ישראל לשמור רגלם ללכת למקום נשים או מקום מורגל ומוכשר לדבר עבירה ומ"כש למקום שקורין שויאשפיל, קאמעדיע, אפרייא, המשחקים שם על טעאטרום, שזה אמרו חז"ל: במושב לצים לא ישב — אלו בתי טעאט־רום והיינו מקומות הנ"ל ששוחקים הקאמעדיאנטען על טע־אטרום. אוי לנו, איך מלאו לבבכם לאמר תהלים „אשרי האיש אשר הלך וכו" ואתם הולכים ותשבו במקום מושב לצים ח'נ'ל."

דאס הייסט, מיר האבען שוין לאנג געשריבען, או ושתי איז געווען ווי א חזיר וואס האט כשר'ע פים און א פישטא שוין דאר־פען זיך אידישע קינדער היטען ניט צו געהן אין א פלאץ פון ווייבער אדער אין פלאץ וואס איז בעשטימט פאר זינד, און א פישטא שוין אין א פלאץ, וואס מען רופט „שוישפיעל", „קאמע־דיע", „אפערא", וואו מען שפיעלט אויך א ביהנע. און דערויף האב־בען די חכמים געזאגט: דער מושב לצים פון תהלים איז געמיינט אויך טהעאטער און אזעלכע פלעצער, וואו קאמעדיאנטען שפיעלען אויך א ביהנע. ווייה צו אונז, ווי אזוי וואגט איהר צו זאגען אין תהלים „במושב לצים לא ישב" און איהר זיצט צווישען לצים אין א טהעאטער!

פון הורדום'ס צייטען ביז דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט איז קיין ענדערונג ניט געווארען אין דעם אידישען בליק אויף טהע־אטער. נאר פון דעם אויסגערעכענטען צעטעל „שוישפיעל", „קא־מעדיע", „אפערא" איז צו זעהן, אז דאס פורים שפיעל איז דערפון ניט געטראפען.

און טאקע דאס פורים שפיעל, אויב עס האט זיך ווייטער ניט ענטוויקעלט, איז נאך לאנג, לאנג, כמעט ביז'ן לעצטען פיערטעל

דער שדכן שילדערט אסתר'ן פאר'ן קעניג אזוי:

„א קורצע, א נראבע, א גרינע ווי א גראז:
זאל ביי אייך גישוואלען ווערן ביי ביידען דער נאז.
. . . . . .
. . . . . .
זיא איז אן אמת'ע עקרת הבית אין שטוב,
מיט דעם ארבעל שוימט זיא ארא דעם טעפיל,
און מיט דעם פארטוך קעהרט זיא דיא שטוב,
און אז זיא דארף אייניהייצען דיא אייוועז און פערבעטען דיא בעט.
פערבעט זיא דיא אייוועז און הייצט איין דיא בעט.
. . . . . .
דער טאטע איז א גנב אז פון דאנען ביז סיביר,
און דיא מאמע גענינט זיך איז דעם פיינעם ארט אין אייגעם מיט איהר.
איז אייך געפעלען?
וועט מען אייך ביידען באנקעם שטעלען."

וען אחשורש איז מקדש אסתר'ן, מישט זיך דער קאמיקער אריין אזוי:

ח ת ז

הרי —

ק א מ י ק ע ר

זאל אייך זיין ביידען, קינדערלאך, וויכד און וויים.

ח ת ז

את —

ק א מ י ק ע ר

זאלט איהר ווערען ביידע דין וויא א בלאט.

ח ת ז

מקודשת —

ק א מ י ק ע ר

קאק סאבאקא ברעשעם (דו בילסט ווי א הונד).

ושתי," איין קאמישעס שוישפיעל איז רייכעס פון ג—ר (פריעדריך ווילהעלם גאטער). ברעסלוי, 1797 (?).

„ערעטונג דער יודען דורך מרדכי און אסתר," איין טרויער־שפיעל פון יאקאב אויס פאזען, אמשטערדאם, 1800.

„אסתר" אדער „די בעלאהנטע טוגענד," איינע פאזיז אין פיער אבשניטען אין יידיש דייטשער מונדארט פון יוסף הערץ, פיורדא, שנת תקפח.

דעם העכסטען אויסדרוק פון דעם דאזיגען מין פורים שפיעל טרעפען מיר אין דעם „מכירת יוסף" פון אליקום צונזער, וועלכער האט אין זינען געהאט דורכאויס דאס לעזענדע פובליקום און איז גערוקט געווען אין 1874.

אבער צווישען פאלק איז דוקא אנגענומען געווארען דאס אחשורש שפיעל, וואס איז פער'משפט געווארען צו שרפה אין פראנקפורט, דאס הייסט דער גייסט פון יענעם פורים שפיעל. אלע וואריאציעס וואס זיינען דערנאנגען ביז צו סאמע אונזער צייט האבען זייער יניקה געצויגען פון איהם. יעדע נעגענד האט געשאפען אן אייגענעם נוסח, האט אריינגענעבען אייגענעם ווית, אייגענע המצאות, נאר דער עיקר איז געבליבען דער זעלביגער און זיי זיינען אלע נעמאכט נאך דעם מוסטער פון דעם אלטען אחשורש שפיעל. דער הומאר איז אומעדום א גראבער, די המצאות אטהעמען אויב ניט מיט אזא נבול פה איז מיט מעהר קלות, די אויפפאסונג איז די זעלביגע האמעטנע, מרדכי איז א נידריגע בריאה, א מנוול און אסתר איז א מאוסע אונריינע בעשעפענים. אפט זיינען נאנצע פראזען איבערגענעבען אויב ניט ווארט פאר ווארט, איז מיט קלייגע שינוים.

אין א וואריאציע וואס שטאמט פון מאהיליעווער גובערניע אין רוסלאנד און וואס מען האט געשפיעלט ביז דער לעצטער צייט זוערט געשיידערט די בענעגענים צווישען דעם שדכן און אחשורש אזוי:

ש ד כ ן

וואו איז דא בא אייך דער קעניג, וואס טראגט די לאפ־צעם אויפ'ן קאפ און די קרוין אויף די פים?

היינט האָט זיא יום טוב'דיגע בגדים —
קדחת מיט כשר'ע פּאָדים,
שטרויענע הויזען
מיט דראָט בעצויגען,
א פּלאץ אויפ'ן וואסער,
אן אָרט אויפ'ן בית חיים
ק'טשערטיאם וואשים אבאָאים (נעהט ביידע צו אלדע רוחות)"
המנ'ס אלף בית:

127 לענדער

האָב איך עהרליך נעהאלטען —
היינט מוז מען מיר מיין קאָפּ
אויף צווייען צושפּאלטען.

כ א ר

טרא—רא—רא!

ה מ ז

וואו וועט מען הענגען, הענגען
מיינעם שעהנעם האָק?

כ א ר

אויפן גאלגאן שטעקט א טשווּאָק
דאָרט וועלען מיר הענגען
דיינעם האָק.

המן רעבענט אוים אלע זיינע שעהנע קליידער, זיינע צעהן קינדער, דערנאָך קומט ער צו זיך אליין:

ה מ ז

וואו וועט מען הענגען, הענגען
המנ'ען אליין?
זאָגט זשע, איהר אלע.

כ א ר

אויפן גאלגאן שטעהט א בוים
דאָרט ט'מען הענגען
המנ'ען אליין.
נעה זשע, שעהנסטער.

און אט זיינען עטליכע שטעלען פון א וואריאציע, וואס מען שפּיעלט נאך ביז היינטיגען טאג אין נאוואגרודאק.

ה מ ן (צום קעניג)

פאטער־קעניג! עס איז דא א אידישער שרכן.

ה מ ן (צו מרדכי)

מרדכי, דא פּאנא! (צום פּריץ).

מ ר ד כ י

טשאסו ניעמא (איך האב קיין צייט).

ה מ ן

צא ראביש? (וואס טהוסטו?)

מ ר ד כ י

לאקשען קאטשאיו (איך וואלגער לאקשען).

מרדכי ווערט געשילדערט אזוי:

„...פוס־איד מאנדרעכאי,

א שלעפער, א בעטלער, וואו א חתונה, וואו א ברית

דארטען האט ער ניט געפעהלט

און א טעלער געשטעלט;

א פּארטעט אויף איהם צו קוקען

א הארב אויפ'ן רוקען,

אין דר'ערד טוט ער קוקען.

נאך א סימן וועל איך אייך זאגען:

מ'האט ניט לאנג איהם באנקעם געשטעלט צום רוקען."

מרדכי פערהאלט זיך צום קעניג נאך דעם אנגענומענעם כלל פון דעם אלטען פּורים שפּיעל און שילדערט אסתר'ן אזוי:

„איך וועל דיר געבען א מיידעלע

אין ערטער גרין, אין ערטער געל,

דערצו א פּארטעט.

כאטש מיט די פּים צוטרעט.

א קולאק אנטקעגען א קולאק

(א געשווויר איך ביידען אין באק!)

היינט האט זיא אילע בגדים של חול —

זאל אייך, מיינע קינדערלאך, ארויס דיא זייל.

שוין נעקענט פערגינען צו שפּיעלען אביסעל לענגער אוּן קרינען א נאנצען גילדען. מען האָט עס נעקענט צופּאסען צו יעדען איינעם, נאָך דעם פערמעגען, זיין שטאנד אוּן זיין געשמאק, אוּן עס איז איבערגענגען פון דור צו דור אוּן מען האָט עס נעשפּיעלט יאָהר איין יאָהר אוים ביז סאמע דער לעצטער צייט. בשעת די אנדערע פּורים שפּיעלם, וואָס זיינען נעווען ערנסטער אָדער וואָס זיינען גלייך נעווען איינער אָפּערא אוּן האָבען געפּאָדערט אַן אמת'ע ביהנע זיינען אויפּגעפּיהרט נעוואָרען זעהר זעלטען.

אין א קלייניעם מאסשטאב זעהט זיך שוין אין דעם פּורים־שפּיעל די שפּאלטונג אין דעם כאראקטער פון דער שפּעטערדיגע דראמע. איין סאָרט פּורים שפּיעל פון וועלכע דער המון לעקט די פינגער וועט פער'משפט צו שרפה פון די שעהנערע אידען אין פראנקפורט אוּן וועט בעציבענט פון א אידישען פּאָרשטעהער אלס „נבלה נדולה" אוּן דער צווייטער סאָרט זוכט צו געפינען חן ביים שעהנערען אידען. איין סאָרט קען בעטראכט וועדען אלס א פּאָלקס שטיק אוּן דער צווייטער אלס די בעסערע דראמע. איין סאָרט וועט שטארק אָנגענומען ביי דער מאסע אוּן דער צווייטער דאָרף וואָרטען אויף א געלעגענהייט. אז מען זאָל איהם קענען שפּיעלען פאר אן עולם.

צוליעב דעם גרויסען אונטערשייד אין דער נאנצער אויפּפאַסונג אוּן כאראקטער פון די ביידע סאָרטען שפּיעלם, וואָס זיינען נעבאָרען נעוואָרען אויף דער אידישער נאם, איז אויך נעוואָרען א שארפע מחיצה צווישען די שפּיעלער. אין אָנהויב זיינען די פּורים שפּיעלער נעווען לערנער, בני תורה, ישיבה בחורים, וועלכע האָבען ניט נאָר נעשפּיעלט ביי זיך אין שטאָדט נאָר זיי זיינען אויך ארומנעפאָהרען איבער אנדערע שטעדט אוּן נעגעבען פּאָרשטעלונגען, נאָר צייט עם האָט זיך אָנגעהויבען א רדיפה אויף דעם פראנק־פורטער אחשורש שפּיעל, זיינען אלערלייי וואריאציעס זיינע איבער־נעגאנגען צום סאמע נידריגען סאָרט מענשען אין יעדען שטעדטל, אוּן די ישיבה בחורים זיינען נעבליבען ביים סאָרט פּוּן „מכירת יוסף."

נעה זשע, בעסטער
נעה אויף איהם ארויף.
דאָס שפּיעל ענדיגט זיך מיט א סאָלאָ און כּאָר געזאָנג:

ס א ל א

איז אונזער אבות צייטען
דעם בורא איז מען נעווען געטריי.
מיר לויבען דעם בורא
גאָר אויף דאָס ניי.
זינגען מיר:
שושנת יעקב, תכלת מרדכי.

כ א ר

פערפלוכט זאָל ווערען המן.
דער רשע דער גרעסטער.
נעבענשט זאָל ווערען מרדכי,
דער צדיק דער גרעסטער.

. . . . . .

אונזערע ווערטער איז מן השמים.
איהר'ט אונז נעבען עטליכע גילדען מיט א שנאפס.
ווען עלען מיר מאכען לחיים.

עס איז גרינג צו זעהן, פון וואנען האָט זיך אזא לעבעריגקייט נענומען דוקא צום פראנקפורטער אחשורש שפּיעל. ניט נאָר איז דער הומאָר געווען פערשטענדליך און נאָהענט צום הארצען פון דעם פאָלקס מענשען, נאָר אויך האָט די לצנות'דיגע אויפפאסונג מעהר הארמאָנירט מיט'ן לוסטיגען גייסט פון פּורים, וועז אפילו עס זיינען פון דעם דאָזיגען יום טוב פערשוואונדען די שפּורען פון קארנעוואל. דערצו האָט אויך פיעל געהאָלפען, וואָס א וואריאציע פון דעם אלטען אחשורש שפּיעל האָט מען געקענט שפּיעלען אור־מעדום, אָהן שום הכרית. אָהן דעקאָראציעס, אָהן פויקען און אנ־דערע אינסטרומענטען און עס איז אפילו ניט געווען נויטיג צו ג־בען א פארשטעלונג פון דעם גאנצען שפּיעל. ביי די גאָר אָרימע איז געווען נענוג א פּאָר דיאלאָגען און נעהמען ביי איהם עטליכע אָרימע גראָשענס און ביי דעם מיטעלען בעל הבית האָט מען זיך

וואס איז געווען נאהענט צום בית המדרש'ניק, און דער משכיל און אלע וואס האבען פערשטאנען העברעאיש האבען געקרינגען א געלעגנהייט צו בעקענען זיך מיט זיי.

דער ערשטער פון דער דאזיגער עפאכע איז געווען דוד פראנקא מענדעס (געבארען 1713—געשטארבען 1792). ער האט געשאפען צוויי דראמעס. „גמול עתליה" און „תשועת ישראל בידי יהודית". די ביידע ווערק זיינען ניט קיין אריגינעלע, נאר אויך ניט קיין פשוט'ע איבערזעצונגען. פון עתליה האט דער בעריהמטער פראנצויזישער דראמאטורג ראסין געמאכט א טראגעדיע, און מענדעס האט די דאזיגע דראמע גענאטט פאר די אויגען, ווי אויך א דראמע געשריעבען פון דעם בעוואוסטען איטאליענישען דיכטער פיעטרא אנטאניא דאמעניקא באנאוועטורא טראפאסי, וועלכער איז בעקאנט אונטער'ן פסעודאנים מעטאסטאסיא. „תשועת ישראל בידי יהודית" איז אויך א בעארבייטונג נאך מעטאסטאסיא און איז א דראמאטישע געדיכט אין צוויי אבטיילונגען. אין 1786 האט מענדעל ברעסלא ארויסגעגעבען דאס אלענארישע דראמאטישע ווערק „ילדות ובחרות"; אין 1791 האט שמואל חומא־נעלי אננעשריעבען די מעלאדראמע „הקולות יחדלון". און אין די קומענדע פיער יאהר זיינען געשאפען גלוואנצען „מלוכת שאול" — ביבלישע דראמע אין 6 בילדער פון יוסף טרעפלאוויטש, „מלחמה בשלום" פון חיים אברהם בן אריה, „אסתר" (נאך ראסינ'ס) פון יוסף האלטערן.

פון דער צייט אן זיינען דראמען אין העברעאיש, סיי אין בערזעצטע, סיי אדאפטירטע און סיי אריגינעלע, גלוואנצען א גאנץ געוועהנליכע ערשיינונג. עס איז כמעט דער יאהר ניט אריבער, אז עפעס א דראמע זאל ניט געשאפען ווערען אין דער העברעאישער ליטעראטור, און א צייט לאנג איז דער דאזיגער צווייג געווען א סך רייכער און וויכטיגער ווי דער בעלעטריסטישער.

די העברעאישע דראמע האט זיך ניט געדארפט רעכענען מיט קיין טהעאטער און ניט געדארפט האבען אין זינען קיין גאליאר־קע, און זי האט זיך דאריבער געקאנט פערגינגען צו זיין מעהר ליטעראריש.

די ערשטע מאַרנע קאַמעדיע.

אין דער צווייטער העלפֿט פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט האָט זיך אָנגעהויבען אין דייטשלאנד די השכלה בעוועגונג. קיינער וועט ניט חושד זיין די משכילים פון מענדעלסזאָהנ׳ס חדר, אז זיי האָבען געשטרעבט צו שאפֿען א אידישע נאציאָנאלע דראמע אָדער, וואָס איז נאָך ווייטלויפיגער, א אידישען טהעאטער פאר׳ן פאָלק. די משכילים האָבען געהאט א פּראַקטונג און האָס צו אידיש, דאָס הויסט מאמע־לשון. דאָס זיינען געווען די משכילים וואָס האָבען א נאָמען געגעבען אונזער מאמע־לשון זשארגאָן, און דער דאָזיגער נאָמען איז אזוי אריין צוויישען דער מעהר אָדער וועניגער אידישער אינטעליגענץ, אז אפילו פערקאָכטע אידישיסטען, וואָס האָבען נאָך קיין נאָמען ניט געהאט פאר דעם נייעם איזם, האָבען איהם געברויכט צו בעציכענען אידיש, פערשטעהט זיך, ניט מיינענדיג דערביי קיין בעליידיגונג פאר׳ן מאמע־לשון. און דאָך זיינען דאָס געווען די משכילים וואָס האָבען געמאכט דעם וועג פאר׳ן אידישען טהעאטער אויף דער אידישער גאס.

גלייך ביים אָנהויב פון דער השכלה האָט זיך בעוויזען א נאנצע פּלעיאדע שרייבער, וואָס האָבען זיך גענומען מיט חשק צו דער דראמע. זיי, ווי די פריהערדיגע העברעאישע דיכטער, האָבען אין דער דראמע נאָר געזעהן א נייע פאָרם פון ליטעראטור, און עס איז שווער צו בעמערקען, וואָס איז געווען דער הויפּט־מאָטיוו, די הויפּט כונה ביים נעהמען זיך צו דער דראמע; צי זיי האָבען געשטרעבט רייכער צו מאכען די העברעאישע ליטעראטור, צי זיי האָבען געוואָלט בעקאַנען די העברעאישע לעזער מיט א מין קונסט, וואָס איז זיי כמעט פרעמד געווען. נאָר וואָס די כונה איז ניט געווען, דערווייל האָבען זיך געוויזען מאַרנע דראמען אין א שפּראַך,

פּורים־שפּיעל האָבען זיי ניט געקאָנט געהן. עס האָט זיך געפּאַ־
דערט א גאנצע ענדערונג אין דעם אידישען בליק אויפֿ'ן לעבען.
אז אידען זאָלען קאָנען ווערען טהעאטער־געהער. עס האָבען פּרי־
הער געדארפט געשאפּען ווערען פּאָדערונגען אויף עולם־הזה'דיגע
פּערגניגענס און עס האָט זיך פּריהער געדארפט דערוועקען א
דורשט צו גענישען פון לעבען. איידער א טהעאטער זאָל זיך קאָנען
וווייזען צוויישען אידען.

מיט דעם אלטען בליק, מיט דער אלטער פילאָזאָפּיע, אז די
וועלט איז נאָר א פּרוזדור, און דער אמת'ער גליק איז נאָר אויף
יענער וועלט, האָבען עולם־הזה'דיגע פּערגניגענס געקאָנט האָבען א
פּנים פון הבל הבלים. די השכלה האָט געמאכט אן אי־ערקעהרענים
אין דער דאָזיגער פילאָזאָפּיע. זי האָט אבגערוקט צום הינטערגרונד
י ע נ ע וועלט מיט איהרע גליקען און מעהר ארויסגערוקט צום
פּראָנט ד י וועלט מיט איהרע מענשליכע פּערגניגענס און גע־
נוסען. דער לאָזונג פון השכלה איז ניט נאָר געווען: „זיי א מענש
אין דרויסען," נאָר — „לעב ווי א מענש סיי אין שטוב און סיי
אין דרויסען." אלע היתרים וואָס די משכילים האָבען אבגעזוכט,
האָבען געשטרעבט צו מאכען בעסער, שעהנער, אנגענעהמער און
פּערגניגענדער דאָס לעבען. די השכלה האָט געווען פּרויען ליעבע
אין דעם אידענ'ס אבגעשטאָרבענעם הארצען, האָט געעפּענט זיינע
האָלב־אויסגעלאָשענע אויגען צו שעהנקייט און געטורקעט איהם
אין אויער: „מה נאה אילן זה". די השכלה איז ארויסגעקומען מיט
א פילאָזאָפּישע שיטה, וואָס איז געווען פּונקט דער היפּך פון יע־
נע, וועלכע האָט גייסטיג געשפּייזט אידען אין א משך פון איבער
צוויי טויזענד יאָהר, ניט נאָר דורך דעם גאנצען לאנגען וועג פון
גלות, נאָר אויך צייט זיי האָבען פערלאָרען זייער אונאבהענגיגקייט.

דערפון דארף מען בשום אופן ניט דרינגען, אז אידען זיינען
שטענדיג ארומגענאנגען מיט פערגלאָצטע אויגען, אדער זיי האָבען
מיט זייערע אויגען אויסגעקוקט אויפֿ'ן מלאך המות. וועז אידען האָ־
בען זיך דערפיהלט רוהיגער פון זייערע רדיפות און זייער מאטעריעלע
לאנע איז פערבעסערט געוואָרען, האָבען זיי, ווי אלע אנדערע מענ־
שען, געזוכט פערגניגענס.

מיר האָבען שוין געזעהן, אז נאָר די ערשטע דראמען אונטער דער ווירקונג פון דער השכלה זיינען געווען געשאפען נאָך דעם בעסטען מוסטער פון דער וועלט ביהנע. ראסין פערנעהמט אין פראנקרייך דעם אויבען אָן אין טראגעדיע, ער איז דער פראנצויזישער קלאסיקער אויף דער ביהנע און זיינע ביבלישע טראגעדיעס וואָס זיינען איבערזעצט אָדער אדאַפטירט געווארען אין העברעאיש זיינען אמת'ע פערלען.

אויב די ערשטע צייט זיינען איבערזעצט אָדער אדאַפטירט געווארען נאָר אזעלכע דראמען, וואָס האָבען געהאט א דירעקטען שייכות מיט אידען, האָט מען שפעטער אויפגעהערט מקפיד צו זיין דערויף, און מען האָט איבערזעצט פיעלע פון די בעסטע וועלט־דראמען אין דער שפראך פון די נביאים. אזוי זיינען איבערזעצט געווארען עטליכע דראמען פון שעקספיר, געטהע'ס פאוסט און דאָס גלייכען.

אזוי זעהען מיר, אז אונטער דער ווירקונג פון דער השכלה איז געשאפען געווארען א גאנצע דראמאטישע ליטעראטור אין העברעאיש אין דעם משך פון דריי דורות, און אויב דאָס האָט אלץ קיין טהעאטער ניט געשאפען, איז אלץ מעהר און מעהר אויפגעטראָטען געווארען א וועג פאר דראמאטישער קונסט.

אבער די השכלה בעוועגונג האָט געטהאָן א סך מעהר. זי האָט געשאפען די סביבה, די בעדינגונגען, אין וועלכע א טהעאטער זאָל קאָנען עקזיסטירען, די פאַדערונג אויף אזא אונטערהאלטונג, וואָס מען קאָן גענפינען אין א טהעאטער, און אלייז געליפערט דעם מאטעריאל, אָהן וועלכען א אידישע ביהנע האָט ניט געקאָנט געמאלט זיין.

דאָס איז אייגער פון די מעהרערע פאראדאָקסען פון השכלה.

א טהעאטער קאָן געשאפען ווערען און עקזיסטירען נאָר דאָן, וועו ער האָט אלע דריי נויטיגע יסודות, און די דאָזיגע יסודות זיינען: א פובליקום, דראמאטורגען און אקטיאָרען. וועו עס פעהלט אייז יסוד פון די צוויי, קאָן קיין טהעאטער ניט געמאלט זיין.

ביז דער השכלה האָבען מיר אזא פובליקום ניט געהאט. די אידען, וואָס האָבען געלעקט די פינגער פון א פורים שפיעל זיינען פאר קיין טהעאטער ניט געשאפען געווארען. ווייטער פון דעם

זאגען. און דאס ביסלע, וואס זיי האבען קוים מיט צרות אויסגע־
לערנט, האבען זיי אין גיכען פערגעסען און איז אין גאנצען פון
קאפ ארויסגענאנגען.

אט דער דאזיגער עלעמענט, וואס איז געווען ניט צו נאט
און ניט צו לייט, האט מיט זיין אויפהערען צו געהן אין קלויז,
פערלאזען א בעפריעדיגונג פאר דער נשמה יתירה. דער טאטע,
דער זיידע האבען געהאט אזא נייסטיגע בעפריעדינונג. אויב זיי
האבען אליין לערנען ניט געקאנט, איז דער תלים מיט זיין נאנ־
צער השתפכות הנפש געווען אפען פאר זיי. שבת ביי טאג און
בין מנחה למעריב אין דער וואכען האבען זיי עין יעקב געהערט.
נאכ'ן דאוונען האבען זיי געקאנט אריינמישען זיך אין א שמועס
וועגען הויכע און וואכדיגע ענינים און פערגעסען אויף א וויילע
די וויסטע ארבייט ביים וואדסטאט אדער די זארגען פון פרנסה.
אבער דער נייער עלעמענט האט די דאזיגע בעפריעדינונג פערלא־
רען, און ער האט געמוזט זוכען אנדערע תענוגים אין זיין לעבינע
צייט.

פאר אזעלכע מענשען איז די אונטערהאלטונג פון א טהעאטער
ווי געוואונשען, אבער דערצו פאדערט זיך, אז זיי זאלען גוט פער־
דיענען און זייער צאהל זאל זיין א גרויסע. פאר א קלייזעל איז נע־
וועז נענוג א פאאר מניינים אידען, תהילים זאגען און עין יעקב
הערען האט כמעט גאר ניט געקאסט, אבער טהעאטער איז פער־
בונדען מיט א הוצאה און א גרויסע הוצאה, און אויסהאלטען א
טהעאטער איז א גרויסע הכבדה, און דאס קאן נאר דערוויזען וועי־
רען, וועז דער גרעסטער טייל פון דער אידישער בעפעלקערונג איז
א גרויסער שטאדט ווייזט ארויס דערצו א פאדערונג און די פא־
דערונג איז זעהר א גרויסע.

דאס האט ניט געקאנט נעטהאן וועלען איז א קורצען משך.
עס האבען זיך נעפאדערט צעהנדליגע און צעהנדליגע יאהרען, איי־
דער אזא פובליקום האט געקאנט נעשאפען וועלען.

און נאך איידער די השכלה האט געשאפען דאס נויטיגע פוב־
ליקום פאר א אידישען טהעאטער, האט זי נענגען איהר ווילען נענו־
מען ארויסרוקען שאפענדע קרעפטען פאר דער אידישער ביהנע.

מיט'ן דראַנג פון השכלה זיינען געקומען די פאַדערונגען אויף עולם־הזה'דיגע פערגניגענס און דער דורשט צו געניסען פון לעבען האָט זיך אַרויסגעוויזען אויף פערשידענע דרכים, אויף אַלערלײ אופנים, און אזוי ווי דער דאָזיגער טריעב איז געשאפען געוואָרען ניט דורך אידישע מיטלען, האָט מען אַלץ וועניגער און וועניגער אָנגעהויבען מקפּיד צו זיין, צו די פערגניגענס זיינען אין דעם אי־דישען נייסט צו ניט.

אויפ'ן שוים פון השכלה האָט זיך ערצויגען א נייער דור, וואָס מען האָט אין די גהעטאָ'ס פריהער ניט געזעהן. די פּנים חדשות זיינען ניט נאָר געווען משכיל־ים, וואָס האָבען דערזעהען דאָס לויכט פון מערב אייראָפּא, ניט נאָר ישיבה בחורים וואָס האָבען ערשט פערמאכט די גמרא און אָהן א היטעל א ברכה געמאכט אויף א חלב'ענע לויכטעל, נאָר אויך קיילעכדיגע עם הארצים, וועלכע האָ־בען קיין שום היתרים ניט געזוכט און האָבען זיך מיט פערגניגען נעלאָזט געהן מיט'ן נייען שטראָם.

און דאָס איז ווידער איינער פון די פאַראַדאָקסען פון השכלה, וואָס מיט איהר דראַנג האָט זיך פערשפּרייט עם הארצ'עם אין גע־וויסע קרייזען צווישען אידען. הגם דאָס קלינגט המצאה'דיג, איז דאָך ניט שווער צו פערשטעהן, ווי אזוי אזא ערשיינונג איז געוואָ־רען מעגליך. פריהער איז יעדער אידישער איינעל געגאנגען אין חדר, און אויב ניט קיין תורה האָט ער לכל הפחות עברי זיך אויס־געלערנט. איז ער אויסגעוואקסען א בחור, איז ער אין קלויז גע־גאנגען אָדער אין בית המדרש און האָט געדאַוונט, תהלים גע־זאָגט, און דאָס ביסעלע וואָס ער האָט אין חדר גענאשט האָט ער ניט נאָר ניט פערגעסען, נאָר פערקאהרט, ער איז דערין געוואָרען מעהר בעהאַוונט. יעדער האָט אזוי געטהאָן. מיט דער פערשפּרייי־טונג פון השכלה האָט זיך אין די גרויסע שטעדט בעוויזען א מין הפקרות. דער פריהערדיגער אויטאָריטעט, ויאָס האָט אַלעמען גע־האַלטען אין שפאָן, האָט געפּלאַצט [illegible] שוין מעהר קיין דעה ניט געהאט איבער'ן יחיד, און אז אינגלעך, בחורים, יונגעלייט האָ־בען זיך פערקוקט אויף די געבילדעטע און ניט געוואָלט געהן אין קלויז, אין בית המדרש, אין שוהל. האָט יעד יינער גאָרניט געקאָנט

וואלפסזאן איז געווען אבער־לעהרער און אינספעקטאר אין דער קעניגליכער וויללהעלם שולע אין ברעסלוי און זיין נאנצע טהעטיגקייט אטהעמט מיט השכלה און עם ווילט זיך כמעט ניט גלויבען, אז אזא וויכטיגער זייל פון מענדעלסזאהנ׳ס קרייז זאל זיין דער ערשטער אויפ׳ן פעלד פון אידישער קאמעדיע.

נאר דאס איז א פאקט, און די איינציגע ערקלערונג וואס מיר קענען דערצו געבען איז, אז זיין קאמפס־לוסט איז געווען אזוי גרויס, אז ער האט זיך אנגעכאפט אן יעדער וואפע, און די שפראך פון פאלק האט איהם געגעבען די מעגליכקייט צו צוקומען צום סאמע פאלק, ארויינטראגען דעם קאמפף פאר השכלה אין דרייטע מאסען.

די דאזיגע קאמעדיע האט געדארפט זיין דער גרונד־שטיין פון דער אידישער מאדערנער דראמע און געדארפט מאכען א נייע עפאכע. די פוריס־שפיעלס האבען געהאט א היסטארישען כאראקטער און האבען מיט׳ן מאדערנעם לעבען קיין שייכות ניט געהאט. דערצו זיינען זיי ניט געווען געבויט דראמענסמעסיג. וואלפסזאן האט דער ערשטער געוויזען, ווי צו נעהמען שטאף פון דעם מאדערנעם לעבען און ווי צו בויען א דראמע אויף א מעהר אדער וועניגער מאדערנעם אופן. זיין גרויסער נאמען, זיין אויטאריטעט איז געווען גענוג ארויסצורופען א טהעטיגקייט אויף דעם דראמאטישען פעלד אין אידיש. וואלפסזאנ׳ס נאמען איז געווען א געניגענדער היתר פאר יעדען משכיל, אז מען מעג שרייבען אין מאמע־לשון א טהאטער שטיק און ער וועט דערמיט ניט פערשוועבען דעם כבוד פון דער דייטשער שפראך. נאר די צייט איז ניט געווען מסוגל דערצו, און די דאזיגע קאמעדיע איז כמעט גלייבען אונבעקאנט, הגם זי האט אויסגעהאלטען צוויי אויסגאבען.

די קאמעדיע היימט „לייכטזין אונד פרעממעלייא" און מען קען ניט קלאר ווערען, ווען זי איז צום ערשטען מאל געדרוקט געווארען. אין דער פארדעדע גיט וואלפסזאן אן, אז דאס שטיק איז אנגעשריבען צו געענדיגט בחודש אדר אין דעם יאהר תק"נח, און אויפ׳ן געדרוקטען שער ווערט קיין דאטום ניט דערמאנט, הגם עס ווערט ניט נאר אנגענגעבען אז עס איז געדרוקט אין אמסטערדאם

עס איז כמעט א המציאה, אז די ערשטע אידישע מאדערנע קאמעדיע, אין וועלכער עס איז געמאכט געווארען א פערזוך צו שילדערן דאס מאדערנע אידישע לעבען, איז געשריבען געווארען פון איינעם פון די גרעסטע זייגען פון דער השכלה.

דער פערפאסער פון דער דאזיגער קאמעדיע איז איינער פון די בעריהמטעסטע מחברים פון ביאור און רעדאקטאר פון דעם ניט וועניגער בעריהמטען זשורנאל „מאסף", אהרן האלע, אדער, ווי ער איז בעסער בעוואוסט אונטער'ן נאמען, וואלפסוהן.

פון אלע קעמפפער פאר השכלה איז וואלפסוהן געווען דער ביטערסטער, דער פערביסענסטער. ער איז געווען דורכגעדרונגען מיט'ן גראנק, אז די השכלה איז די איינציגע, וואס האט בכח אבצוואוישען פון דער ערד די אומזיסטע שנאה צו אידען, און ער האט אין דער השכלה געזוכט די איינציגע רעטונג פאר'ן אידען. און גלויבענדיג, אז ער האט די אמת'ע רפואה צו דעם אידענ'ס מכה האט ער מיט זיין גאנצען וויגען און קראפט געגומען זיך אינצוגעבען דעם אידישען פאלק זיין רפואה און ער האט ניט געקוקט, צי ער פערשאפט דערמיט וועהטאג, יסורים. יעדע אפעראציע טהוט וועה, און וואס גיכער מען מאכט איהר, אלץ נעהענטער איז די האפנונג געזונד צו ווערען.

וואלפסוהן איז געווען פון די ערשטע נאך משה מענדעלסוהן, וואס האט זיך גענומען צום איבערזעצען די הייליגע שריפטען אין ריינעם דייטש. ער איז געווען צווישען די, וואס האבען איבערזעצט און געשריבען דעם ביאור צו די מגלות: רות, איכה, אסתר, און ער האט אויך געהאלפען אין דעם ביאור אויף שיר השירים. נאכדעם האט ער איבערזעצט מלכים א' און מלכים ב', איוב און נאך אנדערע ספרים. ער האט אויך אנגעשריבען „אבטליון", וואס בעשטהט פון קורצע ערצעהלונגען פון חומש אין א לייכט-העברעאישער שפראך, ווי אויך משלים, וואס האבען געדארפט דיענען אלס העברעאישע כרעסטאמאטיע פאר קינדער. ער האט אויך אנגעשריבען אין דייטש דאס ווערק „ישרון" אדער „אונפארטייאישע בעלייכטונג דער דעם יודענטומע נייערדינגס געמאכטען פאר ווירפע."

ניט אזוי גרינג איז אבער צו ערקלערן בן יעקב'ס בעהויפטונג, ווייל דער אונטערשייד איז ניט נאר אין דעם דאטום נאר אויך אין דעם פלאץ, וואו די דערמאנטע קאמעדיע האט זיך געדרוקט. אויב בן יעקב האט קיין טעות ניט געמאכט, בלייבט נאר די איינציגע השערה, אז די ערשטע אויסגאבע איז געווען אין תק"נו און איז נעדרוקט געווען אין ברעסלוי אהן א שום פארלעדע, נאר צו דער צווייטער אויסגאבע, וואס איז נעדרוקט געווען אין תק"נח אין אמשטערדאם האט וואלפסזאן צוגעשריבען די הקדמה און אננעגעבען דעם נייען דאטום.

די זעלביגע קאמעדיע איז אויך ארויסגעגעבען געוואָרען מיט דייטשע בוכשטאבען, מסתמא פאר יענע וואס האבען קיין אידיש ניט געקענט לייענען און האט געהייסען „רב חנוך דער בעטראנענע ביגאט" אדער „דער עטלארפטע שיינהייליגע". קיין דאטום איז אויף דער אויסגאבע ניט אנגעגעבען.

וואלפסזאן האט זיין פיעסע געשריעבען מיט דער פולער כונה. אז מען זאל איהר שפיעלען. קיין אידישער טהעאטער איז דעמאלט ניט געווען, נאר ער האט נערעכענט, אז מען זאל די דאזיגע קאמעדיע אויפפיהרען אויף דעמזעלביגען אופן, ווי מען האט דעמאלט אויפגעפיהרט די פורים־שפיעלס, און שפיעלען איהר אין דעם יום־טוב פורים, וועו אידען ווילען זיך אונטערהאלטען מיט אזעלכע זאכען. „לייכטזין און פרעממעלייא" האט נעדארפט דיענען אלס דער איבערגאנג פון די פורים־שפיעלס צו מאדערנער אידישער דראמע. זיין צוועק איז נעווען א דאפעלטער אדער, ריכטיגער געזאגט, א דרייפאכיגער: ערשטענס, צו פערטרייבען די פורים־שפיעלס און אויפפיהרען מאדערנע דראמען, וואס זאלען אין לעבעדיגע פארבען שילדערן דאס אידישע פאלק, צווייטענס, צו קעמפען נעגען דעם פאנאטיזמום און, דריטענס, צו קעמפען נעגען דער מאדערנער יוגענד, וואס איז אוועקגענאנגען אויף א שלעכטען וועג.

דאס אלץ ערקלערט וואלפסזאן אין דער קורצער הקדמה, וואס איז געשריעבען אלס א מין פערענטפערונג, אלס א מין התנצלות: „נעגענווערטיגער פערזוך איינם לוסטשפיעלס, וועלכעם מעהרערע פאלגען וועלען, וועו דיזער דען בייפאל פערנינפטיגען ער־

ביי יוחנן לוי רופא ובנו בנימין נאָר צום סאמע סוף אויך דער נאַמען פון דעם זעצער: „על ידי הזעציר מאנים בר שלמה ז"ל באמשטערדאם". דערפון האָט מען געקענט שליסען, אז די קאַמעדיע האָט זיך געדרוקט אין אמשטערדאם אין דעם יאָהר 1798; נאָר בן יעקב בעהויפטעט אז לייכטזין אונד פרעממעלייא איז געדרוקט געוואָרען אין דעם יאָהר תק'נו אין דער שטאָדט ברעסלוי. דאָס הייסט מיט צוויי יאָהר פריהער, ווי דער דאָטום איז אָנגענגעבען אין דער הקדמה. אוּן דער בעוואוסטער ביבליאָגראף שטיינשניידער דערצעהלט, אז ער האָט געזעהן אן עקזעמפליאר מיט דאָטום 1797 אוּן דער טיטעל פון דער קאַמעדיע איז געווען „רבי חענאך" אדער „וואָס טהוט מען דערמיט."

וואָס איז שייך צו שטיינשניידער, איז גרינג צו זעהן, אז ער האָט דאָ נעמאכט א טעות אוּן ער האָט צומישט צוויי בעזונדערע שטיקער פון צוויי בעזונדערע מחברים. רבי הענאך אדער „וואָס טהוט מע דערמיט" איז געווען ניט מעהר אוּן ניט וועניגער ווי א סאטירע אויף אידיש אוּן איז געווען געשריבען פון יצחק אייבעל. אין דער ענציקלאָפעדיע פון ערש אוּן גרובער דערמאָנט יאָסט די דאָזיגע שטיק אוּן אויך לעטערים אין זיין „זכרון בספר" שרייבט אזוי וועגען אייבעל:

„גם מעשה שעשועים לוסטשפיעל בלשון יהודית דייטש יצא אחר מותו ועיני לא ראוהו."

דאָס הייסט אז יצחק אייבעל האָט אָנגעשריבען א קאַמעדיע אין אידיש אוּן זי איז געדרוקט געוואָרען נאָך זיין טוידט, נאָר לעטערים האָט אליין דאָס דאָזיגע שטיק ניט געזעהן.

עס איז ניט שווער אָנצושטויסען זיך, ווי אזוי שטיינשניידער האָט געמאכט דעם דערמאָנטען טעות. יצחק אייבעל אוּן אהרן וואלפסזאָן האָבען געארבייט אוּן געווירקט כמעט אין איין צייט אויף דעמזעלביגען פעלד. אייבעל איז געווען דער ערשטער רעדאקטאָר פון מאסף אוּן נאָך איהם האָט אהרן וואלפסזאָן צוזאמען מיט לעווע איבערנענומען די רעדאקציע. דערצו נאָך איז דער נאַמען פון דער ערשטער פּערזאָן אין „לייכטזין אונד פרעממעלייא" חנוך אוּן עס אין דאריבער געווען זעהר לייכט צו פערמישען ביידע שטיקער.

ניט זיין גאנץ פערשטענדליך און דאריבער געפין איך פאר נויטיג צו מאכען א קורצע ערקלערונג, הגם צוליעב דעם וועל איך מוזען פערלויפען א שטיק וועג.

עפעס א ליץ האט אמאל זיך אויסגעדריקט, אז ער רעדט אלע זיבען לשונות פון אידיש. ער האט דערמיט געוואלט זאגען, אז דער אונטערשייד אין דעם אידיש אין פערשיעדענע געגענדען איז אזוי גרויס, אז אין יעדער געגענד קלינגט אידיש ווי א בעזונדער לשון. דער אידיש וואס מען רעדט אין דער ליטע איז ניט דערזעלבער וואס מען רעדט אין זיד־רוסלאנד, און אין פוילען רעדט מען נאך אן אנדער אידיש. דער אמת אבער איז, אז דער אונטערשייד אין דעם לשון איז ניט קיין גרויסער אין די פערשיעדענע געגענדען. דאס איז דערזעלביגער אידיש וואס מען רעדט אין ליטע און זיד־רוסלאנד און אין פוילען. דער גרויסער אונטערשייד איז נאר אין דער אויסשפראך. געווים, האט יעדע געגענד איהרע כאראקטעריסטישע לאקאלע ווערטער און ווערטלאך און אויסדריקע, נאר די שפראך איז דיזעלביגע אומעדום. אין לייענען פיהלט זיך זעהר שוואך דער אונטערשייד אין דעם לשון, אבער דערפאר איז דער אונטערשייד זעהר א גרויסער אין רעדען.

אין די אלע דראמעז, וואס זיינען שפעטער געשריעבען געוואָרען, האבען די שרייבער ניט גענומען קיין שום מיה צו בעצייכנען די כאראקטעריסטישע אויסשפראך פון א בעשטימטער גענענד. אמאל טרעפט מען יא, ווי א קאמישע פערזאן זאגט ארויס מיט א שווערען טראפ „דאש" און „וואש" און דאס דארף בעצייכנען א ליטווישע אויסשפראך, אבער עס איז פערשפארט צו זאגען, אז דאס איז ניט מעהר ווי חוזק געמאכט. אויף דער ביהנע רעדט דוד משה'לעס אין דעם „אידישען קענינ ליר" מיט דער עכטער אדעסער אויסשפראך, הגם די האנדלונג קומט פאר אין ווילנא און דוד משה'לעס איז אן איינגעפונדעוועטער ווילנער בעל הבית. אין „מירעלע אפרת" זיינען אלע ליטווישע העלדען. מירעלע איז א בריטע ליטווישע קצינה, איהרע זיהן זיינען ליטווישע בחורים; נחום'צע און זיין ווייב און שיינדעל זיינען סאמארדנע סלוצקער, נאר זייער אלעמענס אויסשפראך

העלט, און וועלכער צו בעלוסטיגונג אן אונזערם פורים פעסטע, אן דער שטעלע דער זאַנסט געוועהנליכן זינלאַזן אונד צוועקווידריגען הארלעקינאדען (פורים־שפּיעלס), דיהנען זאלל, ווירד האַבפענטליך פאַן קיינעם וואהרהייטסליעבענדען מאננע געטאַדעלט ווערדן, דען איך ניכטס אנדערם דאמיט בעאבזיכטיגען ווילל, אלס בלאַם דער נאציאַן מיט לעבאהפטען פארבען אנשווילליך פארשטעללן, וועלכע איבלע פאַלגען, דער שטרענגע פאנאטיזמוס אונד דיא הייכלייא אונטער דעם דעקמאנטעל דער רעליגיאַן אייגרזייטס, אונד דיא פאלשע אדער אונעכטע אויפקלערונג אונזרר יעציגען מאַדישען יוגענד, נעבסט דער פעהלערהאפטען ערציהונג דער קינדער אנדרער זייטס הערפאַרברייגען קעננען.

„זאללטע איין לעזער אדער אייגע לעזערין דורך דאם גמעהלדע זיך גטראַפען פיהלען, אונד דאהער דען ליבליכען גנטשלום פאסטען זיך צו בעסערן, זא העטטע איך מיינען צוועק erreicht, וועלכער וואר: דאם פערגניגען מיט דעם נוצען צו פערגייגען.

„פינדט אבער דיזער ערקלערונג אונגאכטעט דענאך יגמאנר, דעם די הערוסגאבע דיזם שטיקם מיספעללט, אונד דער דאם אנאטהעמא דאריבער שפריכט, זא דיהנע דיזם פאלגענדר בקאנטר שפרוך צור אנטוואָרט:

דער קראצע זיך דעם עם יוקקט (בייסט),
ווייר אלע האבען אייגע רייגע הויט."

פון דעם נאמען פון דער שטיק, פון דעם שער, און פון דער הקדמה קאן מען מיינען, אז די קאמערידע איז געשריעבען אין דייטש, אבער דאם איז ניט אזוי. די קאמערידע איז געשריבען ניט נאר אין אידיש, נאר אין דעם כאראקטעריסטישען לאקאלען אידיש פון דער נארדערליכער געגנד אין דייטשלאנד בייס סוף פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט. „לייכטזין און פרעממליייא" איז אפשר אויך די אייגענציגע אידישע פיעסע, אין וועלכער עס ווערט אבגעהיט די כאראקטעריסטישע אויסשפראך פון א בעשטימטער געגנד.

עס קאן זיין, אז פאר פיעלע לעזער וועט דער לעצטער זאץ

איז א חסרון צום שידוך. רב חנוך בעשולדיגט איהם, אז צוליעב איהם געהט יעטטכען אין גוי'אישע דרכים און ווילל איהם פאר קיין איידעם ניט האבען. צי יעטטכען האט איהם ליעב, ווייסט מען ניט. עס קאן זיין, אז ביי איהר איז דער קאפ אזוי פיעל פערדרעהט פון איהרע קריסטליכע בעקאנטע, אז אפילו איהר געביללדעטער אנקעל געפעלט איהר ניט. און טאקע ווען רב חנוך ערקלערט איהר, אז דער מלמד יוספכה איז איהר חתן, אנטלויפט זי צו איהר קריסטליכען פרייגד, א גראף. דעם גראף לויגט ניט, אז זי זאל זיין ביי איהם און ער ערקלעהרט איהר, אז דערווייל ווען ער איהר בעהאלטען ביי זיינער א בעקאנטער און פיהרט איהר אוועק צו פרוי לעמנין, א קופלערין, א פאקטארקע, ווי אויך א „מאדאם" פון א קליינעם הייזעל, און עס הייסט, אז ביי איהר ווען זיך יעטטכען אויפהאלטען ביז ער ווען געפינען א זיכערען ארט. ביי חנוך'ן אין הויז איז א מהומה, און מארקום לויפט ארום איבער דער שטאדט זוכען זיין פלימעניצע, און ענדליך געפינט ער אוים דורך בעקאנטע, אז זי איז ביי דער קופלערין. ער קומט אהין אריין אלם בעזוכער און בעט מען זאל צו איהם אריינפיהרען די נייע מיידעל. ווען ער איבערצייגט זיך, אז זיין פלימעניצע איז דא, ערקלערט ער דער קופלערין, אז ער האט פערגעסען זיין געלד אין דער היים און ווען זיך אויך איין פוס אריבערכאפען און קומען גליך צוריק. אין אמת'ן אבער געהט ער נאך זיין שוואגער.

דערווייל קומט צו דער קופלערין יוספכה, און עס ווייזט זיך ארויס, אז ער איז דארטען אן אפטער בעזוכער און איז שוין דער מאדאם שולדיג אביסעל געלד. ער דערצעהלט איהר אלץ, אז ער דארף באלד חתונה האבען מיט א רייכער כלה און ער ווען האבען געלד איבער נענוג. אבער אזוי ווי ער דערצעהלט איהר די דאזיגע געשיכטע א לאנגע צייט, האט זי איהם אויפגעהערט צו גלויבען און אבגעשניטען זיין קאנטע. היינטיגעם מאל איז ער געקומען ווידער אהן געלד, נאר [illegible] העבראכט א משכון, זיינע תפילין און נאך א סך דינגעניט פועלט ער קוים ביי דער מאדאם, אז ז זאל דעם משכון אננעהמען. רב חנוך און מארקום קומען דאן א און טרעפען דארטען דעם וואויען חתן.

איז די עכט זיד־רוסישע: איהר קענט הערען אויף פון דער ביהנע די אויסשפּראַך פון זשיטאָמיר, בעסאראביא, אָבער קיין עהנליכ־קייט ניט פון דער ליטע.

„ליכטזין און פרעמעליייא" איז „איין פאמיליען נעמעהלדע אין דריי אויפצוגעהן." די פערזאָנען פון דער פּיעסע זיינען:

רב חנוך, איין רייכער הויזפאטער; טעלצע, זיינע פרוי; יעטטכען, זיינע טאָכטער; מארקום, זיין שוואָגער, און ברודער דער טעלצע; רב יוספכה, הויז רבי; שאינדל, קעכין ביי רב חנוך; איין פריזהער; פרוי לעמגין, איינע קופּלערין (פאקטערקע).

די האנדלונג „גהט איין איינר גראָסען שטאדט פאָר אין דער נערדליכען נעגענד פון דייטשלאנד; און דיא געשיכטע פעלט אין דאָם לעצטע יאָהרצענד דעם 18טען יאָהרהונדערט."

דער אינהאלט איז אזא:

רב חנוך, א איד א פרומער און א למדן, האָט א טאָכטער, וואָס האָט א נאַש געטהאָן פון בילדונג אויפ'ן שפיץ מעסער. זי קליידט זיך נאָך דער לעצטער מאָדע, פריזירט זיך, שפּאצירט אי־בער'ן בולוואר און פיהרט א בעקאנטשאפט מיט קריסטליכע יונגע לייט. זיי געפעלען איהר, וויל זיי זיינען מעהר נאלאנט ווי די אי־דישע בחורים, זיי קאָנען מאכען קאָמפּלימענטען, און איהר קליין קעפּעל פערדרעהט זיך דערפון, הגם זי בעמערקט, אז די העפליכע קאוואליערען דערקאָנען איהר ניט, וועז זיי זיינען מיט קריסט־ליכע דאמען. רב חנוך איז ניט צופריעדען מיט איהר אויפפיה־רונג, נאָר ער קען דערצו נאָר ניט טהאָן, אבער ער איז ענטשלאָ־סען חתונה צו מאכען איהר דוקא פאר א פרומען בחור, א בן תורה.

פאר זיין איינגעלאלט ער אין הויז א רבי'ן, רב יוספכה, א בטלן, וועלכער מאכט א פרומען פּנים אבער וועלכער איז אין אמת'ען אן אויסוואורף. אט דעם דאָזיגען מלמד האָט ער בעשלאָסען צו נעהמען פאר אן איידעם. דער מלמד איז זעהר צופריעדען אריינ־צופאלען אין אזא שמאלץ־גרוב, און ביי דער טאָכטער דארף מען ניט פרעגען.

אין יעטטכען איז פערליעבט א געבילדעטער יונגערמאן מיט'ן נאָמען מארקום. ער איז רב חנוך'ס א שוואָגער, נאָר זיין בילדונג

געהאט אן אונגליקליכע ליעבע מיט א יונגען נראפ. עס איז אמת, אז די נארישע יעטטכען איז אזוי וועניג געווען א בילד פון יענע הויך־געבילדעטע, קלוגע, וויציגע פרויען, ווי יוספכה איז געווען א בילד פון א פרומען אידען, אבער מען דארף ניט פערגעסען, אז דאס איז געווען דער ערשטער פערזוך צו שילדערן לעבעדיגע מענשען פון דער סאמע מאדערנע צייט, און ניט נאר דעמאלט, נאר אפילו מיט צעהנדליגע יאהרען שפעטער האט מען ניט געווואוסט, אז אין קאמף־ליטעראטור און אין קאמף־דראמען דארף מען זוכען וואהרהייטליכקייט.

א פאר קליינע אויסציגע וועלען געבען א בעגריף וועגען דעם כאראקטער פון דער שפראך.

די ערשטע סצענע עפענט זיך ביי רב חנוך אין הויז.

רב חנוך (זיצט אן איינעם טישע, וואהרויף אייניגע אויפגעשלאגענע (אפענע) ספרים ליגען). נו וואיטער... פרעגט דער מקשן: במאי קא מפלגי? וואדראן קריגען זיי זיך? רבי אליעזר סבר... (נאכדענקענד) דאהם פערשטאיך ניט, דא מוז בלתי ספק עי גראיז זאין. אפשר מאכט'ער מהרשא עפפיז דרוף (זיהט נאך) פשיטא, וואהם חדוש? האב איכ'ם ניט גלאיך גזאגט?

ער כאפט זיך, אז זיין קליינער קדיש איז אין שטוב ניטא און ער וועלט אויפגעבראכט דערפון. זיין וויב טעלצע זוכט איהם צו בערוהיגען.

טעלצע. „זאג מיר נאר, וואהם דו פער ע מאן ביזט. וויא קענסטו דיך דריבבר גלאיך זויא מרגז זיין? מוז דען דאס קינד נעבאך דען גאנצען טאג אנגעשפאנט זאין? 'ס זעהט זויא מאגער און זויא גריהן אויס, דאז איך מיך, זאלל'ך אלם גוטס האבען, בלב מצער בין, וועז איכם אנזעה. ווארום זאלל דאס קינד ניט אהך ע מאל ע נחת האבען?"

מארקוס, אלם יונגער משכיל, דער פאזיטיוער טיפ אין דער שטיק, רעדט שוין נאר אן אנדער לשון. וועז ער קומט אריין צו דער קופלערין אוז יענע געהט אריינפיהרען יעטטכען. האלט ער אזא מאנאלאג:

ווי עס אַיז גרינג צו זעהן, אַיז די דאָזיגע שטיק מיט איהר שארפער טענדענץ דער פּראָטאַטיפּ פון אלע שפּעטערדיגע השכלה־דראמען, וואָס זיינען געשריעבען געוואָרען מיט דעם צוועק צו קעמפּפען מיט'ן פּאַנאַטיזמוס. די טענדענץ שפּארט דאָ ארויס פון יעדען זאץ, פון יעדען וואָרט. איהר זעהט, ווי דער שרייבער האָט צו טהאָן מיט א שטארקען פערבינדעניש שונא און קלייבט ניט קיין מיטלען, ווי צו בעקעמפּפען איהם. דער עיקר איז — אבצורַאמען דעם שונא פון וועג.

אָבער אין דער זעלביגער צייט האָט ער אויך ניט פערגעסען אויפצוהויבען א קאמפּף געגען דער זאָגענאַנטער פאלשער השכלה, און האָט זיך ניט אָנגעשראָקען צו ווייזען, אז ניט אלע איז גאָלד אין דעם צווייטען לאגער, און דאָס איז עפּעס אזוינס, וואָס די שפּעטערדיגע אידישע דראמאטורגען דורך דער גאנצער צייט פון דער השכלה עפּאָכע מיט זעהר וועניג אויסנאהמען, האָבען ניט געוואגט צו טהאָן. דערצו דארף מען נאָך האָבען אין זינען, אז צו יענער צייט איז די השכלה געווען נאָך גאָר יונג, נאָך ערשט פון די וויקעלאך ארויס. דער געוואויגלעכער שאבלאָן פון די שפּעטערדיגע אידישע דראמען־שרייבער איז געווען צו שילדערן יעדען פון דעם השכלה לאגער אין די שהנסטע, ליכטיגסטע פארבען.

די פּראָגע פון אידישע מיידלעך, וואָס ווארפען זיך אין די ארעמס פון קריסטליכע יונגע לייט, איז דעמאָלט נעווען זעהר אן אָנגעווהטאָגטע אין דייטשלאנד. דאָס איז געווען די סאמע צייט, וועו אידישע מיידלעך און ווייבלעך, ווי אידישע היסטאָריקער דרי־קען זיך אוים, האָבען אונטער די ערשטע שטראהלען פון השכלה אוועקגעוואָרפען זייער טויזענד יאָהריגע צניעות און געלאָזט זיך פערפיהרען פון קריסטליכע יונגע לייט. דאָס איז געווען די צייט, וועו די גהעטאָס אין דייטשלאנד האָבען געקאָכט מיט סקאנדאלען פון הענריעטא הערץ, מענדעלסזאָנ'ס טעכטער און נאָך פיעלע פּראָמינענטע אידישע מיידלעך און ווייבלעך, וואָס האָבען בעזוכט הענריעטא'ס סאלאָן. עס קאָן גרייליך זיין, אז וואלפסאָן האָט פאר די אויגען געהאט א געוויסען מאָדעל, פון וועמען ער האָט געשילדערט יעטטכען. אפילו די בעריהמטע ראחעל האָט פונקט אין יענער צייט

אידען פון א גאנץ יאהר רעדען דעם גראבען לשון, רעדט דער נע־ביל־דעטער די ריינע שפראך.

עם איז אמת, אז שוין אין די פוריס־שפיעלס איז דער לשון ניט געווען דער זעלביגער ביי אלע פערזאנען, און בשעת אייניגע האבען גערעדט מעהר אידיש, האבען די אנדערע גערעדט דייטש. אזוי למשל, אין דעם אלטען פוריס־שפיעל, וואס איז געווען פרי־הער ציטירט איז מרדכי'ס לשון מעהר עהנליך צו אונזער איצטי־גען אידיש בשעת המן רעדט דעם העמאלסדיגען דייטש. נאר דאר־טען איז די אורזאך פון דעם אונטערשייד אין דער שפראך נאר אן אנדערע. דארטען ווערט אידיש געברויכט נאר פון די קאמיקער, און דאס איז א מיטעל צו פערגרעסערען דעם קאמיזם.

אבער אין וואלפסזאנ'ס קאמעדיע רעדען אלע, א חוץ די נע־ביל־דעטע, אידיש. און עס איז נויטיג צו בעמערקען, אז אין וואלפס־זאנס'ס צייט, זיינען אידיש און דייטש אוועק ווייט אויסער פון דעם אנדערן און זייער קרובה'שאפט האט אויפגעהערט צו זיין א נאהענטע. אין וואלפסזאנ'ס צייט זיינען שוין אידיש און דייטש, הגם די משכילים האבען עס ניט געוואלט אנערקענען, געווען צוויי בעזונדערע שפראכען, און ווען דער העלד האט גערעדט אויף ריי־נעם דייטש, האט זיך זיין שפראך שארף געענדערט פון דעם לשון פון די ארומיגע. די שפעטערדיגע דראמאטורגען האבען ניט פער־שטאנען די שייכות פון אידיש און דייטש, און פערקוקענדיג זיך אויף וואלפסזאנ'ען האבען זיי אנגענומען פאר א כלל, אז א נע־ביל־דעטער מענש דארף אין דראמע רעדען דייטש.

אז די ערשטע שפעטערע אידישע דראמענשרייבער זיינען געווען בעקאנט מיט דער דאזיגער קאמעדיע קענען מיר זהן דער־פון, וואס משה הורוויטש האט שוין אין אנהויב פון זיין קאריער אויסגענוצט איהר פאר א נארישען פארס, וואס ער האט א נאמען געגעבען „שבתי צבי."

די ערשטע אידישע קאמעדיע „לייכטזין אונר פרעממעלייא" האט צוליעב איהר, פאר יענער צייט, שארפען אינהאלט ניט געקאנט דערגרייכען דעם געווינשטען צוועק. דער מוסטער פון א מאדער־נער קאמעדיע, וואס זאל פערבייטען די פוריס־שפיעלס, איז ניט

מארקוס. (אים אויף אונד אבנעהן). „אין דיזם פערוואַרפנן הויזע דעם אויפענטהאלט אלער וואלוסט (תאוות) אונד שוועלגרייא (אויסגעלאסענהייט), די טאַכטער מיינר שוועסטער! אין דיזם גראַבע דער אונשולד פילכייט שאַן זעלבסט איינע געמארדעטע! א, דאם זינד דיינע פריכטע בלינדער רעליגיאַנם אייפר! אונערביטטלידְ וויא דער טאד, אונערזעטטלידְ וויא דיא גרופט (קבר), הייפסט (וואַרפסט אַן) דוא שלאכטאַפפער אויף שלאכטאַפפער אונד טריטסט אין דיינם וואהן, דעם מיסטער צו עהרען, זיינע מיסטערוועהרקע מיט פיסען. אבער איזט זיא דען נאנץ שולדלאַז? מום זיא, אום איינעם איבל צו ענטגעהן, גראדע אין דאם אלער ערנסט איבל שטירצען? וואַרן עם ניכט לייכטזין, אונבעזאנהייט אונד אנדרער מאַדעלאסטער אונזרר יעציגען יוגענד, דיא איהר דעז וועג צו דיזעם אונגליק באהנטען? אונד דעננאך פעלט אויף הירֿ וועז איף עם רעכט איבערדענקע, דיא שולד אויף עלטערן צוריק!"

עם פערשטעהט זיך, אז ביי חנוך'ן עפענען זיך די אויגען, אוז ער דערזעהט דאַם אמת'ע ליכט.

ווי מיר זעהען, רעדט דער העלד (מארקוס) ווי אויף די העלדין אויף ריינעם דייטש, בשעת אלע אנדערע פערזאַנען ריידען אידיש. אוז דאַם פערדיענט אונזער ספעציעלע אויפמערקזאמקייט, וויל דאַ האַבען מיר דעם שליסל צום שפעטערדיגען דייטשמעריש אין אידישען טהעאטער.

אהרן וואַלפסזאַן ווייזט, ווי שוין אַנגעדייטעט פריהער, א שטרעבונג אין דער קאַמעדיע „לייכטזין אוז פרעממעלייא" איבערצוגעבען דעם כאראקטעריסטישען דבור פון יעדער פערזאַן אזוי אידיאַמאַטיש ווי נאר מעגליך. דער יונגער דור, ערצויגען אויף דער השכלה אין דייטשלאנד, האַט זיך געסטארעט אין נאנצען אויסצוקאסירען דעם מאמע־לשון אוז ריידען אויף ריינעם דייטש, אוז די שפראך, וואַס מארקוס ברויכט אין דער דערמאַנטער קאַמעדיע, איז כאראקטעריסטיש פאר איהם. א חוץ דעם האַבען די משכילים אין דייטשלאנד געקוקט אויף אידיש, ווי אויף א מיאוס'ען, פערגרעבטען דייטש, אין וועלכען מען האַט אריינגעהאקט העברעאישע אוז אנדערע ווערטער, אוז עם איז געווען נאַטירליך, אז בשעת די

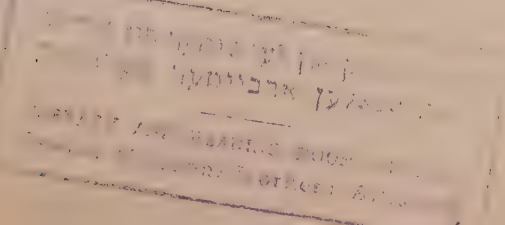

אידען אויף פרעמדע דראמאטישע פעלדער.

עס איז געווען א צופאל אדער קאפריז, אז א דייטשער משכיל זאל ווערען דער פאטער פון דער מאדערנער אידישער דראמע, וויל, ווי עס איז שוין געווען אויבען ערקלערט, איז ניט געווען די אויפגאבע פון מענדעלסזאן און זיינע תלמידים צו שאפען א דראמע אין אידיש. די שרייבער וואס האבען געשאפען אונטער זייער השפעה האבען זיך אבגענעבען מיט העברעאיש און אין א קורצען משך איז אויסגעוואקסען א גאנצע דראמאטישע ליטעראטור אין דער שפראך פון די נביאים. עס איז כמעט ניט אריבער א יאהר, אז עפעס א נייע דראמע זאל ניט געשאפען ווערען אין העברעאיש אדער געשריבען אריגינעל אין דער דאזיגער שפראך אדער אי־בערזעצט פון א פרעמדער שפראך. די מייסטע אריגינעלע זיינען געווען אויף ביבלישע טהעמאס אדער היסטאריש און געוואוינלעך די איבערזעצטע זיינען געווען די בעסטע קלאסישע ווערק. א חוץ דעם האט זיך פאר די משכילים, וואס זיינען געבאירען און ערצויגען געוואירען אין דייטשלאנד, געעפענט א פארטיגע בריטע פעלד אין דער דייטשער שפראך.

דער ערשטער דייטשער איד אויפ'ן פעלד פון דער דייטשער דראמע איז געווען בענעדיקט דוד ארנשטיין (געבאירען 1705). ביז איהם האבען זיך מיט דער מאדערנער דראמע אין פרעמדע שפראכען בעשעפטיגט נאר אנוסים, און ארנשטיין איז געווען דער ערשטער איד פון דער גהעטא אין דייטשלאנד וואס האט זיך געזומען צו דער דאזיגער קונסט. צוויישען זיינע דראמאטישע ווערק געפינען זיך: „דער אודיענץ טאג אם האפע יופיטערס" אן אלגאריש שטיק; „די מאסקע" א ליסטשפיעל אין איין אקט; „די פפלענגטאכטער," א שוישפיעל אין דריי אקטען; „דאס בילעט," ליסט־

געווען אזא, וואָס זאָל געווינען די הסכמה פון יענע, וואָס האָבען זיך אונטערהאַלטען מיט אזעלכע שפּיעלס. די פּרומע אידען, פּאַר וועמען די פּורים־שפּיעלס זיינען געשאפען געוואָרען, האָבען זיך נעמוזט אָבטרייסלען מיט הענד און פיס פון אזא קאַמעדיע, אין וועלכער א בחור א למדן וועלט ארויסגעשטעלט אלס א טיפּ פון א עושה מעשה זמרי ומבקש שכר כפנחס, דאָס הייסט א גרויסער צבוע'ק.

א חוץ דעם איז די שפּאַלטונג אין דער גהעטא געווען א צו שארפע. די השכלה איז נענאַנגען מיט צו האַסטיגע טריט. די שמד מנפה האָט גלייך אויסגעבראכען. מענדעלסזאָן האָט קוים פּערמאַכט די אויגען און זיינע טעכטער „האָבען געקושט דעם פּאַנטאָפּעל ביים פּאַכסט." אויף די פּרומע האָט די השכלה אַנגעוואַרפען א טויט־שרעק און זיי האָבען נאָך ענגער פערשפּארט די טויערען פון דער גהעטא.

אויף אזא אופן האָט די ערשטע קאַמעדיע ניט געקענט דערגרייכען דעם ערשטען און וויכטיגסטען צוועק. „לייכטזין און פּרעמעלייא" האָט ניט געקאַנט בעטראכטעט ווערען אלס א וויכטיגע ערשיינונג פּאַר א ביהנע, נאָר מען האָט אויף איהר געקוקט ווי אויף א ליטעראַרישע ערשיינונג.

אהרן וואָלפּסזאָן איז אלט געווען א יאָהר צוויי און פערציג, ווען ער האָט אָנגעשריבען „לייכטזין אונד פרעמעלייא" און הגם ער האָט דערלעבט ביז א טיעפען עלטער, האָט ער מעהר קיין אידישע פּיעסען ניט געשריבען. וואָלפּסזאָן איז געשטאָרבען אין פּיורדא אין דעם יאָהר 1835 און איז אלט געווען ניין און זיבעציג יאָהר.

איז געווען, וועו אין רוסלאנד האָט א שיין געטהאָן דער ערשטער שטראהל פון האָפנונג פאר אידען. דאָס איז געווען אין דער ערשטער העלפט פון אלעקסאנדער דעם ערשטענס מלוכה, וועו ער האָט זיך נאָך ארומגעטראָגען מיט פלענער פון גרויסע רעפארמען פאר זיין מדינה אוו ער האָט זיך אויך אינטערעסירט מיט'ן אידישען מצב אוו געגארט צו זהען א צווייטען מענדעלסזאָן. וואָס זאל ארויסקומען פון דעם אידישען תחום אין רוסלאנד.

יהודה לייב איז ארויסגעטראָטען אלס קעמפער פאר זיין פאָלק, ווי מען קען עס זהען פון זיין „וואָפל דסטשערי יודעיסקאי", נאָר שפעטער האָט ער זיך גע'שמד'ט. ער האָט געקריגען א שטעל אלס מוכס אוו האָט דערפון אָננעקליבען גרויסע עשירות. נאָר אין 1831, אין דער צייט פון דעם ערשטען פויליישען מיאָטעוש, איז ער געצוואונגען געווען צו אנטלויפען אוו ער איז באלד נאָכדעם געשטאָרבען. זיינע א טאָכטער האָט חתונה געהאט פאר א געווי־סען מעטשניקאָוו אוו פון זיי איז דאָס ארויסגעקומען דער בעריהמ־טער דר. אויליא מעטשניקאָוו.

סיי די ערשטע אידען אין דייטשלאנד אוו סיי נעוואכאָוויטש אין רוסלאנד, וואָס האָבען זיך גענומען צו דער פרעמדער דראמע. האָבען ניט געשאפען קיין גרויסע ווערק, וואָס זאל צו זיך ציהען די אויפמערקזאמקייט פון דער וועלט. זייערע דראמען זיינען געווען בעסערע אָדער ערגערע, נאָר קיין רעש האָבען זיי ניט געמאכט. דער פאר אבער האָט באלד געמאכט א גרויסען פוראר א יונגע אידישע מיידעל אין דער טהעאטער וועלט אין פראנקרייך אוו אין ניכען האָט זי געוואונען די בעוואונדערונג פון דער גאנצער ציוויליזירטער וועלט, וואו מען שפילט טהעאטער.

די אידישע מיידעל האָט ניט געשריבען קיין דראמען אוו זי האָט זיך בעשעפטיגט מיט אן אנדער צוויג פון דער טהעאטער קונסט. איהר גרויסען נאָמען האָט זי געוואונען אלס טראניסטין.

דאָס איז געווען עליזע ראשעל פעליקס, נאָר זי איז בעסער בעוואוסט אלס ראשעל (רחל).

איהר פאָטער איז געווען אן ארימער פראָסטער איד, וועלכער האָט געשטאָמט פון דייטשלאנד אוו האָט זיך ארומגעשלעפט איבער

שפּיעל אין איין אויפצוג און „דאס געשענק". א שוישפּיעל אין איין אויפצוג.

נאך איהם זיינען געקומען מכאל בעער, מאזענטהאל, לודווינ פיליפסאן, לעאפּאלד שטיין און אנדערע.

די כוואליע פון השכלה האט ביים סוף אכטצעהנטען יאהרהונדערט אויך אנגעריהרט רוסלאנד און פון די ערשטע אידען וואס האבען זיך נענומען לערנען רוסיש איז געווען יהודה לייב בן נח אדער ווי ער האט זיך שפּעטער גערופען לייב נעוואכאוויטש. און ער איז אין רוסלאנד געווען דער ערשטער איד, וואס האט זיך נעגומען צו דער רוסישער דראמע.

אין זיין הקדמה צום „יסוד עולם" שרייבט בערלין, אז נעוואכאוויטש איז דער פערפאסער פון א העברעאישער דראמע „קול שועת בת עמי", וואס איז געדרוקט געוואָרען אין די נייניציגער יאהרען פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט, און אז באלד נאכדעם האט ער אנגעשריבען א צווייטען טהיל אין רוסיש.

אזוי ווי נעוואכאוויטש איז דער פערפאסער פון דער בראשור אין רוסיש „וואפּל דסטשערי יודעיסקאי", וואס האט די זעלביגע בעדייטונג, ווי „קול שועת בת עמי," דאס הייסט דער ווייהגעשריי פון דער טאכטער פון יהודה, און אזוי ווי „וואפּל דסטשערי יודעיסקאי" איז ניט מעהר ווי א קרעטץ פון אידישער רעכטלאזיגקייט און א בקשה מען זאל בעטראכטען אידען מיט מעהר לייטזיגקייט, געשריבען אין דער דירעקטער פאָרם פון א „פראשעניע", שטארק צוגעפארבט מיט מליצה, איז גרינג צו זעהן, אז בערלין איז אריינגעפאלען אין א טעות, וועו ער האט דאס דאזיגע ווערקל אריינגערעכענט אין דעם צעטל פון דראמען.

אבער יהודה לייב נעוואכאוויטש האט געשריבען פיעסען און געשריבען ניט צוליעב דער פאָרם, נאר טאקע צום שפּיעלען. זיין ערשטע דראמע אין רוסיש „סוליאטי" אדער די ספּארטאנצעס פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט" איז אויפגעפיהרט געוואָרען אין דעם יאהר 1809 אין דעם גרויסען טהעאטער אין פעטערבורג. מען וויסט אויך וועגען זיינע א צווייטע דראמע, וואס האט געהייסען „מעטש פראוואסודיא", דער שווערר פון גערעכטיגקייט. די צייט

פּאדערונגען. ער האָט פון דער דירעקציע געפּאדערט א פּרייז, וואָס מען האָט ביז דעמאָלט נאָך ניט געהערט אין טהעאטער. ער האָט געפּאדערט צוואנציג טויזענד פראנק א יאָהר און פּאר יענער צייט איז דאָס געווען א גוואלדיגע סומע. עס איז נאָך אויך מעגליך אז ער האָט די פּאדערונגען געשטעלט ניט זעהר אויף אן איידעלען אופן. עס איז פערשפּארט צו זאָגען, אז ראשעל האָט דערמיט נאָר ניט געהאט צו טהאָן און נאָר זי אליין האָט געקענט וויסען, פיעל יסורים און עגמת נפש דאָס האָט איהר פערשאפט. נאָר עטליכע דראמאטישע קריטיקער און אנדערע וואָס זיינען פערבונדען געווען מיט'ן טהעאטער זיינען שטארק אויפגעבראכט געוואָרען, וואָס א פּראָסטער אידעל מאכט סקאנדאָלען. אז אויף דעם זכות פון זיין טאכטער האָלט זיך דער בעריהמטער טהעאטער, און זיי האָבען בעשלאָסען צו לערנען בלק מיט ראשעל. זי איז ערשיענען דעם 23טען נאָוועמבער, 1838, אין ראסינס א טראגעדיע, האָט מען איהר אויפגענומען זעהר קאָלט. קיין האנד האָט זיך ניט אויפגעהויבען צו אפּלאָדירען איהר, אזוי ווי דער עולם וואָלט פּלוצים אויסגעפּונען, אז זי איז א געוואוינליכע אקטריסע און עס איז ניטא וואָס צו נתפּעל ווערען פון איהר. אבער דאָס גרויסע פּובליקום איז דערפון באלד געוואָר געוואָרען און אויף מאָרגען וועט זי איז ארויסגעטראָטען אויף דער ביהנע האָט מען איהר בעגעגענט מיט אזעלכע גרויסע אוואציעס, אז עס איז קלאָר געוואָרען, אז עס ליגט ניט אין די הענד פון עטליכע מענשען, ארונטערצואווארפען איהר פון איהר גדולה, און פון דעמאָלט אן האָט זיך שוין ביי קיינעם מעהר ניט געעפענט קיין מויל צו דיספוטירען איהר גרויסקייט און זי איז געבליבען די אנערקענטע גרעסטע שוישפּיעלערין פון איהר צייט.

איהר גרויסען שם האָט זי געוואונען ניט נאָר אין פראנקרייך, נאָר אויך אין ענגלאנד, דייטשלאנד, בעלגיען, רוסלאנד און אמעריקא, וואו זי האָט נאסטראָלירט, הגם אין אמעריקא האָט איהר ניט אבנעגליקט און איהרע פּארשטעלונגען אין ניו יאָרק האָבען ניט געהאט קיין מאטעריעלען ערפּאָלג. א חוץ דעם איז זי אין אמעריקא קראנק געוואָרען און איהר לעצטע פּאָרשטעלונג האָט זי געגעבען

דער וועלט. זיין אָרימע חיונה האָט ער געצוויגען דערפון, וואָס ער איז ארומגענאַנגען מיט א פּאָק און פערקויפט קלייניקייטען. פרי־הער האָט ער זיך ארומגעשלעפּט איבער פראַנצויזישע שטעדט ביז ער האָט אָנגעשפּארט אין פּאריז.

אין דער צייט איז שוין זיין טאַכטער ראשעל אביסעל אונ־טערגעוואקסען און אזוי ווי זי האָט געהאט א פּיינע שטים, איז דעם אָרימען טאַטען איינגעפאַלען איינצושפּאַנען איהר אויף אין דעם יאָך פון פּרנסה, און ער האָט איהר מיט זיך געגומען אין די פּאריזער גאסען, וואו זי האָט געזונגען און די פערבייגעהער האָבען געוואָר־פען מטבעות פּאר דער קליינער זינגערקע. און וועו זי האָט אזוי געזונגען אין די גאסען, האָט איהר איינמאל דערהערט עטיען שא־ראָן, און ער האָט זיך ארויסגערופען צו געבען איהר פרייען אונטער־ריכט און נאָכדעם האָט ער איהר אוועקגעפּיהרט צו א לעהרער פון דער ביהנע און יענער האָט איהר געלערנט דעקלאַמירען.

צו זעכצעהן יאָהר (אין 1837) האָט זי געמאכט איהר דע־ביוט, נאָר דער ערפאָלג איז ניט געווען קיין גרויסער און זי האָט שטודירט נאָך א יאָהר. אין 1838 איז זי אריינגעטראָטען אין דער קאָמפּאניע, וואָס האָט געשפּיעלט אין דעם בעריהמטען פראַנצויזי־שען טהעאטער „קאָמעדי פראַנסיי" און דאָ האָט זי געמאכט א גוואלדינען פּוראר.

דער דערמאָנטער טהעאטער איז געווידמעט דער גוטער פראַנ־צויזישער דראמע און וועו ראשעל איז אהין אָנגענקומען זיינען די געשעפּטען פון דעם טהעאטער געווען אזוי שלעכט, אז ער האָט געהאלטען בייס פּלאצען. ראשעל האָט זיך אבגענעבען מיט די פראַנצויזישע קלאסיקער ראסין און קאָרנעל, נאָר מיט איהר אריינקומען אין טהעאטער, האָט די קאסע געהאט מעהר ערפאָלג מיט די קלאסיקער ווי מיט נייע שטיקער און דער טהעאטער וואָס האָט געהאלטען ביי א באנקראָט האָט פּלוצים דערזעהן א גרויסע שפּע.

ראשעל'ס פאָטער האָט געזעהן וואָס פאר א פּוראָר זי האָט גע־מאכט מיט איהר שפּיעלען און ער האָט אויף געזעהן, אז מיט איהר איז אריין א מזל ברכה אין טהעאטער, און ער האָט געשטעלט זייע

ערשטע אידישע דראמאטורגען אין רוסלאנד.

די ערשטע משכילים אין רוסלאנד אוז פוילען האבען איבער־
געגומען די השכלה מיט דער פארטיגער פיינדשאפט צו אידיש.
נאר אין רוסלאנד האט די פיינדשאפט געקאנט זיין נאר אן אקא־
דעמישע. די ערשטע משכילים גופא האבען גערעדט מאמע לשון.
זייער קענטנים אין אנדערע שפראכען איז געווען א טהעארעטישע
אוז הגם זיי האבען געקענט רעדען אין אנדערע שפראכען גראמא־
טיקאליש אוז ליטעראריש, איז אבער זייער אויסשפראך דאס רוב
געווען א שלעכטע אוז זיי האבען דאריבער מיט מעהר חשק גערעדט
אידיש. נאר דער עיקר איז, אז זיי האבען ניט געקאנט זעהן אין
אידיש דעם געפעהרליכען ממזר פון דייטש אוז האבען ניט געקאנט
פיהלען דעם מום אין דער משפחה. דער אידישער משכיל אין רוס־
לאנד אוז פוילען האט בשום אופן ניט געקאנט זעהן קיין חלול
הקודש פון דייטש אין אידיש, וועז אפילו ער האט זיך געפלייסט
צו קוקען דורך דייטשע בריללען אוז געבייזערט זיך אויפ'ן „זשאר־
גאן." טוביא גוטמאן פערער (געבארען 1760 אין פעטראקאוו אדער
פשעדבאזע, קראקאווער פשעדמעסטיע, געשטארבען 1817) איז
גיבער געווען אז אויסנאהם מיט זיין שנאה צו אידיש אוז מען
קאן פון איהם קיין כלל ניט ארויסנעהמען. טוביא פערער איז דער
פערפאסער פון דעם בעוואוסטען העברעאישען פאמפלעט „קול
מחצצים", געשריבען אין 1813 אין דער פארם פון דיאלאגען גע־
גען מענדיל לעווין, מענדעלזאהנ'ס א פרייגד (געבארען 1741 — גע־
שטארבען 1818) דערפאר, וואס יענער האט געמאכט דעם ערש־
טען פערזוך איבערצוזעצען משלי אין מאדערנעם אידיש, אוז אין
איין פלאץ דריקט ער זיך אויס אזוי:

„ד ו ה א ס ט מ ח ל ל ג ע ו ו ע ן ד י ש ע ה נ־

אין טשארלזטאן. דאָס איז געווען אין 1855 און פון דעמאָלט אָן האָט זי שוין מעהר ניט געשפּיעלט. זי האָט אבגעקרענקט דריי יאָהר און איז געשטאָרבען אין 1858, קוים זיבען און דרייסיג יאָהר אלט.

הגם זי האָט געשפּיעלט די קלאסיקער האָט זי איהר גרויסען נאָמען ערווארבען ניט נאָר צווישען מבינים נאָר אויך ביים פּראָסטען פּאָלק. און טאקע איהר גרעסטען טריומף האָט זי נעהאט אין דער צייט פון דער רעוואָלוציע, אין 1848, ווען זי האָט יעדען אָבענד געזונגען די מארסאָליעזע און די ארבייטער צווישען די צושויער האָבען איהר יערע נאכט געקויפט בלומען. ראשעל האָט דאָס גערעכענט פאר איהר גרעסטען טריומף.

ראשעל'ס קבר איז געווען נאָך גאָר פריש, ווען אויף דער פראנצויזישער ביהנע האָט געמאכט איהר דעביוט א יונגע שוישפּיעלערין, וואָס איז ארויסגעקומען פון אידישע עלטערן, הגם ערצויגען אין א קאטוילישען אינסטיטוט. דאָס איז געווען סאָראָה בערנארד, וועלכע האָט ביז היינטיגען טאָג פערנומען דעם אויבען אָן אויף דער פראנצויזישער ביהנע און איהר נאָמען איז גרויס איבער דער גאנצער וועלט.

שלמה עטינגער איז געבאָרען געוואָרען אין ווארשא אין דעם יאָהר 1800. אין די קינדערשע יאָהרען האָט ער זיך ערצויגען ביי זיינעם א קרוב, רבי מענדעלע עטינגער, דעם לענטשיצער רב, וויל נאָך קינדווייז איז ער געבליבען א יתום. ער האָט געשטאָמט פון א לומד'ישער און רייכער פאמיליע.

צו דרייצעהן יאָהר האָט שלמה עטינגער שוין געהאט א נאָמען פון אן עלוי און אין דער זעלביגער צייט איז ער אויך געווען בעקאנט מיט דער דייטשער ליטעראטור. צוליעב די געשעפטען, וואָס די פאמיליע האָט געפיהרט אין אויסלאנד, האָבען די עטינגערס ניט גערעכענט פאר קיין חטא צו לערנען דייטש און אריינקוקען אין א דייטשען ביכעל, אפילו דער לענטשיצער רב איז געווען בעהאוועלט אין דייטש.

שלמה עטינגער האָט יונג חתונה געהאט אין זאמאָשץ. ער איז אריין אין א רייכע הויז, אבער די רייכקייט איז באלד פערשוואנדען געוואָרען און ער האָט געדארפט אנהויבען צו דאנח'ן וועגען פרנסה. און ווי דער שטייגער איז געווען אין יענער צייט, וועו דער מאן איז געזעסען אין בית המדרש און איז ניט ארויס פון די ד' אמות של הלכה, איז די ווייב געוואָרען די פרנסה גערעקע. זי האָט געעפענט א קראָם, און ער איז אוועקגעפאָהרען אין אדעם זוכען עפעס א געשעפט. זיין ווייב האָט דאָרטען געהאט רייכע קרובים, און ווי עס זעהט אויס האָבען זיי איינגעזעהן, אז פון איהם וועט קיין געשעפטס־מאן ניט ווערען און זיי האָבען איהם אוועקגעשיקט קיין לעמבערג שטודירען, וואו ער האָט זיך ווידער נעפונען ווי א פיש אין וואסער. ער האָט דאָרטען שטודירט מעדיצין און וועו ער האָט געענדיגט אויף דאָקטאָר האָט ער זיך צוריקגעקעהרט צו זיין ווייב אין זאמאָשץ.

די השכלה האָט אויף איהם ניט געהאט יענע ווירקונג, וואָס אויף די אנדערע בחורים און יונגע לייט, וועלכע זיינען ארויס פון בית המדרש. ער האָט ניט ארויסגעוויזען קיין שום חשק צו עסען א חלב'ענע ליכטעל, די זאמאשצער פרומע אידען זיינען ניט גערוארען קיין „פלעדער מייז" און „ווידערשפעניגער פון ליכט" („עטלפים" „ומורדי אור"). ער האָט זיך געפיהלט גאנץ היימיש

קיום פון דער דייטשער שפראך, אויף וועמעס שוים דו ביזט נעבאָרען נעוואָרן און האָסט אויסגעקליבען א זשארנאל, פון וועלכען ניט דיינע עלטערן און ניט דיינע לעהרער האָבען נעוואוסט. דו ביזט פערוואנדעלט געוואָרען פון א מענשען אין א חיה, פון א נעבילדעטען אין אן עם הארץ."

די משכילים אין רוסלאנד האָבען זיך בשום אופן ניט נעקאָנט נעהמען שטארק צום הארצען, פאר וואָס עם וועלט פערשוועכט די שעהנקייט פון דער דייטשער שפראך, און וועז דער רוסישער משכיל האלט זיך פיינדליך צום „זשארנאל" שטעקט ניט אין זיין שנאה קיין שום שארפקייט און קיין שום פערביסענקייט. י. ב. לע־ווענזאן שרייבט אין „תעודה בישראל" וועגען אידיש אזוי:

„די שפראך וואָס מיר האָבען איבערגענומען פון די דייטשען איז אין גאנצען קארומפירט דורך דער צומישונג פון צובראָכענע ווערטער, געמומען פון העברעאיש, רוסיש, פראנצויזיש און פויליש. א חוץ דעם, איז די שפראך נאָר צוגעפאסט אויסצודריקען א נע־וואוינליכען שמועס און האָט קיין ווערטער פאר העכערע בענריפען."

און עס דארף קיין שום חדוש ניט זיין, וואָס דער זעלבינער פיאנער פון השכלה אין רוסלאנד האָט אליין אָנגעשריבען א קליי־נעם פּאָרס אין אידיש אונטערן נאָמען „די הפקר וועלט."

און טאקע באלד נאָכדעם, ווי די השכלה האָט זיך אנגעהוי־בען אין רוסלאנד, האָבען זיך דאָרטען בעוויזען צוויי שרייבער, וואָס האָבען זיך מיט גרויס ליעבע געמומען צו דער אידישער דראמע, און געקאָטען די ערשטע ציגעל פאר'ן בנין פון דעם אידישען טהעאטער.

די צוויי שרייבער זיינען דר. שלמה עטינגער און ישראל אק־סענפעלד.

עם דארף ניט זיין דער מינדעסטער ספק, אז פון אלע דראמע־שרייבער, וואָס האָבען געשריעבען אין אידיש ביז גאלדפאדען, האָט דר. עטינגער אויסגעאיבט דעם גרעסטען איינפלוס אויף דער ענט־וויקלונג פון דער אידישער דראמע און פון איהם הויבט זיך אן די אמת'ע געשיכטע פון אידישען טהעאטער אין רוסלאנד.

מענליך, אז די קאפיע איז פון א הונדערטע קאפיע, און וועו א זאך געהט דורך א סך הענד, רייבט זיך א סך אב פון דעם אריגינאל. דאך איז צוויישען דער קאפיע און דער געדרוקטער „סערקעלע" פארהאן א היבשער אונטערשייד. מאנכע דיאלאגען איז דער גע־דרוקטער זיינען גאר ניטא איז דעם מאנוסקריפט. פיעלע בעמער־קונגען איז מאנוסקריפט זיינען ארויסגעווארפען פון דער געדרוק־טער. די שפראך איז בעדייטענד געענדערט, וועלכע זיינען אריינגעשטוקעוועט אדער ארויסגעווארפען.

וויי מען קאן זעהן פון דער קאפיע, אפילו ווי פערגרייזט זי זאל ניט זיין, האט שלמה עטינגער געשטרעבט אויסצומיידען דיי־טשע וועלכע אוו נעזוכט צו געבען זיי א אידישע פארם. אזוי למשל, בעצייכענט ער דאם שטיק אלס א קוקשפיעל אנשטאט דעם דייטשען שוישפיעל; ער האט בעשאפען דעם וואלט „אריינקום" אנשטאט דעם דייטשען „אויפטריט" וכדומה. אין דער געדרוקטער „סערקעלע", איז דערפון קיין זכר ניט געבליבען.

אזוי געפינען מיר אויך גלייך אין אנהויב פון דעם ערשטען אקט, וואו עם ערשיינט די דיענסט־מיידעל חוה, א דיאלאג צווישען איהר אוו דעם משרת. דער דאזיגער דיאלאג איז אין דעם כתב יד גאר ניטא.

אמאל איז דער דיאלאג אזוי איבערגעמאכט, אז עס קלעבט זיך ניט א וואלט צו א וואלט. ווי מען קאן זעהן דערפון:

„דאם טעכטעריל, ד א ס מ ש ו ל ח ת, האט פלוצלינג פון דער העלער הויט אלע מעלות געקרינגען. נאר פון מיינעט וועל־נען לאז זי זיין גרין. איך האב שוין אמאל אויך דער מלכה גרין אויך א גרויסין קאהן אוים גינומען."

דער וויץ מיט דער גרינער מלכה קלעבט זיך ניט צו דער טעכטעריל — דער משולחת אוו קומט ארוים זעהר האמעטנע, אוו דאם נעהמט זיך דערפון, וואם מען האט דא אריינגעהאקט א וואלט משולחת, וואם אין כתב יד איז ניטא. אין מאנוסקריפט לייענט עס זיך אנדערם:

„די ג ר י נ ע צ ר ה האט פלוצלונג פון העלער הויט אלע מעלות געקריגען. נאר וואם געהט עם מעך אן? לאז זי זיין גרין.

צווישען זיינע אלטע בעקאנטע און פריינד, וועו ער האט זיך צו־ריקגעקערט אלס דאקטאר פון לעמבערג. ער האט זיך נעמישט אין קהל'שע ענינים און האט פון זיך ניט געבלאזען. אין שטערטעל האט ער זיך בעשעפטיגט מיט דאקטאריי, נאר ווי עס ווייזט אוים איז איהם ניט גענאנגען, ווי מען קען זעהן פון דעם קלייגעם שיר, נואס ער האט אנגעשריבען צו זיין פופציגסטען געבורטסטאג:

היינט בין איך נעווארען פופציג יאהר,
און האב נאך ניט איין גראהע האר;
עס זאל אייך ניט זיין קשה קיינעם,
זיי ווערען פערשווארצט מיט מיר אין אייגעם.

נלויבענדיג ווי אלע משכילים פון יענער צייט, אז אידען ווערען פערפאלגט דערפאר וואס זיי זיינען שאכער־מאכער און די אייגציגע רפואה דערצו איז ערד־ארבייט, האט ער זיך ניט בע־נוגענט מיט פראפאגאנדירען דעם אידעאל פון „צוריק צו דער נא־טור," נאר ער האט אליין געגרינדעט א קאלאניע לעבען זאמשץ און ער האט זיך דארטען בעזעצט מיט זיין פאמיליע.

שלמה עטינגער האט אנגעשריבען א מעלאדראמע מיט'ן נא־מען „סערקעלע" ווי אויך משלים, ליעדער און קאטאווסלאך. ער האט זעהר געגארט צו זעהן זיינע ווערק געדרוקט, נאר ער האט ניט געהאט די מיטלען דערצו, און זיי זיינען ערשט געדרוקט געווארען נאך זיין טויט.

דאס וויכטיגסטע פון זיינע ווערק איז די מעלאדראמע „סער־קעלע". ער האט די פיעסע אנגעשריבען אין דעם יאהר 1825 אדער 1826, און זעקס און דרייסיג יאהר איז די שטיק ארומגענאנגען אין כתב יד פון איין האנד צו דער צווייטער, ביז עמיצער האט איהר אין 1861 אבגעדרוקט אין יאהאניסבורג און אין 1875 האט מען איהר איבערגעדרוקט אין ווארשא אהן דעם נאמען פון דעם מחבר.

די יאהאניסבורגער אויסגאבע האב איך ניט געזעהן, נאר איך האב געהאט די מעגליכקייט צו פערגלייכען די ווארשעווער אויס־גאבע מיט א געשריבענער קאפיע פון דעם אריגינאל. עס איז זעהר

די צייט איז ניט אנגענעבען, נאר פון דער מעשה זעהט מען, אז דאס איז שוין די נייע עפּאכע אין דעם אידישען לעבען, וועו אידישע יונגע לייט האבען שוין שטודירט אין די אוניווערסיטעטען.

און אין אמת'ן ניט קוקענדיג אויף די נייגציג יאהר, וואס די פּיעסע איז שוין אלט, איז זי ניט עבר זמן געווארען. זי ווייזט ניט קיין סימן, אז זי איז נעשריבען געווארען כמעט מיט צוויי דורות פריהער, איידער נאלדפאדען האט געלעגט דעם ווינקעל־שטיין פון אידישען טהעאטער. אויף דער אידישער ביהנע שפּיעלט מען ער היום הונדערטע אזעלכע פּיעסען, זיי זיינען געוואסען אין דעם פּורעם פון „סערקעלע". מעהר ניט, אין סערקעלע איז די שפּראך א פּרישערע, א לעבעדינערע, א אידישערע. „סערקעלע" איז נעשריבען אין א מאדערנעם ריינעם אידיש.

סערקעלע איז נעווען דער מוסטער פאר די שפּעטערדיגע אידישע דראמאטורגען, און צו זאגען דעם אמת האבען זיי שלעכט נאכגעמאכט. זיי האבען נאר גענומען דאס מעלאדראמאטישע, די עפּעקטען און האבען ניט געקאנט אנטאפּען דעם לעבעדיגען פּולס אין דער פּיעסע.

סערקעלע דארף זיין א בילד פון דער אשת חיל, וואס האט זיך ענטוויקעלט אין א צייט, וועו דער מאן האט פון זיך אין גאנצען ארא־בגעוואלפען דעם יאך פון פּרנסה און די ווייב האט ניט נאר נעדארפט זיין די עקרת הבית, נאר אויך די ברויט־נעבערקע. זי איז געוסען אין קראם, געפיהרט געשעפטען, ערצויגען די קינדער, און דער מאן איז געוסען אין בית המדרש און האט געלערנט אדער איז געפאהרען צום רבי'ן.

אונטער אזעלכע אומשטענדען וועלט די ווייב א אידענע קאזאק, זי טראגט די הויזען, און דער מאן איז א זכר אין א ספּאד־ניצע, א פּאנטאפּעל.

די פּעריסענע זעלבסטשטענדיגקייט פון דעם ווייב דעם קא־זאק און די שטילע רעבעלירענדע הכנעה פון דעם מאן דעם פּאנ־טאפּעל איז ארויסגעבראכט דייטליך, און ניט זעלטען בעגענענען זיך איידעלע שטריכען אין דער שילדערונג. עטינגער האט גהאט דעם פיינעם גשמאק אויסצומיידען דעם גראבען בורלעסק, וואס

איך האָב שוין אמאל אויף דער מלכה נרין אויך א נרויסען קאהן אויסגענומען."

און דער וויץ האָט דאָ א טעם.

אַדער ביים סוף ניינטצן אויפטריט ווערט אין דער נערוסטער „סערקעלע" בעמערקט, אז „זי (הינדעלע) פאלט אין אָהנמאכט." און אין דער זעלביגער סעקונדע קומט אריין חוה און רערט מיט איהר און יענע ענטפערט איהר און מען זעהט ניט קיין חלשות, און דאָס קומט אויס זעהר אומגעלומפערט. אין כתב יד לייענט זיך די בעמערקונג וועגען הינדעלע נאָר אנדערס: „פאלט נאנץ פערשלאפט אנידער אויף קאנאפע" און קיין „אָהנמאכט" ווערט דאָ ניט דערמאָנט.

די שטיק האָט צוויי נעמען: „סערקעלע" אַדער „די פאלשע צוואה" און איז בעצייכענט אלס א קוקשפיעל אין פינף אויפציהען.

די פּארשוינען זיינען:

ר' משה דאנציקער, איין אויפגעקומענער עושר.

סערקעלע, זיין ווייב.

פריידע אלטעלע, זיין אייניציגע טאָכטער. זי רופט זיך אן אויף דייטש פרידריקע.

הינדעלע, א יתומה, סערקעלעס ברודערס טאָכטער ביי איהר אין הויז.

גבריאל האנדלער איין שפיקעלאנד.

ירחמיאל זיין משרת, ער זאהיקעט זיך אין רעדען.

מארקוס רעדליך, איין סטודענט וואָס לערנט זיך דאָקטערייי.

ר' יוחנן, א שדכן.

א פרעמדער.

א דאָקטאָר.

חיים, משרת ביי ר' משה דאנציקער.

שמעלקע טראניקעס, א ליטוואק.

בעל הבית פון דער נאסטידע.

בערל, א משרת.

שמשים, יונגען, לאמפערטים.

די מעשה איז אין לעמבערג.

לויט איהר קאנסטרוקציאן שטעהט „סערקעלע" א סך העכער פון הונדערטע, הונדערטע פיעסען פון אונזער צייט אויף דער אידישער ביהנע. די פיעסע איז געבויט נאך אלע רעגעלען פון דער דראמאטישער קונסט און סערקעלע איז זיכער געווען דער גלענצענדסטער אנהויב פון דער מאדערנער אידישער דראמע אין רוסלאנד.

און הגם שלמה עטינגער האט ניט נאר ניט זוכה געווען צו זעהן „סערקעלע", אויפגעפיהרט פאר זיין לעבצן, נאר אפילו ניט געדרוקט, האט די דאזיגע פיעסע געהאט די שטארקסטע ווירקונג אויף דער ענטוויקלונג פון דער אידישער דראמע. די פיעסע איז אין מאנוסקריפט געגאנגען פון האנד צו האנד און האט בענים־טערט אידישע שרייבער פאר דער אידישער דראמע.

אין דער אידישער פאלקס־ביבליאטהעק, וואס שלום עליכם האט ארויסגעגעבען, האט דער בעקאנטער העברעאישער משורר א. ב. גאטלאבער דערצעהלט זיינע זכרונות וועגען ש. עטינגער:

„אין 1837 וועז איך האב ארויסגעגעבען מיין ערשטע ווערק „פרחי האביב" בין איך עטליכע מאל געווען אין זאמאשץ, וואו דר. עטינגער האט געוואוינט. איינמאל, וועז איך האב געמיינט, אז איך האב כאלעריע, וועלכע איז דענסטמאל ארומגענאנגען אין פוילען, האב איך געשיקט רופען דעם דאקטאר. ער איז געקומען. האט מיך בעטראכט און זאגט צו מיר:

„—וואס טוינ אייך כאלעריע? איך וועל אייך בעסער פאר־לעזען מיין „סערקעלע".*)

„ער האט מיר פארגעלעזען און איך בין געזונד געוואָרען.

„דער דאקטאר עטינגער האט מיר צוגענעבען חשק און איך האב אנגעהויבען שרייבען אין זשארגאן. אין 1838 האב איך אנגעשריבען א קאמעדיע אין דריי אקטען: „דאס דעקטוך" אדער

*) צינבערג גיט אן אין „וואסכאד", אז „סערקעלע" איז פערפאסט געוואָרען אין 1837. ער האט וואַרשויניליך דעם דאטום געזומען פון גאטלאבערס עראינערונגען. דא אבער ווערט אזא דאטום ניט אנגענעבען.

מען בענעגענט געוואוינלעך ביים שילדערן א פאנטאפעל מאן. ער האט זיך מעהר אבגעשטעלט אויף דער טראגישער זייט ווי אויף דער קאמישער פון דעם מאן אין דער ספאדניצע. אין משה דאניציקער זעהט מען א קראנקע נשמה. די גאנצע סימפאטהיע פון דעם שרייבער איז אויף דער זייט פון דעם ארימען לא יוצלח, און דאס איז געווען די אורזאך, פאר וואס „סערקעלע" איז ארויסגעקומען געשילדערט אין געריכטע פארבען, און אנשטאט א קאמעדיע, וואס דער פערפאסער האט בדעה געהאט צו שרייבען, איז ארויסגעקומען א מעלאדראמע.

די מעשה פון „סערקעלע" איז אזא:

סערקעלעס א ברודער איז ערגעץ אוועקגעפאהרען און א בעריכט איז אנגעקומען, אז מיט איהם האט פאסירט אן אונגליק. האט זי געפעלשט זיין צוואה און זיין גאנצער פערמעגען איז איבערגענגען צו איהר. דעם ברודער'ס איינציגע טאכטער ערציהט זיך ביי איהר, נאר זי ווערט שלעכט בעהאנדעלט פון איהר. סערקעלע האט אן איינציגע טאכטער און פער'קנס'ט איהר מיט א סוחר. וועלכער ווייזט זיך ארויס צו זיין א גנב און א שווינדלער. דער ברודער קעהרט זיך בשלום צוריק אהיים, און זי מוז נעבאך צוריק קעהרען איהם דעם גאנצען פערמעגען.

עס איז גרינג צו זעהן, אז סערקעלע איז בשום אופן ניט דאס בילד פון דער אידישער אשת חיל, וואס האט זיך געפלאגט, געמאטערט, געשלעפט דעם יאך, כדי איהר מאן זאל קאנען זיצען און לערנען. נאר עס וואלט פון אונזער זייט געווען א גרוים אונרעכט צוצוטרעטען מיט אזא קריטיק צו א פיעסע, וואס איז געשריבען געווארען אין א סענטימענטאלער ראמאנטישער צייט, וועו דער עיקר איז א ראמאן און אין א דראמע איז געווען א שטארקע פאבול. און וועו מען בעטראכט „סערקעלע" פון דעם שטאנדפונקט דארפען מיר בעוואונדערן די לעבעדיגע שטריכען, וועלבע זיינען צוואווארפען איבער דער גאנצער פיעסע. אין דער זעלביגער צייט, וואס דער שרייבער איז פערכאפט פון דער שפאנענדער פאבול, פערגעסט ער ניט די מענשלעכע זייט פון זיינע פארשוינען. און דאס הויבט אויף די שטיק אויף א העכערע מדרגה.

זיך אויסגעצייכענט נאָלדפאדען, וואס האָט געשפּיעלט די שווערסטע ראָלע — סערקעלע.

דערפון איז גרינג צו זעהן די גוואלדיגע ווירקונג, וואס „סערקעלע" האָט געהאט אויף דער אידישער אינטעליגענץ צעהנדליגע יאָהרען נאָכאָנאנד, און די שייכות פון „סערקעלע" מיט דער ענטוויקלונג פון דער אידישער דראמע און מיט דער גרינדונג פון דעם אידישען טהעאטער.

עס איז צו בעוואונדערען, ווי דר. עטינגער האָט ניט נאָר גוט געוואוסט די קאָנסטרוקציע פון א דראמע, נאָר ער האָט אויך אינסטינקטיוו זיך אָנגעשטויסען אויף ריין טעכנישע זאכען, וואס מען קאָן ניט וויסען סיידען מען שרייבט א לאנגע צייט פאר א טהעאטער. אזוי, למשל, עפענען די ערשטע סצענע אין דעם ערשטען אקט דער משרת און די דיענסט־מיידעל. שפּעטער איז דאָס נעווָארען א שאבלאָן און כמעט אין דרייַ פיערטעל פיעסען פון אידישען טהעאטער עפענט זיך אזוי די ערשטע סצענע. קיין שטערן ווילּ ניט עפענען קיין פאָרהאנג אויף דער אידישער ביהנע. ער האָט אויך אינסטינקטיוו פערשטאנען צו ענדיגען אן עקזיט מיט אן עפענט.

כמעט אלע פּארשוינען אין „סערקעלע" האָבען וועלטאָך. סערקעלע אליין זאגט, „אוי מיינע כחות!" דער שדכן ר' יוחנן ברויכט א וועלטיל: „קומט מיין שמיעה אפער." און דאָס איז אויך נאָכדעם נעווָארען א שאבלאָן פאר אלע דראמאטורגען אָהן אויסנאהם.

איך האָב שוין אויפמערקזאם געמאכט, אז „סערקעלע" איז געשריבען ניט נאָר אין דעם ריינסטען אידיש, נאָר דר. עטינגער האָט אויך געזוכט צו בעשאפען ריינע אידישע טערמינען פאר א קונסט, וואס איז געווען נאָך גאָר פרעמד דער שפּראָך. אזוי ווי די מעשה קומט פאָר אין לעמבערג, האָט די שפּראָך א לאָקאלען שטעמפּעל, ווי, למשל, „עך", „מעך" און דאָס גלייכען. דער ליטווישער איד וואס קומט אריין אין דער פּיעסע רעדט מיט'ן סמך. נאָר טריי צום רעצעפּט, וואס וואלפסזאן האָט געגעבען, רעדען די געביל־דעטע

„צוויי חופות אין איין נאכט." שפּעטער האָט עס עמיצער אָבגע־דרוקט אין ווארשא און פערגעסען אָנצוגעבען מיין נאָמען."

אין זיינע עראינערונגען ווענען א. גאָלדפאדען, אין דעם פּנקס תרע"ג, ווּאָס איז ערשיענען אין ווילנא, דערצעהלט אברהם יעקב פּאפירנא, אז גאָלדפאדען איז געווען גאטלאבערס א תלמיד און ער האָט זיך ביי איהם ניט נאָר אויסגעלערענט העברעאיש, נאָר ביי איהם אין שטוב האָט ער זיך בעקאנט מיט'ן אידישען ליער. גאָלדפאדען איז געווען מוזיקאליש און האָט געהאט א שהנע שטים. אין דער ראבינער־שולע אין דער צייט פון רעקרעאציע פלענט גאָלדפאדען אפט אָנציהען א גאטלאבערישע ליערל און די איברי־גע שילער פלענען אונטערהאלטען.

אין יאָהר 1862 איז געשטאָרבען דער אינספעקטאָר פון דער זשיטאָמירער ראבינער שולע יעקב אייבענבוים, און אויף זיין שטעל איז אָנגעקומען דער בעריהמטער אידישער געלעהרטער חיים זעליג סלאָנימסקי. מאדאם סלאָנימסקי, די טאָכטער פון דעם בע־ווּאוסטען מאָטעמאטיקער אברהם שטערן פון ווארשא, איז געווען זעהר א הויך־געביldעטע פרוי. בטבע אן אסימילא־טארין, האָט זי אבער מיטגעבראכט פון ווארשא, ווי א קוריאָז, די אידישע דראמע „שרה'קעלע" (סערקעלע) פון דאָק־טאר עטינגער פון זאמאָשץ. די דראמע איז אויהר זעהר געפעלען געווען, פלעגט זי ליעב האָבען זי פאָרצולע־זען פאר בעקאנטע. דעמזעלבען ווינטער איז איהר אייניגעפאלען צו מאכען א ספּעקטאקעל, ווּאו די דראמע זאָל גע־שפּיעלט ווערען דורך די שילער פון דער ראבינער שולע. זי האָט פערנאנדערגעטהיילט די ראָלען, אָרגאניזירט, רעפּעטירט, געזאָרגט פאר פּאסענדע דעקאָראציעס, און דער ספּעקטאקעל איז צושטאנד געקומען אין געגענווארט פון די לעהרער פון דער ראבינער־שולע און פון דער איבריגער זשיטאָמירער אינטעליגענץ. דער ספּעקטא־קעל האָט גמאכט א פּוראר. די שילער האָבען זייערע ראָלען גוט געשפּיעלט, נאָר מעהר פאר אלעמען האָט

שפּעטער ווען די פּאדריאדען האָבען זיך געענדיגט האָט ער זיך בעזעצט אין אדעס און איז דאָרטען געוואָרען נאָטאָר, אדוואָקאט און טראנסלאטאר און דערפון האָט ער געהאט זיין חיונה בכבוד.

אין אדעס איז זיין הויז געוואָרען א צענטער פאר אלערליי קלאסען לייטישע מענשען. מיט זיין איבערגאנג צו דער השכלה האָט ער די בריקען הינטער זיך ניט פערברענט. אין זיין הויז פלעגען זיך צוזאמענקומען לומדים, געלעהרטע, פרומע, געבילדעטע, רייכע און ארימע אוו מען האָט זיך דאָרטען גוט אונטערהאלטען.

הגם ער האָט געקאָנט גוט לשון קודש און דייטש, רוסיש און פויליש האָט ער ניט געזוכט בעריהמט צו מאכען זיך אין אנדערע שפּראכען און האָט געשריעבען נאָר אין אידיש. ער האָט געוואוסט, אז ער האָט געוועהן פיעל אוו געהערט פיעל אוו פערשטעהט פיעל אוו קאָן דאריבער א סך לערנען דאָס פאָלק, וואָס האָט קיין זאך ניט געזעהן אוו קיין זאך ניט פערשטאָנען, אוו אזוי ווי דאָס פאָלק פערשטעהט ניט קיין אנדער זאך, איז דער לאָגישער שלוס, אז רעדען דארף מען מיט איהם אויף אידיש.

ישראל אקסענפעלד האָט געשריעבען א סך, ער האָט געשריעבען דראמען, ערצעהלונגען, ראָמאנען, ארטיקלען, אוו נאָך זיין טוידט (ער איז געשטאָרבען אין פאריז אין 1866) זיינען געבליבען מאנוסקריפּטען, וואָס האָבען געדארפט פערנעהמען אן ערך פוו דריי הונדערט דרוק בויגען. עס איז געווען די איראָניע פוו שיקזאל, אז ער וועלכער האָט נאָר געשריעבען צו זיין נוצליך זיין פאָלק אוו האָט געגארט צו לערנען איהם, האָט ניט זוכה געווען צו זעהן זיינע ווערק אין דרוק, אוו נאָר ביי זיין סוף לעבען, אין 1862, האָבען זיך אָבגערוקט זיינע דריי זאכען.

אזוי ווי ער האָט געשריעבען אין דעם משך פוו עטליכע צעהנדליג יאָהר אוו געשילדערט דאָס לעבען פוו זיין צייט, האָבען זיינע ווערק בשום אופן ניט געקאָנט דערגרייכען זייער געווינשטען צוועק, ווען זיי זיינען נערדוקט געוואָרען, נאכדעם ווי יענער ארט לעבען האָט זיך שוין אין גאנצען געענדערט. אלעקסאנדער צעדערבוים, רעדאקטאר פוו „המליץ" אוו „קול מבשר", ווען זיי זיי־

דייטש, ווי אין „לייכטזין און פרעמעלי". דאס איז געוואָרען א חוק ולא יעבור, אז די געביל־דעטע זאלען רעדען דייטש.

נאך דר. ש. עטינגער פערנעהמט דעם וויכטיגסטען פלאץ אין דער אידישער דראמע אין דער פאר־גאלפאדען עפאָכע ישראל אקסענפעלד.

ישראל אקסענפעלד איז געווען עטוואס עלטער פון דר. עטינגער און האָט זיין ערשטע דראמע אָנגעשריבען כמעט אין דער זעלביגער צייט, ווען עטינגער האָט געשריבען זיין „סערקעלע".

ישראל אקסענפעלד איז געבאָרען געוואָרען סוף אכטצעהנטען יאָהרהונדערט אין נעמעראוו און האָט געשטאָמט פון דער תבואת שור'ס משפחה. אין די יונגע יאָהרען האָט ער געלערנט גמרא מיט פוסקים, און איז געווען א פערברענטער בראסלויווער חסיד, א גרויסער מקורב פון דעם רבי'ן, נחמן בראסלויווער.

צו שוין דעמאָלט ווען ער איז געוועסען איבער דער נמרא אדער געכאפט שיריים פון דעם רבי'ס טיש האָט ער שוין פער־שטאָנען פרעמדע שפראכען, אדער די השכלה איז צו איהם אריינ־געדרונגען שפעטער, נאָר ווען ער איז געוואָרען א יונגערמאן און געוומען זיך צו געשעפט, האָט ער שוין פערשטאָנען רוסיש, פויליש און דייטש און צו יענער צייט איז דאָס געווען א זעלטענהייט. דאָס האָט איהם געהאָלפען אין זיין געשעפט. אזוי ווי דעמאָלט זיינען געווען גרויסע מלחמות, האָט ער זיך צוגעשלאָגען צו גרוי־סע פאדריאדען, איז געוואָרען א חשוב ביי קאָמאָנדירס און איז גע־גאנגען מיט דער ארמעע קיין פוילען און דייטשלאנד.

דורך זיינע רייזען אין פערשיעדענע געגענדען האָט ער זיך אָנגעהערט און אָנגעזוהן זעהר פיעל, און צוליעב זיין געשעפט איז ער געקומען אין פערבינדונג און בעריהרונג מיט א סך מענשען און ער האָט געהאט די געלעגענהייט צו שטודירען די מענשליכע נאטור פון דער ערשטער האנד. דערצו האָט ער געהאט א מערק־[illegible]ון און ער האָט ניט נאָר געדענקט אלץ וואָס ער האָט געזוהן און געהערט נאָר אויך אלע אייגצעלהייטען, און ער האָט זיין גאנץ לעבען געהאט נענוג שטאָף צו אונטערהאלטען גע־זעלשאפטען מיט אינטערעסאנטע מעשיות.

„ה שוואבאכער, ראבינאוויץ, פינסקער מאדעסא מציעים לפני הוער לקנות מאת ה' אקסענפעלד שני מאמרים וספורים מחיי היהודים בארץ פולין ורוסיא, כי לדעתם יוכלו החבורים האלו להיות לתועלת רבה לפקוח את עיני המון העם על חסרונותיהם ומצבם הרוחני. ובהיות כי אקסענפעלד כבר בא בימים ואין ביכולתו להתעסק בהדפסתם, ע"כ נרצה הוא למכרם במחיר ארבע מאות רוב' כמו שהם כתובים מעט תחת הערכת אחד מחבריו."

דאס הייסט, אז די דערמאנטע פארשטעהער פון דער אדעסער אינטעליגענץ האבען פארגעשלאגען דעם וועד אבצוקויפען ביי ה' אקסענפעלד צוויי ארטיקלען און ערצעהלונגען פון דעם אידישען לעבען אין פוילען און רוסלאנד, וויל נאך זייער מיינונג קאנען די דאזיגע ווערק א סך ווירקען צו עפענען די אויגען פון דעם פאלק אויף זיינע פעהלערען און זיין גייסטיגען צושטאנד. און אזוי ווי אקסענפעלד איז שוין אן אלטער מאן און קאן זיך ניט בעשעפטיגען מיט'ן דרוקען זיינע ווערק, איז ער צופריעדען צו פארקויפען זיי פאר דער סומע פון פ י ע ר ה ו נ ד ע ר ט ר ר ב ע ל, ווי זיי שטעהען און געהען און דער וועד זאל זיי לאזען דרוקען בים לעבוויץ אונטער דער רעדאקציע פון זיינעם א מיטגליעד.

דערויף האט דער וועד געענטפערט אזוי:

22טען אפריל, 1864.

„על מכתב חברי החברה בארעסא, הרב דר. שוואבאכער, דר. לעווענזאהן, יוסף ראבינאוויטש ודר. פינסקער, המציעים לקנות מידי ה' אקסענפעלד את חבוריו בשפת יהודית המדוברת, מצא הועד כי עפ"י סעיף 1 של התקנות הזה ניתן הרשות להחברה להדפיס ספרים רק בשפת עבר ולשון רוסיא ולא בלשון יהודית המדוברת (זשארגאן) וע"כ

נען נאָך ארויסגענאנגען אין אדעס, איז געווען א פערזענלעכער פרייַנד פון ישראל אקסענפעלד און אין זיין נעקראָלאָג אין „קול מבשר" איבער אקסענפעלד, שרייבט ער, אז „אלע זיינע ראַמאַנען און טהעאטער (דאָס הייסט דראמעז) זיינען אמת'ע מעשיות און די קאראקטערע דריינען געשיכטלעך פון מענשען, וואָס מען האָט זיי געקענט, נאָר נאטירלעך אזוי אויסגעשטעלט, עס זאָל פאַסען, אז יעדער זאָל דריינען געפינען א מוסר און דערקענען די פעהלער פון נאנצע קלאסען עהנליכע מענשען."

די דאָזיגע מעשיות און די דאָזיגע כאראקטערע זיינען אין עטלעכע צעהנדליגע יאָהרען ארום געוואָרען ארכאַאיש, און אויב זיי האָבען א ווערטה פון דעם שטאַנדפונקט פון קונסט, האָט שוין זייער מוסר השכל קיין שום ווערטה ניט געהאט, ווען יענער סאָרט לעבען האָט זיך אין גאנצען געענדערט. זייער הויפט צווק אויפצוקלערען די פאַלקסמאסען איז אין גאנצען פערלאָרען געגאנגען.

די אידישע אדעסער אינטעליגענץ, וואָס האָט געהאט די געלעגנהייט צו לייענען די מאנוסקריפטען האָט פון זיי געהאט גרויס פערגעניגען און אין 1864, דאָס הייסט צוויי יאָהר פאר י. אָקסענפעלד'ס טויט, האָבען זיך פאַרשטעהער פון דעם געביל־דעטען קלאס געווענדט צו דער חברה מפיצי השכלה, אז זי זאָל ביסלעכווייז ארויסגעבען די דאָזיגע ווערק. און אזוי ווי פון דער דאָזיגער אונטערהאנדלונג ווערען מיר פערבייגעהענדיג געוואָר וועגען די שטרעבונגען פון די משכילים אין יענער צייט און ווענען דעם צושטאַנד פון דער דאמאַלסדיגער אידישער ליטעראטור, גיב איך דא איבער צולייב דעם היסטאָרישען ווערטה די בקשה פון די פאַרשטעהער פון דער אדעסער אינטעלעגענץ און דעם ענטפער פון דער חברה מפיצי השכלה.

די פאַרשטעהער פון דער אדעסער אינטעלעגענץ זיינען געווען דר. שוואבאכער, יוסף ראבינאָוויטש, דר. לעווענזאָהן און דר. פינסקער. זיי האָבען זיך געוואנדט מיט א בריף צום ועד פון דער חברה מפיצי השכלה אין פעטערבורג, און דער בעריכט וועגען דעם בריף לויטעט אזוי:

די אמת'ע מעשה קאָן מען דאָך ניט דערצעהלען איטליכען באזונדער,
דעריבער האָב איך עס דא באשריבען, לאָזען עס לייענען אידישע קינדער.
דערצו האָב איך עס נאָך ווי א טהעאטער געמאכט,
אף צו לייענען אין א קאָמפּאניע אין א ווינטער נאכט.

ער האָט געשריעבען זיינע דראמען ניט צום שפּיעלען, נאָר צום לייענען, און האָט געברויכט די פּאָרמע פון דראמע, כדי מען זאָל עס קאָנען לייענען אין א קאָמפּאניע. פּאר וואָס די פּאָרמע פון דראמע איז מעהר צוגעפּאסט צו לייענען אין א קאָמפּאניע, ווי די פּאָרמע פון א ראמאן, איז ניט פערשטענדליך. נאָר עס איז קלאָר, אז ער האָט אפילו ניט געזעהן דעם שאָטען פון האָפנונג, אז מען זאָל די דראמען שפּיעלען אויף א ביהנע, און ער האָט זיך דאריבער ניט נעקימערט וועגען דער פּאָרמע. דער עיקר איז געווען צו אונטערהאלטען דעם לעזער און אויפקלערען איהם, ווייזען איהם אזעלכע זייטען פון לעבען, וואָס ער וויים ניט און פערשטעהט ניט.

דערפּאר אויב די קאָנסטרוקציאָן הינקט אין זיינע דראמען, בעזיצט ער אין א העכערער מאָס ווי אלע אנדערע פון זיין צייט די קראפט צו צייכענען בילדער אין עטליכע שטריכען. זיינע כאַראקטערע זיינען ניט אויסגעגאסען פון איין שטיק וואָס מען רופט מענש, נאָר יעדער בעזונדער אונטערשיידט זיך פון דעם צווייטען און מען זעהט פאר זיך ניט סתם א מענשען, נאָר א בעשטימטען מענשען מיט א בעשטימטען פּנים, מיט א בעשטימטען דבור, מיט א בעשטימטען הלוך.

דאָס קאָן מען זעהן אפילו פון אזא קליניגקייט, ווי פון דעם צעטיל פּערזאָנען אין דער שטיק „דער ערשטער אידישער רעקרוט". אט איז דער צעטיל:

ר' אהרן קליגער, בעל מחשבות, געלערנטער אין אלערליי חכמות און לשונות.

יחשוב הועד כי אין לו רשות לצאת מחוג פעולותיו הנגבל ע"י התקנות ולהסכים על הצעת החברים באלה."*)

בקיצור איז דער ענטפער, אז לויט דער קאנסטיטוציע פון דער חברה האט זי נאר א רעכט צו דרוקען ביכער אין העברעאיש אדער רוסיש אבער ניט אין אידיש, און דאריבער קאן דער וער ניט אנגעהמען דעם פארשלאג.

אויב עס איז טרויריג צו זעהן, אז פאר וועלכע די אידישע אינטעלי־גענץ האט געפונען וויכטיג אין אלערלי הינזיכטען, האט זיך ניט געפונען קיין בעלן צו בעצאהלען אזא לעבערליכע סומע, ווי פיער הונדערט רובל און דרוקען זיי, רעדט עס פון דער צווייטער זייט זעהר פיעל פאר אקסענפעלד'ס טריישאפט און איבערגעבענקייט צו דער אידישער ליטעראטור און צום פאלק, פאר וועלכען ער האט געשריבען.

ישראל אקסענפעלד שטעהט אין זיינע דראמען גאנץ אליין. ער האט זיי געשריבען, ווי ער וואלט געוואן דער ערשטער אויף דעם פעלד, און האט קיין מאל קיין דראמע ניט געזעהן. די נעזעצע פון דראמאטישער קונסט זיינען ניט פאר איהם געשריבען גע־וואָרען. עס איז אונמעגליך, אז אזא וועלטליכער מענש ווי ער איז געווען, האט קיין טהעאטער ניט בעזוכט אדער אז ער איז ניט גע־וען בעקאנט מיט דער דראמאטישער ליטעראטור. ער האט אבער דערמיט זיך ניט בענוצט און זיינע דראמען זיינען ארויסגעקומען היימיש געשאפענע. ער האט זיך אליין ניט קלאר געמאכט דעם אונטערשייד פון א דראמע און א נאוועלע, פון האנדלונג און ער־צעהלונג. עס קאן זיין, אז דאס האט זיך נענומען דערפון, וואס איהם האט זיך אפילו ניט ג'חלומ'ט, אז אידישע שטיקער וועט מען שפיעלען אויף א ביהנע. אין א הקדמה געשריבען אין גרא־מען צו זיין מעלאדראמע „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער" שרייבט ער אזוי:

---

*) תולדות חברת מרבי השכלה בישראל בארץ רוסיא, חלק ראשון, 1885.

געשיכדערט די סצענעז, ווי אזוי אידען האבען צום ערשטען מאל בעגעגענט און אויפגענומען די גזרה וועגען רעקרוטען. די שילדער־רונג איז א מייסטערהאפטע. הגם דא טרעטען ארוים א סך פאר־שוינען, קומען אלע ארוים בולט. די ערשטע סצענע עפענט זיך אויף אן אונגעוואוינליכער אסיפה ביי פסאיאכע אין שטוב. מען רעדט ארום דעם אוקאז וואס צוויי סאלדאטען האבען געבראכט צום אוטערשרייבען. דער אוקאז איז וועגען דער צאהל רעקרו־טען, וואס דאס שטעדטיל דארף געבען. עטליכע שטאדט חכמים דערווייזען מיט אלערליי ראיות, אז מען דארף דעם אוקאז ניט אונטערשרייבען, און אז מען וועט ניט אונטערשרייבען וועט מען ממילא פטור זיין פון געבען רעקרוטען. פסאיאכעס ווייב ברכה איז די אידישע בריה, וואס פערשטעהט א געשעפט. זי איז טויב, נאר וועז זי כאפט, וועגען וואס עס האנדעלט זיך, וועגדט זי אן איהר גאנצען מענה לשון געגען איהר מאן, אז ער זאל ניט וואגען אונטערשרייבען. איהר זעהט פאר זיך די אשת חיל, די פרנסה געבערקע, די דעה זאגערקע, און אלץ וואס זי טהוט איז מיט שטורם, מיט ברעז, מיט רוגזה. אבער וועז די געשרייען און דער ליארעם ווערען אביסל שטילער און פנחס דער רויטער ער־קלערט, אז דאס איז טאקע א גרויסע צרה, נאר מען קען זיך ניט העלפען, און אז מען וועט זיך שטעלען אנטקעגען וועט נאך זיין א שטראף און די פרנסים גופא וועט מען אבגעבען פאר סאלדא־טען, בעמערקט ברכה, אז עפעס אן ענדערונג איז געשעהן איז דער שטימונג, און וועז זי נעפינט אוים, וואס די ערקלערונג איז נע־וועז פאלט זי אן אויף איהר מאן מיט'ן זעלביגען שטורם, מיט'ן זעלביגען ברעז, מיט דער זעלביגער רוגזה, אז ער זאל אונטער־שרייבען.

איצט פאלט אן א שרעק אויף די פערזאמעלטע, טאמער וועט־לען די סאלדאטען זיך ניט דערווארטען און וועלען אוועקגעהן. מען שיקט נאך זיי, און אזוי ווי דאס פאלט אוים שבת און מען קאן ניט אונטערשרייבען ביז נאך הבדלה בעט מען זיי, אז זיי זאלען ווארטען ביז'ן אבענד. דערביי אבער שענקט מען זיי אזוי פיעל אויפמערקזאמקייט, אז אפילו די פראסטע ערלים שטויסען זיך אן.

שלמה פסיאכא, פרנס אין שטאדט, א קרעמער א נראבער יונג.

ברכה זיין ווייב, א טויבע, רעדט שיפּליאווע און איז זעהר א בייזע. זי איז א בריה אין קלייט.

הערש לייב, זייער בן יחיד, א גרויסער שטאדט־נאר.

ציביה'לע, דעם שטאדטנארס ווייב, א שען ווייבעלע און איז ניט פרום.

וועלוועל גילויואטע, אויך פרנס חודש, האנדעלט מיט פעל, אויך אן עם הארץ.

חאנצי, זיין ווייב, זייער (זעהר) קליג, א שרכנ'טע אין שטאדט.

גביאל שד, א גרויסער שכור, א לאווטשי (כאפער) צו די רעק־רוטען.

ליפשה די מויד, א שענקערין, אן אלטע יודינע.

ישראל אקריינער, ער טויג צום אקסען משא ומתן, א קלוגער איד און אהרנ'ס שותף.

מחלי, זיין ווייב, א בלינדע אהן ביידע אויגען, זי איז א גרויסע מיוחסת.

נחמן דער גרויסער, מחלי'ס א זוהן פון ערשטען מאן, ער איז א מה־יעשה'ניק, א צרה, א שעהנער קליגער יונג, אפילו מיט מעלות, נאר ניט קיין לייט.

פנחס דער רויטער, קלוגער איד, האלט שטאדט ארענדע.

ציפּרה, זיין ווייב, זעהר שען און קלוג און זעהר גוט.

פרימה אדער פרימעלע — פנחס מיט ציפּרה'ס איינציג קינד, זעהר א שען קלוג מיידעל פון 16 אדער 17 יאהר.

די אלע פארשוינען קומען שוין פון דעם צעטיל אליין ארויס לעבעדיגע מענשען. יעדער מיט זיין אינדיווידועלען פנים, און די גאנצע צייט וואס דער שרייבער שילדערט זיי, האט ער זיי פאר די אויגען.

אויב די אלגעמיינע האנדלונג פון דער דראמע ריהרט זיך אפט זעהר לאנגזאם, בעווען זיך לעבעדיג די פערזאנען גופא. אין דעם „ערשטען אידישען רעקרוט" ווערען אין ערשטען אקט

בעוּל המדינה זיין, גלייך ווי יענער, היינט גיבּן אַבער יודין נישט קיין רעקרוטין. דעריבער הייסט דער קייזער, אז יודין זאָלען אויך געבּן רעקרוטין, וועט שוין א רעכט זיין, אז זיי זאָלין מעגען גלייך מיט יענע אימידים וואוינען אוּן אימידים האנדלין. אז דיא קויפּסט א שטאָט אין שוּל, צאָהלסט דיא פּריהער געלט. דענצמאָהל האָסט דיא א רעכט צו זיצין אוּנ צו שטעהן אף דיין שטאָט. מיר דארפּין אוּנ מיזין גלייבּן אוּנזער קייזער יר"ה, אז דורך דעם וואָס יודין וועלען גיבּן רעקרוטין, וועט ער זיי גלייך מיט אלע גיבּן א פּראווע צו האנדלין אוּנ צו וואוינין אימידים. דאָס דארף א מענש פּארשטעהן אליין.

עס פּערשטעהט זיך, אז אהרן דריקט אוים די מיינונג אוּן האָפּנונג פּוּן דעם פּערפּאסער. אהרן איז ביי דער אסיפּה אין פּסאיאכעם הויז ניטא. אוּן דאָס ווייזט וואָס פּאר א שעהנעם געפּיהל פּאר קונסט־וואהרהייט אקסענפּעלד איז בעזעסען. די זעלביגע וועטער וואָס אהרן ערקלערט זיין ווייב וואָלטען געהאט א פּנים פּוּן חוזק ביי יענער אסיפּה אוּן וואָלטען געקלונגען אָנגענעמען. פּאלש. זיין אויג פּאר וואהרהייטליבקייט ווייזט ער ארוים דערמיט, וואָס אויף דער אסיפּה זיצט פּנחס דער רויטער, סתם א קלוגער איד, אוּן יענער ערקלערט אויף א פּראקטישען אופּן, אז דאָס איז טאקע א צרה, נאָר דינא דמלכותא דינא אוּן מען קאָן זיך ניט העלפּען. א שרייבער מיט א וועניגערען געפּיהל פּאר קונסט וואהרהייט וואָלט קיין מאָל ניט געקאָנט דערלאָזען פּנחס דעם רויטען צו זאָגען אזעלכע וועטער, ווייל דאָס שטימט ניט מיט דעם שרייבערס טענדענץ.

צוליעב דעם זעלבּיגען געפּיהל פּאר קונסט וואהרהייט האָט ער ווי ווייט עס איז נעווען מעגליך אין זיין צייט ניט געלאָזט זיינע פּארשוינען צו ווערען דורכאוים מלאכים אדער דורכאוים מחבלים. די מיסטע זיינען אונטער אלע אומשטענדען מענשען, מיט מענשליכע מעלות אוּן מיט מענשליכע חסרונות. אין דעם „ערשטע אידישען רעקרוט" איז דער העלד נחמן דער גרויסער. אזא פּער זאָן האָט געדארפט ארויסקומען אדער א מלאך אדער א טייוועל. נאָר דא קומט ער ארוים, ווי אקסענפּעלד אליין כאראקטעריזירט

אז זיי זיינען צולויעב עפעס אן אורזאך א גאנצע מציאה און מ'וויל זיי דאָ נויטיג האָבען, און אז מען וויל זיי אזוי נויטיג האָבען, ווילען זיי דוקא אוועקגעהן. די אשת חיל ברכה, די אידענע וואָס נעהט אין ספּאדעק, ברויכט איצט אן אמת'ן ווייבערשען מיטעל און הויבט זיך אָן צו שלאָגען קאָפּ אָן וואנד. דער מיטעל איז אפשר גוט פאר'ן מאָן און פאר'ן זוהן, אבער ניט פאר צוויי גראָבע ערלים.

די טרויריגע סצענע איז דורכגעדרונגען מיט א לייכטען הומאָר, אָבער דער הומאָר איז ניט קיין אריינגעשטוקעוועטער. די סיטואציעס גופא זיינען אזעלכע, אין וועלכע דאָס טרויעריגע איז אויסגעמישט מיט'ן קאָמישען.

דער גרעסטער פערדיענסט זיינער איז, וואָס ער האָט געגרימען לעבעדיגע מענשען פאר זיינע דראמען. דאָס האָט איהם געגעבען די מעגליכקייט אויפצוהויבען זיך העכער פון אנגעבלאָזענער נעקינצעלקייט. די פערזאָנען זיינע ניט נאָר ריידען מיט א מענשליכען לשון, נאָר יעדער רעדט אזוי, ווי זיין כאראקטער פאָדערט. דאָס האָט איהם אויך אויסגעהיט פון געשטרויכעלטע ווערען אין השבלה'שע טענדענצען. דער גאנצער צוועק פון דעם „ערשטען אידישען רעקרוט" איז צו ערקלערען די אידען, אז די גזירה צו נעהמען אידישע רעקרוטען איז נאָר א טובה פאר אידען. דאָס זעהט מען פון דעם דיאלאָג אין צווייטען בילד צווישען אהרן קליגער און זיין ווייב, פערעלע.

פערעלע. און דאָס וואָס מע זאָל נעמען יודען נעקריטען אָדער פאר סאָלדאָטען, וויא דוא ריפסטס, איז דאָך אויך ניט קיין גזירה? דאָס איז דעך אוודאי א ביטערע גזירה.

אהרן. ניין, פערעלע, דיא זאָך מוז מען אנדערש פערשטעהן. אונזער קייזער יר"ה, וויא איך מיין, וויל אין זיין מדינה, אלע אומות, וואָס וואוינען אין זיין אימפּעריע, גלייך מאכין, אוז איטלעכער זאָל גלייך א רעכט האָבען צו וואוינען אָדער צו האנדלין אימידים, ניט אזוי וויא ביז אהער איז גיווען, זאָ אין 15 גובערניעס נאָר האָבין יודין נמענט וואוינין און האנדלין. פארשטעהט זיך, אז דער וואָס וויל א גלייכען רעכט האָבען וויי יענער, מוז נושא

מיידעל איז פערפאלען געווארען נאך אלם קינד, די מוטער האט איהר איבערגעלאזט אין וואלד, און דער אינגעל איז געבליבען אין זיין געבורטס־שטאדט און נאך דער מוטערס טויט האט ער זיך ערצויגען ביי אן ארימער שמש'טע, אן אלמנה. דער אנטלאפענער מאן האט דערווייל אנגעשפארט אין ענגלאנד און איז דארטען געוואָרען זעהר רייך. אין צוואנציג יאהר ארום האט ער זיך פערבייגקט נאך די קינדער וואס ער האט איבערגעלאזט אין דער היים און ער האט זיך צוריקגעקעהרט זוכען זיי.

זיין אינגעל איז דערווייל געוואָרען א גרויסער בחור, ער האט זיך אויסגעלערנט די מלאכה פון שניידערי, אבער פון זיין ארבייט האט ער קוים וואסער אויף קאשע. אזוי ווי פאר איהם איז שוין צייט חתונה צו האבען און ער האט ניט מיט וואס, זארנט די שטאדט פאר איהם און זוכט איהם אב א כלה. זי איז א פרעמדע און מען רופט איהר די נכפה'ניצע און האלט זיך אויף אין אכסניא. וועז מען נעהט צונויפקלייבען הוצאות אויף דער חתונה, בעשליסט מען אז מען זאל מיטנעהמען דעם חתן און נעהן נאך א נדבה צום רייכען ענגלענדער. עס געדויערט ניט לאנג און דער לעצטער דערקאנט זיין זוהן אין דעם ארימען שניידער־בחור. ער לאזט זיך אבער ניט דערקאנען, ווייל ער האט מורא, אז די פלעצליכע עשירות וועט פון איהם מאכען א טויגעניכטס און א הולטאי. ער גיט זיין נדבה און לאזט אנגעהן מיט די הכנות צו דער חתונה. ער זאגט צו, אז ער וועט קומען צו דער חופה און וועט זיך משמח זיין מיט חתן־כלה. נאך דער חופה דערקענט ער אין דער כלה זיין טאכטער, און אויף אזא אופן האט דאס חתונה געהאט א ברודער מיט א שוועסטער. עס פערשטעהט זיך, אז ווייטער קאן ער עס ניט לאזען געהן און ער הויבט אן צו מאכען ספראווקעם. דערפון קומען ארויס נאך אנדערע דערקענונגען און איין איבערראשונג קומט נאך דער צווייטער.

כאראקטעריסטיש איז, וואס דער רב און רבי'צין, וואס קומען אריין אין „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער", ווערען געשיידערט זעהר סימפאטיש. דער קאמפף פון השכלה, ווי ער האט זיך ארויסגעווויזען אין דער ערשטער אידישער קאמעדיע פון

איהם אין קורצען, „א מה יעשה'ניק, א צרה, א שעהנער קלוגער יונג אפילו מיט מעלות, נאר ניט קיין לייט."

די האנדלונג פון דעם ערשטען אידישען רעקרוט ווערט גע־דיכט גאר צום סוף. דער מה־יעשה'ניק נחמן דער גרויסער איז פערלייעבט אין פרימעלען, נאר חנצי שמועסט איהם איין, אז פרי־מעלע פערלאנגט, ער זאל געהן פאר א סאלראט און ער טהוט, ווי ער דענקט, איהר רצון. ווען פרימעלע ווערט געוואהר דערפון איז דער קלאפ פאר איהר א צו שטארקער און זי שטארבט. נחמן'ס בלינדע מוטער קומט און מאכט א שרעקליכע יללה, ווען מען האט ביי איהר אוועקגעלויבט איהר אויגעניג קינד.

ווי עס איז לייכט צו זעהן, שטימט ניט די האנדלונג מיט דער טענדענץ. אהרן דער קלוגער מעג דערצעהלען זיין ווייב, אז די גזירה פון רעקרוטען איז גאר א טובה פאר אידען, נאר שוין דער ערשטער רעקרוט מאכט אזא חורבן אין צוויי הייזער און פאדערט עטליכע קרבנות.

אקסענפעלד האט געשריעבען אויף פראסטען מאמע לשון, נאר זיין שפראך איז ניט קיין פאלירטע, ווי מען קאן עס זעהן פון דעם אויסצוג, ווען איך האב אויבען געבראכט. די שפראך איז אויך שטארק לאקאל, מיט א גרויסען צומיש פון רוסישע ווער־טער, ווי מען רעדט אין זיד־רוסלאנד. און זיין אויסלענען איז אזוי, ווי מען רעדט.

אין זיין צווייטער דראמע „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער" ווייזט זיך נאך שטארקער, נאך בולטער ארויס דער אויסמיש פון אן ערצעהלער און דראמען־שרייבער. דא זיינען די שילדערונגען א סך, א סך שוואכער, און די גאנצע קראפט לינט אויף א פערפלאנטעטער שטוינענדער מעשה. פון דעם שער ווערען מיר געוואר, אז „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער." איז „אן אמת'ע מעשה בעארבייט אין א טהעאטערשטיק אין צוויי אקטען." אן אמת'ע מעשה אבער מאכט נאך ניט קיין דראמע.

דער סיוזשעט איז אזוי:

א מאן איז אנטלאפען פון א ווייב א פגע רע און האט איבערגע־לאזט איהר מיט צוויי קינדער, אן אינגעל און א מיידעל. די

פֿאניע, און דאָס ווייזט, אז ער האָט אפילו ניט געהאָפט, אז מען וועט די דראמען שפּיעלען אויף א אידישער ביהנע.

א חוץ די צווייי דערמאָנטע שטיקער האָבען זיך געדרוקט נאָך צוויי: „דער אוצר אָדער די גענארטע וועלט", און „קבצן עושר־שפּיעל". דער ערשטער אידישער רעקרוט האָט זיך געדרוקט פּאר'ן אויטאָר'ס לעבען אין 1862 אין לייפּציג, דרוק פון ק. א. פּאַלַראָט, די אנדערע צוויי זיינען ערשיענען נאָך זיין טויט. אק־סענפעלד האָט זיינע כתבים איבערגעלאָזט ל. מאָרענעס און דער לעצטער צוזאמען מיט מ. ביילים האָבען אין 1867 אָבגעדרוקט „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער" און די איבריגע צוויי זיינען עטליכע יאָהר ארום.

עס איז מערקווירדיג, ישראל אקסענפעלד איז געווען ארומגע־דינגען מיט דער העכסטער אינטעלעגענץ אין אדעס און זיינע פרייַנד האָבען זיך שטארק משתדל געווען, אז זיינע ווערק זאָלען זיך דרוקען, און ווי ווייט מיר איז בעקאנט, האָט זיך צוויישען זיי ניט געפונען קיין אייניציגער, ווען זאָל געבען די כראָנאָלאָגיע פון זיינע ווערק.

עס איז אונבעוואוסט, ווען יעדע ווערק איז געשריבען ג־ווארען. אויפ'ן שער פון „ערשטען אידישען רעקרוט" איז אָנגע־שריבען אזוי:

דער ערשטער אידישער רעקרוט
בשנת התקפז, דענצמאָל איז דער אוקאז אָנגענומען
אָדער א מעשה פון
קלאָמערשט חתן־כלה.

דאָס יאָהר תקפז איז 1827 און איך נעהם דערפון, אז דעמאָלט איז די פּיעסע געשריבען געווארען, הגם עס איז אויך מעגליך, אז דער דאָטום תקפז נעהט אויפ'ן ערשטען אידישען רעקרוט. מיין שלום, אז די פּיעסע איז געשריבען געווארען אין 1827, שטיצט זיך אויך אויף דעם דיאלאָג צווישען אהרן קלוגער און זיין ווייב. עס וואלט געווען אונמעגליך אין 1862 צו שרייבען אין אזא טאָן וועגען אידישע רעקרוטען. מען וואלט אויך געקאָנט רעכטען וועגען דער צייט, ווען דאָס ווערק איז געשריבען געווא־

וואלפסוהן און שפעטער אין גאלדפאדענס צייטען, איז אסכעני־ פעלד'ן נעווען גאנץ פרעמד. וועדלינ מען זעהט פון זיינע דראמא־ טישע ווערק, איז אסכענפעלד ניט ארויסגעטראטען אלס קעמפער, נאר אלס לעהרער, אדער נאך ריכטיגער אלס עלטערער ברודער, וועלכער ווייסט מעהר אזן פערשטעהט מעהר. ער צייכענט זיך אויך אויס פון די אנדערע דראמען־שרייבער דעדמיט, וואס זיינע העלדען רעדען ניט קיין דייטש, נאר פראכט אידיש.

די שטוינעדע מעשה פון „מאן אזן ווייב, שוועסטער אזן בדר דער," האט אויך איהר טענדענץ, דער שרייבער ווייל אויסדרעסען אויפ'ן לעזער'ס געראנטען, אז די גזירה פון מעטריקעס, איז ניט קיין גזירה נאר א טובה פאר אידען. דאס דריקט ער אויס אין גראמען אלס א הקדמה צו דעם מהאמטר־שפיעל:

דאס האט זיך געמראפען ביי יודישע קינדער
אין דער שטאדט ווימילע: דאס קען זיך אבער ניט
טרעפען אזינדער.
דערפאר אליין דארפען מיר בעטען פאר אונזער
קייסער'ס לעבען
ווען ער האט אונז דעם אוקאז געגעבען
אז פאטער אין מימער מוזען זיהן אימליכם מאל,
אז א קינד וועדט ניבארען זאל מען עס פערשרייבען
ביי קהל,
אוג אז ביי א חתונה מאר מען ניט שמעלען דיא
חופה אהן קהלס א קוויטעל
זיי דארפען דרוף אכטונג נעבען, אויב זיי איז דאס מוטל.

אסכענפעלד'ס פיעכען האבען ליעדלאך אזן אזוי ווי אין די דראמען האבען זיי ניט קיין פלאץ, ציהם פרעפעסאר ווייניגער אין זיין „אידיש לימראטשור אזו דתי ניינטיינטה סענטשורי" דערפון א שלום, אז זיי זיינען נעמיינט נעווארען פאר א ביהנע. — אויבען איז שוין נעזוגן ציטירט — ווען אסכענפעלד נופא האט נעזאגט וועגען זיינע מהאמטר־שטיק, אז זיי זיינען נעשריעבען אין א דראמאטישע פארם, בדי מען זאל זיי קאנען לייענען אזן א קאפ־

נעהמט זיך ניט פון א ליטעראַרישען אָדער דראַמאַטישען ווערטה נאָר דערפון, וואָס די דאָזיגע קאָמעדיע האָט געוויזען גאָלדפאָדענען דעם וועג, מיט וועלכען ער זאָל צוטרעטען צו א פּראָקטישען אידישען טהעאטער.

גאָטלאָבער האָט דעם „דעקטוף" אָנגעשריבען אין דעם יאָהר 1838, און זיין מזל איז ניט געווען בעסער, ווי פון די אנדערע אידישע דראַמענשרייבער אין רוסלאַנד און די קאָמעדיע איז ערשט געדרוקט געוואָרען אין וואַרשא אין 1876, דאָס הייסט כמעט מיט פיערציג יאָהר שפּעטער. ער איז אלט געווען דריי און צוואַנציג יאָהר, וועז ער האָט דאָס שטיק געשאפען און זיין אייגציגער נחת איז געווען, וואָס עס איז ארומגענאַנגען אין כתב יד פון האַנד צו האַנד, און עס איז זעהר מעגליך, אז וועז דער ארויסגעבער וועלכער ליגסקי האָט די קאָמעדיע אבגעדרוקט, האָט ער אפילו ניט געוואוסט ווער איז איהר טאָטע און זי איז ערשיענען אָהן דעם נאָמען פון דעם שרייבער.

גאָטלאָבער איז געווען דער היפּך פון עטינגער און אקסענפעלד. די לעצטע צוויי האָבען ניט געהאט צו שאַרפען קיין מעסערס געגען וועלכער עס איז פּארטיע און האָבען געלעבט בשלום מיט פרומע און מיט די געביליגטע. זיי האָבען זיך ג'חבר'ט מיט אלעמען און זיינען געווען אויסגעמישט מיט אלעמען. זיי האָבען ניט גהאט מיט קיינעם קיין שום חשבונות און ניט גהאט קיין שום פערביטערטקייט געגען קיינעם, און אויב זיי האָבען ארום זיך פערשפּרייט השכלה, איז דאָס געטהאָן געוואָרען אויף א רוהיגען אופן.

אנדערס איז אבער געווען דער פאל מיט א. ב. גאָטלאָבער. ער איז קוים אלט געווען דריי און צוואַנציג יאָהר, וועז ער האָט אָנגעשריבען דעם „דעקטוף" און ער איז ערשט ארוים פון דעם חסיד'ישען קרייז און איז געווען נאָך גאָר פריש אין דער השכלה.

דער שארפער איבערגאַנג פון חבד'ער שטיבעל צו די בעליטשיקעם האָט איהם מעהר געטריבען ווי די אנדערע צום קאמף מיט די אלטע מנהגים און דערצו האָט ער נאָך גהאט פערזעלכע חשבונות מיט די פּארשטעהער פון חסידיזמום. דער זשיטאָמירער

רעז. פון דער שפראך און פון אויסלענען. דאס אויסלענען איז דעם „ערשטען אידישען רעקרוט" שוידט זיך ראדיקאל אונטער פון דעם אויסלענען אין „מאן אוז ווייב," עס איז אבער זעהר מעגליך, אז דער זעצער פון לייפציג, ווּאו עס האט זיך געדרוקט דער „ערשטער אידישער רעקרוט" האט זיך ניט געהאלטען ביים אריגינאל. און ווידער איז מעגליך, אז די ארויסגעבער פון די אנדערע דראמען האבען מאדיפיצירט דאס אויסלענען. עס דארף אבער קיין שום פראגע ניט זיין, אז אקסענפעלד'ס פיעסען זיינען נעשריעבען געווארען א סך פריהער ווי זיי זיינען געדרוקט געווארען.

אקסענפעלד פערנעהמט נאר א בעזונדער פלאץ צווישען די אידישע דראמען־שרייבער.

נאך עטינגער און אקסענפעלד פערדיענט די גרעסטע אויפמערקזאמקייט אברהם בער גאטלאבער.

א. ב. גאטלאבער איז גוט בעקאנט דעם אידישען לעזער פון דער השכלה צייט אלס העברעאישער משורר און רעדאקטאר פון „הבוקר אור". זיין וויכטיגסטע טהעטיגקייט איז געווען אויף דעם העברעאישען פעלד, נאר ווי די מיסטע משכילים אין רוסלאנד האט ער אויך ליעב געהאט דעם מאמע לשון, און ווען ער האט נאר געהאט א גלעזענהייט האט ער געשריעבען אידיש.

אין זיינע „זכרונות" דערצעהלט גאטלאבער, אז אונטער דעם איינפלוס פון „סערקעלע„ ווּאס דר. עטינגער האט איהם פערזענליך איבערגעלייענט, האט ער אנגעשריבען א קאמעדיע אונטער'ן נאמען „דער דעקטוך" אדער „צוויי חופות אין איין נאכט." דער־פון דארף מען בשום אופן ניט דרינגען, אז „דער דעקטוך" האט אויף וועלכען עס איז אופן עפעס א שייכות מיט „סערקעלע". ער האט קיין זאך פון עטינגער ניט גענומען, און דער „דעקטוך" איז געשריבען נאר אויף אן אנדער אופן, האט נאר אן אנדער קאנסטרוקציע און נאר אנדערע מאטיוועז. דער איינפלוס פון עטינגער איז נאר בעשטאנען דערין, ווּאס ער האט ביי איהם ארויסגערופען א חשק צו נעהמען זיך צו דראמע.

דער „דעקטוך" איז זעהר א וויכטיגער רינג אין דער קייט פון דער ענטוויקלונג פון דער אידישער דראמע. די וויכטיגקייט

דראמאטורג. אפילו ניט נע'חלומ'ט צו זהען זיינע א שטיק נע־שפיעלט. דאָס העכסטע וואָס א אידישער דראמענשרייבער האָט נעקאָנט האָפען איז נעווען צו זהען זיין ווערק נעדרוקט.

דער העלד פון דער קאָמעדיע איז ניט קיין קעמפער פאר השכלה, פרעדינט ניט און פראפאנאנדירט ניט, ווי וואָלפסזאָהן'ס העלד. ער איז א פרעהליכער בחור'ל, א ליץ און קלייבט נחת, ווען ער קאָן אבטהאָן עפעס א שפיצעל. ער האָט אין זיך קיין זאך ניט פון דעם קעמפער, די ערשטע שטראהלען פון דער השכלה האָבען בייַ איהם נאָר ארויסגערופען א פרייד צום לעבען. ער קלייבט אליין נחת פון זייער שיין און וואַרעמקייט און ער הויבט זיך ניט אָן צו קימערן, וואָס זיינע מיטמענשען זיינען פערשטיקט אין פינסטערע לעבער און קאָנען דערפון קיין הנאה ניט האָבען. און אפילו ווען זיינע מיטמענשען זוכען צוצושטערען זיין גליק צוליעב זייער פינסטערקייט, פאלט איהם אויף ניט איין אריינצוברעננען א שטראהל פון ליכט צו זיי, נאָר ער זוכט שפאָס אין זייערע פינסטערע לעבער.

דער אינהאלט פון דעם „דעקטוף" אדער צוויי חופות אין איין נאכט איז אזא:

יאָסעלע רב חזקל דעם נאמנ'ס זוהן איז פערליעבט אין דער זעכצעהניעהרינער פרייַדעלען, צלאל דעם רעגדארם טאָכטער. נאָר חזקל האָט פאר זיין זוהן אבנעזוכט אן אנדער כלה, און צלאל האָט פאר זיין טאָכטער נעפונען אן אנדער חתן. יאסעלע'ס כלה איז א בלינדע מיידעל, נאָר זי איז א רב'ס א טאָכטער, און פרייַדעלעם חתן איז א בעזנאָסע, נאָר דערפאר איז ער א מורה הוראה'ס א זוהן. זייערע חתונות זיינען בעשטימט אויף איינער און דער זעל־בינער נאכט.

יאָסעלע וועהרט זיך ניט נענען זיינע עלטערן און קעמפט אויך ניט מיט פרייַדעלעם עלטערן, און ער נעהמט זיך אויך ניט צום הארצען, וואָס מען שטערט איהם חתונה צו האָבען מיט זיין נעליעבטער פרייַדעלען. אין דעם טאָג, וועו די חתונות דארפען זיין, איז ער נאָנץ לצנות'דיג אויפגעראָמט און פערברענגט נאָנץ פרעהלאך מיט זיינע מחותנים, צווישען וועלכע עם איז אויך פאר־

צדיק האט זיך אריינגעמישט אין זיין פאמיליען־לעבען און האט מיט גוואלד אבגעריסען פון איהם זיין יונגע ווייבעל און זיין קינד, וועלכע ער האט ליעב געהאט. דער צדיק האט זיך דערוואוסט, אז דער יונגער גאטלאבער בעשעפטיגט זיך מיט טרייף פסולעז און אז ער איז אראב פון דעם נלייכען דרך, און ער האט גוזר געווען אויף גאטלאבער'ס שוועד, אז ער זאל איהם פערטרייבען פון שטוב, און אויף גאטלאבער'ן, אז ער זאל זיין ווייב געבען א גט. דער וויליען פון דעם צדיק איז אויסגעפיהרט געוואָרען און דאס האט אנגעפילט דאס הארץ פון דעם יונגען משכיל מיט א גרויסער שנאה צו די חסידים און צו די רביים, און ער האט זיך אריינגעוואָרפען אין קאמף מיט א גרעסערען ברעג, מיט א גרעסערען פייער ווי ער וואלט עס געטהאן אונטער אנדערע אומשטענדען.

מיר האבען שוין נעזעהן, ווי אין דער ערשטער מאדערנער אידישער דראמע איז וואלפסזאהן ארויסגעטרעטען אלס פערבינדער נער נעגנער נעגען די פרומע, נאר ער האט זיין נאנצע פערבינדקייט אויסגעגאסען אויף א צבוע'אק, ווי ער וואלט דערמיט וועלען ווייזען אז די השכלה קעמפט נאר מיט אזעלכע אידען, נעגען וועלכע ינאי המלך האט נעוואָרענט אבער זי האט נאר ניט נעגען אמת'ע פרומע.

גאטלאבער איז אין זיין „דעקטוף" אוועק א סך ווייטער. ער האט אין זיין קאמעדיע אריינגעשלעפט א רב און א גוטען אידען און נעווייזען, אז דער רב איז אן עהרליכער איד נאר א שוטה, און דער גוטער איד איז פשוט א שווינדלער. די נאנצע קאמעדיע איז נעבויט אויף דעם נארעשען גלויבען אין לצנים, טייוואָלים און גוטע אידען.

פאר גאטלאבער'ן איז נעווען וועניג צו קעמפען מיט א צבוע'אק. ער האט נעזוכט צו אטאקירען דעם נאנצען בנין פון חסידיזמום און ער האט דערפאר אנגענומען די הויפט זיילען און אנגעוואנדט זיין נאנצע נבורה אייניצוואוארפען זיי. ער האט דערצו נעבראויכט אלע מיטלען אפילו שאנסאנעטקעם, וועלכע האבען אין יענער צייט קיין שום זין ניט נעהאט, ווייל שאנסאנעטקעם זיינען נעמיינט צום זינגען, און אין יענער צייט האט א אידישער

בער'ן פנים אייל'ט ער זיך צו זיין פריידעל'ען, מיט וועל'כער ער געהט צו דער חופה, און דאס זעל'בע קומט פאר מיט דעם צווייטען חתן־כלה. דאַרטען וועלט די חופה מעגל'יך דורך די נסים פון דעם גוטען אידען.

דער פערפאסער האט זיך געדארפט אומהאן א גרויסען כח צו מאכען די צוויי חופות מעגל'יך אין אייך נאכט. דערצו האבען זיך געפאדערט אזוי פיעל נסים, וואס קאנען זעהר זעל'טען פאסירען. עס האט זיך געפאדערט, אז איין חתן זאל זיין א בעזנאסע און זאל ניט אנדערס טראגען א דעקטוך איבער'ן פנים; עס האט זיך אויך געפאדערט, אז ווען דער של'יכמאץ ווייזט זיך, זאל'ען די מחותנים אנטל'ויפען און איבערל'אזען דעם חתן אליין; עס האט זיך אויך געפאדערט, אז דער חתן זאל יאסעל'ען נאכגעהן ווי א קוה נאך א קאל'ב און טהאן פונקט וואס ער הייסט איהם, און נאך און נאך דאס גל'ייכען. נאר אין יענע צייטען האט מען זיך וועגען אזעל'כע זאכען ניט געקימערט און מען האט קיין גרויסע פאדערונגען פון קיין קאמעדיע ניט געקאנט האבען.

די פערזאנען פון דער קאמעדיע זיינען געשיל'דערט מעהר אדער וועניגער מיט בעזונדערע פנימ'ער. זיי זיינען ניט סתם מענשען. נאר יעדער האט ל'ייכטער אדער בול'ט'ער זיין אינדיווידואל'יטעט. עזריאל' דעם רעגדארם משרת רעדט מיט א גראבען דארפישען ל'שון, דער מורה הוראה רעדט ווי א תל'מודיסט. פריידעל'ע איז צייטענווייז א סענטימענטאל'ע מיידעל' און צייטענווייז שפרינגט אין איהר ארויס די דארפס מיידעל'. יאסעל'ע איז א פרעהל'יכער ל'עבעדיגער בחור'ל'.

אין דער קאמעדיע האט גאטל'אבער געווייזען, אז ער האט דאס אויג צו בעמערקען וואס ארום איהם טהוט זיך און דעם אויער צו הערען וואס ארום וועלט גערעדט. כמעט אל'ע זיינע פארשוינען רעדען ניט נאר מיט א מענשל'יכען ל'שון, נאר זיי ברויכען די ריכטיגע וועלטער, וואס זיי דארפען זאגען. נאר אין דער זעל'ביגער צייט איז ער שטארק געווען אונטער דעם איינפל'ום פון דער דעמאל'סדיגער סענטימענטאל'ער ל'יטעראטור, און דאס רופט זיך אב אויף דער שיל'דערונג פון זיינע פאזיטיוע פערזאנען.

האָן א גוטער איד אוּן וועלכער דערצעהלט נסים ונפלאות, וואָס ער האָט אליין דערוויזען. פארנאכט, וועו די מחותנים שטעלען זיך דאוונען מנחה, גנב'עט יאָסעלע צו דעם גוטען אידענם קאָפּעליוש אוּן ליולקע ציביק אוּן דער מחותנת'טעס א רויטע דאָמאשקענע יופּע אוּן כאָפט זיך ארויס פּוּן שטוב אָנגעטהאָן אין קיטעל אוּן שטרייַמעל.

פּריידעלעס חתן דארף אָנקומען מיט די מחותנים פּוּן אָן־דער שטעדטיל. אזוי ווי ער איז א בעזנאָסע, איז בעשלאָסען געוואָרען פריהער, אז ער זאָל טראָגען א דעקטוך אויפ'ן פּנים, כדי די כלה זאָל ניט זעהן ביי דער חופּה זיין מום. יאָסעלע האָט שוין פריהער אבגעמאכט מיט עזריאל דעם רעגדארם משרת, אז וועו ער וועט ארויספאָהרען בעגעגענען דעם חתן, זאָל ער זיי ארומפיהרען אין וועלדעל פאר'ן שטעדטיל ביז עם וועט טונקעל ווערען.

יאָסעלע טהוט אָן די רויטע יופּע אוּן דעם קאָפּעליוש אוּן לאָזט זיך אוועק די מחותנים אנטקעגען. אין וועלדיל ווארט ער אב א ווייַלע, ביז ער זעהט, ווי דער חתן איז ארונטער פּוּן וואָגען צו דאוונען מנחה. איידער די מחותנים דערווייזען ארויסצושטייגען פּוּן וואָגען, בעווייזט זיך יאָסעלע מיט דער לאנגער ליולקע ציביק. ער טהוט א פּליעסק מיט די הענד, גיט א פייף אוּן שרייט מיט א משונה'דיג קול:

„אהא! מיינע לייט זיינען דא! מיין מחותנ'דיל!"

אוּן גיט ווידער א פּליעסק אוּן ווידער א פייף.

דער משרת עזריאל דערשרעקט זיך צום טוידט אוּן שרייט אויס:

„געוואלד, א טשארט! א שליכמאץ אין זאָקען! שמע ישראל."

אוּן מיט די ווערטער אנטלויפט ער רייטענדיג.

דער אָרימער בעל העגלה וואָס האָט געפיהרט די מחותנים דערהערט דעם געשריי אוּן לאָזט זיך לויפען מיט די פאָסאוושי־רען, אוּן דער חתן בלייבט אליין.

יאָסעלע פיהרט אוועק דעם חתן צו דער בלינדער כלה אוּן לאָזט איהם איבער פאר'ן שטוב, אוּן אליין מיט'ן דעקטוך אי־

ניט דער רב, האָט זיי מסדר קידושין געווען. מיין האַרץ האָט געפיהלט און פיהלט נאָך, נאָר דאָס מויל מוז שוויינען וויא א שעפּעלע, אז מען שעכט עס.

די דאָזיגע סענטימענטאַלע מיידעל, וואָס רערט מיט אזא שעהנער מליצה, געפינט גאָר אן אנדער דבור, וועלכן יאָסעלע קומט אריין און זאָגט איהר, אז זיי וועלען מן הסתם ביידע חתונה האָבען, און פרוידעלע מיינט, אז ער וועט חתונה האָבען מיט דער בלינדער כלה.

פרוידעלע. וואָס, מיט דער בלינדער קוה, מיט דער יאָסטשערקע, מיט דער מומעס טעכטערל, מיט דעם רב'ס זאָכערע, נו, און דוא וועסט געהן צו דער פאָכערע?

פרוידעלע וואָס שילדערט דעם ערשטען קוש און פרוידעלע פון דער „זאָכערע מיט דער פאָכערע" זיינען צוויי גאנץ בעזונדערע מיידלאָך, דיא ערשטע איז פון די סענטימענטאַלע ראָמאנען און די צווייטע איז די, וואָס ער האָט געקאָנט אין לעבען.

עס איז שוין פריהער געווען דערמאָנט, אז נאָטלאָבער האָט בשום אופן ניט געקאָנט האָבען קיין שום האָפנונג אין יענער צייט צו זעהן זיין קאָמעדיע געשפּיעלט אויף א ביהנע, און דאָך האָט ער אריינגעשטעלט אין דעם „דעקטוף" ליעדלאָך און קופלעטען. וואָס האָבען קיין שום שייכות ניט מיט דעם שטיק און וואָס מען האָקט אריין אין די היינטיגע פּיעסען מיט דעם אייגציגען צוועק צו געפּעלען ווערען דער גאלאָרקע.

אויבען איז שוין געווען ערקלערט, אז אין דעם גרויסען קאָמפּלוסט האָט ער זיך אָנגעכאָפּט אן יעדען מיטעל, וואָס האָט נאָר געקאָנט העלפען איהם בייצוקומען די חסידישע רבנים און גוטע אידען. עס איז דאריבער גאנץ פערשטענדליך דאָס ליעדעל, אין וועלכער ער מאכט חוזק פון רבנים, רביים, מיוחסים. נאָר ניט אזוי ערקלערבאר איז דער פאָלגענדער קופלעט:

אזוי זהען מיר, למשל, אז דעם רעגדאר׳ס טאכטער, פרוידעלע. זינגט גאר אין אנהויב פון דעם ערשטען אקט א נאכאהמונג נאך שילער׳ס „אן דער קוועלע זאם דער קנאבע.“

ביי דער קוואל זיצט א אינגעל
פלעכט פון צאצקעס זיך א קרענציל.
ער זהעהט זיא שווימען אויפן וואסער
די כוואליעס טאנצען זייער טענצעל.

גאטלאבער פערשטעהט, אז פרוידעלע איז צו וויט פון שיר־לער׳ן און ער אויפט זיך באלד צו בעוואוסטזיין אין א מאנאלאג, וואם ער גיט איהר אריין אין מויל, אז דאס איז א ליעד וואם יאסעלע האט איהר געזונגען.

פרוידעלע. מיט וועלכען חן, מיט וואם פאר אייגן געפיהל האט ער מיר דאם שיינע לידעל געזונגען, אקעגין אים וועלדיל באם טייכל. טרערען זיינען איהם אין דיא אויגען געשטאנען, און מיר זיינען דיא טרערען ניט געשטאנען אין דיא אויגען, נייז, זיי האבען זיך ריקעם וויים געגאסען, און מיטען וואסער האט עם זיי וויט אוועקגעטראגען, און איך האב נעטראכט ביי מיר: אזוי וויא דיא טרערען וועלין זיך שוין ניט אום קעהרען, אזוי קעהרען זיך אויך דיא יאהרען ניט אום. ביי דעם נעדאנקען האב איך אנגעהויבען צו ציטערען, א דראסטש איז מיך בעפאלען, און יאסעלע האט מיך ביי דער האנד גענאפט און האט מיר דעם ערשטען קוש גע־טהאן. גאט, ווי האט מיך דער קוש דורך און דורך גינומען! נייז, גאט אין הימעל, דוא קענסט אויך אזא קוש ניט בייז זיין. אזוי קושען זיך דיא מלאכים אין הימעל. אזוי קושט דיא זון דיא רויזען און דיא בלומען אין א שיינעם זומער מאר־גען, אז דיא ראסע ציטערט אויך דיא בלעטלאך, אזוי וויא דיא טרערען האבען אויך מיינע באקען געציטערט, אזוי האט אדם הראשון חוה׳ן דעם ערשטען קוש געגעבען, או גאט אליין,

א פאַנפאטש, דער רב איז א זאהיקע. דאָס איז אלץ א בילִיגער קאמיזם, נאָר דערפאר איז ער זעהר נאָהענט און פערשטענדליך דעם פּראָסטען פאָלק, און דאָס ווייזט, אז גאָטלאָבער האָט מעהר ווי די אנדערע דראמאטורגען פאר איהם געהאט א חוש פאר דער פּראקטישער זייט פון א טהעאטער, א חוש וואָס איז מעהר ווי אלץ נויטיג געווען צו דערגרייכען יענעם פּראָסטען פובליקום, פון וועלכען א סטאבילער אידישער טהעאטער האָט געדארפט זיין אבהענגיג. עס איז קיין שום צוויפעל נית, אז אונטער אנדערע אומשטענדען וואלט גאָטלאָבער געקענט ווערען דער גרינדער פון דעם אידישען טהעאטער. ער האָט געהאט יענע מעלות, וואָס האָבען זיך מית עטליכע יאהר שפעטער אזוי בריליאנט ארויסגעוויזען אין אברהם גאָלדפאדענ.

די שפּראך אין דעם „דעקטוך" איז א ריינער אידיש און די פּאָזיטיווע פערזאָנען, וועלכע אפילו זיי לאָזען זיך אוועק אין מליצה. רעדען אויך דעם זעלביגען ריינעם אידיש.

אברהם בער גאָטלאָבער איז געבאָרען געוואָרען אין תקע"ה. אין אלט קאָנסטאנטין. זיין פאָטער איז דאָרטען געווען חזן און האָט זיך נית אויסגעצייכענט מית קיין איבריגער פרומקייט. אברהם בער האָט זיך אין די יונגע יאָהרען אָנגעהערט, ווי דער פאטער האָט חזוק געמאכט פון גאָטס סטראפּציעס און פון צבוע'קעס און באלד האָט ער זיך בעקאנט מיט א שטאָדטישען משכיל, וועלכער האָט איהם געבאָרגט עטליכע השכלה ביכער און אויך דערצעהלט די נאנצע גרויסקייט פון משה מענדעלסזאָהן און פון זיין פרייַנד לעסינג. ער האָט איהם אויך איבערגעגעבען דעם אינהאלט פון „נאָטהאן דער ווייזע" און ערקלערט איהם, וואָס איז דראמא און וואָס איז טהעאטער.

וועהן עס איז ארויס די גזרה צו נעהמען אידישע רעקרוטען, איז דער יונגער גאָטלאָבער אוועק קיין אויסלאנד, און אין גאליציען האָט ער זיך בעקאנט מיט די בעוואוסטע משכילים פון יענער צייט און זיי האָבען אין איהם ערוועקט א נייען גייסט.

עס איז שווין נעווען דערמאָנט, ווי דער בעוואוסטער העברעאישער דיכטער אברהם גאָטלאָבער, צו יע־

דאָרט פֿליעסקעט אייגער מיט דיא הענט
אוֹן שאָקעלט זיך אהין אוֹן אהער:
רייסט זיך אויף דיא גלייכע וועגט
אוֹן ריטשעט וויא א בער.

ער בויגט זיך מודים ביז צו דער ערד,
שפרינגט קדוש ביז צום הימל,
שלאָפט ביז חצות אויף דער הויליער ערד
אוֹן טיט שוין נאָך חצות ניט א דרעמל.

ער קומט אהיים נאָר פרייטאג צו נאכט
אוֹן הייגטיגם יאָהר צוויי ברית'ן געמאכט.
ער האָט מקיים געווען זעהר שיין
אף לאמתך תעשה בן.

אוֹן אויב אפילו מען זאָל זיך וועלען אָנשטרענגען אוֹן אויס־פשט'לען, אז דאָס האָט אויך א שייכות מיט דעם בגין, וואָס ער האָט געוואָלט אומווארפען, קאָנען מיר ניט געפינען קיין שום ער־קלערונג אויף אזא מין קופֿלעט:

אוֹן יענץ ווייבל דאָרט
שוועדט זיך אויף איהר וואָרט
אז זיא האָט ניט אין זינען קיינעם
נאָר איהם אליין, נאָר איינעם.

דער וויץ אוֹן דער הומאָר אין דער קאָמעדיע איז א גראָבלי־כער. דער בעל העגלה וועט ער דערזעהט דעם שליכמאץ שרייט אוים: „שמאם ישראל." דער „שמאם" דארף כאראקטעריזירען דעם אָנשמייסער, דעם בעל העגלה. וועט דער בדחן בעזעצט דעם חתן אוֹן בלייבט שטעהן אויף א רגע ביים וואָרט שמארצען, וויל ער קאָן אזוי גרינג ניט געפינען קיין גראָס, זאָגט איהם יאָסלע אונטער אזלכען, וואָס לאָזט זיך ניט דרוקען. דער חתן לעמל איז

רוט" זיינען ענדליך ארויסגענעבען געוואָרען אין סאמע אנהויב פון די זעכציגער יאָהרען, האָבען זיי זיך אלץ ניט געדרוקט אין רוסלאנד. „סערקעלע" איז ארויסגענעבען געוואָרען אין 1861 אין וואלמאנען, אז ער זאל איהר לאָזען דרוקען, און יענער האָט שוין דרוקט אין 1862 אין לייפציג. נור ווי עס ווייזט אויס האָט זיך דאמאָלס געוויעזען א גרויסע פאָדערונג אויף א נעדרוקטע דראמאטישע ליטעראטור, וויל באלד הויבען זיך אן צו ווייזען ניט נאָר אריגינעלע נאָר אויך בעארבייטע. אזוי האָט זיך אין 1866 אָבגעדרוקט „ר' חיימל דער קציץ", איין טהעאטער אין 4 אקטען, בעארבייטעט נאָך ק... און אין 1868 „רחל'ע די זינגערין" איין טהעאטער אין 4 אקטען, בעארבייטעט נאָך ס. און ר. ק.

ביידע שטיקער זיינען איבערגעמאכט פון גוי'אישע נאָרישע פיעסען און האָבען קיין שום ווערטה ניט, קיין דראמאטישען און ניט קיין ליטעראָרישען. דער בעארבייטער איז געווען י. ב. פאלקאוויטש, און וואָס האָט איהם געטריבען צו אזא ארבייט, ווען עס איז ניט געווען קיין האָפנונג צו שטעלען זיי אויף א ביהנע, איז אונפערשטענדליך.

אין 1874 האָט זיך אין ווילנא אבגעדרוקט א שטיק מיט'ן נאָמען „די וויבערשע קניפלאָך", איין טהעאטער שפיעל אין 5 אקטען. דער נאָמען פון דעם שרייבער איז אנגענעבען י. מ. וואלמאָן, נאָר ווי עס ווייזט זיך ארויס איז דער פערפאסער פון דער דאָזיגען שטיק לודוויג לעווינזאָן, וועלכער האָט איהר געגעבען וואלמאנען, אז ער זאל איהר געבען צום דרוק, און יענער האָט שוין פאר איין נאנג ארויפגעשטעלט אויף איהר זיין אייגענעם נאָמען.

די „וויבערשע קניפלאָך" איז א קאָמעדיע, וואָס רופט ארויס א געזונטען געלעכטער. דער סיוזשעט צייכענט זיך אויס מיט א זעלטענער פשטות און די האנדלונג ענטוויקעלט זיך פון זיך אליין. אלץ וואָס דא קומט פאר איז אזוי נאטירליך, לעבעדיג, אהן א שום אנשטרענגונג, אהן נסים. די פאנטאזיע פערשלעפט ניט דער שרייבער אן א זייט, הגם דער גאנצער יסוד פון דער קאָמעדיע איז א שהנער פייערווערק.

יעקיל איז א חסיד און ער האָט מעהר הנאה צו פערברענגען

נער צייט נאָך גאָר אן אנפאנגער, איז אזוי שטארק בעאיינפלוסט געוואָרען פון „סערקעלע", וואָס דר. עטינגער האָט פאר איהם גע־לייענט, אז ער האָט אויך בעשלאָסען צו פרובען זיינע כחות אויפ'ן אידישען דראַמאַטישען פעלד און האָט אָנגעשריבען אין 1838 א קאָמעדיע אין דריי אקטען אונטער'ן נאָמען: "דאָס דעקטוך אָדער צוויי חופות אין איין נאכט." אלע אזעלכע פּיעסען פון בעקאנטע משכילים זיינען ארומגענאנגען אין כתב יד פון האנד צו האנד. מענשען וואָס האָבען זיך ניט געפוילט האָבען פון זיי געמאכט קא־פּיעס און מיט די יאָהרען זיינען פון די קאָפּיעס געמאכט געוואָ־רען אנדערע קאָפּיעס און ביים איבערשרייבען האָט מען אָפט פער־געסען אָנצוגעבען דעם נאָמען פון דעם פערפאסער. און וועו אין אָנהויב פון די זעכציגער יאָהרען האָט זיך אָנגעהויבען צו ווייזען א פאָדערונג אויף געדרוקטע דראמען, האָט א דרוקער געכאפט וועלכע קאָפּיע ער האָט געקראגען און „דאָס דעקטוך אָדער צוויי חופות אין איין נאכט" האָט זיך אָבגעדרוקט אָהן נאָטלאָבער'ס נאָמען.

אויפ'ן אידישען דראמאטישען פעלד איז דאָס געווען נאָטלאָ־בער'ס אייניגער פערזוך, מעהר קיין אידישע דראמען האָט ער ניט געשריעבען. שפעטער אין די זעכציגער יאָהרען האָט ער געשא־פען אין העברעאיש זיין אלעגאָרישע דראמע „תפארת לבני בינה."

א חוץ עטינגער, אקסענפעלד, נאָטלאָבער האָבען נאָך אנדע־רע נעשריעבען טהעאטער שטיקער, איידער גאָלדפאדען האָט גע־לעגט דעם ווינקעל־שטיין צום בנין פון דעם אידישען טהעאטער. אין די זעכציגער און אין אנהויב זיבעציגער יאָהרען פון דעם לעצ־טען יאָהרהונדערט האָבען זיך געדרוקט נאָך אנדערע אידישע שטי־קער. עס ווייזט אויס אז אין יענער צייט האָט זיך אויף זיי בעוויע־זען א פאָדערונג. מיר האָבען נעזעהן אין א פריהערדיגען ארטיקעל ווי שווער עס איז נעווען פאר די ערשטע אידישע דראמאטורגען אין רוסלאנד צו דערווייזען, אז זייערע דראמען זאָלען געדרוקט ווערען, און צעהנדליגע יאָהרען האָבען זיי זיך אָבגעהאלטען מיט זייערע פּיעסען און עס האָט זיך ניט געפונען קיין בעלן ארויסצוגע־בען זיי. און וועו „סערקעלע" און דער „ערשטער אידישער רעק־

עזרת נשים און האָט מגלה געווען דעם סוד דער רבי'ציז און באלד האָט שוין יעדע וויבעל און יעדע אידענע אין שטערטעל געוואוסט פון דער צרה, וואָס עס קלייבט זיך אויף זיי. מען האָט זיך געמומען עצה'ן און מאכען פלענער, ווי אבצואוועהרען דעם גרויסען אונגליק און צום סוף איז בעשלאָסען געוואָרען, אז אלע ווייבער זאלען ארויסשלעפען זייערע קניפלאך און שאפען די נויטיגע סומע צו בעצאהלען דעם יונגען פריץ, אויף אזא אופן ניט צו דערלאָזען, אז די מאנסביל זאלען אבשאפען דעם חרם פון רבנו גרשם.

— און וואָס זאל א שטייגער טהאָן אזא איינע ווי איך? האָט געפרענט ווייַנענדיג א יונגע וויבעל, וואָס האָט ערשט ניט לאנג חתונה געהאט. — איך האָב נאָך קיין צייט ניט געהאט אָנצוקלייבען א קניפעל!

— אזעלכע ווי איהר דארפען פילעווען דעם מאן, מאכען פאר איהם אזעלכע פאטראווען, אז ער זאל פון זיי לעקען די פינגער, נאכגעבען איהם אלץ און ניט מרגז זיין איהם. דעמאלט וועט ער ניט וועלען נעהמען קיין אנדער ווייב.

און כל זמן די קניפלאך האָבען געדויערט, האָבען די חסידים געלעבט א גוטען טאָג.

מיט איהר אוינפאכקויט, מיט איהר נאטירליכען דיאלאג, מיט איהר נאהענטקויט צום לעבען, איז די קאָמעדיע „ווייבערשע קניפלאך" אוינע פון די בעסטע פון דעם אידישען רעפערטואר.

די קאָמעדיע „ווייבערשע קניפלאך" האָט אין א קורצער צייט אויסגעהאלטען עטליכע אויסגאבען און איז דער געדרוקטער פאָרם איז זי זעהר ווארעם אויפגענומען געוואָרען פון דעם לעזענדען פובליקום.

פון די אלע וואָס האָבען געשריעבען דראמען איז די זעכציגער יאָהרען, פערדיענט ספעציעל דערמאָנט צו ווערען אונזער זיידע ש. י. אבראמאָוויטש. אין 1869 איז ערשיענען זיין „טאקסע". זי איז אייגנעטהיילט אין פינף אקטען, און יעדער אקט אין סצענען, נאָר דאָס איז ניט קיין דראמע. דאָ איז נאָר גענומען די דראמאטישע פאָרם, אבער דער אינהאלט איז ניט קיין דראמאטישער. דאָ זיינען פארהאנען מאָנאלאָגען און דיאלאָגען און ווייטער נאָר ניט. די

דעם אבענד מיט אנדערע חסידים אין שטיבעל, ווי אין דער היים מיט'ן ווייב, וועלכע האָט א מויל אויף רעדער און א צונג אויף שרויפען. עס איז שוין שפעט ביינאכט און ער איז נאָך ניטאָ. די ווייב לינט אין בעט, נאָר עס הויבט איהר אזוי, אז זי קען זיך ניט איינהאלטען צו לייענען איהם א תוכחה, הגם ער איז דערביי ניטאָ. זי רופט איהם מיט די ערגסטע נעמען, און אז די דיענסט דערמאָהנט איהר, אז יעקעל איז אין דער היים ניטאָ, כאפט זי א גוטע פאָרציע.

איהר תוכחה ווערט נאָך שטארקער ווען יעקיל קומט אריין, נאָר ער ענטפערט קיין ווארט ניט. ער זיצט ווי א בענראָבענער און האלט אין איין זיפצען. ער עפענט ניט דאָס מויל, ווען אפילו די ווייב הייסט דער דיענסט זי זאל איהם געבען זיין וועטשערע. אהאל מסתמא האָט ער זיך שוין דער קארטעווניק אָנגעפרעסען ביי די קארטען. נאָר אז זי זעהט, ווי ער זיצט נאָך אלץ מיט אן ארָאבענ־לאָזטען קאָפ און האלט אין איין זיפצען, פרענט זי איהם שוין מיט א נעענדערטען קול, וואָס מיט איהם איז דערמעהר? און ער פער־טרויט איהר א סוד און זאָגט איהר אן, אז למ"הש און למ"הש זי זאל זיך פאר קיינעם מיט קיין ווארט ניט ארויסכאפען. און דער סוד איז, אז קהל איז אין א גרויסער צרה. מען האָט שוין א צייט לאנג ניט געצאָהלט קיין צינזען דעם אלטען פריץ און איצט איז געקומען דער יונגער פריץ און פאָדערט די נאנצע סומע פאר די אלע יאָהרען. און אזוי ווי די שטאָדט האָט קיין געלד ניט און אלע תושבים זיינען אין א סכנה, איז בעשלאָסען געוואָרען, אז מען זאל אָבשאפען דעם חרם פון רבנו גרשם און יערער תושב זאל נעהמען צו עטליכע ווייבער. אזוי ווי יעדע נייע ווייב וועט געבען א נדן, וועט מען פון דעם געלד אָבצאָהלען דעם יונגען פריץ.

די ווייב איז אן אנגעצונדענע געוואָרען דערפון און האָט איהם אוועקגענעבען א גאָב, און די דיענסט האָט בשעת מעשה געמאכט א חשבון פון דעם ביסעל געלד, וואָס זי האָט אָנגעקליבען און אויסגערעכענט, אז זי וועט נאָר אין גיכען ווערען דאָ א בעל הבית'טע אין שטוב.

פאר טאג איז די ווייב אוועקגעלאָפען אין בית המדרש אין

ער צורייסט זיינע שירים, ווייל ווען די אידען זיינען אין א צרה דארף מען קיין שירים ניט זינגען. גדליה פיקהאלץ איז א רב, דאס הייסט א קאזיאנער רב. זיי ביידע טרעטען ארויס אין קאמפף מיט די אלע וועלף און שינדער, נאר איידער דער קאמפף דערווארעמט זיך, אנטלויפט פיקהאלץ קיין פעטערבורג און שטודירט אויס דאקטאר און מאכט זיך א פיינע קאריערע. שלמה וועקער ענדיגט אויך דערמיט, וואס ער פערלאזט די שטאדט, וואו ער האט געקעמפפט מיט די בעלי־טובות.

לויט שלמה וועקער ווערט געשיידערט אין דער „טאקסע", איז ער דער העלד, און הגם ער איז א העלד וואס אנטלויפט פון שלאכטפעלד, דארף דאס איהם צו קיין גנאי ניט גערעכענט ווערען. ער אנטלויפט ניט דערפאר, וואס ער האט מורא, נאר דערפאר וואס ער זעהט איין, אז זיין קאמפף איז אן אומזיסטער. אלע יענע פאר וועמען ער אפפערט זיינע כחות, זיין ענערגיע, זיינע בעסטע יאהרען, זיינען גרייט די ערשטע אויף איהם צו ווארפען מיט שטיינער.

דאס איז דער גרימצארן פון דעם משכיל, וועלכער איז געקומען מיט א בריטען הארצען, מיט גוטע מחשבות, מיט א ווארעמען וואונש צו העלפען זיינע פינסטערע ארימע ברידער און יענע, אנשטאט א דאנק, האבען זיך געשטעלט קוממיות. שפעטער אין דער „קליאטשע" האט זיך ביי אבראמאוויטש'ן געעפענט א סך א ווייטערער בליק און ער האט פיעל טיעפער אריינגעדרונגען אין דער פסיכאלאגיע פון דער אידישער מאסע.

די העלדישקייט פון שלמה וועקער איז געווען דער אמת'ער אויסדרוק פון דער השכלה אין יענער צייט, נאר אבראמאוויטש האט זיך אפילו דאמאלט אויפנעהויבען א סך העכער פון זיינע חברים די משכילים, ווייל אויב עמיצער איז דארטען העלדיש, איז דאס זיכער קיין אנדערער, ווי דער פרומער איד, ר' אייזיק זאאיקע. עס איז אמת, אז זיין קאמפף איז א גראשענער, ער פיהרט א מלחמה מיט די שטאדט בעלי־טובות, וואס האבען די טאקסע און מיט'ן רב, וואס פסק'עט לויט דעם וואונש פון די דאזיגע בעלי טובות, און דער קאמפף איז פאר גאלגאנסקע היהנער. **די בעלי־טובות**

שארפע סאטירע וואס שפריצט פון אבראמאוויטשעס פעדער האט זיך געפאסט פאר א קאמעדיע. דער ענין פון דער „טאקסע" איז גע־ווען אזא וואס האט זיך ממש געבעטען פאר סאטירע אדער הומאר. דערפון האט נעקאנט ארויסקומען א אידישער „רעוויזאר". אבער ש .י. אבראמאוויטש האט אויפגעפאסט דעם ענין פון זעהר א טרא־גישען שטאנדפונקט, און דער ענין איז צו וואכעדיג פאר טראגעדיע.

דער אינהאלט פון דער „טאקסע" איז, ווי אזוי בעל־טובות פיהרען א שטאדט פאר דער נאז, שינדען די הויט פון די ארימע מיט דער טאקסע אויף פלייש און ליכט און לעגען דאס געלד צו זיך אין קעשענע. און די פאר שרייער וואס קאנען ניט צוזעהן די גרויסע עולות מוזען אנשווינגען ווערען. איינעם זעצט מען אריין אין תפיסה, און דער צווייטער גיט א מאך מיט דער האנד און פער־לאזט די שטאדט.

די געשטאלטען פון די פארשוינען זיינען ניט ארויסגעבראכט בולט. אלע בעלי־טובות, אויסער איינעם, האבען איין פנים, און אלע קבצנים האבען איין פנים. די ערשטע זיינען וועלף, שינדער, און די צווייטע זיינען שאף.

דער גרויסער טאלאנט פון אבראמאוויטשען זעהט זיך לחלוטין ניט אן אין דער „טאקסע", נאר זעלטען, זעלטען גיט א בליץ א פונק, אבער די פונקען זיינען אזוי וועניג — אז זיי ווייזען זיך כמעט ניט ארויס.

אינטערעסאנטע טיפען האבען געקאנט ארויסקומען ר' אהרן קנעכטבארג און רבי אייזיק זאאיקע. דער ערשטער איז א ניט־גע־ראטענער קאכלעפעל, און דער צווייטער איז אן עהרליכער איד, וואס קאן קיין עולה ניט פערשווייגען. אבער זייערע געשטאלטען זיינען נאר אנגעוואנדרען און ניט אויסגעארבייט.

די פאזיטיווע פארשוינען פון דער „טאקסע" זיינען שלמה וועקער און גדליה פיקהאלץ. זיי זיינען די פארשוינען וואס די השכלה האט ארויסגעשטעלט צו בעקעמפען די אלטע אדרנונג אין דעם אידישען תחום און אוועקשטעלען דאס אידישע לעבען אויף נייע געזונטע יסודות. שלמה וועקער איז א דיכטער וועלכער נעהמט זיך אזוי צום הארצען דעם טרויעריגען אידישען גידל, אז

מיר זעהען אויף אזא אופן, אז א דראמאטישע ליטעראטור איז שוין געווען, איידער נאָלדפאדען האָט געעפענט א טהעאטער, און ווען נאָלדפאדען האָט זיך בעוויזען, איז שוין געווען פארטיג א גאנצער אידישער רעפערטואר.

זייגען געגען גאלגאנסקע היהנער, און דער רב האט זיך געמאטערט ארויסצופלפול'ען, אז גאלגאנסקע עופות זיינען פון דעם מין אדלער און דעריבער טרפה, און אייזיק זאאיקע האט פערזעצט זיין שבת'דיגען בגד און איז אביסעל געפאהרען און אביסעל געגאנגען צופוס, ביז ער האט דערקראכען נאך לעמבערג און געקראגען דעם „מפרשי הים" און דארטען שווארץ אויף וויים געפונען, אז גאלגאנסקע היהנער זיינען כשר'ע עופות. און וועז די בעלי טובות קאנען לענגער פון איהם ניט אויסהאלטען און מען פאקט איהם אריין אין תפיסה און מען באט איהם אן געלד, ער זאל האלטען זיין מויל פערמאכט, שיקט ער דורך זיין ווייב זאגען זיי:

„אייזיק גערישט אייך פון אסטראג! אייזיק דאנקט אייך פאר אייער ברויט און זאלץ! אייזיק וויל זיך ניט פערקויפען! אייזיק וויל שטארבען מיט דעם אמת! אייזיק וויל זיין די כפרה פאר די אונגליקליכע נעבאך און קומען אויף יענער וועלט ריין! אייזיק וועט דארטען זוכען א סוד, א ספראווע, אויב עס וועט איהם ניט געראטען צו געפינען עס אויף דער וועלט"...

אייזיק האט שטארקע איבערצייגונגען און ער איז גרייט מקריב צו זיין זיין לעבען פאר זיי, און דערין בעשטעהט די אמת'ע העלדישקייט.

וועגען אבראמאוויטש'עם שפראך פערשפארט מען צו רעדען: אין דער „טאקסע" וועלט געברויכט די זעלביגע שפראך ווי אין זיינע אנדערע ווערק. שלמה וועקער און גדליה פיקהאלץ רעדען דעם אמת'ן אידישען אידיש.

עס איז אויך כדאי צו בעמערקען, אז אבראמאוויטש רופט ניט די „טאקסע" דראמע, אדער שוישפיעל, אדער טהעאטער שפיעל. ער רעדט וועגען דער „טאקסע" — ווי וועגען אן אמת'ע „מעשה", וואס איז פערלאפען אין גלופסק.

שפעטער האט אבראמאוויטש געשאפען אן אנדער דראמע, נאר וועגען דעם וועלען מיר רעדען וועז מיר וועלען קומען צו גאלדפאדענ'ס עפאכע.

„צום דאָזאָר איז צונעמאנגען א ידיעה, אז עטליכע אידען זיי־נען זיך משתדל, מען זאל זיי ערלויבען דעם קומעדיגען פורים פאר־צושטעלען א סצענישׂ שוישפיעל אין דער אידיש־דייטשער שפראך. דער אנגעזעהענער רב און א סך אנדערע מיטגלידער פון דער הי־זיגער קהלה האבען זיך געווענדעט מכח דעם צום דאָזאָר בוזשני־טשי, און דער לעצטער האט די עהרע צו בעטען דעם געשעצטען גענעראל, ער זאל זיך רעכענען דערמיט, דאם אזא פארשטעלונג ניט נור וואם זי האט ניט קיין שום מאראלישען איינפלום אויף די עמיטער פון די צושויער, נאר, פערקעהרט, זי איז אן אונאנ־שטענדיגע אבשפיעטענים, וואם פיהרט צו דעמאראליזאציע, און דאם איז לויט די רעליגיעזע דינים שטרענג פערבאטען — און זאל בעווילינגען ניט צו דערלאזען אזעלכע פארשטעלונגען זאלען פאר־קומען, ווי אויך אזוי גוט זיין, אויב עס וועט נויטיג זיין פארצו־שטעלען וואו מען דארף, אז אויך אן אנדער מאכט זאל ניט ארויס־געבען דערויף קיין ערלויבנים.

מיטגליעד פון דאָזאָר,

א. פאפראצקי.“

אין דער מסירה וועלט אנגעגעבען, אז עטליכע אידען האבען נעזוכט צו קריגען די ערלויבנים צו געבען א אידישע פארשטעלונג אוז צי זי האט געווירקט וועלט ניט דערצעהלט.

אין 1839 האט דער וואַרשעווער דאָזאָר אריינגעגעבען א צוויי־טע מסירה צום וויצע־פרעזידענט, אוז זי פאלט ווידער אויס אין חודש מערץ, דאם הייסט פאר פורים.

נאר די שתדלנות צו געבען אידישע פארשטעלונגען הערט ניט אויף, ווייל אין א יאהר ארום הערט מען ווידער וועגען דעם, אוז דאם מאל פון דעם אבערפאליצמייסטער.

עס איז כאראקטעריסטיש, אז די רעגיערונג זעהט ניט קיין שום טרפות אין אידיש, אוז וועז דער דאָזאָר זאל ניט אויסבערע־כען געגען אזעלכע פארשטעלונגען, איז פון איהר זייט קיין שום מניעה ניטא.

זיבעטער קאַפּיטעל.

די ערשטע טהעאַטער פּאַרשטעלונגען.

מען דאַרף אבער ניט מיינען, אז ביי אלע משכילים אין רוס־לאנד זיינען טהעאַטער פּאַרשטעלונגען אין אידיש. געווען כשר ווישר. די גע'ירש'עטע שנאה צו אידיש איז נעבליעבען ביי א גע־וויסען טהייל משכילים, איבערהויפּט אזעלכע, וואָס האָבען געהאט קאזיאָנע שטעלען, אוּן ווי וויט עס איז געווען אין זייער קראפט האָבען זיי געשטערט די אויספּיהרונג פון אידישע פּיעסען.

אין די דריייסיגסטע יאָהרען האָט מען זיך שטארק משתדל געווען אין וואַרשא צו קריגען אן ערלויבנים אויף געבען אידישע פּאַרשטעלונגען. עס ווערט ניט דערמאָנט, וואָס פּאַר א מין פּיע־סען מען האָט געוואָלט אויספּיהרען, אוּן מיר ווייסען ניט צו דאָס האָט געזאָלט זיין א פּאַרטזעצונג פון די אלטע פּורים שפּיעלס אדער דער ערשטער פערזוך צו שפּיעלען די מאַדערנע אידישע פּיעסען, וואָס זיינען דעמאָלט ארומגענאַנגען פון האַנד אין האַנד. אלץ וואָס מיר ווייסען וועגען דעם איז, אז אין 1837 איז די שתדלנות געווען צו געבען א סצענישׂ שוישפּיעל אין דער אידיש־דייטשער שפּראַך אויף פּורים, אוּן אין דריי יאָהר ארום האָט זיך א געוויסער דוד העלין משתדל געווען צו געבען פּופּצעהן פּאַרשטעלונגען אין אי־דיש. נאָר ביידע מאָל איז דערפון נאָר ניט געוואָרען צוליעב א מסירה פון דעם וואַרשעווער דאָזאָר בוזשניטשי. וועגן ניט די דאָזי־גע מסירות וואָלט מען דערפון נאָר ניט געוואוסט, נאָר זיי זיינען געבליבען אין ארכיוו אוּן ווייזען מיט וואָס פּאַר אן עקשנות ביידע צדדים האָבען געקעמפּפט. צוליעב זייער היסטאָרישען ווערטה גי־בען מיר דאָ איבער די מסירה אוּן דעם ענטפער.

דער דאָזאָר צום וואַרשעווער פּאָליציימייסטער, 8טען מערץ, 1837.

פֿאַרגעקומען פֿאַרשטעלונגען אויף ריין לשון קודש און צווישען די צושויער זיינען אויך געווען מיטגליעדער פון דאָזאָר.

עס איז זיך אויך צו חדוש'ען, אז מיט'ן פֿראָטעסט איז ארויס־געטראָטען דער מיטגליעד פון דאָזאָר, אברהם פֿאפֿראצקי, א לעה־רער פון דער ראבינער שול*), א מענש א ליכטיגער, א געבילדע־טער. זיין שווער איז געווען אנטאָן אייזענבוים, דער דירעקטאָר פון דער זעלבינער שול. דאָ האָבען געמוזט זיין אנדערע טיע־פערע מאָטיוון אויסער ריין רעליגיעזע."

קיין טיעפע סודות שטעקען דערין געווים ניט, און עם דארף ניט זיין דער מינדעסטער צווייפעל, אז פֿאפֿראצקי האָט זיך ניט גע־רעכענט מיט'ן אלטען איסר פון די חכמים אויפ'ן טהעאטער, און אין זיין מסירה האָט ער עס אפילו ניט דערמאָנט. דער שם פון דער ווארשעווער ראבינער שול צו יענער צייט איז ניט געווען אזא, אז א לעהרער פון דאָרטען זאָל אָננעבען אזא מאָטיוו. ער האָט נאָר ניט געהאט נעגען פֿארשטעלונגען אין העברעאיש און ער האָט גע־קעמפֿט נעגען אידישע פֿארשטעלונגען, וויל ער פערזענליך האָט נעקאָנט האָבען א שנאה צו אידיש א־לא־דייטשער משכיל. אויב ער האָט אָננעגעבען אין זיין מסירה א רעליגיעזען מאָטיוו, איז דאָס נאָר געווען דערפאר כדי ארויסצוקרינגען דעם פערבאָט פון נאָטשאלסטווא.

אָבער ניט קוקענדיג וואָס געוויסע משכילים מיט קאזיאנע שטעלען האָבען זיך מיט אזא שנאה פערטראָגען צו אידישע פֿאר־שטעלונגען, איז די נאנצע זריעה פון אידישען טהעאטער דוקא

---

*) די ראבינער שול, וואָס ווערט דאָ דערמאָהנט, איז ניט די בע־קאַנטע זשיטאָמירער און ווילנער. די דאָזיגע ראבינער שול איז גע־גרינדעט געוואָרען מיט פיעלע יאָהרען פריהער, ווי די אָנדערע צוויי, אין ווארשוי און האָט אַרויסגעגעבען אַ היבשע צאָהל משומדים. אייי־נער פון די לעהרער אין דער דאָזיגער שול איז געווען א. בובנער, דער פערפאסער פון דעם ווערק „די ניכטיגקייט דעם טאַלמודס." אַ צווייטער לעהרער איז געווען יעקב צענטנערשווער, אַ בעווואוסטער פריידענקער אין רעליגיעזע פראגען.

ענטפער פון אבערפאליצמייסטער.

וואַרשאַווער אבערפאליצמייסטער צום דאזאר בוזשניטשי, 12טען אפריל, 1840.

„אלס ענטפער אויף דער פארלענונג פון דאזאר בוזשניטשי פון 10טען (22) פון דיעזען מאנאט, לויט נומער 155, גיט צו ווייסען: היות די מיינונג פון דעם דאזיגען דאזאר, וואס ער האט אויפגעשריעבען אויף דער ביטע פון איד דוד העלין, וועלכע יענער האט דערלאנגט דעם 13טען (25טען) פעברואר פון דיעזען יאהר וועגען אן ערלויבנים צו געבען 15 דראמאטישע פארשטעלונגען אין דער אידישער שפראך, איז געווען ניט גינסטיג, ווייל דער דאזיגער דאזאר האט אנגעשריעבען, אז די שפיעל, וואס וועלט געגעבען אין דער אומרייניגער שפראך, מאכט ניט קיין מארעלישען אייגדרוק אויפ'ן געמיט פון די צוהערער, נאר, פערקעהרט, וועלט אן אונאנשטענדיג געשפאט וואס פיהרט צו דעמאראליזאציע. דארויבער האט דער הויכגעבארענער ה' נענעראל אדיוטאנט שיפאוו, וואס דערפילט די פליכטען פון מיליטערישען גובערנאטאר פון דער שטאדט ווארשע, פארשטעלענדיג דעם דאזיגען אומשטאנד זיין דורכלויכט, דעם פירסט פעלדמארשאל, אין נאמען פון זיין פירסטליכער מאכט בעפוילען צו וויסען צו נעבען דעם איד דוד העלין, דורך דער קאנצעלאריע פון דער וואַרשעווער פאליציי, אז אויב אזעלכע פארשטעלונגען קאנען, ווירקליך, ארויסרופען עפעס אן אונצופרידענהייט ביים דאזאר בוזשניטשי, אדער זיינען נענען דער אידישער רעליגיע, איז בעסער אבצוזאגען העלינ'ס ביטע, ביז ער וועט ניט אויס'פועל'ן אן ערלויבנים ביי דעם דאזיגען דאזאר."

די דאזיגע צוויי דאקומענטען זיינען ערשיענען אין דעם פוילישען פיערטעל-יעהריגען זשורנאל „קוואַרטאלניק", וואס וועלט ארויסגענעבען פון אידען אין וואַרשא. דער רעדאקטאר פון דעם דאזיגען זשורנאל מאכט דערצו אזא פירוש:

„פון דער דאזיגער קארעספאנדענץ וואלט מען נעקענט דריינגען, אז דא איז נענאננען אויסשליסליך וועגען דער טראדיציע און וועגען דער אידישער רעליגיע. פון אנדערע קוועלען איז אבער בעוואוסט, אז אין וואַרשא, אין עטליכע פריוואטע הייזער, וואס האבען בעלאנגט צו דער אידישער אינטעליגענץ, זיינען דעמאלט

קונסט. א גרויסער טהייל פון די צוקינפטיגע רבנים, וועלכע האבען אפילו אין זיינען ניט געהאט צו סקראבען דעם שימעל פון די אלטע אידישע ספרים, זיינען געווען קאמפפס־לוסטיג, און טהאטער פאר־שטעלונגען זיינען געווען דער בעסטער מיטעל פאר דעם השכלה־קאמפף. און נאך א גרעסערען רייז האט דראמע געהאט שוין דערפאר אליין, וואס די אלטע אידישקייט האט איהר ניט געדולדעט. און דער עיקר איז, וואס די שאפונג פון א אידישע דראמע איז געווען א פאזיטיווע ארבייט. די קרעפטען וואס האבען גע־זוכט אויפצוטהאן עפעס פאר'ן אידישען פאלק, האבען אין דער פראגע נעפונען א גרויסע דאנקבארע פעלד.

אין א פריהערדיגען קאפיטעל איז דערמאנט געווען די בע־שרייבונג פון דעם בעוואוסטען העברעאישען שרייבער און קריטי־קער פאפערנא, אז די תלמידים פון ראבינער שול האבען אין 1862 געגעבען א פארשטעלונג פון „סערקעלע", און גאלדפאדען האט דארטען געשפיעלט די הויפט ראלע. פאפערנא רופט עס דער ערש־טער אידישער ספעקטאקעל און מאכט אויפמערקזאם, אז דאס האט גאלדפאדען נעגעבען דעם ערשטען שטויס צום אידישען טהעאטער.

עס איז ניט אין גאנצען ריכטיג, אז די פארשטעלונג פון „סער־קעלע" אין זשיטאמיר אין 1862 איז געווען דער ערשטער אידישער ספעקטאקעל. פאפערנא איז אין ראבינער שול אנגעקומען אין 1862 און אין יענעם יאהר האבען די תלמידים פון ראבינער שול אויפגעפיהרט „סערקעלע". וויי עס ווייזט אוים, איז איהם ניט בעקאנט, וואס עס האט זיך פריהער געטהאן אין דער ראבינער שול. די שייכות פון דער דאזיגער שול מיט'ן גרינדונג פון א אידישען טהעאטער האט זיך אנגעהויבען א סך פריהער.

אין די פופציגער יאהרען האבען צוויי תלמידים פון דער ראבינער שול צוגעצויגען צו זיך די אויפמערקזאמקייט פון זייערע חברים. אין די למודים פון שול האבען זיי זיך ביידע וועניג אוים־גענייכענט, נאר ביידע האבען זיך אבגענעבען מיט איין צוויינ פון ליטעראריישער טהעטיגקייט, וואס איז נאר ניט נעגאנגען צו זייער בערוף אלס לעהרער און רבנים.

איינער פון די צוויי, א—, איז געווען א הויכער מיט א פער־

אויסגעוואקסען און צייטיג געווארען איז דעם סאמע אנשטאלט, וואו די דאזיגע כשכילים האבען געהאט די דעה. איך מיין דערמיט די ראבינער שול.

דער צוועק פון דער ראבינער שול איז געווען צו ערציהען א נייעם דור רבנים, וואס זאלען ניט נאר קענען פסק'ענען שאלות, נאר אויך האבען א וועלטליכע בילדונג. זיי האבען ניט נאר גע־דארפט זיין בעהאוועגט אין תלמוד, נאר אויך האבען א סיסטעמא־טישע אונטערריכטונג אין וועלטליכע חכמות. פון דער ראבינער שול האבען זיי זיך געדארפט צוריקקעהרען אין אלע תפוצות ישראל אין אן איצטלא דרבנן מיט א סמיכה אין איין האנד און מיט א דיפלאם פון א מיטעל־שול און מיט א פאקעל פון בילדונג איז דער צווייטער און זעהן פערשפרייטען ליכט אין דער גהעטא. אלס רבנים, אלס גייסטיגע פאסטוכער האבען זיי געדארפט האבען אויפ'ן פאלק די גוטע ווירקונג, וואס מען האט פון זיי ערווארט.

עס פערשטעהט זיך, אז אלס אזעלכע האבען זיי קיין שייכות ניט געקאנט האבען מיט טהעאטראלע פארשטעלונגען. אפילו גע־בילדעטע רבנים האבען ניט געקאנט זיין די פיאנערען אויף א פעלד פון קונסט, וואס איז שטארק פערבאטען פון דער אידישער אמונה. נאר אויב דער צוועק פון דער ראבינער שול איז געווען צו שאפען א נייעז דור רבנים, איז אבער דער צוועק פון די מייסטע צוקינפטיגע רבנים ניט געווען צוריקצוקעהרען זיך אין דער גהע־טא און סקראבען דעם שימעל, וואס איז אנגעוואקסען אויף די אל־טע אידישע ספרים, נאר צו אנטלויפען פון דער גהעטא אזוי ווייט ווי מעגליך און ניט אנצוריהרען אן אלטען אידישען ספר אפילו מיט א הענדשקע.

די ראבינער שול האט געדיענט אלס א זאמעל פלאץ, וואו אלץ וואס האט געטרויעט, געשוווערמט, פאנטאזירט, גהאפט, געזוכט, געפארשט איז זיך צוזאמענגעקומען. פון אלע ווינקעלאך פון דער גהעטא, וואו נאר א פונק פון דער השכלה איזי אריינגעפאלען, איז מען געלאפען אהין. פערשיידען זיינען געווען די טרויבען, די פלענער פון די השכלה־זוכער, נאר די גאנצע אטמאספער פון דער ראבינער שול איז געווען מסוגל פאר דער ענטוויקלונג פון טהעאטער

ווי מען לעשט אוים די ליכט און דערהערט א געלעכטער, האָט ער פערשטאַנען, וואָס דאָ איז פארגעקומען און האָט זיך גענומען שטארק זידלען.

ער האָט געהאט א חבר ב. און יענער איז געווען א נידריגער, מיט א שפּיציגען קאָפּ. דער חבר האָט זיך אויסגעצייכענט מיט אן אונבעוועגליכקייט. ער האָט געהאט א לאנגע און דיקע נאָז, וואָס האָט ערטערווייז געבליהט. זיינע קליינע אויגען זיינען געווען אזוי אונבעוועגליך, ווי ער אליין. איהם האָט ניט אָנגעהויבען צו האַרצן, ווי די אנדערע תלמידים קוקען אויף איהם. אין קענטנים איז ער געשטאַנען אויף איין שטופּע, ווי זיין חבר, נאָר ער איז ניט געווען אזוי אריגינעל, ווי יענער. ער האָט זיך וועניג געקימערט וועגען דעם, וואָס עס טהוט זיך ארום איהם. די אייניציגע זאך וואָס איהם האָט אינטערעסירט און וואָס ער האָט הויך געשעצט איז געווען דראמע, און דאָס האָט איהם ענג פערבונדען מיט א. ער האָט אין שול נעהאט א ברודער, נאָר מיט איהם האָט ער וועניגער פערקעהרט, ווי מיט א. די אכילה האָט ביי איהם פערנומען זעהר א גרויסען פלאץ און צוליעב דעם איז ער געווען פרייגדליך מיט'ן בופעטשיק, מיט'ן עקאָנאָמם טאָכטער, מיט דער אידענע וואָס האָט צוגעשטעלט מילך אין שול און מיט די קליינע תלמידים, וואָס פלעגען קריגען פון דער היים צוגעשיקט גוטע זאכען. אין שול האָט ער זיך ניט נעקאָנט אויסצייכענען און ער האָט דאריבער געזוכט אן אנדער פעלד פאר רוהם.

ביידענם ספּעציאליטעט איז געווען די ביהנע. מען האָט זיי דאריבער נערופען דראמאטורגען. וועו אלע תלמידים פלענען שוין לאנג שלאָפען, האָבען זיי נאָך נעארבייט. צייטענווייז פלענט מען הערען, ווי זיי האָבען געזונגען מעלאָדיען פון פערשיידענע אָפּערעס. דאָס רוב פון „נאָרמא". אויניער פלעגט פאר'ן צווייטען לייענען עפּעס פון א מאנוסקריפּט, נאָר דאָס איז אלץ נעטהאָן נעווארען בסוד סודות. די אנדערע תלמידים האָבען זיך בשום אופן ניט נעקאָנט אָנשטויסען וואָס זיי לייענען און וואָס זיי טהוען. מען האָט זיך נאָר אָנגעשטויסען, אז זיי קלייבען זיך צו טהאָן עפּעס אן אונגעוואויגליכע זאך, עפּעס אן אונגעהערטע אונטערנעהמונג.

וואקסענעם שטערען. אויסגעבויגענער נאז, וואס איז געווען געדיכט בעוואקסען מיט האַהר, וועלכע האבען געמאכט זעהר אן אונאנגענעהמען איינדרוק. זיינע הענד זיינען געווען ברייטע און די קלענערע תלמידים האבען אפט פון זיי גאליטען. זיינע אויגען נעבעלדיגע, בלאַנדזשענדע, ווי זיי וואלטען אייביג עפעס געזוכט. די תלמידים פון שול האבען וועגען איהם געוואגט, אז ער גאהט ארום אין עולם התהו. ער איז שטענדיג געווען פערטראכט און וועז עמיצער האט מיט איהם געוואלט רעדען, האט ער איהם אנגעפאט פאר ביידע הענד און גענומען טרייסלען. ערשט דאן איז ער גאקומען צו זיך און האט אויסגעשריען: „הא! הא!" נאך דעם אויסגעשריי האט מען שוין מיט איהם געקאנט אנהויבען צו רעדען. אין שול האט מען איהם גערופען דולקאפ. אויסגעצייכענט האט ער זיך מיט א האס צו ליטוואקעם. א ליטוואק האט ביי איהם גאהייסען דאס זעלבע וואס זשוליק.

און אויב אויפ'ן וואהר איז שווער געווען צו ברענגען איהם צו זיך, איז נאך שווערער געווען אויפצוואוועקען איהם פון שלאף. אויסמאל האבען די חברים געמאכט מיט איהם אזא מין ספעקטאקעל. וועז ער איז איינגעשלאפען, האבען די חברים אנגעקלעבט וועקסענע ליכט ארום זיין בעט און איהם אליין איינגעדעקט מיט א ווייסען ליילאך, און איינער פון די חברים האט אנגעטהאן א קיטעל, גענומען אין האנד א ליכט, די איבריגע האבען אויך גענומען ליכט אין די הענד און עם האט זיך אנגעהויבען די לויה. דער ערשטער האט געזונגען אל מלא רחמים און דער כאר האט איהם גאהאלפען. דאס בעטעל האט מען אריסגעטראגען פון דעם שלאף־צימער אין נרויסען זאל. די פראצעסיאן אוז דער גאנצער גרויש האבען אויפ'ן שלאפענדען קיין ווירקונג ניט גמאכט אוז ער האט נעבראפעט די גאנצע צייט. דאן האט איינער געבראכט א גלאז קאלטע וואסער אוז האט אויף איהם אויסגענאסען. פון דעם קאלטען וואסער האט ער זיך אויפגעכאפט. ער האט זיך אויפגעזעצט אין בעט אוז מיט מוטנע אויגען גענומען קוקען ארום זיך. ער האט דערזעהן, אז דאס איז א לויה אוז האט גענומען שרייען: „הא! הא!" אנפאנגס איז ער געווען צומישט, נאר וועז ער האט דערזעהן,

די צוקינפטיגע רבנים. אין יענער צייט האָט מען אין דעם זיך וועסטערנעם ראיאָן, וואו נאָר עס איז געווען א טהעאטער, גע־שפיעלט אויסשליסליך פויליש פיעסען, וועלכע די רוסישע האָבען ניט בעזוכט. די אונטערנעהמונג פון די צוקינפטיגע רבנים האָט דאריבער געמאכט א גרויסען רושם, וועו מודעות זיינען ארויסגע־לאָזט געוואָרען, אז מען וועט שטעלען רוסישע, מאלאָרישע און אידישע פיעסען. די ערשטע פיעסע איז געווען א אידישע, אויף־גענפיהרט אין אידיש. די טעמא איז געווען פון אידישען קהל, נאָר וואָס די האנדלונג איז געווען וועלט ניט אָנגענעבען. די פיעסע וועלט נאָר פערצייכענט אלס א מעלאָדראמע מיט ליעדער. אלס פערפאסער זיינען אָנגענעבען געוואָרען די נעמען פון ביידע דרא־מאטורגען, א. און ב. די ראָלע פון ראש הקהל האָט געשפיעלט ב. און ער האָט דערביי ארויסגעוויזען טאלאנט פאר דער ביהנע. דער ראבינער וואָס האָט געשפיעלט די פרויען ראָלע האָט פשוט אויסגע־לעגט דאָס טהעאטער. דאָס פובליקום איז בעשטאָנען פון אָפיציע־רען, סאלדאטען און אידען.

די אָפיציערען האָבען שטארק געלויבט די בראווע צוקינפ־טיגע ראבינער פאר דעם מוטה ארויסצושטעלען אָפען די מעשים תעתועים פון קהל. נאָר די אידען האָבען דערפון וועניג נחת נע־האט.

אין יענער צייט האָט נאָך דער בעוואוסטער בערדיטשעווער האלפערין געהאט א גרויסע מאכט. ער האָט אָנגעוועגדעט אלע זיינע קרעפטען ניט צו דערלאָזען די דאָזיגע פארשטעלונגען. ער איז ארויס פון דעם רעליגיעזען שטאָנדפונקט, אז די צוקינפטיגע רבנים, וואָס וועלען דארפען דאָס פאלק לערנען אידישע דינים, טרעטען איבער בפרהסיא א בפירוש'ען איסר פון דער תורה, וואו עס וועלט פערבאָטען א מאנסביל צו טראָגען וויבערשע קלייד־דער.

די שטאָדט איז געגאנגען כאדאראם. אומעדום האָט מען נאָר געדעדט וועגען די דאָזיגע פארשטעלונגען.

ניט קוקענדיג, וואָס האלפערין האָט פראָטעסטירט, האָבען די אָפיצערען געפאָדערט, מען זאל ווידער אויפפיהרען די זעלביגע אידישע פיעסע, וועלכע איז זיי שטארק געפעלען געוואָרען. הגם

אלע האָבען פערשטאַנען, אז דאָס וועט ניט זיין קיין חקירה אין תלמוד און אויך ניט קיין פּאַרשונג אין דער אידישער געשיכטע. נאָר עפּעס א וועלטליכע זאַך. די נייגיערדע ביי די אנדערע תלמידים איז געוואקסען און אז מען האָט ניט געקאָנט אויסגע־פינען אויף א גלייכען וועג האָט מען זיך גענומען אויף א קרומען. מען האָט זיך פערקליבען צו זייער שאפע, האָט מען דאַרטען אויפ'ן ערשטען פּלאַץ געפונען ווירגיל'ס ענעאידא, איבערזעצט אין מא־לאַראָסיש, שילערס דראמאטישע ווערק און געטהעס און דאָס גלי־כען, ווי אויך מאנוסקריפטען אין א י ד יש און מאלאַראָסיש. פערשיידענע ליעדער און דאָס גלייכען. עס איז געוואָרען קלאָר פאר אלעמען, אז מען גרייט זיך אויפּהרען עפּעס פאר דער ביהנע. די פראגע איז נאָר געווען, ווי אזוי וועלען דאָס צוקינפטיגע רבנים און מוסר זאָגער ארויפטרעטען אויף א ביהנע. מען האָט פון די דאָזיגע צוויי אנטרעפּעניאָרען געלאכט, מען האָט זיי גע־רופען שמעון און לוי, ברידער פון איין פּראָפעסיאָן. עס האָט זיך אויך פערענטפערט די פראגע, צו וואָס האָט אזא דרעה־קאָפּ, ווי ב—צוואמענגעבונדען זיך מיט אזא פערשלאָפענע נשמה ווי א—. דער לעצטער איז געווען א מוזיקער און האָט געקאָנט מאלאַראָסיש.

לאנג האָבען דאָך די צוויי ניט בעהאלטען זייער סוד. איינמאל איז קאניקל צייט האָבען זיך ביידע אוועקגעלאָזט קיין בערדי־טשעוו, וואו עס זיינען געווען א סך תלמידים פון ראבינער שול, גרויסע און קלייגע. דאָרטען האָבען זיי אין דער גיך צוזאמגעשטעלט א טרופּע פון חברים. עס פערשטעהט זיך, אז קיין פרויען האָבען זיך דערין ניט בעטהייליגט. די שעהנערע תלמידים האָבען זיך אונטערגענומען צו שפּיעלען פרויען ראָלען. כדי עס זאל ניט זיין קיין מניעה צו קריגען אן ערלויבנים אויף די פּאַרשטעלונגען, האָט מען בעשלאָסען צו געבען א גאנצע רייהע ספּעקטאקלען און די הכנסה זאל גאָהן אויף די פערוואונדעטע סאלדאטען אין סעוואס־טאָפּאל. די סעוואסטאָפּאָלער מלחמה האָט זיך ערשט דעמאלט צופּאָלקערט. אין בערדיטשעוו זיינען דעמאלט געווען א סך חיל, און די ענגעראלען האָבען זיך אנגעכאפט אן דער אידעע, זיי האָ־בען גענומען דעם שטאָדטישען טהעאטער און איבערגענעבען איהם

וואונדעטע. בעדאנקט זיינען נעווארען אלע. וואס האבען אנטהייל גענומען אין די דאזיגע פארשטעלונגען.

ווי לאנג א. און ב. זיינען נאך נעבליעבען אין זשיטאמירער ראבינער שול איז ניט בעוואוסט און עס איז אויך ניט נויטיג צו וויסען. נאר זייערע אידישע פארשטעלונגען זיין בערדיטשעוו מיט'ן אנטהייל פון פיעלע ראווינסטען, פארשטעלונגען וואס האבען פון אייך זייט ארויסגערופען אזא ביטערען קאמפף פון די פרומע אידען און פון דער צווייטער זייט פערדיענט אן אלערהעכסטען דאנק. האבען לאנג-לאנג נעדארפט לעבען אין די מוחות פון די תלמידים און שטענדיג האלטען פאר זייערע אויגען די מעגליכקייט פון א אידישען טהעאטער.

אויך אזא אופן זיינען די תלמידים פון דער ראבינער שול נעווארען פאר דער מאדערנער אידישער דראמע דאס, וואס מיט אנדערהאלבען הונדערט יאהר פריהער זיינען די תלמידים פון די ישיבות נעווען פאר'ן פורים-שפיעל.

עס איז נעווען ניט קיין בלינדער צופאל, וואס דער פעסטער גרונדשטיין פון דעם אידישען טהעאטער איז שפעטער נעלענט נעווארען דורך א תלמיד פון דער ראבינער שול.

אין די פופציגער יאהרען האט זיך בעוויזען א נייער מין אונטערהאלטונג צווישען אידען, אן אונטערהאלטונג וואס האט נאר נעקאנט נעמאלט זיין, ווען די שול און דער בית-המדרש און די קלויז האבען אויפגעהערט צו פערשפרייטען זייער גייסטיגע השפעה אויך א נעווישען טהייל אידען. עס האבען זיך בעוויעזען, די אזוי גערופענע, „בראדער זינגער". מיט'ן נאמען „בראדער זינגער" ווערט ניט נעמיינט א בעשטימטע פערזאן אדער א בעשטימטע קאמפאניע, דאס איז א כלל-נאמען פאר די זינגער, וואס האבען אונטערהאלטען אידען מיט זייערע ליעדער און פרימיטיווע פארשטעלונגען אין די פופציגער, זעכציגער און זיבעציגער יאהרען, ביז נאלדפאדען האט זיך בעוויעזען, און וואס האבען נעשטאמט פון בראד.

דאס זיינען נעווען פראפעסיאנעלע זינגער, וואס האבען מיט חזנות נאר ניט נעהאט צו טהאן. זיי פלעגען זינגען אין לאקאלען,

זיי האָבען קיין אידיש ניט פערשטאַנען האָבען זיי אבער גוט פער־שטאַנען די האַנדלונג. דערביי האָבען די תלמידים גוט פארגע־שטעלט בעקאַנטע לאַקאַלע טיפֿען, וועלכע זיינען געווען ניט פרעמד די אָפּיצערען אין לעבען.

דאָס האָט נאָך מעהר אויפֿגעריצט די אידען. זיי האָבען דע־רין געזוהן א חוזק־מאכעריי פון אידען. און ווער טרייבט דעם שפאס? זייערע אייגענע ברידער! און מיט מעהר אויפֿער האָ־בען זיי געזוכט צו שטערען די דאָזיגע פֿארשטעלונגען.

דער קאמפֿף איז אָנגעפֿיהרט געוואָרען ביים נאראַדניטשי, וועלכער האָט דאָס נעראַרפט געבען די ערלויבנים. ביידע צדדים האָבען נעקעמפֿפט מיט אלע כחות, די אידישע פֿאַרשטע־הער — אז מען זאָל קיין אידישע פֿאַרשטעלונגען ניט געבען, און רוסישע אָפּיצערען — אז מען זאָל שטעלען אידישע פיעסען. און דער סוף איז געווען, אז געזיגט האָבען די אָפּיצע־רען: דער פֿאטריאָטישער מאָטיוו פון די פֿארשטעלונגען האָט פערשלאָגען אלץ.

די פיעסען זיינען ניט געווען צענזורירט, ווייל זיי זיינען נאָר ניט לאַנג צוריק פערפאסט געוואָרען, נאָר די אידען האָבען וועג־גען דעם ניט געוואוסט.

די אידישע פיעסע איז געשטעלט געוואָרען עטליכע מאל און יעדעם מאל איז זי אויפֿגענומען געוואָרען מיט גרויס בעגייסטערונג. נאָכדעם האָט מען געשטעלט א מאַלאָראָסישע פיעסע און נאָכדעם א רוסישע. אין דער לעצטער האָט געמאכט א פוראָר א יונגער ראַ־ווינסט, וואָס האָט געשפּיעלט די ראָלע פון א יונגע מיידעל. דער פוראר איז געווען אזוי גרויס, אז מען האָט איהם געשלעפּט פון איין לאָזשע אין דער צווייטער און מען האָט פון איהם נחת גע־קליעבען.

וועז די קאניקולען האָבען זיך געענדיגט איז געוואָרען אויס טרופּע, אויס טהעאטער און אלע האָבען זיך צוריקגעקעהרט אין שול. שפּעטער איז אָנגעקומען אן אלערהעכסטער דאנק פאר די נדבה, וואָס די פֿאַרשטעלונגען האָבען איינגעבראכט פאר די פער־

איינפלעכטען אין פּראָזע און עס זאָל אויסקומען עפּעס א היתר צום לייענען. די זינגער טרעטען ניט ארויס פאר'ן עולם ווי זיי שטעהען און געהען, און האָבען בעזונדערע מלבושים וואָס זאָלען פּאסען צום כאראקטער פון דעם לייענען. האָט דאָס לייענען צו טהאָן מיט חסידים, טהוט זיך אָן דער זינגער ווי א חסיד, אין א לאנגער אטלעסענע קאפּאָטע מיט א גארטל, מיט א טלית קטן, מיט שיכעלאך און לאנגע זאקען. דערצו פאָדערט זיך אויך א שטריימל מיט א געווייסען סאָרט פּאות, וואָס מען קען זעהן נאָר אויף דער ביהנע, מסתמא דערפאר וואָס אזוי געהען די חסידים אין גאליציען און וואָס די אבי־אבות פון די זינגער זיינען געווען בראָדער. האָט א לייענען צו טהאָן מיט א דייטש, האָט זיך דער זינגער אריינגעווארפען אין א לאנגע פּאָר הויזען, קורצען רעקיל און געפּוצטע שיך. דערצו האָט מען שוין אויך געדארפט אביסעל גרימירען זיך, אלץ אויף א פּרימיטיוועם אופן. עס פערשטעהט זיך, אז די זינגער זיינען נאָך ניט דערוואקסען צו אזא הרחבה, אז זיי זאָלען האָבען אונטער דער האנד שמינקע און א פּענזיל און פּודרע און א פּארוקמאכער. אן אבגעברענטע שוועבעלע איז געווען איבערגענוג צו מאכען שווארצע פּאסען אויפ'ן פּנים, און א רויט שטיקעל פּאפּיער, אין וועלכען מען וויקעלט איין צוקערקעס, איז געווען די והותר אָנצופּארבען א פּנים רויט.

ווי שוין געזאגט, איז פּאר די ערשטע זינגער געווען גענוג צו בעגלייטען זייערע לייענלאך מיט תנועות און האָוואיעם און שפּעטער איז שוין געווען נויטהיג צו געבען די זינגער א פּתחון־פּה ארויסצוטרעטען מיט א לייער, כדי עס זאָל ניט אויסקומען, אז מען שטעלט זיך אוועק זינגען סתם אין דער וועלט אריין. דאָס האָט מען דערוויזען דערמיט, וואָס די זינגער האָבען גערעדט אָדער פּאָרגעשטעלט עפּעס אזוינס וואָס האָט געהאָט צו טהאָן מיט דעם ענין פון דעם לייענלאך, און נאָכדעם אז מען האָט דערצו צוגעפּיהרט ווי געהעריג איז, איז מען ארויס מיט'ן לייער.

אָט זיינען א פּאָר ביישפּיעלע פון די פּרימיטיווע פּאָרשטעלונגען, וואָס זיינען געגעבען געוואָרען אין די וויין־קעלערען אין רומע־

וואו דער עולם איז געזעסען פאר א גלאַז וויין און משמח געווען זיך. זיי האָבען געזונגען פערשיידענע לידלעך, וואָס האָבען געהאט א קאפע־שאנטאן כאראקטער, מיט דער מימיק און תנועות, ווי אזעלכע לידלאך וועלען געווענליך בענליט אין א קאפע שאנטאן.

דער ערשטער פון די „בראדער זינגער" איז געווען יאקאווקע מיט א קאמפאניע פון דריי אדער פיער פערזאן. ער איז געווען א בעקער יונג און וועז מען האט איהם אבגענעבען פאר א סאלדאט, האט ער געדיענט אין וויען. דאַרטען האט ער געזעהן דייטשע קאפע שאנטאנען און איהם איז איינגעפאלען, אז דערפון קען מען מאכען א פרנסה ביי אידען. א שטימע האט ער געהאט א גוטע, ער האט אויך געקאנט לייען פערפאסען לידלאך, און וועז ער האט זיך צוריקגעקערט פון דיענסט, האט ער צוזאמענגעשטעלט א קלייגע קאמפאניע און זיי האָבען געזונגען אין קאַפעלען.

שפעטער האט זיך בעוויעזען אפרים בראדער, ער איז געווען מעהר אינטעליגענט. ער איז פריהער געווען א בעל תפילה און האט געהאט א גוטע שטימע. ער האט צוזאמענגעשטעלט א קלייגע קאמפאניע און האט אונטערגעהאלטען דעם עולם מיט לידלאך, וואָס האָבען געפארפט שילדערן דאָס חסידישע לעבען. עס פערשטעהט זיך, אז די לידער זיינען בענליט געווארען מיט חסידישע האוועים און תנועות.

נאך שפעטער, בייס סוף זעכציגער יאהרען, האט זיך בעווען משה קאפּ, וועלכער האט געהאט מעהר ערפאלג ווי אלע. ער פלענט זיך אקאמפאנירען אויף א הארמאניק. אין זיין קאמפאניע איז געווען משה טייך, וועלכער איז שפעטער געווען איינער פון די ערשטע אקטיארען.

וואָס נעהענטער צו די זיבעציגער יאהרען אלץ גרעסער איז געווארען די צאהל פון אזעלכע זינגער קאמפאניעס און זיי האָבען זיך פערשפרייט אין גאליציען, רומעניען און פון דאַרט קיין רוסלאנד. וואָס וועיטער בעקומט די דאזיגע אונטערהאלטונג מעהר א פנים פון א פארשטעלונג. עס איז שוין ניט גענוג צו בענליטען די לידלאך מיט תנועות און האוואיעס. מען דארף שוין די לידלאך

דער עיקר ביי אזא מין פּאַרשטעלונג זיינען געווען די לי־דער, און עס איז מערקווירדיג, הגם זייער מקור איז געווען א קאפּע שאַנטאַן, זיינען זיי אין יענע צייטען ווייט ניט געווען זיין קאפּע שאַנטאַנישע. די דאָזיגע לידער האָבען מיט זייער כאַראַקטער, מיט זייער גייסט, מיט זייער אינהאַלט אין גאַנצען זיך אונטערשיידט פון די לידלאַך, וואָס זיינען שפּעטער איינגעפּיהרט געוואָרען אין טהעאַטער אין אמעריקא. דאָס רוב לידער זיינען געווען פון א העכערען סאָרט. זיי זיינען געווען געשריעבען פון וועלווע זבאר־זשער, אליקום צונזער און אין אַנהויב פון די זיבעציגער יאָהרען אויך פון גאלדפאדען און לינעצקי. גאלפאדענ'ס לידער זיינען גע־זונגען געוואָרען אין רוסלאנד, רומעניען און גאליציען א סך פרי־הער, ווי ער האָט עפּעס געהאט צו טהאָן מיט טהעאַטער, און דער עולם האָט פון זיי געלעקט די פינגער. קאפּע שאַנטאַניש זיינען מייסטענס געווען די דועטען.

פון די זינגער זיינען ניט נאָר די „בראָדער" געווען מפורסמים. יעדע געגענד האָט געהאט איהרע גדולים. אין רוסלאנד זיינען אין אַנהויב פון די זיבעציגער יאָהרען געווען די מפורסמים גראדנער און פינקע. זייער הויפּט מקום מנוחה איז געווען אין אדעס און זיי האָבען געזונגען דאָרטען אין די ווין־קעהלערען.

אין אדעס האָט שטאַרק אויסגענומען דאָס ליעד „דאָס אדע־סער ווייבל." ווי אלע לידער פון דעם סאָרט אין יענער צייט, איז דאָס „אדעסער ווייבל" געווען פערזעהן מיט פּראָזע, וואָס האָט געדאַרפט רעכט מאכען דאָס זינגען. אין דער „אדעסער ווייבל" קומען אריין דריי פערזאָנען. א חסיד, א לעהרער און א פּרוי. עס איז פערשפּאַרט צו זאָגען, אז קיין פּרויען האָבען דאמאלט ניט געזונגען און ניט געשפּיעלט אין די לאקאלען. גראדנער האָט זיך אַנגע־טהאָן ווי א חסיד'ל, און פינקע האָט זיך פערקליידט פאר א ווייבל.

דער אינהאלט פון „אדעסער ווייבל" איז אזא:

א ווייבל האָט געהאט א מאן א חסיד. ער איז געוועסען אין בית־המדרש און האָט ג'שכור'ט. א לעהרער איז אריינגעקומען. זי קלאָגט זיך פאר איהם, אז איהר מאן איז א לא יוצלח, א באנק־

ניעז אוז אין רוסלאנד אייזער גאלדפאדען האָט זיך בעוויעזען אויף דער ביהנע.

„דער גנב" איז א ליעד, וואָס איז געשריעבען געוואָרען פון דעם בעוואוסטען פאַלקס־דיכטער וועלוועל זבארזשער (עהרענקראנץ). א קאָמפאניע זינגער האָבען ענומען דאָס ליעד אוז צוגעבען דערצו א סצענקע. א איר זיצט אויפ'ן בעט אוז לייענט קריאת־שמע אוז וועז ער לעגט זיך שלאָפען, קומט אריין א גנב דורכ'ן פענסטער אוז פאקט איין די זאכען. דער איד כאפט זיך אויף פון דעם גערוש אוז מאכט א גוואלד. דער גנב אנטלויפט, נאָר מען כאפט איהם אוז וועז דער פאַליסמאן פיהרט איהם אריין צוריק אין שטוב, שטעלט זיך דער גנב זינגען דאָס ליעד: „דער גנב".

„דער וכוח צווישען חסיד אוז דייטש" איז אייגע פון יענע ליעדער, וואָס זיינען געשאפען געוואָרען אין א גרויסער צאהל אין דער צייט פון השכלה. די זעלביגע קאָמפאניע, וואָס האָט „פערזינגערט" דעם „גנב" האָט דאָס זעלביגע געטהאָן מיט'ן וכוח. עס ווערט פאַרגעשטעלט, ווי א מלמד לערענט מיט א אינגעל אין חדר אוז כאפט זיך אז עס איז שוין צייט צו גיהן דאוונען. ער גיהט ארויס פון שטוב אוז ער קיהרט זיך באלד צוריק אלס דייטש. פון דעם שמועס מיט'ן אינגעל ווייזט זיך ארויס, אז דער דייטש איז דעם מלמד'ס א ברודער. ער איז מיט יאָהרען צוריק אוועקגעפאָהרען שטודירען אוז האָט זיך יעצט צוריקגעקעהרט אהיים. ער ערקלערט דעם אינגעל די גרונדלאגען פון השכלה אוז לעגט חסידות אין דר'ערד אריין. עס פערשטעהט זיך, אז ער רעדט דייטש, אוז דער אינגעל פערשטעהט ניט א וואָרט, אוז אז ער איז פארטיג מיט'ן רעדען הויבט ער אָן צו זינגען א ליעד אוז דער אינגעל ענטפערט איהם, אוז עס קומט ארויס א מין דועט.

די „פראָזע", אדער די ווערטער וואָס די זינגער האָבען גערעדט, איידער זיי זיינען צוגעקומען צום ליעד, איז ניט געווען קיין געשריבענע, דאָס האָבען די זינגער אליין פערפאסט אוז האָבען עס נערערט בעל פה. זיי האָבען נעקאָנט בייטען די ווערטער, צוגעבען המצאות אוז טהאָן וואָס זיי האָבען געוואָלט.

אויף אזא אופן זעהען מיר, אז די נויטהיגע שטייגער פאר א בנין פון א טהעאטער זיינען שוין געווען אנגעגרייט און עס האט זיך נאר געפאדערט דער בוימייסטער, וואס זאל פערשטעהן, וואס מען קאן אויסבויען פון דעם גרייטען מאטעריאל.

קוועטשער. דער מאן קומט און עס הויבט זיך אָן א קריעג צווישען איהם און איהר אין דער פֿאָרם פון א דועט:

ע ר. זאָג מיר, דו ווייבעל, דו שעהנע, דו פיינע,
וואָס זיינען דיר פערווייניט די אויגען דיינע?
ז י. וואָס זאָל איך ניט ווייגען, אין דר'ערד ניט אריין,
איך האָב אוא חסיד, א פֿליאסקע א מאן.

אזוי זיינען נעווען געבויעט אלע ליעדער, וואָס די זינגער האָבען נעזונגען אין אָנהויב פון די זיעבעציגער יאָהרען, סיי אין רוסלאנד, סיי אין רומעניען און סיי אין גאליציען. שטימען אליין זיינען ניט נעווען נענוג פאר די דאָזיגע ליעדער, די זינגער האָבען נעדארפט קאָנען נעבען א מין פֿאַרשטעלונג. וואָס לעבעדיגער אייניער האָט זיך ארויסגעוויעזען אין אוא פֿאַרשטעלונג, אלץ גרעסער איז נעווואקסען זיין נאָמען צווישען די בעזוכער פון די ווייניקערלעהרען.

ווי פרימיטיוו אזעלכע פֿאַרשטעלונגען זיינען ניט נעווען, זיינען די זינגער אין א קליינעם פארמאט נעווען אקטיאָרען, אין הגם זיי האָבען נאָר נעהאט נעצעהלטע ראָלען — א חסיד'ל, א „ראטש", א ווייבעל — האָבען זיי אבער נעווואוסט, ווי א קעהר צו טהאָן זיך אויף א ביהנע און ווי פארצושטעלען א לעבעדיגען מענשען.

די פערשיידענע קאָמפּאניעס, וואָס האָבען ארומנעוואָנדלט איבער די נרעסערע שטעדט אין רוסלאנד, רומעניען האָבען נעווילזען, אז עס האָט זיך שוין פארמירט א היבש פובליקום, וואָס לעקט די פינגער פון אוא מין אונטערהאלטונג וואָס האָט א שייכות מיט א טהעאטער־פֿאַרשטעלונג, און צו טהעאטער איז נעווען אין אידישען נייסט צו ניט, דער עולם האָט זיך שוין איבער אזעלכע פראָגען ניט פערטראכט און איז מיט א גרינגען הארצען נענאנגען זעהן אוף הערען די זינגער אין די ווייניקאלען.

אנגעצונדען די פאנטאזיע פון די אנדערע תלמידים און די וועגד אליין פון דער ראבינער־שול האבען נערעדט וועגען טהעאטער.

אברהם גאלדפאדען איז געווען דורכגעררונגען מיט דער דאזיגער אטמאספערע און דערצו האט אויף אים גענאכט אזא שטארקען איינדרוק דר. עטינגער'ס דראמע אז נאך מיט עטליכע יאהר פריהער, ווי ער האט זיך גענומען צו א אידישען טהעאטער, האט ער אנגעשריבען א קאמעדיע אדער א פארס, וואס ווייזט דייטליך און בולט דעם איינפלוס פון „סערקעלע.“

די קאמעדיע הייסט „די מוהמע סאסיע“ און איז גאנץ לעבעדיג געשיבלדערט. דער סיוזשעט איז א ביסעל א פערפלאנטערטער, נאר ניט ווי אין די אנדערע שפעטערדיגע פארסען. סאסיע ווי סערקעלע איז די עקרת הבית און געהט אין ספאדעק. זי ווי זעהר אויסגעבען איהר שוועסטער און גענינט א שניידער א ליטוואק, וועלכער איז פיקם און פארטיג צו געהן צו דער חופה. נאר אין דעם טאג פון דער חתונה קומט אן דעם ליטוואק'ס ווייב און דערלאזט ניט איהר מאן עובר זיין אויף חרם דרבנו גרשם. אין דער שטיק איז נאך איינגעוויקעלט א צווייטער סיוזשעט. סאסיע האט א פלימעניצע און טהוט איהר אן געבראטענע צרות. דער מאן וואלט זיך וועלען אננעהמען פאר איהר, האט ער אבער מורא פאר זיין פלונית'טע (גראד ווי אין סערקעלע). זיין פרייגד איספאנסקי קומט צו הילף און דורך א רמאות גלינגט זיי חתונה צו מאכען די אריגע פלימעניצע. די בילדער זיינען אזוי לעבעדיג, אז דער דאזיגער פארס איז א סך בעסער פון די אלע אנדערע פון דעם מין, וואס גאלדפאדען האט נאכדעם געשריבען.

אין 1872 האט גאלדפאדען אויך געדרוקט א דיאלאג, אונטער'ן נאמען „צוויי שכנות“. דאס איז א שמועס צווישען צוויי וויבער, וועמעס קינדער, אלטערוניו און זיידוניו, שפיעלען זיך אן א זייט. שיינדעלע און גנעסיע מאכען אייגע די צווייטע אמת'ע וויבערשע קאמפלימענטען און געפינען ניט גענוג וועדטער אויסצודריקען זייערע הייסע ווינשעוואניעם איינע פאר דער צווייטער: שיינדעלע. און איך וועל טאנצען ביי אייער זוהן אויף דער חופה!

דער גרינדער פון אידישען טהעאטער.

אין אנהויב פון די זיבעציגער יאהרען זיינען שוין אלע דריי כויטיגע עלעמענטען פאר א אידישען טהעאטער געווען פארטיג. עס זיינען געווען די דיכטער וואס האבען פערשטאנען צו שאפען דראמאטישע זאכען פאר דער ביהנע; עס זיינען געווען די פאלקס־זינגער, וואס האבען געגעבען אין וויין־קעהלערען מיניאטורע פאר־שטעלונגען אוז עס איז שוין געווען א היבשע פובליקום וואס האט זיך לחלוטין ניט געקימערט וועגען „מושב לצים„ אוז וואס האט געפאדערט אזא אונטערהאלטונג, וואס מען נעפינט אין א טהעא־טער.

אין דער צייט האט זיך בעוויעזען אברהם גאלדפאדען. נאך זיינענדיג א תלמיד פון דער זשיטאמירער ראבינער־שול האט ער ארויסגעוויעזען א תשוקה צו טהעאטער. אין די זעכציגער יאהרען האבען די תלמידים מיט דער צומוטהיגונג פון די אידישע לעהרער געגעבען א פארשטעלונג פון „סערקעלע„, אוז גאלדפאדען האט גע־שפילט די הויפט־ראלע אין דער דאזיגער פיעסע. אט דער פאקט דארף אויסגעטייטשט ווערען, אז די היסטאריאנישע קונסט איז איהם געווען נאהענט צום הארצען אוז זיינע חברים האבען געוואוסט, וואס ער קאן דערינען אויפטהאן.

די אטמאספער פון דער זשיטאמירער ראבינער־שול צו דער צייט וואס גאלדפאדען האט דאמטען געלערנט איז געווען אזא, וואס האט געוועקט די תשוקה פון די תלמידים צו דער דראמאטי־שער קונסט. דער גרויסער ערפאלג פון די תלמידים, וועלכע האבען אין די פופציגער יאהרען געגעבען עטליכע אידישע פארשטעלונגען אין בערדיטשעוו אוז דער אפיציעלער דאנק וואס זיי האבען ge־קריגען פון דער רעגיערונג פאר זייער גוטער ארבייט, האט ממש

קודש'דיגען שיר. דער בעוואוסטער שרייבער אברהם בער גאט־
לאבער איז דעמאלט געווען לעהרער אין דער דאזיגער קאזיאנער
שול און האט זיך פראינטערעסירט מיט דעם גראטענעם אינגעל
און האט זיך בעזונדערס אבגענעבען מיט איהם, געלערנט איהם
העברעאיש און געווען אין איהם דעם פאטישען געפיהל.

גאטלאבער איז אבער ניט נאר געווען א העברעאישער שרייי־
בער און דיכטער, ער האט אויך געשריבען אידישע לידער. פון זיין
טאטען דעם חזן האט ער ג'ירש'עט א גוטע שטים און א ליבע
צו נגינה. ער פלעגט אליין שאפען די נגונים צו זיינע לידער. די
דאזיגע לידער מיט די נגונים האט גאלדפאדען איבערגענומען און
פלעגט זיי שפעטער מיט חשק זינגען אין דער ראבינער שול.

ביי גאטלאבער'ן האט ער זיך אויך באקאנט מיט דער אידישער
דראמע, און אויב גאלדפאדען האט אין דער „מוהמע סאסיע"
ארויסגעווייזען דעם שטארקען איינפלוס פון „סערקעלע", האט ער
אין די שפעטערדיגע פארסען געווייזען דעם איינפלוס פון גאטלאב־
בער'ס „דעקטוף".

די אידישע לעהרער און ראבינער־שול האבען געהאלטען אן
עולם ומלאה פון דעם יונגען דיכטער גאלדפאדען און געלעגט אויף
איהם גרויסע האפנונגען און נביאות געזאגט, אז ער וועט אמאל
זיין א ציערונג פאר דער העברעאישער ליטעראטור, און דאם האט
איהם געהאלפען ארויסצוקומען פון די עקזאמענס מיט גאנצע ביי־
נער. ווי די מיסטע פאעטען האט ער ניט ליעב געהאט קיין מא־
טעמאטיק און די טרוקענע חשבונות זיינען איהם געווען דערווידער.
ער וואלט קיין מאל ניט אויסגעהאלטען דעם עקזאמען אין דער דא־
זיגער חכמה, נאר א דאנק זיין וואקסענדען, פערשפרעכענדען טא־
לאנט, איז ער נצול געווארען פון דעם גזלן דעם לעהרער פון מא־
טעמאטיק.

נאכ'ן ענדיגען די ראביענר־שול איז ער געווארען א לעהרער
פון קאזיאנער שול, פריהער אין סימפעראפאל און נאכדעם אין
אדעם, וואו ער האט חתונה געהאט מיט וועדבעלם טאכטער.

גאלדפאדען איז געווען צו לעבענס־לוסטיג פאר אזא טרוקענע
פראפעסיע און א חוץ דעם איז דער געהאלט פון א לעהרער דע־

גנעסי. און איך וועל אייערען צוטראָגען די גילדערנע יויך!
שיינדעלע. און איך וועל טאנצען מיט די מאנסביליען אין מיטען מחותן.
גנעסי. און איך וועל טאנצען מיט די מאנסביליען אין מיטען.
שיינדעלע. א פּאָר לייכטער דרשה־געשאנק אייער אלטערוניון!
גנעסי. און איך א פּאָר פּריאלען אייער זיידוניון!
שיינדעלע. און איך וועל אייער פּאָר־פּאלק אונטערבעטען דאָס קישען.
גנעסי. אוי, דאָס איז א גוטער פרייגד, לאָמיר זיך צוקושען.
און בשעת די דאָזיגע הייסע ווינשעוואניעם פליהען פון אייער צו דער צווייטער און די הערצער פון די יונגע מאמעס זיינען אזוי דערוואַרעמט, אז די שכנות כאפען זיך אזש קושען, קאָנען זיך די קינדער צווישען זיך מיט עפעס ניט צוטהיילען און הויבען זיך אָן צו שלאָגען.
די הייסע פרייגדשאפט צווישען די שכנות ווערט תיכף אויבערגעריסען. יעדע גיט זיך א וואַרף צו איהר קינד און איינע הויבט אָן אויסצוּבטלען אלע איהרע חלומות אויף דער צווייטער און איינע אויף דער אנדערער לייענט אוים א צעטיל פון כל דבר אסור.
אברהם גאלדפאדען איז געבאָרען געוואָרען דעם 20טען יולי, 1840, אין אלט קאָנסטאַנטין, וואלינער גובערניע, רוסלאנד. זיין פאָטער איז געווען א זייגער־מאכער, וועלכער איז געוואָרען אָנגעשטעקט פון דער השכלה. דעמאָלט איז געווען די צייט פון פּאָניקעם און געווהנליך האָט מען פאר רעקרוטען געכאפט די קינדער פון בעלי מלאכה'ס. די קינדער פון רייכערע בעלי בתים האָט מען ניט אָנגעריהרט, נאָר בעלי מלאכה'ס האָבען אויך געהאט א מיטעל ווי אזוי צו בעוואָרענען זייערע קינדער פון די כאפערס, און דער מיטעל איז געווען צו שיקען זיי, די קינדער הייסט עס, אין שקאָלעם. אברהם גאלדפאדען איז געווען צווישען די ערשטע קינדער אין דער קאזיאָנער שקאָלע. ער האָט אַרויסגעוויזען גרויסע פעהיגקייטען און צו צעהן יאָהר ער אָנגעשריבען א לשון־

וואוינט צום נאמען „געשעפטסמאן," איז ער געצוואונגען געווען צו ערקלערען זיך באנקראט. און שוין גאר ניט ווי א געשעפטסמאן איז ער אוועק ניט נא פון אדעס נאר אויך פון רוסלאנד.

ער איז אנגעקומען אין מינכען און דארטען געוואלט שטודירען מעדיצין. אלס געענדיגטער פון ראבינער־שול, זיינען פאר איהם געווען אפען די אוניווערזיטעטען אין רוסלאנד, נאר מסתמא צולייב דעם באנקראט האט ער דארטען שטודירען ניט געקענט. נאר אין מינכען האט ער געטראפען א געוועזענעם לעהרער פון אלט קאנסטאנטין, וועלכער האט דארטען אויסגעשטודירט אויך דאקטאר מעדיצין. יענער האט איהם קלאר געמאכט, או מיט זיינע פאדערונגען פון לעבען וועט ער לאנג קיין סטודענט ניט בלייבען און ער וועט גאר אומזיסט זיך פלאגען און ער האט די עצה געפאלגט און אבגעזאגט זיך פון דעם געדאנק צו שטודירען וויטער.

אין דער צייט איז שוין זיין נאמען געווען פאפולער צווישען די העברעאישע און אידישע לעזער און מעהר צווישען די אידישע, וויל דערצו האבען געהאלפען זיינע ליעדער, וואס מען האט צו דער צייט געזונגען אין א סך, א סך אידישע הייזער.

ער האט זיך מיישב געווען, אז נאך אלעמען איז זיין פאך ליטעראטור און ער האט אנגעהויבען צו טראכטען וועגען א אידישע צייטונג. אין רוסלאנד האט ער קיין צייטונג ניט געקאנט ארויסגעבען — דערצו האט זיך געפאדערט א ספעציעלע ערלויבנים פון דער רעגיערונג און דאס איז געווען שווער אדער גאר אונמעגליך צו קריגען. נאר דערפאר האט א צייטונג, וואס האט זיך געדרוקט אין אויסלאנד, געמענט אריין אין רוסלאנד. ער איז אווען אין לעמבערג און צוזאמען מיט יואל לינעצקי צוגעטראטען צו א וועכענטליכער הומאריסטישער צייטונג אונטער'ן נאמען „ישראליק." דאס איז געווען אין 1875. נאר די צייטונג האט לאנג זיך ניט געהאלטען, און אין א יאהר ארום, אין 1876, גיט ער שוין ארויס אין בוקאווינא אן אנדער צייטונג אונטער'ן נאמען „דאס בוקאווינער איזראעליטישע פאלקס בלאט." די צווייטע צייטונג האט געהאט נאך אן ערגערען מזל און נאר א קלייניג צאהל נומערען זיינען פון איהר ארויס. אין דער צייט איז איהם אנגעקומען א בריף פון

מאלט געווען נאך צרה'דיגער ווי איצט. „18 רובעל מיט קאפי־
עם האט א לעהרער דעמאלט בעקומען געהאלט!" האט גאלדפא־
דען שפעטער געמאכט חוזק דערפון. און דאם קומט אויס א פיער
רובעל א וואך, כמעט אזוי פיעל, וואם אן ארימער מלמד האט נע־
קריגען אין א קליין שטערטעל. ער האט אוועקגעוואלפען חרפה אן
א זייט און איז אריין אלם קאסיר אין א מאגאזין פון דאמען־היט.

די שכירות פון א קאסיר אין אזא געשעפט זיינען אויך ניט
געווען אזעלכע, וואם האבען איהם געקאנט צופריעדען שטעלען.
נאר ווי עם שיינט האט ער דערביי געהאט אן אנדער כונה. ער האט
זיך געוואלט בעקאנען מיט'ן דאזיגען געשעפט, כדי ער זאל שפע־
טער קענען אליין עפענען אזא מאגאזין. און טאקע אזוי איז נע־
ווען. ס'האט לאנג ניט געדויערט און אויף אייניער פון אדעסער גא־
סען האט זיך געעפענט א מאגאזין פאר פרויען־היט מיט א שילד,
פון וואנען עם האט ארונטערגעקוקט דער נאמען גאלדפאדען.*)
דאם געשעפט איז אנגענאנגען נאנץ לעבעדיג כל זמן מען האט נע־
נעבען סחורה אויף קרעדיט, נאר ווען די קרעדיטארען האבען נענו־
מען פאדערען געלד, האט זיך ארויסגעוויזען, אז עם איז ניטא מיט
וואם צו בעצאהלען זיי, און איידער ער האט זיך נאך רעכט צוגע־

---

*) ווען ער איז ארויסגעטראטען אין ראבינער־שול האט ער געהיי־
סען גאלדענפאדים און האט נאך דעם דאזיגען נאמען געברויכט, ווען ער
האט געלאזט דרוקען זיין זאמלונג פון אידישע ליעדער „אידעלע"
(1866). דאם לעצטע ליעד אין דער דאזיגער זאמלונג ענדיגט זיך
מיט'ן פערז:

„מיר נעהמען ניט ביידע מיט פון דאנען,
מיר זיינען ביידע גלייכע צדדים;
מיך וועט מען כאטש א ציים דערמאנען:
דאם האט געשריבען א. גאלדענפאדים.

נאר אויף דער עצה פון א לעהרער אין ראבינער־שול האט ער נע־
ענדערט דעם נאמען אויף גאלדענפאדען, כדי אבצוורייבען פון איהם
דעם פראסט־אידישען קלאנג און נאך שפעטער האט ער שוין אליין פער־
קירצט אויף גאלדפאדען.

גראדנער האָט זיך אויסגעצייכענט פון אנדערע ליעדער־זינגער סיי מיט זיין טאָלאנט, וואָס איז דעמאָלט נאָך געווען אין א רויִ־העז, ווילדען צושטאנד, און סיי מיט זיין מוטה, ענערגיע און אונ־טערנעהמונגס־גייסט. ער איז געווען געבענשט מיט א געבאָרענעם טאָלאנט, וואָס האָט נאָר געפאָדערט ענטוויקלונג און שולונג. ביי די ערשטע וואָרימע שטראָהלען פון א ביהנע האָט זיך זיין טא־לאנט צובליהט און ער האָט זיך אויסגעצייכענט סיי אין קאָמישע ראָלען און סיי אין טראגישע, און ער איז געוואָרען דער גרעס־טער אקטיאָר פון זיין צייט.

גאָלדפאדען האָט איהם כאראקטערזירט אין די וועלטער:

„גראדנער האָט שעהנע פעהיגקייטען: ער בעזיצט א געזונ־טע אנגענעהמע נאָר נישט נאָך אויסגעארבייטע בארימטאָן־שטימע. זיינע בעוועגונגען און מימיק איז בעפריעדיגענד נאָר ווילד. ער פאָדערט איינע רעגעלמעסיגע ענטוויקלונג און מעלאָדיע."

דאָס איז די כאראקטעריסטיק פון גראדנער, וועלכע גאָלדפאדען האָט איהם ערשט דערקאָנט.

מען ווייסט זעהר וועניג וועגען דעם ערשטען בעדייטענדסטען אקטיאָר. אלץ וואָס מען ווייסט וועגען איהם איז, אז ער איז גע־בארען געוואָרען אין דער ליטא און דאָרטען האָט ער זיך אויסגע־האָדעוועט. אלס יונגער בחור'ל האָט ער גהאט די מלאכה פון א פאפּיראָסענמאכער און האָט געארבייט אין ווילנא ביי שישמאן און דורונטש אין פאבריק. נאָר די דאָזיגע ארבייט איז איהם ניט געפעלען געוואָרען און ער האָט זיך אוועקגעלאָזט איבער דער וועלט פרובען זיין מזל. ווי אזוי ער איז געוואָרען א ליעדער זינגער איז ניט בעקאנט, נאָר וועז גאָלדפאדען האָט איהם בעגענעט אין יאסי, האָט ער ארויסגעוויזען מעהר אנטרעפּעניאָרישען גייסט ווי די אנ־דערע.

גראדנער האָט זיך ניט בענוגענט ווי די אנדערע ליעדער־זינ־גער צו געבען א „פאָרשטעלונג" ערגעץ אין א שטוב ביי א בעל־הבית אָדער אין א שיינק. ער האָט געשטרעבט נאָך גרעסערעם און האָט אויסגעקליבען די גרויסע שטעדט פאר זיין טהעטיגקייט. וועז ער איז אָנגעקומען אין א גרויסער שטאָדט האָט ער געגומען א

זיינעם אן אבאנענט, מיט'ן נאמען יצחק ליבערסקו, וועלכער איז געווען איינער פון די משכילים אין יאסי, רומעניען, און וועלכער האט איהם געמאכט דעם פארשלאג, אז ער זאל די רעדאקציע פון דעם בלאט איבערטראגען אהין. א. גאלדפאדען האט זיך אן דעם פארשלאג אנגענאמפט און איז אנגעקומען קיין יאסי, צווישען די ימים טובים אין 1876.

אין יאסי איז דעמאלט געווען דער ליעדער־זינגער גראדנער, וועלכער האט יעדען שבת צו נאכט אבגעגעבען „זמירות" אין א קליין געטענדעל ביי שמעון מארק.

גראדנער איז געווען יאקאווקע'ס א תלמיד און זיין רעפוטאציע האט צו יענער צייט דערגרייכט אין דריי מדינות: רוסלאנד, עסטרייך און רומעניען. ער איז געווען א פרעמדער פלאנץ אויף דעם דאזיגען פעלד. ער איז אפשר געווען דער איינציגער ליטוואק צווישען די ליעדער־זינגער און דאך האט ער פערנומען צווישען זיי דעם אויבען־אן.

עס איז שוין געווען דערמאנט וואס די ארבייט פון א ליעדער־זינגער איז געווען. פאר א ליעדער־זינגער איז ניט געווען גענוג צו זינגען א ליעד; ער האט דאס זינגען געדארפט בענלייטען מיט תנועות און העויות און מיט טענץ. איז דאס ליעד געווען וועגען א חסיד, האט ער זיך אנגעטאן ווי א חסיד'ל, און אויפ'ן לשון פון די בעזוכער האט עס געהייסען „פערשטעלען" זיך. איז דאס ליעדעל געווען וועגען א בעל־העגלה, האט ער זיך אנגעטאן ווי א בעל־העגלה. איז דאס ליעדעל געווען וועגען א מלמד, האט ער זיך אנגעטאן ווי א מלמד, און דאס גלייכען. דערביי האט ער געמאכט די מימיק פון די פארשויינען וואס ער האט פארגעשטעלט. אויפ'ן לשון פון די בעזוכער האט די מימיק געהייסען „מאכען אנשטעלען."

וועז א ליעד האט געפאדערט א צווייטע פערזאן האט דער זינגער נעמומען א מיטהעלפער, וועלכער האט אויך געמאכט די זעלבינע קונצען. און אזוי ווי די ליעדער האבען צו דער צייט געהאט דעם כאראקטער פון מיניאטורע פארשטעלונגען האבען זיך געוועהנליך נעפאדערט דערצו לכל הפחות צוויי פערזאנען.

רעז — אז ער אליין וועט ערשיינען פאר'ן פובליקום און דעקלא־
מירען זיינע אייגענע ליעדער. דער בעל הבית פון דעם נערטעל
האט זיך אנגעכאפט אן דעם און איז מרוצה געווארען צו געבען
נאלדפאדעז הונדערט פראנק פאר דעם אבענד און די איינטריט
פרייזען זיינען פאר דעם אבענד געהעכערט געווארען.

די ראל פון א דעקלאמאטאר איז פאר נאלדפאדען ניט געווען
נייי. מיט עטליכע יאהר צוריק האט ער געגעבען אזא אבענד אין
אדעם פאר דער אינטעליגענץ און דער אבענד איז געקרוינט געווא־
רען מיט גרויס ערפאלג.

נאלדפאדען דערצעהלט וועגען דעם אבענד אין יאסי אזוי:

דער נערטעל איז געווען געפאקט, וועז נאלדפאדען איז ער־
שיענען אויף דער עסטראדע אין א פראק, אין ווייסע גלאסעע האנד־
שוה, און האט ארונטערגענומען זיין צילינדער און פערנייגט זיך
פאר'ן פובליקום. ער האט ערווארט דונערענדע אפלאדיסמענטען,
נאר א חוץ עטליכע פערעהרער האט קיינער קיין האנד ניט אויפגע־
הויבען און דאס פובליקום איז געבליבען ווי פערשטיינערט.

ער האט אבער בשעת מעשה ניט פערשטאנען די ריכטיגע בע־
דייטונג דערפון און האט זיך ענארט מיט'ן גראנק, אז דאס האט
ער מיט זיין ערשיינונג אזוי איבערראשט די פערזאמעלטע, אז זיי
האבען זיך אין נאנצען פערלאראן און ניט געוואוסט וואס צו טהאן.
ער האט קיין שהיות ניט געמאכט און דעקלאמירט „דאס פינטעלע
איד." ווען ער האט דאס ליעד געענדיגט, האט ער זיך גראציעז
פערנייגט צום צייכען, אז מען קאן שוין אפלאדירען, נאר צו זיין
טרויעריגער איבערראשונג, האבען זיך נאר אויפגעהויבען די עט־
ליכע הענד פון די פערעהרער און דער נאנצער עולם איז געבליבען
שטיל.

„דאס פינטעלע איד" איז אן ערנסטע ליעד און נאלדפאדען
האט א טראכט געטהאן, אז אפשר איז דאס צו ערנסט פאר'ן
פובליקום און ער האט אנגעהויבען צו דעקלאמירען א הומאריסטיש־
סאטירישע געדיכט „דער מלאך", וואס בעשטעהט פון צוויי אב־
טהיילונגען: די יונגע נשמה און די אלטע נשמה. ער האט אבגע־
דעקלאמירט „די יונגע נשמה."

גרויסען לאָקאל, געמאכט דאָרטען א פּלאטפאָרם, געלאָזט נומערי־
רען די ביינקלעך און אָבדרוקען קלייניע אפישען מיט דער מעלדונג,
אז ער זינגט די בעסטע ליעדער פון די בעליעבטע פאָלקס־דיכטער:
אליקום צונזער, וועלוויל זבארזשער, יואל לינעצקי און אברהם גאָלד־
פאדען.

וועו גאָלדפאדען איז אָנגעקומען קיין יאסי, מיט'ן צוועק אי־
בערצוטראגען אהער זיין רעפּאקציע, האָט גראדנער געגעבען זיינע
זמירות אדער קאָנצערטען אין א קלייניעם גאָרטען און זיין מיט־
העלפער איז געווען שכר גאָלדשטיין.

גראדנער איז געווען פון די ערשטע צו קומען אבגעבען איהם
א ווארימען שלום עליכם. זיי האָבען בויידע נים פערשטאַנען די
בעדייטונג פון דער דאָזיגער היסטאָרישער בעגעגענים. גראדנער
האָט זיך פשוט דערפרעהט מיט'ן דיכטער, וועמעם ליעדער ער האָט
געזונגען און וועלכער איז פאר איהם געווען א קוואל פון פרנסה.
ליעדער קאָן מען ניט זינגען שטענדיג די זעלביגע און מען דארף
האָבען פון צייט צו צייט נייע. גאָלדפאדען האָט אין איהם געזעהן
א קונד, וועמען ער וועט קאָנען פערקויפען עטליכע נייע ליעדער,
און אין זיין דאמאָלסדיגען צושטאַנד וואָלט איהם דאָס ביסעל געלד
זעהר צוניץ געקומען. עס איז אבער געווען פון בויידע זייטען א
מקח טעות. גאָלדפאדען דערצעהלט מיט א ווייכען הומאָר, ווי
גראדנער האָט איהם ערקלעהרט, אז דעם שכר פאר זיינע ליעדער
בעקומט ער אין פאָפולאריטעט. אָט איז ער, גאָלדפאדען, ערשט נע־
קומען אין א פרעמדער שטאָדט, און זיין נאָמען איז שוין דאָ בע־
קאנט פון איין עק ביז'ן צווייטען, און דאָס איז דערפאר וואָס ער
גיט אָן דעם נאָמען פון דעם דיכטער פון יעדען ליעד וואָס ער זינגט.
קיין אנדער שכר קאָן מען פון קיין ליעדער זינגער ניט ערוואר־
טען, ווייל קיין גרויסע גליקען מאכט ער דאָך אליין ניט.

גאָלדפאדענס פערעהרער האָבען איידער וואָס וועו געוזכט צו
מאכען פאר איהם אביסעל געלד, וואָס ער האָט געדארפט זעהר
נויטיג. זיי האָבען דערווויזען מיט אלע ראיות דעם אייגענטהי־
מער פון דעם גערטעל, וואו גראדנער האָט געזונגען, וואָס פאר א
פוראָר עס וועט מאכען גאָלדפאדען, וועו עס וועט אָנאָנסירט וועי־

יישראל גראדנער

זעליג מאגולעסקא

דער עולם שווייגט.
דעקלאמירט „די אלטע נשמה."
דער עולם שווייגט.

ער האָט זיך געלאָזט געהן פון דער ביהנע, איז געוואָרען נאָך ערגער. דער עולם האָט פערלאָרען די געדולד און האָט אָנגעהויבען צו פייפען, וואָס האָט בעדייט: אי טייער געצאָהלט אי פערפּוילטע פיש געגעסען.

די פיאסקא איז געווען די גרעסטע, וואָס מען האָט זיך אפילו ניט געקאָנט פאָרשטעלען.

גראדנער איז די גאנצע צייט געשטאנען אן א זייט און האָט דערפון גרויסען צער געהאט. ער איז ארויף אויף דער פּלאטפאָרם און האָט אויסגעזוידעלט דאָס „ווערטהע פובליקום" מיט די ערגסטע ווערטער. דער עולם איז נאָר לעבעדיגער געוואָרען און האָט איהם אפּלאָדירט.

פּארטיג געוואָרען מיט'ן גאָב, איז גראדנער ארונטערגעלאָפען פון דער פּלאטפאָרם, צוגענאנגען צו נאָלדפאדען און געטרייסט איהם און אין קורצע ווערטער ערקלערט איהם די אורזאך פון דער פיאסקא. דער עולם וואָס האָט געזעהן גראדנער'ן, וועלכער האָט נאָר געזונגען נאָלדפאדען'ס ליעדער, פּלוצלינג זיך ווייזען אין לאנגע פּאות'ן און איז א שטרייקע און געמאכט האָפּקעס, האָט ערוואָרט, אז דער מאן וואָס מאכט אלײן די ליעדער וועט מסתמא ערשיינען און וועט ווייזען אזעלכע האָפּקעס, וואָס מען האָט דאָס נאָך ניט געזעהן, און ווער ווייסט, אפשר וועט ער אויך ציהען רויטע שטענגעס פון נאָז. ענטטוישט אין זיין ערוואָרטונג איז דער עולם, נאָטירלײך, געווען בייז און אויפגעבראכט.

גראדנער האָט זיך דערמיט ניט בענוגענט און געסטאָרעט זיך צו פערגלוסטען דעם שלעכטען איינדרוק. ער האָט זיך גיך ארײנגעוואָרפען אין א כאלאטע, ארויפגעכאפט א פּאָר פאות און א שטרייקע און איז ארויפגעשפרונגען אויף דער פּלאטפאָרם. פון גרויס אייליגנים האָט ער פערגעסען אנצוטהאָן א באָרד, נאָר דאָס האָט נאָר ניט געשטערט. ער האָט אָנגעהויבען צו זינגען „דאָס

פרעהליכע חסיד'ל" פון גאלדפאדען און דערביי געקרימט זיך און געטאנצט און דער עולם האט איהם דערפאר בעלוינט מיט דונערענדע אפלאדיסמענטען.

גראדנער האט גערעטעוועט דעם אבענד און פערמידען א מיאום'ען סקאנדאל.

דאס איז געווען די ערשטע גרויסע לעקציע אין דעם געשמאק פון יענעם עולם, וואס האט פערלאנגט אוא אונטערהאלטונג, וואס האט דערמאנט טהעאטער. אויב גאלדפאדען האט פריהער געהאט טהעאריעס וועגען א ביהנע, זיינען זיי נאך דעם דאזיגען אבענד צושפרונגען געוואָרען, ווי א זייפענבלאז. דא האט ער זיך בענעגענט פנים אל פנים מיט יענעם עלעמענט, וואס וועט בעזוכען א אידישען טהעאטער און ער האט בעשיינפערליך געזעהן, וואס דער דאזיגער עלעמענט פערלאנגט, און ווי אזוי מען קאן צו איהם צוקומען.

דאס אלץ ערקלערט גאלדפאדען אליין.

די נאהענטע שייכות פון גאלדפאדען'ס ערשטער ערשיינונג אויף א ביהנע אלס דעקלאמאטאר אין יאסי מיט דעם ווינקעלשטיין פון דעם אידישען טהעאטער, און די וויכטיגקייט פון דעם דאזיגען מאמענט פאר דער אידישער ביהנע פון א היסטאָרישען שטאנדפונקט איז אזוי גרויס, אז דאס פערדיענט א גענויערע בעטראכטונג און עס איז כדאי לענגער דערויף אבצושטעלען זיך.

מען דארף קיינעם קיין פינגער ניט לעגען אין מויל, פאר וואס גאלדפאדען האט איבערגענעבען אלע איינצעלהייטען פון דעם דאזיגען דעביוט זיינעם אין יאסי. ער האט געשיקלדערט יענעם אוועג בייַ שמעון מארק אין גערטעל מיט יאהרען און יאהרען שפעטער, וועו ער איז שוין געווען מעהר א זייטיגער צושויער און האט גאנקט אויפ'ן אידישען טהעאטער מיט די אויגען פון א היסטאָריקער. עס איז פאר איהם ניט געווען קיין סוד, אז מען בעטראכטאיהם אלס פאטער פון אידישען טהעאטער און ער האט גוט געדענקט ווי מען האט איהם אויפגעוואָרפען פאר וואס זיינע ערשטע שטיקער זיינען געווען אזעלכע נארישע בורלעסקעס. ער האט דאריבער נעוואלט ווייזען, אז דער פאטער פון אידישען טהעאטער האט קיין

שענקע, און די ערשטע שטיקער זיינען געווען די נאריישסטע, ווילדסטע, אומגעלומפערטסטע זאכען, וואס מען קען זיך נאר פאר־שטעלען, און ביי אן אינטעליגענטען מענשען האט דאס פנים גע־דארפט פלאמען פאר בושה, אז עפעס אזוינס זאל טראגען זיין נאמען.

נאלדפאדען גופא האט עס ניט געקענט פערשטעהן. ערגעץ שרייבט ער אזוי:

„איך האב ניט געקענט בעגריפען וויפיעל מאל אין מיין יו־גענד, ביי אזא ענערגיע, ווילען און פעהיגקייטען, וואס איך האב דעמאלט געהאט און האב מיך בעשטרעבט גלייך מיט אלע מיינע שול־קאמעראדען, מיר מאכען א דעפיניטיוווע קאריערע און גלייך ווי זיי ענדיגען איינע האהע־שולע אלס יוריסט אדער מעדיצינער, און ווי אויף צו להכעיס, נאר איבער א קלייניע אורזאך איז דאס מיר איבערגעשלאגען געוואָרען. ענדליך אין דער קריעגס־צייט האב איך געהאט די געלעגענהייט גלייך ווי אנדערע פאדריאטשיקעס פער־דינען ממון קרח און ווערען א גביר, נאר עפעס איבער א נארי־שער קלייניגקייט האט זיך דאס דרייד‌ען א קעהר געטהאן קאפויר...“

און די קאריערע פון זיין לעבען האט ער אנגעהויבען, ווי ער דריקט זיך אוים, פון שמוציגסטען שענקע.

ער האט פערגעסען אדער נערעכענט פאר איבעריג אנצוגע־בען די קלייניע אורזאך, וואס האט איהם געשטערט צו מאכען א „דעפיניטיוווע קאריערע“, נאר דאס איז פאר אונז ניט נויטיג. דאס שטודירען אין ראבינער־שול האט ארויסגערופען ניט נאר גרויסע האפנונגען אויף עולם־הזה, נאר אויך געשאפען גרויסע פאדערונ־גען פון לעבען. א גוטער יוריסט, א גוטער דאקטאר האט געלעבט אין נרוים רחבת און דער דאזיגער וועג איז געווען אפען פאר די תלמידים פון ראבינער־שול. ווען אבער א נעענדיגטער ראבינער האט צוליעב וועלכער עס איז אורזאך וווייטער ניט שטודירט, האט ער זיך געמוזט בענוגענען מיט א קאזיאנער קרוין פון רבנות אדער גאר וועלען א לעהרער. נאלדפאדען איז געווען צופיעל הומאריסט פאר א מין רבנות וואס איז בעשטאנען אין שרייבען מעטריקעס און האלטען א סטערעאטיפישע דרשה אין טאבעלנע טעג. ער האט דע־

אנדער ברירה ניט געהאט אוו ער האט געמוזט געהן מיט'ן וועג, מיט וועלכען ער איז געגאנגען.

דאס איז אזוי ריכטיג, אז קיין צוויי מיינונגען קאנען נאר ניט זיין דערין.

דער טעות אבער שטעקט אין די מאטיוועז. גאלדפאדען האט געגלויבט, אז דער דעביוט זיינער אין יאסי איז געווען דער פינגער פון גאט, וואס האט איהם געוויעזען דעם ריכטיגען וועג צו ער־פילען זיין גרויסע מיסיאן צו ווערען דער פאטער פון איצטיגען טהעאטער, אוו אין יענעם אווענד, וועז ער איז נעשטאנען פאר א גרויסען פובליקום אוו דעקלאמירט זיינע ליעדער, איז איהם אנט־פלעקט געווארען ווי אוו וואס ער זאל שאפען. דאס איז ניט ריכ־טיג שוין דערפאר אליין, וויל וועז ער וואלט צוגעטראטען צו זיין מיסיאן מיט אן אויסגערעכענטקייט, וואלט ער קיין מאל ניט גע־וואדען דער גרינדער פון דער אידישער ביהנע.

דער בעגאהר צו ווייזען, ווי אויסגערעכענט עס זיינען געווען די ערשטע טריט פון דעם אידישען טהעאטער האט איהם געטריבען איבערצוגעבען די איינצעלהייטען פון זיין דעביוט אין יאסי אין א ראטושירטער פארם. גאלדפאדען האט פערפעהלט צו דערצעהלען נאך א פאר איינצעלהייטען, וועלכע בעלייכטען בעסער זיין ריכטיגע פיזיאנאמיע אוו ערקלערען בעסער פיעלע פונקטען, וואס זיינען אונפערשטענדליך פאר דעם וואס שטודירט יענע ציים. ער האט די דאזיגע אנדערע איינצעלהייטען דורכגעלאזט, וויל זיי האבען ניט הארמאנירט מיט דער קאנצעפציע, וואס ער האט געמאכט פון זיך גופא.

דער ערשטער אונפערשטענדליכער פונקט איז, וויי קומט אייי־גער, וואס האט זיך יאהרען־לאנג מכין געווען צו רבנות, זאל זיין אפילו קאזיאנע רבנות, אנשליסען זיך אן די פאלקס־זינגער אוו ארומפאהרען מיט זיי אוו געבען נארישע פארשטעלונגען. מען דארף זיך דאך ניט נארען, די מחיצה צווישען א ראבינער אוו א פאלקס־זינגער איז געווען אזוי הויך, אז זיי האבען ניט געקענט האבען קיין שום מגע ומשא אייגער מיט'ן צווייטען; דאס וואס מען האט דע־מאלט גערופען טהעאטער איז געווען ניט מעהר ווי א שמוציגער

א דינער פערימעל, וואס גאלדפאדען וואלט אונטער אנדערע אומשטענדען קיין מאל ניט בעמערקט, האט געמאכט א פערבינדונג צווישען דעם פאלקס־זינגער און דעם פאלקס־דיכטער. גראדנער האט געזונגען גאלדפאדען׳ס ליעדער און דאס האט איצט צווישען זיי נעמאכט א מין שייכות ווי פון א תלמיד און א רבי׳ן. גראדנער האט ניט נאר גערעכענט פאר זיין הייליגסטען חוב צו קומען אבנעבען כבוד זיין רבי׳ן, נאר דאס איז ביי איהם אויך געווען א פראגע פון פרנסה. גאלדפאדען, וועמען די צורה פון א מטבעה איז שוין באלד געווארען פרעמד, האט איצט געדארפט דענקען זעהר פלינק און ער האט אויך גלייך אבגעלערענט א קל וחומר פון גראדנער׳ען, אז דאס עפענט זיך פאר איהם א ברייטע פעלד פון פערשיעדענע מעגליכקייטען. וואס ניעדריגער ער האט ארונטערגעקוקט אויף די פאלקס־זינגער, אלץ מעהר אפטימיסטיש איז ער געווארען וועגען זיך אליין און אלץ מעהר האפנונגען האט ער געלענט אויף זיין געביל־דעטקייט און קענטנים פון דער וועלט. ער האט זיך איצט ניט געקימערט, וואס ער וועט טהאן אויף דעם דאזיגען פעלד; ער איז געווען גרייט אויף אלץ.

אין זיין שילדערונג וועגען זיין דעביוט אין יאסי האט גאלדפאדען פערגעסען צו דערמאנען איין קליניגקייט, וועלכע ווייזט אונז, וואס ער איז געווען גרייט צו טהאן אין יענער צייט. ער האט ניט דערמאנט, אז וועז ער איז ארוים אויף דער עסטראדא האט ער זיין ליעד ניט דעקלאמירט, נאר געזונגען. גאלדפאדען האט געהאט א גוטען קול און האט ליעב געהאט נגינה. די חברים אין ראבי־נער־שול האבען געלעקט די פינגער פון זיין זינגען און פון זיינע ווידישע ליעדער. נאר ער האט ניט פערשטאנען, אז דאס וואס ויז געווען גוט פאר חברים, האט ניט געטויגט פאר א פובליקום, וואס איז געקומען אבגעבעז כבוד דעם גרויסען דיכטער. דעם אוועגד האבען פאר איהם געמאכט זיינע פערעהרער און עס פערשטעהט זיך, אז זיי זיינען געקומען פארטיג צו אפלאדירען איהם, און וועז ער וואלט טאקע דעקלאמירט קען זיין, אז דער פראסטער עולם וואלט נעבליבען זיצען שטיל, אבער די פערעהרער וואלטען געפאטשט בראווא מיט אלע כחות. וועז אבער דער גרויסער פאלקס־דיכטער

ריבער קיין אנדער ברירה ניט געהאט ווי צו נעהמען זיך צו לעה־ רערי. נאר ווי שוין געזאגט אין דעם פאַרינען ארטיקעל, איז ער געווען צו לעבענסלוסטיג פאר אזא אַרימער און טרוקענער פראָפע־ סיע. און ביי דער ערשטער געלעגענהייט האט ער די לעהרעריי א שלייַדער געטהאן און אריינגעוואַרפען זיך אין מסחור.

וועז מסחור געלינגט, ניט ער א סך מעהר רחבות ווי די בעסטע פראָפעסיע. און גאלדפאדען האט ניט סתם געוואלט זיין א סוחר'ע. ער האט חשק געהאט צו לעבען נאר אויפ'ן בריטען פוס און האט זיין מסחור געפיהרט פון דער גרויסער האנד. וועדלינג בעקאנטע זיינע זאגען, האט דער באנקראט זיינער אין אדעס בעטראפען א סומע פון אכציג טויזענד רובל, וועז ער האט געמוזט אויפגעבען זיין מאגאזין פון דאמען־היט.

נאכדעם זיינען שוין פאר איהם אבגעהאקט געוואַרען אלע וועגען פון א לעבען און ער איז געבליבען נאר מיט די גרויסע פא־ דערונגען און אהן שום מיטלען.

אבער דער בייטש פון לעבען האט איהם געטריבען צו נעפי־ נען עפעס א וועג פאר זיך. פאר איהם איז נאך געווען אפען איין וועג, וואס האט נעהאט א שייכות מיט זיינע פריהערדינע פארבע־ רייטונגען און מיט זיין טאלאנט און דאס איז געווען דאס פעלד פון זשורנאליסטיק. ער האט אין נאר א קורצען משך נעגרינדעט איין צייטונג נאך דער אנדערער און זיי האבען זיינע האפנונגען ניט פערווירקליכט.

אין יאסי איז ער פערוואגעלט געוואַרען צוליעב די אינטערע־ סען פון א נייער צייטונג, וואס ער האט געהאפט דאַרטען צו גריג־ דען נאר ער האט זיך אן דעם אנגעכאפט ווי איינער וואס טרינקט זיך אן א שטרוי. ער האט שוין געוואוסט, אז דאס זשורנאליסטי־ שע פעלד פערמאגט זעהר וועניג פאר איהם. ער האט נאר נעקענט האפען אויף א חיי שעה, און ערגער דערפון האט שוין קיין זאך ניט געקאנט זיין. ער איז איצט געווען גרייט צו וואַרפען זיך אויף אלץ, און אין דעם מאמענט פון זיין לעבען האט זיך פאר איהם געוויעזען דער פאלקס־זינגער גראדנער.

דער ווינקעלשטיין געלעגט.

די פיאסקא פון נאלדפאדען'ס דעביוט אין יאסי און די דאנק־בארקייט צו גראדנער'ן פאר זיין קומען איהם צו הילף אין אזא קריטישען מאמענט, האט זיי נאך דעם דאזיגען אוועג נעמאכט א סך נעהענטער אייגער צום צווייטען און פון דעם דינעם פערימעל איז צווישען זיי געווארען א שטארקער באנד, און וועג אויף מארגען כאכ'ן דעביוט איז גראדנער געקומען בעטען ביי נאלדפאדען עטליכע נייע לידער, איז שוין אין נאלדפאדען'ס קאפ פארטיג געווארען דער נאנצער פלאן.

נאלדפאדען האט מיט'ן אויג פון א קענער ריכטיג אבגעשאצט גראדנער'ס פעהינקייטען און האט תיכף איינגעזעהן, אז פון איהם קען ארויסקומען א פיינע כלי. ער האט איהם ערקלערט, אז עס איז א שאד, אז אזא טאלאנט זאל פערלארען נעהן אויף לידלעך און האפקעס און האט איהם גלייך נעמאכט דעם פארשלאג, ער זאל זיך האלטען אן איהם, וועט ער איהם געבען די מענליכקייט צו שפיעלען אין אמת'ע טהעאטער־שטיקער.

און אין יענעם מאמענט איז נעלעגט געווארען דער גרונד־שטיין פון א אידישען טהעאטער.

גראדנער איז געווען אן אמת'ער ארטיסט און די פערספעקטיוו פון ווערען אן אמת'ער אקטיאר אויף אן אמת'ער ביהנע, איז אן אמת'ען טהעאטער, איז געווען מעהר, ווי ער האט וועז געקענט האפען און חלום'עז, און ער האט זיך דערין אנגעכאפט מיט בוידע הענד. ער איז איצט געווען גרייט צו דינענען דאס נאנצע לעבען נאלדפאדענען, אבי צו זעהן די פערווירקליכונג פון אזא שעהנעם חלום. אויס זינגער, נאר שוין אקטיאר! אויס שענקעל, נאר שוין א טהעאטער! אויס קרימען זיך, נאר טאקע אמת שפיעלען! און

איז ארויסגעטראטען אלס א פאלקס־זינגער, האבען זיי דערפיהלט א פאטש אין פנים און ביי זיי האט זיך קיין האנר ניט געקענט הויבען. און דער פראסטער עולם האט פון זיין זינגען קיין התפעלות ניט געקענט כאפען און דער אוועג האט זיך געמוזט ענדינען מיט א פיאסקא.

נאר גאלדפאדען׳ס ארויסטרעטען אלס זינגער וויזט וויי אזוי דער שיקזאל האט איהם פערבונדען מיט די ערשטע אידישע אקטיאטרען און וויי אזוי אויך זיין נורל איז אויסגעפאלען צו ווערען דער גרינדער פון אידישען טעהאטער.

גאלדפאדען האט אין דעם מאמענט פון זיין ערשטער פיאסקא גלייך אייגענעזהן, אז אלס זינגער וועט ער זיך קיין רעפוטאציע ניט שאפען און עס איז נעווען לאגיש פאר איהם צו קומען צום שלום, אז ער קען א סך מעהר אויפטהאן, וועז ער שטעלט זיך בראש פון די זינגער און ווערט זייער וועג־וויזער. אויב זיי האבען דעם טאלאנט צו זינגען און צו טאנצען און צו מאכען די נויטיגע תנועות און האוואיעם, בעזיצט ער דעם טאלאנט ארייגצובלאזען דעם גייסט פון לעבען אין זייער אונטערהאלטונג און ער האט דעם פיינערען נעשמאק צו פערוואנדלען די ווילדע תנועות און האוואיעם אין א נוטער מימיק. מיט איין ווארט, ער קען ווערען דער דירעקטאר, דער דראמאטורג, דער רעזשיסער און אלץ וואס איז נויטיג פאר א טהעאטער.

שען און דראמאטישען ווערטה. און ווי שוין געזאגט, ווען אפילו די אינטעליגענטען וואלטען זיך ניט געקרימט אין יענער צייט אויף „זשארגאן", האט מען דעמאלט פשוט ניט געקענט אויפפיהרען קיין בעסערע פיעסען, ווייל א בעסערע פיעסע פאדערט בעסערע אקטיאָרען, און זיי קען מען פון פינגער ניט אויסברעכען.

גאלדפאדען האט דעריבער געטהאן דאס בעסטע אונטער די אומשטענדען. ער האט זיך גלייך אנידערגעזעצט און אויף דער הייסער מינוט אנגעשריבען עטליכע ערנסטע און קאמישע לידלעך און זיי באלד איינגעשטודירט מיט זיינע צוויי אקטיאָרען גראדנער און שכר גאלדשטיין.

דאס איז געווען די ערשטע שטיק, וואס גאלדפאדען האט צוגעגרייט ביים לעגען דעם גרונדשטיין פון דעם אידישען טהעאטער. ווי דאס שטיק האט געהייסען, האט ער שפעטער אליין ניט געוואוסט, נאר דער עיקר פון דער דאזיגער פיעסע זיינען געווען די לידלאך. די צוויי אקטיאָרען האבען אויסגעלערנט די לידלאך. ער האט זיי ערקלערט, וואס די אנדלונג דארף זיין, וואס זיי האבען צו טהאן און וואס צו רעדען. אויסער די לידלאך איז קיין זאך ניט געשריבען געווארען און קיין ראלען האט מען ניט נעמאכט. בשעת מען האט שטודירט די לידלאך, איז אויסגעארבייט געווארען די „פראזע", וואס די אקטיאָרען האבען געדארפט רעדען לויט דער אנדלונג. עס האט ניט אויסגעמאכט צו די אקטיאָרען וועלען געדענקען אקוראט צו ניט. עס איז קיין בייז ניט געווען, אז זיי זאלען זאגען, וואס אין מויל וועט זיי אריינפאלען. די הויפט־זאך איז געווען, אז זיי זאלען וויסען, וועו צו קושען זיך, וועו צו שלאגען זיך און וועו צו טאנצען.

דאס דאזיגע „שטיק" איז ארויסגעקומען אין צוויי אקטען און גאלדפאדען דריקט זיך אויס וועגען איהם אזוי:

„וואס זאג איך א שטיק! א — איך וויים אליין ניט וואס — א מין דולענים, אן אונזין, א קאלאטובע—"

און דאס איז ניט געווען קיין ענייות פון זיין זייט.

אין דעם דאזיגען שטיק איז גראדנער געווען א יונגער חסיד און גאלדשטיין זיין יונגע וויבעל. די אנדלונג איז ערשטען

דאס אלץ אונטער דער השגחה און פערזענליכער לייטונג פון אזא געביל־דעטען מענשען ווי גאלדפאדען!

גראדנער'ן האט זיך ניט געוואלט גלויבען אזא גליק, נאר גאלדפאדען האט איהם ערקלערט, אז דאס איז זיין ערנסט, און ער האט טאקע גלייך געגומען פערווירקליכען זיין פלאן.

דעם גרעסטען פערדינסט האט זיך גאלדפאדען געמאכט דערמיט, וואס ער האט ריכטיג פערשטאנען אבצומעסטען די סי־טואציאן און בויגען זיך צו די אומשטענדען. ער האט שוין מיט יאהרען פריהער אנגעשריעבען א קאמעדיע „די מוהמע סאסיע", וועלכע ווערט גערעכענט אלס איינע פון זיינע בעסערע שטיקער, נאר ער האט פערשטאנען, אז פאר'ן פובליקום פון די זינגערס איז אזא פיעסע קיין סחורה ניט און מיט'ן איינציגען טאלאנטירטען זינגער קען מען צום טיש ניט געהן. ער האט פערשטאנען, אז דאס טהעאטער דארף אויסוואקסען פון די ליערלעף און זינגער, וואס ער האט דא געטראפען אין יאסי, און די ענטוויקלונג פון דער ביהנע און פון דעם געשמאק פון דעם פובליקום קען נאר צוגעהן בהדרגה. וועג ער זאל עס ניט פערשטעהן, וואלט ער קיין מאל ניט געוואלט דער גרינדער פון דעם אידישען טהעאטער.

גאלדפאדען איז געווען א קינד פון זיין פאלק. ער האט געקענט אויסגעבונדען אלע שיכטען פון דער געזעלשאפט. ער האט אויסגע־צייכענט געוואוסט דעם געשמאק פון די בעזוכער פון די שיינקען און רעסטאראנען און פון דער אידישער אינטעליגענץ. ער האט אינסטינקטיוו גענפיהלט, אז א אידישער טהעאטער קען ערווארטען די שטיצע נאר פון יענעם עלעמענט, וואס האט פאטראניזירט די זינגער. ער האט געזעהן, ווי אזוי נייגציג פראצענט פון זיינע ge־וועזענע חברים אין ראבינער שול האבען זיך פערהאלטען צו אי־דיש. ער האט ניט געקענט האבען דעם מינדסטען צווייפעל, אז דער אינטעליגענטערער אידישער עולם וועט קרימען די נאז אויף אידישע פארשטעלונגען.

פאר די אידישע אינטעליגענטען זיינען געווען אפען די טהי־רען פון אלע טהעאטערס, וואו עס האבען געשפיעלט געשולטע אק־טיארען און וואו מען האט אויפגעפיהרט פיעסען פון א ליטעראר־

און שטעלט אויס דעם חסיד א צונג, און דער חסיד בלייבט מיט א נאז.

דאס דאזיגע שטיק איז אויפגעפיהרט געווארען אין יאסי ארום די ימים טובים אין 1876, נאלדפאדען אליין האט עס ניט בע־טראכט פאר קיין דראמאטישע ווערק און ער האט דערויף נעקוקט ניט מעהר ווי אויף א פראבע צו מעסטען זיינע אייגענע און די זיינגערס קרעפטען. ווי עס שיינט, איז ער מיט דער דאזיגער פרא־בע ניט געבליבען צופריעדען און עס איז זעהר מעגליך, אז מעהר ווי איין מאל האט מען דאס „דולענים" ניט געשפיעלט. אבער דאס האט איהם ניט אבגעשלאגען די פליגלען. ער נעהמט זיך ווייטער מיט מעהר מוטה און מעהר ענערגיע צו דעם בנין וואס ער האט אנגעהויבען.

פאר יאסי איז זיין דעביוט און די ערשטע שטיק נעווען אי־בערגענוג און ער האט בעשלאסען צו פרואווען זיין מזל איז אן אנדער שטאדט. און נליך נאך די ימים טובים האט ער זיך אוועקגעלאזט אויף זיין ערשטער רייזע מיט א טרופע, וואס איז בעשטאנען פון אנדערטהאלבען אקטיארען פון יאסי, נאך באטר־שאני. ער האט נליך געדוננען א לאקאל און נעווענדט זיך צום פרימאר נאך אן ערלויבנים צו שפילען.

דאס האט נעראדפט נעדויערען א קורצע צייט און איז מי־טען האט דאדטען אויסגעבראכען די בהלה.

דאס איז נעווען א האלב יאהר פאר דער רוסיש־טערקישער מלחמה, און רומעניען האט שוין אנגעהויבען צו מאכען הכנות צו דעם קריעג. די הויפט־זאך איז נעווען אנצונרייטען חיל און דאדטען איז דאס צוגעגאנגען ניט ווי אין אנדערע לענדער. א בע־פעהל איז ארויסגעגעבען נעווארען צו כאפען יונגע מענשען און אב־נעבען זיי פאר סאלדאטען. אין רומעניען זיינען נעווען פיעל רו־סישע אידען, וואס זיינען אריבער דעם גרענץ מיט דעם צווק צו בעפרייען זיך פון דיענסט. איצט זיינען בעאמטע אין דער בע־נליטונג פון זשאנדארען בעפאלען אלע קאפע־הייזער און אז מען האט נעכאפט יונגע מענשען, האט מען קיין שאלות ניט נעמאכט און מען האט זיי אבנענעבען פאר סאלדאטען. פאר א יונגען מענ־

אקט איז בעשטאנען דערין, וואס זיי האבען זיך נעקריגט און נע־
זונגען, נעזונגען און געזידעלט זיך.

אין צווייטען אקט איז דאס ווייבעל מגולגל געווארען אין א
בחור'ע, וועלכער איז נעזעסען ביי א נעה־מאשין און האט נעזונ־
גען. גראדנער שטעקט אריין דעם קאפ אין טהיר און דערקענט
אין איהם דעם קאמוניסט, וואס האט געוואלט אברעדען זיין ווייב,
און בשעת ער שטעהט אזוי מיט'ן קאפ אין טהיר דערצעהלט ער
דעם עולם, אז ער לויפט נאכ'ן שמש און מען וועט איהם אבנעבען
פאר א סאלדאט.

וועז דער חסיד פערמאכט די טהיר, כאפט דער אינגעל א
קלייד'ל מיט א שאל, טהוט זיי אן און נעהט ווייטער.

דער חסיד קעהרט זיך אום צוריק און טרעפט א שעהנע מיי־
דעל ביי דער מאשין. ער ווערט דערפון איבערראשט און באלד
הויבט ער זיך אן צו שארעז צו איהר און ערקלערט איהר, אז ער
וועט שלאגען כפרות מיט זיין ווייב און חתונה האבען מיט איהר.

די מיידעל גיט זיך ארויס פאר א יונגער אלמנה און שטימט
איין אויף זיין פארשלאג, נאר זי בעדויערט דעם גרויסען חסרון
וואס זי האט, און דער חסרון איז, וואס איהר טויטער מאן ווי'ל
איהר ניט אבלאזען און אלע האלבע נאכט יאוועט ער זיך אין איהר
צימער און קנייפט איהר.

דער חסיד לאכט זיך אוים דערפון און ערקלעהרט איהר, אז
ער איז שוין נאר ניט פון די שרעקעדיגע און ביי איהם איז דאס
קיין חסרון ניט. דערווייל ווערט האלבע נאכט און דער זיינער
שלאנט צוועלף. די טהיר עפענט זיך, און א בחור אין ווייסען
שטעהט פאר איהם.

דער חסיד דערשרעקט זיך צום טויט און פאלט אנידער מיט'ן
פנים צו דער ערד. דער טויטער רעכענט איהם אוים אלע זיינע
חטאים און דער חסיד קלאפט זיך על חטא אין הארצען און דער
טויטער צעהלט איהם מיט א בעזים פיערציג מלקות.

נאך די מלקות רופט זיך דער טויטער אב:

— איצט פערשווינד איך און דו מעגסט נעהמען מיין ווייב.

דער בחור'ל ווארפט דערווייל אראב דאס קלייד'ל און שא־

סען געשריעבען מיט א פופציג יאהר פאר גאלדפאדען'ס שטיק און וואס האט געהאט צו טהאן מיט רעקרוטען איז ארויסגעקומען א טראגעדיע. די בהלה האט נאר דערמאנט גאלדפאדענען, אז ביי די אומות העולם זיינען געשריבען געווארען א סך פארסען, וואו דעם נאנצען שפאס גיט דער נארישער פויערשער רעקרוט, און דאס האט געטריבען זיינע געראנקען אין א בעשטימטער ריכטונג און נעגעבען איהם שוין א פארטיגע פארם. אבער, ניין, אפילו די דאזיגע פארטיגע פארם האט זיך נאך ניט געפאסט פאר א טרופע, וואס איז בעשטאנען פון פוטהאלבען שפיעלער. ער האט גערארפט האבען אזא פארס, וואס זאל קאנען אויסגעפיהרט ווערען פון דעם אייגציגען שפיעלער אויף וועלכען ער האט נעבויט, דאס הייסט נראדנער, און אין דער זעלביגער צייט זאל דער פארס האבען אונטערהאלטונג גענוג, אז דעם עולם זאל ניט דערעסען צו זעהן דעם אייגציגען שפיעלער א לענגערע צייט. ער האט זיך דערמאנט, אז ער האט געזעהן „אז ווען איין אקטיאר וויל אויספילען אליין א סאלא שפיעל — עס זאל דויערען לאנג און דאך אונטערהאלטען דאס פובליקום, האבען זיך אלע קאמיקער פון יעדער נאציאן נעווהלט אוינעם און דעם זעלביגען סיוזשעט פארצושטעלען אין קאמישער ווייזע דעם „רעקרוט", דאס הייסט די פלומפהייט פון א רויהען דומען בויער־יונג, ווען מען נעהמט איהם פאר א רעקרוט."

ער איז געווען טריי צו זיין כלל, „אז מען מוז שטרעקען נאך די עקען" און ניט פערמעסטען זיך גרעסער, ווי זיין מאטעריאל האט איהם ערלויבט.

גאלדפאדען האט זיך מישב געווען מיט גראדנער'ן וועגען דעם און יענער האט איהם ערקלעהרט, אז ער האט שוין ניט איין מאל פרובירט פארצושטעלען א בילד פון א אידישען רעקרוט און טאקע גלייך דארטען אויפ'ן בוידים געווייזען די גרימאסען. גאלדפאדען איז געבליבען צופריעדען און האט זיך נעמומען מאכען א שטיק אין דריי אקטען. אזוי ווי פאר א דריי אקטיגע שטיק זיינען צוויי פערזאנען וועניג, איז בעשלאסען געווארען צו דינגען א זעקס אדער אכט אינגלעך פון גאס אלס סטאטיסטען און אויב זיי וועלען האבען עפעס צו זאגען אדער צו זינגען, וועט ער מיט זיי

שען איז ניט געווען זיכער צו ווייזען זיך אין גאס, און אפילו אזעל־כע, צו וועמען רומעניען האָט קיין שליטה ניט געהאט, האָבען זיך געמוזט בעהאלטען, ווייל איידער וואָס ווען האָט מען זיי שוין אריינגעהאקט אין די קאזארמעס, און אויב שפעטער האָט זיך ארויסגעווייזען, אז זיי זיינען פרעמדע אונטערטהאנען האָט מען זיי ארויסגעלאָזט.

די יונגע לייט זיינען זיך צולאָפען וואו די אויגען האָבען זיי געטראָגען. מייסטענס האָט מען זיך אריבערגעכאפט דעם גרענעץ נאָך בוקאָווינא און מען האָט דאָרטען געווארט, ביז די בהלה וועט אריבער.

איצט איז ניט נאָר ניט געווען קיין צייט צו שפיעלען טהעא־טער, נאָר גאָלדפאדען מיט זיינע צוויי אקטיאָרען האָבען זיך נאָר מורא געהאט צו ווייזען, און דער בעל אכסניא האָט זיי געטהאָן א גרויסע טובה, וואָס ער האָט זיי בעהאלטען ביי זיך אויף א בוידעם.

וועז די בהלה וועט זיך ענדיגען, האָט קיינער ניט געוואוסט אוז לייענדיג אויפ'ן בוידים האָט גאָלדפאדען מיט גראדנער'ן גע־האט צייט צו בעטראכטען בעסער זייער נעקסטען שריט. נאָך דער ערשטער אונגעלונגענער פראבע מיט א „דולענים" האָט זיך ביי גאָלדפאדען געוויזען די אמביציע צו שטעלען א בעסערע זאך אוז ער האָט פאר זיינע צוויי אקטיאָרען איבערגעלייענט די „מוהמע סאסיע." נאָר נאָך א קורצען ישוב הדעת זיינען זיי געקומען צום שלום, אז די דאָזיגע שטיק פאָדערט פינף פרויען־ארטיסטקעס אוז א מענער־פערסאָנאל פון לכל הפחות נייז ארטיסטען אוז דאָס איז געווען אונמעגליך, אוז ער האָט זיך געמוזט צו א נייער שטיק.

די בהלה האָט איהם אריינגעגעבען א געדאנק וועגען אידישע רעקרוטען אוז דעם פארם וואָס ער האָט געשאפען אויפ'ן בוידים האָט צוליעב דעם געקריגען דעם נאָמען „די רעקרוטען."

עס וועט אבער זיין ניט אין גאנצען ריכטיג צו זאָגען, אז די בהלה אליין האָט איהם בעגייסטערט פאר א שטיק וואָס זאָל האָבען צו טהאָן מיט רעקרוטען. וועז ער זאָל שעפען די בעגייסטערונג פון דער בהלה גופא, וואָלט דערפון ארויסגעקומען מעהר טראגעדיע ווי פארס. מיר האָבען שוין געזעהן ווי אויינע פון די ערשטע פיע־

דער צווייטער ענטפערט מיט נעוואנג:

וועז מיר זאל נאר באשערען מיין בעשעפער
ביי דער היינטיגער לאטעריע, ביים היינטיגען ציהען,
אז איך זאל קענען מאכען דעם הויפט־טרעפער,
וויסט איהר וואס איך וואלט נעטהאן?

אלע אין איינעם:

וואס? וואס? וואס?

צווייטער זינגט:

נאר דיך אליין וואלט איך נעדיענט, טייערער טאטע,
נאר דיך אליין, זיסער גאט!
אוז דו אליין וואלסט טאקע נעבען מיר לעת עתה
אויך הנאה נעהאט.
איך וואלט נעמאכט אוז נעמאכט אוז נע...

אלע:

וואס וואלסטו נעמאכט?

צווייטער זינגט:

א פאבריק פון גרענערס אוז המן־קלעפליך
פון דריידלעך אוז פאהנען נאר א פראכט;
א קאנדיטאריי פון קוגעלעך אוז קרעפלעך
פאר מיין אשה צנועה נעמאכט.
נאנצע סלויעס פון המוניא מיט האניג
אין די שאפעס שעהן אויסנעשטעלט,
אוז פלוימעניוך מיט א נרויסען פאלאניק
וואלט איך נעוופט ביי מיר אהן נעלד.

א דריטער חסיד טרעט ארויס אוז פאנגט אן זינגען פון אנ־ פאנג „וועז מיר זאל נאר בעשערען מיין בעשעפער" כסדר אין דער אַרדנונג ווי פריהער, ביז ער קומט צו „אוז וואלט נעמאכט."

איינשטודירען, און די גרעסערע ראָלען וועלען שפּיעלען די צוויי אקטיאָרען. אזעלכע ראָלען זיינען געווען מעהר ווי צוויי, נאָר גראדנער און נאָלדשטיין האָבען זיך גיך געדארפט איבערטהאָן און ערשיינען אין די דאָזיגע אלע ראָלען. עס פערשטעהט זיך, אז דערביי האָט זיך נעפּאָדערט ניט מעהר ווי צוויי נרעסערע ראָלען אין איין צייט אויף דער ביהנע.

די בהלה האָט לאנג ניט אָנגעהאלטען און אלע אנטלאָפענע, און בעהאלטענע האָבען זיך געמעגט פראנק און פריי און זיכער אומקעהרען אהיים און אלע באטושאנער יונגע לייט האָבען זיך צוריקגעקעהרט. דער עולם איז געוואָרען לעבעדיגער און פרעהלי־כער. גאָלדפאדען מיט זיין טרופּע איז אויך ארונטער פון בוידעם און האָט זיך נענומען צום אויפּפיהרען די שטיק אונטער'ן נאָמען „די רעקרוטען".

צווישען די טהעאטער בעזוכער וועט מען טרעפען זעהר, זעהר וועניג, וואָס האָבען געהערט פון דער דאָזיגער שטיק און אזוי ווי אין איהר ווייזט זיך שוין ארויס גאָלדפאדען מיט אלע זיינע מעלות און חסרונות, וועלען מיר איבערגעבען דעם אינהאלט מיט מעהר איינצעלהייטען.

ערשטער אקט. שטעלט פאָר א קלויז. פיעלע בטלנים לוי־פען ארום הין און הער. מאנכע זיצען אויף א באנק, קוקען אריין אין א ספר, וואַרפען זיך און שרייען, מאנכע זיצען רוהיג און לער־נען שטיל. מאנכע טענה'ן גלאט צווישען זיך. ארום איינעם שטעהט א רעדל און מען הערט ווי ער דערצעהלט דעם נס, ווי דער רבי האָט געמאכט דעם הויפּט־טרעפער אין דער לאָטעריע דוקא אָהן א לאָטעריע־צעטל. עס וועלט א מהומה, א געפילדער, א נע־שריי. אלע ריידען, אלע שרייען. איינער גיט א שטארקען נע־שריי „שאט!" אלע שרייען „שאט". איינער שלעפט ארויס א צווייטען און פרעגט:

— אנו, לאָמיר הערען, למשל, וואָס וואָלסטו געטהאָן, וועו דו זאָלסט געווינען דעם גרויסען נעווינם?

לייזער צוקערמאן און פרוי צוקערמאן

משה פינקעל

אלע: וואס וואלסטו געמאכט?
דער דריטער:

א שיינק פון ראזינקעס־וויין אין טעפּליך
פעסליך מיט פּסח'דיגען בּארשט א פּראכט.
אן אפּאטהיק פון קאנעס און האניג צעפּלאק
פּאר מיין אשה צנועה געמאכט.
מים שלנו וואלט איך פערקויפט אויפ'ן שעפּיל
מוהל מעהל זעהר וואלוועל אויף דעם פּוד,
און „מרור" וואלט ביי מיר געגעסען גאנצע לעפּיל
יעדער עהרליכער כשר'ער איד.

דער פּיעדטער (ווידערהאלט זיך דער זעלביגער סדר):

א קאנטאר פון גבאים און מצוה שלוחים
פון במלנים און לעהרנערס־משניות ביי נאכט;
א מאנופאקטור קלייט פון תכריכים
פּאר מיין אשה צנועה געמאכט.
כ'וואלט אבנעקויפט מיט רוחים
אויף א בית הקברות א פעלד א פּוסט,
ביי די דייטשען וואלט איך געגומען גוטע מקחים,
און חסידים געלאזט בעגראבען גאר אומזיסט.

מען שמועסט ווייטער און דא קומט פּאר א קאמישער דיאלאג צווישען צוויי חסידים וועגען תכסיסי מלחמה, ביז עס עפענט זיך די טהיר און עס קומט אריין דער כאפער מיט א רויטען גארטעל און טהוט א קלאפ מיט זיין שטעקען. אלע כאפען זיך ארויס פון קלויז. נאר א יונג חסיד'על פערטיעפט אין לערנען האט ניט בעמערקט דעם כאפער. דא קומט פּאר א קאמישע סצענע, וואו דער כאפער פּראווט איהם נעהמען און ער לאזט זיך ניט. ביז ענדליך דער סאלדאט, וואס איז געקומען מיט'ן כאפער, שלעפּט איהם מיט געוואלט אוועק.

דער כאפער געהט צו איינעם צדוק, וועלכער שטעהט די גאנצע צייט און וואריומט זיך ביים אויוועז. ער שטעהט רותיג און וואַרט

געלאסען אויף זיין אורטהייל, אלס קאנטראסט פון דעם רעקרוט. וואס האט ניט געוואלט געהן פרייוויליג. וועז דער כאפער ערקלעהרט איהם, אז ער מוז איהם נעהמען פאר א סאלדאט, ענטפערט צדוק, אז ער וועט ג ע ר ן טהאן זיין פליכט און שולדיגקייט צו דיענען זיין פאטערלאנד, נאר פאר'ן אוועקגעהן זאל ער איהם ערלויבען אויף א ווייל צו זענגענען זיך מיט דעם ווינקעל, וואו ער האט פערבראכט די יוגענד און וועט דאס אפשר שוין מעהר ניט וויעדערזעהן.

דאס ליעד וואס צדוק זינגט איז א פראדיע אויף יאהאנאס אבשיעד אין שילער'ס „יונגפרוי פאן אָרלעאנס“:

זייט געזונד, איהר סטענדערס, וואס איך פלעג ביי אייך שוויצען
איהר אבגעריבענע בייגק — זייט געזונד!
צדוק וועט אויף אייך שוין מעהר ניט זיצען,
צדוק זאגט אייך אויף אייביג — זייט געזונד!
איהר, אלטע ספרים, וואס איך פלעג אייך קנייטשען דא,
רוהט אייך ווייטער, רוהט אייך אין א גוטער שעה!
זייט געזונד, איהר גרילען, אויף איהר אלע פליגען,
וואס איהר פלעגט מיר לערנען ביי נאכט אין קלויז אליין,
צדוק געהט — און קומט מעהר ניט צוגעהן.

ער זינגט נאך עטליכע קופלעטען און דא פאלט דער פארהאנג אויפ'ן ערשטען אקט.

דער צווייטער אקט שטעלט פאר א פעלד אונטער דער שטאדט: פאר א פעסטונג שטעהט א סאלדאט אויף דער וואך און זינגט א סאלדאטסקע ליעדעל. דער סאלדאט איז צדוק און אז ער ווערט פארטיג מיט'ן זינגען קומט אריין דער רעקרוט חיים שעיה. צווישען זיי קומט פאר א קאמישער דיאלאג און דאן קומט אריין אן אונטער־אפיציער און הויבט אן צו לערנען דעם רעקרוט גימנאסטיק און דער אקט ענדיגט זיך דערמיט, וואס מען הערט טראמפייטען און פויקען אלס סיגנאל צום עסען. דער טאמבור מאזשאר אין בעגלייטונג פון אייניגע סאלדאטען מארשירען ארויף אויף דער ביהנע. דער רעקרוט שלעפט זיך נאך אין א קאמישער פאזע.

דאט האט געמארשירט בעסער ווי א סטאטיסט וואלט עס דערווי־
זען און ער האט געהאט מעהר פנים פון א סאלדאט. גאלדפאדען
האט געהאט אזא אויג פאר רעאליזם. אזוי ווי ער האט אנגעהויבען
צו גרינדען דעם טהעאטער אהן אקטיארען און ער האט געדארפט
זוכען מיט ליכט בחורים און יונגע לייט פאר די ערשטע שטיקער
שון זיי זיינען געווען פערזאנען, וועמען די קונסט פון שפיעלען
איז נעווען פרעמד, האט ער זיך געקליבט צו העלפען זיך דערמיט.
וואס פון צייט צו צייט האט ער פון נאס ארויפגעשלעפט אויף דער
ביהנע די מענשען, וואס האבען אין לעבען קיינמאל נישט מיט די
פערזאנען, וואס מען האט געדארפט פארשטעלען. אין דעם פאל פון
די „רעקרוטען" האבען מיר געזוהן, ווי ער האט ארויפגעבראכט
אויף דער ביהנע אמת'ע סאלדאטען אנשטאט סטאטיסטען אדער
אקטיארען וואס זאלען זיך פערקליידען פאר סאלדאטען. אין אנ־
דערע פיעסען איז ער נענאנגען פיעל ווייטער. אזוי, למשל, האט
גאלדפאדען דערצעהלט, אז פאר אייניר פון זיינע ערשטע שטי־
קער האט ער געדארפט האבען א שוסטער אויף דער ביהנע. ער
האט געטראפען אזא כוואסקען שוסטער און טאקע אויפ'ן ארט
האט גאלדפאדען איהם געהייסען זיך פארשטעלען, אז ניט ווייט
פון איהם שטעהט זיין ווייב און זי גיט איהם א גאב און ער ענט־
פערט איהר מיט פראצענט. גאלדפאדען האט איהם סופלירט וואס
צו זאגען און יענער האט עס ארויסגעבראכט מיט דער ריכטיגער
פארב און מיט'ן ריכטיגען טראפ.

עס זיינען ניט ווייכטיג די איינצעלהייטען, ווי אזוי גאלדפאדען
מיט זיין קלייגער טרופע האט זיך ארומגעשלעפט דעם ערשטען וויג־
טער איבער די קלענערע שטעדט אין רומעניען, און מיר וועלען נאר
דערמאנען די שטאדט גאלאץ, וואו גאלדפאדען האט אנגעשפארט
ארום פורים צייט אין 1877. זיין אנקומען אין גאלאץ וואקפט א
ליכט, ווי אזוי ער האט אין יענער שווערער און ביטערער צייט
„געהויבען הקפות" און ווי אזוי ער האט דערוויזען אריבערצופיה־
רען זיינע „פוטהאלבען" אקטיארען פון איין שטעדטעל אין דעם
צווייטען.

אין רומעניען האבען די אידען דעמאלט געהאט א פראיין,

דער דריטער אקט שטעלט פאר דאס זעלבע פעלד. אן א זייט שטעהען ביקסען צוזאמענגעשטעלט אין פיראמידען־פארם. אייניגע רעקרוטען לייגען אויסגעלעגט אויף דער ערד, זיי רוהען זיך אויס. אויסער חיים שעיה'ן גיבט זיך אויף די אידישע רעקרוטען: עוזר לאזער, נעצער מיכאל. זיי דערמאהנען די גליקליכע יאהרען פון דער היים. איינער הויבט זיך אויף און זינגט דאס הומאריסטישע ליער „רבש"ע, הורא!" דער אונטער־אפיציער קומט אריין. אלע כאפען זיך אויף, נעהמען די ביקסען און שטעלען זיך אויס אין א רייהע. דער אונטער־אפיציער ערקלערט, אז היינט וועט ער זיי לערנען שיסען, און אז ער וועט זאגען „פייער!" מוזען אלע אויס־שיסען. ער וויזט זיי דעם ערשטען ביישפיעל און שיסט אויס. אלע פאלגן אנידער אהן לשון מיט די פנים'ער צו דער ערד. דער אונטער־אפיציער זעהט, אז ער קאן מיט זיי גאר ניט מאכען, געהט ער אוועק מיט'ן ענטשלום צו בעפרייען זיי אלעמען פון מיליטער־דיענסט. באלד קומט ער וויעדער אריין און זאגט זיי. אז זיי קענען געהן אהיים, נאר זיי זאלען אומבייטען זייערע קליידער, און וועז זיי וווייזען זיך וויעדער אמאל אויף דער ביהנע, זיינען זיי שוין אנגעטהאן ווי חסידים און זינגען און טאנצען א חסידים־טאנץ.

די הויפט־דאלע פון דער שטיק איז פון דעם רעקרוט חיים שעיה, דאס הייסט די קאמישע, און געשפיעלט האט איהר גראד־נער. דעם נאמען חיים שעיה האט גראדנער אליין אויסגעקליבען און דאס וווייזט, אז ער האט אויך געהאט א האנד אין די רעק־רוטען.

עס איז אויך כדאי צו בעמערקען, אז די סאלדאטען וואס מאר־שירען אריין מיט'ן טאמבור מאושאר צום שלום פון צווייטען אקט, זיינען ניט געווען סטאטיסטען נאר אמת'ע זעלנער. עס איז ניט בעקאנט, צי דאס איז געטהאן געווארען מיט אן אויג פאר עקאנא־מיע, דאס הייסט אז עס איז געווען ביליגער צו בעשטעלען עטליכע אמת'ע סאלדאטען, אז זיי זאלען ארויפמארשירען אויף דער ביהנע, ווי צו דינגען סטאטיסטען און לערנען זיי ווי צו מארשירען און שאפען פאר זיי די נויטיגע סאלדאטסקע קליידער, אדער דאס איז געטהאן געווארען מיט אן אויג פאר רעאליזם. דער אמת'ער סאל־

דאציע צו א געווישען אהרן שנאפּ, וועלכער האָט איהם געהאָלפען צו קריגען דעם טהעאטער „זשיגניצע" און ער האָט דאָרטען געשטעלט די „רעקרוטען". מען האָט אין דעם דאָזיגען טהעאטער געשפּיעלט נאָר איינמאָל, און ביי יענער פּאָרשטעלונג איז צוגעקומען נאָך אן אקטיאָר, שאפּירא, דער פּאָטער פון דער אקטריסע שאפּירא, וועלכע שפּיעלט איצט אין ניו יאָרק.

נאָך דער דאָזיגער פּאָרשטעלונג האָט גאָלדפּאדען געמוטמעט א האָל ביי א געווישען לאָזאר.

די נאנצע צייט האָט גאָלדפּאדען געזוכט קרעפּטען ווי מיט ליכט. די דריי אקטיאָרען, וואָס ער האָט איצט געהאט, זיינען געווען וועניג אפּילו פּאר די „רעקרוטען."

ווי מיר האָבען שוין געזאָהט, זיינען די ערשטע קרעפּטען זייער געווען לייִדער זיינגער אָדער פּאָלקס זינגער. אזעלכע זיינען געווען גראדנער און שכר נאָלדשטיין, און שפּעטער האָבען זיך א שאָט געטהאָן די לייִדער זינגער פון אָלע זייטען צום אידישען טהעאטער.

נאָר די לאָקאָלען זיינען ניט געווען דער אייניגער קוואָל, פון וואנען גאָלדפּאדען האָט געמוטמעט זיינע קרעפּטען. שוין גלייך ביי זיין אנקומען אין בוקארעסט האָט ער ענטדעקט א צווייטען קוואָל, און ס׳אָם איז געווען די חזן׳ישע וועלט.

די חזן׳ישע וועלט האָט שוין ביי די ערשטע טריט פון דעם אידישען טהעאטער ארויסגעוויזען א פיינדשאפט צו איהם. די חזנים גופא, אלם פּאָרשטעהער פון שוהל און בית המדרש, האָבען ניט געוואָלט האָבען קיין מגע ומשא מיט אן אינסטיטוציאָן, וואָס האָט פערשפּראָכען צו פערשפּאָטען אידישע טראדיציעס און אלם מנגנים האָבען זיי גערעכענט פאר א פּחיתת הכבוד צו האָבען עפּעס א שייכות מיט א קונסט וואָס האָט איהר מקום מנוחה געפונען אין טראקטירען אוו סטאדאָלעס.

אָבער די חזן׳ישע וועלט איז ניט בעשטאָנען בלויז פון געצהלטע חזנים. די חזנים וועלט איז געווען א סך, א סך רייכער אין משוררים, און פאר יענע האָט דאָס טהעאטער געהאָט מעהר רייץ ווי די שוהל. די משוררים, אלם א קלאָס, זיינען גייסטיג געשטאָנען מיט אייַן פוס אויסער בית המדרש. די שוהל איז פאר זיי

וואס האט געהייסען „לעבאנאן." די לעבאניסטען איז יאסי האבען מקרב געווען גאלדפאדען און האבען איהם געמאכט פאר זייער עהרען־פרעזידענט. און איידער ער איז אוועקגעפאהרען קיין גאלאץ, האט דער פרעזידענט פון די יאסער לעבאניסטען געלאזט וויסען די גאלאצער לעבאניסטען, אז דער עהרען־פרעזידענט א. גאלדפאדען, דירעקטאר פון אידישען טהעאטער מיט זיין קאמפאניע, קומט צו זיי און זיי זאלען איהם געבען א פיינעם קבלת פנים.

עם האט זיך געגרינדעט א קאמיטעט פון פינף און צוואנציג פערזאנען, וועלכער איז ארויס מקבל פנים זיין איהם. זיי האבען ערווארט צו בעגעגענען אן אימפאזאנטע טרופע, די זיילען פון דעם אידישען טהעאטער מיט'ן בעוואוסטען דיכטער אלס דירעקטאר, און צו זייער גרויסער פערוואונדערונג האבען זיי געטראפען איין מענשען, און דאס איז געווען גאלדפאדען.

ער האט זיי לאנג ניט געלאזט וואונדערען זיך און האט זיי ערקלערט, אז זיין קאמפאניע איז געבליבען אין וועג, ווייל ער האט פשוט ניט געהאט אויף הוצאות.

מען האט איהם געשאפען די נויטיגע הוצאות און ער האט תיכף אראבגעבראכט זיינע צוויי אקטיארען.

אין א רעסטאראן האט מען פאר איהם געדונגען א זאל, וואו מען האט אויפגעבויט א ביהנע, און ער האט דארטען אויפגעפיהרט די „רעקרוטען" מיט ערפאלג. דארטען האט ער אויך געשפיעלט די „באבע מיט'ן אייניקעל."

אין א וואך צוויי ארום איז גאלדפאדען מיט זיין טרופע אוועק־געפאהרען קיין בוקארעסט. עם האט זיך איהם אפילו ניט גע־חלום'ט, וועו ער איז אריינגעפאהרען אין בוקארעסט אהן א פרוטה אין קעשענע, מיט א טרופע פון צוויי אקטיארען, מיט א טהעאטער מעהר אין דער פאנטאזיע ווי אין דער ווירקליכקייט, מיט אויס־זיכטען אויף א ציגיינערשען ארומוואנדלען פון שטאדט צו שטאדט, מיט פלענער ווי צו „הויבען הקפות", אז אין עטליכע וואכען ארום וועט פאסירען אזעלכעם, אז מען וועט האבען צו דערצעהלען וועי־גען דעם צו קינד און קינדס קינדער.

גאלדפאדען איז געקומען קיין בוקארעסט מיט א רעקאמענ־

גאָלדפאדען איז געווען אזוי געפעלען די פארשטעלונג, אז ניט נאר האָט ער צוגענומען מאגולעסקא איז זיין טרופע, נאר ער האָט איהם אויך צוגעזאגט, אז ער וועט לאזען דאָס שטיק איבערזעצען אוּן דערפון וועט ער מאכען א אידישע פיעסע פאר איהם.

צוקערמאן האָט געקראָגען ביים פערהער צו זינגען עפעם פון „לוטשיא". ער האָט זיך זעהר אויסגעצייכענט מיט זיין שטים אוּן אלע צוזאמען מיט מאגולעסקא זיינען אריינגענומען נעווארען אין דער טרופע.

דינמאן האָט געקריגען לאמפען־פיעבער, פשוט נעזאגט, ער האָט זיך געשראָקען, אוּן דערצו האָט ער ניט געקענט קיין אידיש. אוּן הגם ער האָט געהאט א גוטע טענאר שטימע, איז ער פערבראַקירט געווארען. דאָך בעגעגענט מען איהם אין א קורצער צייט ארום אויף דער ביהנע. דאָס איז געווען אין גאָלאָץ, נאָכדעם ווי גאָלדפאדען האָט אָנגעשריעבען „כי בע כי מע כי קוקי רעקו". גאָלדפאדעג'ס קאמפאני איז געווען צושלאָגען אוּן ער האָט אוועקגעשיקט צוקערמאן ער זאָל ברענגען דינמאן. ער איז אויפגעטראָטען אין דער ראָלע פון פראָקוראָר. מיט זיין זינגען האָט ער געמאכט א פורואר, נאָר די מורא פאר דער ביהנע האָט ער ניט געקענט בייקומען. אין דעם לעצטען אקט האָט ער געראַרפט מיט בייזקייט פרעגען: וועו זייט איהר? איז ער אבער געווען אזוי דערשראָקען, אז ער האָט די דריי וועדטער ניט געקענט אויסרעדען. אוּן דער קאָמיקער צוקערמאן האָט זיך צו איהם אנגערופען טאקע אויף דער ביהנע:

— האָט קיין מורא ניט, מיר זיינען דאָ ניט קיין גזלנים.

ער האָט געשפיעלט נאר עטליכע וואכען אוּן איז אוועק פון דער ביהנע. מיט יאָהרען שפעטער איז ער געווארען קאנטאָר אין וויען.

אויך משה זילבערמאן איז אָנגענומען נעווארען אוּן גאָלדפאדעג'ס טרופע איז מיט אמאל אויסגעוואקסען.

סיי דער פערשטאָרבענער מאגולעסקא, סיי צוקערמאן אוּן סיי אלע יענע, וואס האָבען זיך פערבונדען מיט גאָלדפאדען ביי זיין אָנקומען קיין בוקארעסט ארער באלד נאָכדעם האָבען אלע בפה אחד דערצעהלט, ווי אזוי שמענדריק איז איבערגעמאכט נעווארען אויף

געווען ניט מעהר ווי א פרנסה, און אזוי גיך ווי זיי זיינען אוועק פון עמוד, האבען זיי אויסגעטהאן דעם נייסטיגען טלית און גע־פיהרט א לעבען פון הפקרות. אין יעדער שטאדט און שטערטעל זיינען די משוררים נעווען די פרעהליכסטע קונדסים. אין א לום־טיגער געזעלשאפט האבען זיי נאכגעקרימט און איבערגעמאכט די תנועות און האוואיעם פון אנגעזעהענסטע בעלי בתים, ווי אויך פון די חזנים, קיינער איז פאר זיי ניט געווען צו חשוב, קיין זאך איז פאר זיי ניט געווען צו הייליג.

ווען נאלדפאדען איז אנגעקומען קיין בוקארעסט, איז דאָרטען דער חזן געווען דער בעוואוסטער קופער. צווישען זיינע משוררים זיינען געווען זעליג מאגולעסקא, לייזער צוקערמאן, זילבערמאן, דינמאן. אין דער זעלבער צייט וואס מאגולעסקא, דעמאלט א אינ־געל פון זיבצעהן יאהר, און צוקערמאן מיט א יאהר אלטער צוויי על־טער זיינען געווען אנגעשטעלט אלס משוררים ביי קופער'ן, האבען זיי אויך געזונגען אין א קירכע. עס פערשטעהט זיך, אז דער חזן און די בעלי בתים האבען דערפון ניט געטאָרט וויסען. זיי האבען אויך שוין געהאט געלעגענהייטען צו זינגען אלס כאריסטען אין אפערעס, און דאס שפיעלען, וואס זיי האבען געזעהען ביי די דא־זיגע געלעגענהייטען, האט געמאכט אויך מאגולעסקא'ן אזא אייני־דרוק, אז וועז מען פלעגט צו א שמחה פערופען די משוררים, פלעגט מאגולעסקא אונטערהאלטען דעם עולם ניט נאר מיט זינ־גען, נאר אויך מיט נאכמאכען געוויסע רומענישע אקטיאָרען. אויך פלעגט ער אזעלבע שטיקלאך ווייזען ביים חזן אין הויז, ווען די משוררים און פיינע בעלי בתים פלעגען זיך צוזאמענקלייבען ביי איהם א שבת־צו־נאכט און דער עולם האט פון זיי געלעקט די פינ־גער.

דאס האט דערנרייכט צו נאלדפאדען, און ער האט תיכף נאך זיין קומען קיין בוקארעסט געשיקט רופען צו זיך די אויבענדערי־מאנטע פיער משוררים: מאגולעסקא, צוקערמאן, דינמאן און זיל־בערמאן. ביים פערהער האט מאגולעסקא פארגעשטעלט א סצענע פון דעם רומענישען שטיק „וולאדוצו מאמו", און דאס איז געווען דער אריגינאל פון דער צוקונפטיגער פיעסע „שמענדריק."

די לעמבערגער אויסגאבע גיט ניט אָן דעם נאָמען פון דעם פערפאסער און מען דארף קומען צום שלוס, אז אָדער עס איז אריינגעפאלען א גרייז אין דעם דאטום אָדער דער דאטום איז מיט א כיון פערגרייזט געוואָרען.

גאָלדפאדען האָט אין יענער צייט ניט ארויסגעלאָזט קיין מאָנוסקריפט פון האנד און קאָפירען זיינע א פיעסע איז געווען כמעט אונמעגליך. וועו אקטיאָרען פון זיין טרופע זיינען אוועק פון איהם און געמאכט שבת פאר זיך, האָבען זיי קיין קאָפיעס פון זיינע פיעסען ניט געהאט. זיי האָבען אונגעשטערט געקענט שפיעלען זיינע שטיקער, ווייל אין רומעניען איז דער זכות פון מחבר געוועזליך ניט אנערקענט גע־וואָרען. וועו אזא טרופע האָט יא אויפגעפיהרט א פיעסע פון גאָלדפאדענ׳ס רעפערטואר, האָבען די אקטיאָרען געדארפט זאגען זייערע ראָלען פון זכרון. עס קען דאריבער זיין, אז עפעס אן אקטיאָר פון גאליציען האָט אנגעוואָרפען די ראָלען פון זכרון און דערפון איז ארויסגעקומען די „קאָמישע חתונה", וואָס האָט זיך געדרוקט אין לעמבערג. ער האָט דערביי אויך געברויכט זיין אייגענעם פערגרייזטען אויסלעגען און לאָקאָלע וועדטלאָך און דער־פון איז ארויסגעקומען א מיש מאָש פון גאָלדפאדענ׳ס זיד־רוסישען לשון מיט א גאליציישען אויסלעגען און גאליציישע וועדטלאָך. עס פערשטעהט זיך ממילא, אז וועו מיר נעהמען אָן די דאָזיגע הנחה, מוזען מיר בעשליסען, אז דער דאטום פון דער לעמבערגער אויסגאבע איז א פערגרייזטער.

מיט דער נייער קאָמפאניע האָט גאָלדפאדען אויפגעפיהרט די „באָבע מיט׳ן אייניקעל". דאָס דאָזיגע שטיק בעשטעהט פון עטלי־כע לעידער, צו וועלכע מען האָט פון פאָרענט און פון הינטען און אין מיטען צוגעגעבען אביסל פראָזע. גראדנער האָט געשפיעלט די ראָל פון דער באָבע, מאגולעסקא פון אייניקעל, פנחס שאפירא— שדכן, זילבערמאן — פון דער לעהרער און צוקערמאן די ראָל פון דעם טערק אין דעם לעצטען אקט.

די באָבע און אייניקעל זיינען צוויי פרויען ראָלען, נאָר די ערשטע פאָר הדשים אין בוקארעסט האָט מען נאָך ניט געקענט בע־וועגען קיין מיידעל אדער ווייבעל אויפצוטרעטען אויף דער אידי־

זייערע אויגען פון „וואדוצו מאמו." פון מאגוליעסקאי'ס רייד איז אויסגעקומען, אז איהם האט גאלדפאדען געהאט צו פערדאנקען פאר דעם דאזיגען שטיק, און די אנדערע וואס זיינען דערביי געווען האבען מיט זייערע אייגענע אויגען געזעהן, ווי גאלדפאדען האט עס פערפאסט. עס איז מערקווירדיג דערביי, וואס די אלע געדענקען גוט דעם נאמען פון דעם אריגינאל, הגם צעהנדליגע יאהרען זיינען זייט דעמאלס אריבער. עס קען דאריבער קיין שום ספק ניט זיין, אז „שמענדריק" איז געשאפען געווארען פון גאלדפאדען אין בוקארעסט באלד נאך זיין קומען אהין, דאס הייסט אין 1877.

מיר מוזען דאריבער קומען צום שלום, אז דער „שמענדריק". וואס איז געווען געדרוקט אין לעמבערג אין 1875 איז ארויסגענעבען געווארען אונטער א פאלשען דאטום.

דער דערמאנטער „שמענדריק" איז ארויס פון דעם דרוק און פערלאג פון ב. ל. נעכעלעס, און דער דאטום איז דארטען אנגענעבען 1875. די דאזיגע פיעסע הייסט אין יענעם פערלאג:

די קאמישע חתונה

פאן

שמענדריק

מיט די כלה

אין דריי אקטען.

דער שער האט אויך אן אויפרוף צו די קונים:

„צו שמענדריק מיט די כלה. לויפט קוינים (קונים) אלו. וועט אור האבען א שיינום אונטערהאלט. וועט עטץ זעהן וואס מוט אוז גישעהן באלד. מען האט די כלה פאר בוטען (פערביטען) אונטער די חופה אין מיטען.

„עס איז איין פערגנוגען פאר די וועלט. איר וועט דאס קענון קויפין פאר א שפאט געלד."

דער דאזיגער לשון און אויסלענען דארפען ווייזען אויף גאליציען, אז דארטען איז עס געשריעבען געווארען. אבער אלע אויספארשונגען האבען געוויזען, אז „שמענדריק" איז געמומען פון א רומענישער שטיק און דער פערפאסער איז געווען גאלדפאדען.

פאר גאלדפאדען. אז ער האט ניט אויף הצטרכות, האט ער איהם ניט פערשפראכען קיין שפעטערע מאטעריעלע גליקען, נאר האט איהם געוואונלעך געענטפערט:

— איך וועל דיר אנשרייבען א רעל. אי, וועט דאס זיין א רעל! דאס וועט דיר מאכען א נאמען און דו וועסט ווערען גרויס! און דאס איז געווען די בעסטע הבטחה.

מען קען זיך דאריבער לייכט פארשטעלען, ווי גראדנער איז פערביטערט געוואָרען, וועז די הויפט רעל פון „שמענדריק" האט געקריגען מאגולעסקא. דאס איז געווען ניט נאר א פאטש אין פנים דעם לייכטענדען שטערען, ווייל גראדנער איז געווען די וויכטיגסטע קראפט אויף דער ביהנע און ביז „שמענדריק" האט ער פערנומען דעם אויבען אָן, נאר דאס איז אויך געווען א פערראטה צו איהם, וועל־כער האט גאלדפאדענען געהאלפען טראגען די שטיינער צום פוס־דאמענט פון אידישען טהעאטער. ער האט זיך נעבויגען פאר גאלדפאדען, אבער ער האט זיך ניט געוואלט בוקען פאר קיין אנ־דערן אויף דער ביהנע, און די אויפפיהרונג פון „שמענדריק" מיט מאגולעסקא אין דער הויפטרעל איז געווען דער סוף פון דער פרייהשאפט און נעמיינזאמער ארבייט צווישען גאלדפאדען און גראדנער. און דער פועל יוצא דערפון איז געווען, אז די ערשטע קאמפאניע, וואס האט זיך קוים געהאלטען אויף די פים און האט נאך קיין ריכטיגען טהעאטער ניט געהאט, האט זיך צושפאלטען. און גראדנער איז אוועקגעפאהרען קיין יאסי און האט געמאכט שבת פאר זיך.

און אויף אזא אופן, אוידער גאלדפאדען האט נאך צייט נע־האט דורכצולעגען א וועג פאר איין טהעאטער, האט זיך שוין נע־ווייזען א צווייטער און די קרעפטען זיינען צושפאלטען געוואָרען.

וועדליג די אָרימע קרעפטען פון דער ערשטער קאמפאניע, האט גראדנער'ס ארויסטרעטען געפארפט רואיניירען די גאנצע עק־זיסטענץ פון דעם אידישען טהעאטער, וואס האט זיך דעמאלט נע־האלטען אויף היהנערשע פיסלאך, נאר דאס האט קיין ווירקונג ניט געמאכט און די פארשטעלונגען זיינען אנגענאנגען אהן גראדנער'ן ווי מיט גראדנער'ן. דער עולם האט אזוי געלעקט די פינגער פון

שער ביהנע, ווייל דאָס האָט זיך נערעבענט ערנער ווי אונאנשטענ־
דיג, און מאנסביל האָבען געשפּיעלט פּרויען־ראָלען.

גראדנער האָט זעהר שטארק אויסגענומען אין דער ראָל פון
דער באָבען, און דער איינדרוק איז געווען אזוי גרויס, אז מיט
יאָהרען און יאָהרען שפּעטער, ווען די ביהנע האָט געצעהלט ניט
וועניגער פּרויען ווי מענער, האָבען די גרויסע קאָמיקער, ווען נאָר
זיי האָבען גענאָט די גאָלענענהייט, געשפּיעלט די באָבע.

דאָס פּובליקום איז געווען פון די סאָמע פּראָסטע עלעמענטען
און בעשרענקט אין צאָהל. דער איגטעליגענטער טהייל פון שטאָדט
האָט פון דעם טהעאָטער ניט געוואָלט וויסען און אין זיינע אויגען
איז עס ניט געשטאָנען פיעל העכער פון א שטאָל, וואו מען קען
זעהן קאָמעדיאנשטשיקעס. און אזוי ווי די צאָהל טהעאָטערגעהער
איז געווען ניט קיין גרויסע, האָט מען אלע וויילע געדארפט האָבען
נייע שטיקער, כדי אויפצוואוועקען א נייעם אינטערעס אין די צו־
שויער.

נאָך דער „באָבע מיט'ן אייניקעל" איז אויפגעפיהרט געוואָרען
די „אינטרינגע", „דער „דוואָסיע די פּליאָטקעמאכערין," „דער
„דוואָסיע די ספּעטניצע". אין דעם דאָזיגען שטיק האָט מאָגולעס־
קא געשפּיעלט צוויי ראָלען, איינע פון א יונגער וויבעל רחל'ע און
די צווייטע פון א משרת א זאָיקע. די דראָמאטישע ראָל האָט נע־
שפּיעלט גאָלדפאדען, און מאָגולעסקא האָט אזוי גוט קאָפּירט א
יונג וויבעל, אז וועו גאָלדפאדענ'ס פּרוי איז געוועסען אין טהעאָטער
און האָט דערזעהן, ווי איהר מאן קושט זיך אויף דער ביהנע מיט
א שעהנער מיידעל, איז זי געוואָרען אייפערזיכטיג.

„שמענדריק" האָט גאָלדפאדען געשריעבען מיט אן אויג פאר
א ראָל פאר מאָגולעסקא, און אזוי ווי דאָס איז געווען די הויפּט
ראָל, האָט גראדנער'ן פערדראָסען, וואָס אין זיינע שיך טרעט אריין
א פרעמדער. די קנאה צווישען אקטיאָרען פאר ראָלען איז שטענ־
דיג זעהר גרויס. אייגער פערגינט ניט דעם צווייטען איבריגע עט־
ליכע צייל'ען און בפרט ווען עם האָנדעלט זיך ווענען א הויפּט ראָל.
אין יענער צייט איז די ראָל געווען כמעט אלע וויינציגע בעל־וינונג,
וואָס דער אקטיאָר האָט געהאט. וועו אן אקטיאָר האָט זיך געקלאָגט

זעהר א לעבעדיגע סחורה. זיין גרויסער חסרון איז געווען, וואס ער האט ניט געהאט קיין מאס, און זיין האלטונג אויף דער ביהנע איז געווען א ווילדע. ער האט ניט געוואוסט פון קיין ווייכע אי־ בערגאנגען, פון ווייכע שאטירונגען און אלץ וואס ער האט געטהאן איז געווען איבערטריבען.

איבריגענס, וועדלינג גאלדפאדען כאראקטעריזירט גראדנער'ן, איז דער לעצטער אויף אזוי געווען אין יענער צייט, און אפשר זיי־ נען אלע אזוי דעמאלט געווען. אלענפאלס האט דער עולם בעסער ניט פערשטאנען און האט געפאדערט גראבע פארמען.

צוקערמאן איז אפשר געווען דער אייניגער וואס איז פון דע־ מאלט אן געבליבען מיט גאלדפאדען, ביז דאס אידישע טהעאטער איז מיט יאהרען שפעטער פערבאטען געוואָרען אין רוסלאנד. און צוליעב זיין איבערגעבענהייט צום גרינדער פון אידישען טהעאטער האבען די אנדערע אקטיאָרען איהם געהופען: אליעזר עבד אברהם.

דערווייל האט אויסגעבראכען די רוסיש־טערקישע מלחמה און פון רוסלאנד האבען זיך א שאט געטהאן קיין רומעניען מחנות מענשען אין דער האפענונג צו פערדיענען א לייכטען רובעל. דער קאמיסאריאט פון דער רוסישער ארמעע האט זיין הויפט־קוואַרטיר געמאכט אין בוקארעסט און פון דאָרטען האט א שטראם גאלד נע־ פליצט איבער די קעשענעס פון אלע יענע, וואס זיינען נאר ניט פוילל געווען עם צו נעהמען. קיין זאך איז אזוי ניט ביליג געווען, ווי גאלד. מענשען וואס זיינען געקומען ארים, זיינען אין א קורצער צייט עשירים געוואָרען. און מיט'ן לייכט געקריגענעם גאלד איז געקומען א פאדערונג אויף לעבען א גוטען טאג, הוליאנקעס און דאס גלייבען.

דאס טהעאטער איז געווען ווי פשוט בעשאפען פאר זיי. און דער גרויסער אננעלאפענער, רייך געוואָרענער עולם האט זיך ממש דערפרעהט מיט אזא אונטערהאלטונג. מען האט איצט געשפיעלט פאר געפאקטע הייזער, און אין טהעאטער איז געוואָרען א גרויס שפע. פון לעדיגע בענקלאך האט מען שוין מעהר ניט געוואוסט און די אקטיאָרען האבען פערגעסען די הונגעריגע טעג.

דאס פובליקום האט אויך בעקומען גאר אן אנדער פנים. אנ־

מאגולעסקא ווי פריהער פון גראדנער, און וועז איז א קורצער ווייל ארום איז מאגולעסקא אוועק פון גאלדפאדעז, האט עס וויעדער קיין ווירקונג ניט געמאכט אויפ'ן טהעאטער.

נאך גראדנער'ס אוועקגעהן האט גאלדפאדעז אריינגענומעז צו „שמענדריק" א נייעם אקטיאר אין דער טרופע. דאס איז נעווען משה טייך (נאזניק). ער איז נעווען א פאלקס־זינגער און איז געקומען פון גאליציעז.

משה טייך איז אינטערעסאנט צוליעב דעם, וואס ער איז נעווען א טויבער און אלס אזעלכער האט ער, פערשטעהט זיך, ניט געקענט הערעז וואס מען רעדט צו איהם אויך דער ביהנע. נאר ער האט שטענדיג געמאכט זיין רעפליק ריכטיג. ער האט אין די ליפען דערקענט, וואס דער צווייטער זאגט. אלס אקטיאר האט נאר מאגולעסקא געהאט וועגען איהם א גוטע מיינונג און האט זיך וועגען איהם אויסגעדריקט, אז ער איז נעווען א וואונדערבארער כאראקטער־שוישפיעלער.

אלע אנדערע האבען פון איהם ניט געהאלטען און יעקב אדלער האט איהם שפעטער כאראקטעריזירט אזוי:

„משה טייך, א טויבער איד, מיט קרומע אויגען, א נידעריגער, זעהר א מיאוס'ער מענש און קיין טאלאנט. ער איז נעווען דער ליעבהאבער, דער טראגיקער. זיינע ראלען האט ער אויסגעפוקט ווי א פאנאגראף."

וועז מאגולעסקא איז אוועק פון גאלדפאדעז און, ווי שוין געזאגט, איז דאס נעשעהן איז א פאר חדשים ארום, איז לייזער צוקערמאן געווארען די הויפט־קראפט פון דער טרופע.

די ערשטע און וויכטיגסטע פאדערונג פון אן אקטיאר אדער אקטריסע איז דעמאלס נעווען, ער אדער זי זאל קענען זינגען. עס האט נעזונגען דער קאמיקער, עס האט נעזונגען דער ליעבהאבער, עס האט נעזונגען די פרימאדאנא, עס האט נעזונגען די סוברעטין. אלע האבען נעדארפט זינגען. צוקערמאן האט נעהאט א פיינע שטים און אלס זינגער איז ער אפשר בעסער נעווען פון מאגולעסקא, הגם דער לעצטער האט זיך מעהר אויסנעצייכענט אלס מנגן. ער, צוקערמאן הייסט עס, איז אויך נעווען א פיינער טענצער און בכלל

אכל האלמנטן אוו פלוי האלמנטן

פלאן פאאם וואו אאלטראלי, אכא אאלטראלי וואו פאאם פלאן

אקטיאַרען, און אזעלכע האָבען זיך געפונען אין יעדער שטאָדט.

גראדנער'ס אונטערנעהמונג האָט אין יאסי פינאַנסירט דער שוינקער מאַריץ ראָט, און יאסי האָט געקריגען אן אייגענעם אידי־שען טהעאטער.

עס איז כאראקטעריסטיש וואָס גראדנער האָט באלד אריבער־גענומען מאָנופֿאקטור פון גאָלדפאדענ'ס בוקארעסטער טרופּע צו זיך, דעם זעלביגען זעליגע מאָנופֿאקטור צוליעב וועלכען ער האָט צוריסען מיט גאָלדפאדען. ער האָט אויך אבגערעדט זיך בערמאנען, וועלכער האָט ארויסגעוויזען געשעפטס־פעהיגקייטען, און שכר גאָלדשטיין איז שוין פון פריהער געווען מיט איהם. אויך אזא אופן האָט די טרופּע פון יאסי געקענט זיך בעריהמען מיט עטליכע פון די בעסטע קרעפטען פון יענער צייט און האָט זיך בשום אופן ניט גע־דארפט שעהמען פאר דער בוקארעסטער טרופּע.

נאָר די ערשטע עטליכע פיעסען, וואָס גראדנער האָט מיט זיך געהאט זיינען באלד אלט געוואָרען און מען האָט דעם עולם גע־דארפט געבען נייע. אלס לייערער־זינגער פלעגט גראדנער אמאל אנשרייבען פאר זיך אן אייגענעם קליינעם וואָדעוויל, אבער גאָלד־פאדען האָט שוין געגעבען א געוויסע פּאַרס פאר שטיקער, און אזעלכע האָט ער אליין ניט געקענט שאפען. ארום דער צייט איז אין דער יאסער קאַמפּאניע ארייז יוסף לאטיינער אלס סופלער, און די אויגען פון דעם דירעקטאָר און פון דער קאַמפּאניע האָבען זיך גע־וועדעט צו איהם, אלס צום מאן וואָס פערשטעהט זיך אויף די שווארצע פּינטלאך.

יוסף לאטיינער איז געווען א געבאָרענער א יאסער (1853) און האָט ביז זיעבצעהן יאָהר געקראָגען א אידישע ערציהונג, נאָר די כוואליע פון השכלה האָט אויך דערגרייכט אהין און ער האָט זיך געזומען צו חכמות חיצוניות. מיט גאָלדפאדענ'ס אנקומען אין יאסי האָט זיך ביי איהם דערוועקט א חשק צו שרייבען טהעאטער־שטיקער, און וועז גראדנער האָט דערפיהלט א דוחק אין פיעסען, איז לאטיינער ארויסגעקומען מיט זיין ערשטען שטיק „יענטע די פיפערנאָטערין." באלד נאָכדעם האָט ער געזומען איבערמאכען פון דער דייטשער פיעסע „נאטהאן שלומיאל" א אידישע שטיק, וואָס

ער האָט א נאָמען געגעבען „שמואל שמעלקעס", און נאָלדפאדען האָט באלד דערפון געמאכט דעם בעקאנטען פארס „ביידע קוני לע־מילם."

אין דער צייט האָט נאָלדפאדען דערווייזען צו קריגען א פרוי פאר דער ביהנע אין בוקארעסט. ווי שוין געזאָגט, האָבען די ערשטע צייט מאנסביל געשפּיעלט פרויען־ראָליען. ווייל אידישע מיידלאך און וויבלאך האָבען מורא געהאט איינצושטעלען זייער רעפוטאציע. דער טהעאטער האָט קיין גוטען נאָמען ניט געהאט, די בעזוכער זיינען געווען דער גרעבסטער עלעמענט. די מיינסטע אקטיאָרען האָבען זיך אויפגעפירט ווי הפקר־יונגען, און פאר א מיידעל אדער ווייבל ארויפצוגעהן אויף דער דעמאָלטדיגער אידי־שער ביהנע איז געווען ניט בעסער ווי צו גיהן אין א שיינק צווי־שען שלעכטער קאָמפּאניע. נאָר דער דראנג איז געווען אזוי גרויס, אז ער האָט אפילו בייגעקומען די איינגעבאָרענע צניעות פון דער אידישער פרוי. עס איז נאָר געווען שווער, אז די ערשטע פרוי זאל זיך ווייזען אויף דער ביהנע און באלד נאָכדעם האָבען זיך א שאָט געטהאָן פרויען פון אלע זייטען.

ווער איז געווען די ערשטע פרוי?

די געשעהענישען אין יענער צייט זיינען געקומען אזוי האס־טיג אייגע נאָך די אנדערע, אז אפילו אזא ווייכטיגע און אינטע־רעסאנטע פאסירונג ווערט איבערגעגעבען אנדערש פון פערשיעדע־נע פערזאָנען. דער פערשטאָרבענער דראמען־שרייבער הורוויטש האָט מיר דערצעהלט, אז איהם קומט דער קרעדיט פאר אריינפּברענ־גען די ערשטע פרוי אויף דער אידישער ביהנע. אבער צו דער צייט איז נאָך זיין נאָמען נאָר ניט פערבונדען מיט'ן אידישען טהעא־טער, און ערשט אין עטליכע חדשים ארום ווייזט ער זיך מיט זיינער א טרופּע.

אין זיינע עראינערונגען, גיט אונז איבער זעלביג מאָגולעסקא, אז די ערשטע פרוי אויף דער אידישער ביהנע איז געווען ראָזא פריעדמאן. ער דערצעהלט, אז אייגער דאָס אידישע טהעאטער האָט זיך בעווייזען, האָט ראָזא פריעדמאן געטאָנצט און געזונגען אין די קאָנסטאנטינאָפּאָלער קאפעס, זי האָט זיך דעריבער ניט גע־

אויף א יונגע מיידעלע, א נייטערקע מיט'ן נאמען שרה, וועלכע האט זיך אויסגעצייכענט מיט א זיסען קול'כעל. פאר איהר זים זינגען האט מען איהר גערופען „פאסאריקא," דאס איז א רומעניש וואָרט וואס בעדייט פויגעלע. און גאלדפאדען האט געבראכט דערצו, אז זי האט אזינגעוויליגט צו שפיעלען א ראל אין דעם שטיק, וואס ער האט זיך געקליבען צו שטעלען. זי האט איין אבענד אבגעשפיעלט, נאר איהר מוטער האט ערקלערט מיט'ן הארבען וואָרט, אז זי וועט ניט לאזען איהר טאכטער מעהר שפיעלען און שרה'ס שידוך מיט דער ביהנע האט זיך נאך יענעם אבענד געענדיגט אין גאלאץ.

אבער די יונגע שרה האט דוקא חשק געהאט צו שפיעלען און זי האט אריינגע'טענה'ט מיט איהר מאמען, נאר די טענות האבען איהר נאר ניט געהאלפען און די מוטער האט קאטעגאריש ערקלערט, אז כל זמן זי איז ביי איהר טאר קיין טהעאטער ניט גיהאכט ווערען, נאר וען זי וועט חתונה האבען, וועט זי קענען טהאן וואס זי וויל.

שרה האט געלאזט וויסען גאלדפאדענ'ען דעם אורטהייל, וואס איהר מוטער האט ארויסגעגעבען, און דער גרינדער פון אידישען טהעאטער האט צוזאמענגערופען זיינע צוויי אקטיארען און האט מיט זיי געהאלטען א ראט. ער אליין האט געהאט א וויב, גראדנער איז אויך געווען א בעווייבטער און אויך אזא אופן איז שכר גאלדשטיין געווען דער איינציגער וועלכער האט מיט איהר געקענט חתונה האבען מיט'ן צווק צו געווינען איהר פאר דער ביהנע. גאלדפאדען און גראדנער האבען איהם איבערגערעדט, אז ער זאל עס טהאן נאר וויי עס וווייזט אוים האט דאס אנפאנגם געקלונגען וויי א המצאה, נאר וויי עס האט זיך ארויסגעוויזען אין עטליכע חדשים ארום, איז שכר גאלדשטיין טאקע אריבערגעפאהרען קיין גאלאץ, האט מיט איהר חתונה געהאט און געבראכט איהר קיין יאסי שפיעלען.

ארום דער צייט האט זיך אין בוקארעסט געוויזען א נייער אנטרעפעניאר מיט א נייער טרופע אקטיארען.

דאס איז געווען משה הורוויטש.

משה הורוויטש איז געבארען געווארען אין סטאנים־לאוו, גא־

האט וואס צו שעהמען פאר'ן אידישען טהעאטער און זי איז נעווא־
רען די ערשטע אידישע אקטריסע און איז אוועק אין גאַלדפאדענ'ס
טרופע.

לייזער צוקערמאן בעהויפטעט, אז מינדעל צוקערמאן און גאַל־
דיצע זיינען געווען די ערשטע אקטריסעס און שוין ביי „שמענד־
ריק" האבען זיי זיך געוויזען אויף דער ביהנע.

נאָר דער אלגעמיינער איינדרוק ביי טהעאטער־מענשען, וואס
האבען גוט געדענקט יענע צייט, איז געווען, אז די ערשטע אקט־
ריסע איז געווען שרה, אדער ווי זי איז שפעטער בעסער בעוואוסט
געוואָרען אונטער'ן נאמען סאפיע קארפ, די מוטער פון ראזא קארפ.
און דער דאזיגער איינדרוק איז ניט קיין אומזיסטער.

וועז גראדנער האט דערהערט, אז גאַלדפאדען האט אריינגע־
קריגען א פרוי אין זיין טהעאטער, האט ער ניט געוהט און אנגע־
הויבען צו זוכען א פרוי מיט ליכט. שבר גאַלדשטיין. וועלכער
האט געשפיעלט צוזאמען מיט איהם, האט זיך ארויסגערופען צו
העלפען איהם קריגען א פרוי, און א דאנק איהם איז שרה אריין
אין גראדנער'ס קאמפאניע. נאָר איידער דאס איז געשעהן, האט
גראדנער געשריבען צו זיין ווייב אין קרעמענטשוג, אז זי זאל צו
איהם קומען קיין יאסי, און גלייך ווי זי איז געקומען איז זי אריין
אין זיין קאמפאניע. און וועז גאַלדשטיין איז אנגעקומען מיט
שרה, האט שוין פרוי גראדנער געשפיעלט.

נאָר ווי עס ווייזט זיך ארויס איז שרה'ס דעביוט ניט געווען
אין יאסי און איהר ערשטער אויפטריט אויף דער ביהנע איז זעהר
אינטערעסאנט.

זי איז ערשיענען צום ערשטען מאל אויף דער ביהנע מיט
נאָר דער ערשטער קאמפאניע, נאָך איידער גאַלדפאדען איז צוגע־
קומען צו בוקארעסט. דאס איז געווען אין גאַלאַץ, וועז גאַלדפא־
דענ'ס קאמפאניע איז בעשטאנען פון דריטהאלבען אקטיארען. אין
א פריהערדיגען קאפיטל איז שוין געווען בעשריבען ווי אזוי גאַלד־
פאדען האט געגעבען די ערשטע פאָרשטעלונג אין גאַלאַץ. ער האט
געראָרפט האבען מעהר קרעפטען, ווי ער האט פערמאגט, און ער
האט זיי געוואוכט מיט ליכט. אין גאַלאַץ איז זיין בליק געפאלען

רעסט. זיין טרופּע איז בעשטאַנען פון אבא שעהנגאָלד, וועלכער האָט זיך דעמאָלט בעוויזען צום ערשטען מאָל, משה טהייך, הערשע גאָלדענבערג און א געוויסע גאָלדשטיין.

זיין ערשטע שטיק איז געווען „דאָס פּוילישע אינגעל", געמאַכט פון לינעצקי'ס ווערק אונטער דעם זעלביגען נאָמען. דערביי איז נויטיג צו בעמערקען, אז דאָס דאָזיגע שטיק האָט נאָר ניט צוטהאָן מיט'ן „פּוילישען אינגעל". וואָס הורוויטש האָט אַנגעשריבען מיט יאָהרען שפּעטער און וואָס איז עד היום געבליבען אין רעפּערטואר.

באָלד נאָכדעם האָט ער אַנגעשריבען א צווייטע שטיק „באַנקיי טיראַן", נאָר זי איז מאָוס דורכגעפּאַלען און א דריטע שטיק „די וויסטע אינזעל", אַן איבערזעצונג פון רוֹמענישׁ.

גאָלדפּאדען'ס איז ניט געפּעלען געווען צו האָבען א קאָנקורענט ביי דער זייט, און כדי פּטור צו ווערען פון איהם, האָט ער געשיקט נאָך אבא שעהנגאָלד, וועלכער איז געווען די הויפּט קראפט פון הורוויטש'ס טרופּע זון האָט איהם אריינגענומען צו זיך.

אָהן אבא שעהנגאָלד האָט זיך די טרופּע ניט געקענט האַלטען און זי איז גלייך צופאַלען געוואָרען.

אָבער דאָס האָט הורוויטש'ן ניט געמאכט פאר אוים דירעקטאָר. ער האָט שוין דעם טעם פון טהעאטער פערזוכט און ער האָט שוין געוואוסט מיט וואָס מען עסט עס. אין בוקארעסט איז פאר איהם בעת מעשה קיין פּלאַץ ניט געבליבען, האָט ער זיך אוועקגעלאָזט איבער די אנדערע רומענישע שטעדט.

אויף דער פּראָווינץ האָט ער זיך געטראָפען מיט גראדנער און אזוי ווי איצט זייענען זיי ביידע געווען דורכגעדרונגען מיט א שנאה צו גאָלדפאדען האָבען זיי צוזאמען געשלאָסען איין קאָמפּאניע און אוועקגעלאָזט זיך צוריק קיין בוקארעסט צו לערנען מיט איהם בלק.

די טרופּע האָט איצט געטראָגען דעם דאָפּעלטען נאָמען פון גראדנער און הורוויטש, און דער לעצטער האָט דאָ אויך פערנומען א פּלאַץ אלס שוישפּיעלער. צוזאמען מיט זיי איז אויך געקומען פייוועלע פריעדמאן.

אָבער הורוויטש און גראדנער האָבען ניט געקענט הויזען צו-

ליציען, אין 1844, ביי פרומע עלטערען און האָט געקראָגען א אידי־
שע ערציהונג. ביז פופצעהן יאָהר האָט ער געלערנט אין ישיבות
און נאָכדעם האָט ער זיך געגומען לערנען שחיטה, נאָר אין דער
צייט איז ער געכאפט געוואָרען פון דער השכלה און ער האָט זיך
אָבגעגעבען מיט זייטיגע לימודים. צו אכטצעהן יאָהר האָט ער
פערלאָזט גאליציען און איז אוועק נאָך רומעניען און איז געוואָרען
א לעהרער פון העברעאיש אין יאסי. אין 1871 האָט ער אָנגעהוי־
בען ארויסצוגעבען א צייטונג אין העברעאיש און רומעניש, וועלכע
האָט געהייסען „טימפול" (די צייט), נאָר זי האָט קיין ערפאָלג ניט
געהאט. וועז יאסי איז פאר איהם געוואָרען צו ענג איז ער אוועק
קיין בוקארעסט. הורוויטש האָט בעהויפטעט, אז ער איז געווען א
לעהרער פון נעאָגראפיע אין דעם בוקארעסטער אוניווערזיטעט און
דערפון האָט ער זיך גענומען די פרעטענזיע אויפ'ן טיטעל פראָפע־
סאָר. ווי ווייט די דאָזיגע פרעטענזיע האָט א ממשות איז ניט
בעשטימט, נאָר זיכער איז, אז ער איז געווען א דירעקטאָר פון א
אידישער שולע אין בוקארעסט. די אידישע בעלי בתים פון בוקא־
רעסט זיינען מיט איהם צולייב וואָס עס איז ניט געווען צופריעדען
און זיי האָבען איהם ארויסגעיאָגט פון זיין שטעל. ער האָט זיך
דערפאר מיט זיי אָבגערעכענט אויפ'ן סאָמע נארעשסטען אופן און
האָט זיך ג'עשמד'ט.

אלס איינער וואָס האָט זיין חיונה געדארפט זוכען פון א אי־
דישער שולע האָט דאָס איהם קיין גוטס ניט געקענט טהאָן און אויב
ער האָט ערוואַרט אז די קריסטליכע נשמה־פערזאָרגער וועלען איהם
קומען צו הילף, האָט ער זיך אין זיין חשבון געגאָרט. און ארום
דער צייט וואָס גאלדפאדען האָט נעגרינדעט זיין טהעאטער אין בו־
קארעסט, איז משה הורוויטש ארומגענאנגען אהן א קנעלונג און
האָט ניט געוואוסט, צו וואס צו נעהמען זיך.

די קורצע צייט וואָס דער רוסישער קאמיסאריאט איז נעזע־
סען אין בוקארעסט האָט מען אין אידישען טהעאטער געמאכט
גלענצענדע געשעפטען און דאָס האָט באוואויגען משה הורוויטש
צו פרובירען זיין מזל אויפ'ן נייען פעלד.

נאָך פסח אין 1878 האָט ער געעפענט א טהעאטער אין בוקא־

פערטראָגען די אפּלאָדיסמענטען, וואָס מען האָט געשענקט שרה גאָלדשטיין (שפּעטער בעוואוסט אלס סאָפּיע קארפּ). די קנאה צווישען די אקטיאָרען און די אקטריסעס איז געווען אזוי גרויס, אז זיי האָבען מעהר ניט געקענט שטעהן צוזאמען.

נאָר מיט'ן אָבפאָהרען פון די גראדנערס איז די טרופּע געבליבען אין יאסי, און איצט איז דער הויפּט פון דער קאָמפּאניע געווארען זעלבּיג מאנוליעסקא און זי האָט געטראָגען זיין נאָמען. פון אקטיאָרען און אקטריסעס איז שוין איצט קיין מניעה ניט געווען. אין דער צייט האָט מען שוין מעהר קיין שהחיינו ניט געדארפט מאכען אויף א אידישען אקטיאָר אדער אידישע אקטריסע. אזוי ווי שוועמלאָך נאָך א רעגען זיינען זיי ווי פון אונטער דער ערד אויסגעווואקסען. דער צעטיל פון אקטיאָרען און אקטריסעס איז נאָר אין קורצען משך אויסגעווואקסען נאָר א היבשער. איידער די ביהנע איז אלט געווארען א יאָהר צו צוויי, האָט מען שוין אָנגעצעהלט עטליכע צעהנדליג שוישפּיעלער און שוישפּיעלערינס. אזוי בעגעגענען מיר שוין אין די פערשיעדענע שטעדט אין רומעניען, אין דער צייט פון דעם רוסיש טערקישען קריעג: גראדנער, גאָלדשטיין, שאפּירא, מאנולעסקא, צוקערמאן, זילבערמאן, מיכל גליקמאן, ישראל ווייניבלאט, משה טהייף, בויקע, אבא שעהנגאָלד, משה פינקעל, ראָזענבערג, ספּיוואקאָווסקי, וואלף שפּייזער, ווינבערג, מאָרים קריץ, לייזער שוואַרץ, שמחה דיימאָנד, בערגמאן, צלאל גרינבערג, פייוועל פריעדמאן, עדעלמאן, גאָרטענשטיין, און נאָך פיעלע אנדערע, וואָס האָבען זיך אויף דער ביהנע לאנג ניט געהאלטען. אויף דער צעטיל פון פרויען אויף דער ביהנע איז אין דעם משך פון די ערשטע צוויי יאָהר היבש אויסגעווואקסען. אזוי בעגעגענען מיר שוין דעמאָלט די אקטריסעס: ראָזע פריעדמאן, מאָרגאָרעטע שוואַרץ, אנעטא שוואַרץ (פינקעלס ערשטע ווייב), גאָלדיצע, שרה נאָטהאן, שרה גאָלדשטיין (שפּעטער סאָפּיע קארפּ) אנעטע גראדנער, מינדעל צוקערמאן, שארלאָטע הורוויטש (שפּעטער גרינבערג), ראָזע אקסעלראד, קלארא שהנגאָלד, פּאָלינע פינקעלשטיין (שפּעטער עדעלשטיין) און איהר שוועסטער, וועלכע איז שפּעטער געוואָרען פרוי מאנולעסקא און נאָך אנדערע. עס איז שוין דעמאָלט אפילו געווען א יוננע מיר-

זאמען. מען דארף פערשטעהן, אז זיי האבען קיין נלענצענדע נע־
שעפטען ניט נעמאכט און דערצו נאך האט זעהר פיעל נעהאט צו
זאגען, וואס יעדער פון זיי האט זיך נערעכענט פאר דאס אוי־
בערסטע פון שטויסעל, און זיי האבען זיך ניט נאר נערישען נאר
עם פלענט אפט קומען ביי זיי צו א נעשלענ. די נעשלענען זיינען
נעווען אזוי אפט, אז עס איז נעווארען א ווערטעל: וועו מען זעהט
צוויי צילינדערם וואלנערען זיך אין נאם, זאל מען ווישען אז זיי
זיינען נראדנערם און הורוויטשעם.

דאס האט לאנג ניט נעקענט אנהאלטען און זיי האבען זיך
צוטהיילט. הורוויטש האט צוואמענגעשטעלט א נייע טרופע, אין
וועלכע עם זיינען אריין זיין טאכטער שארלאטע, צלאל נרינבערג
(שפעטער זיין איידעם) און אנדערע, וועלכע זיינען לאנג ביי דער
ביהנע ניט נעבליבען. ער האט אויך אריינגעקראנען צוריק אבא
שעהנגאלד און אוועקנעלאזט זיך אויף דער פראווינץ. אין בער־
לאט איז צו דער טרופע צוגעקומען א נייע אקטריסע, דאס איז
נעווען חיה שרה אדער קלארא, מיט וועלכער שעהנגאלד האט חתונה
נעהאט און א לאנגע צייט האבען זיי ביידע פערנומען דעם אויבען
אן אויף דער אידישער ביהנע.

נראדנער און זיין ווייב האבען זיך אוועקגעלאזט נעבען קאנ־
צערטען, ווי ער האט עם נעטהאן פאר נאלדפאדען. ער האט נע־
האפט, אז צוואמען מיט מרם. נראדנער וועלען די קאנצערטען צו־
נעהן לעבעדיגער, נאר דער דאזיגער סארט אונטערהאלטונג איז אין
די פאר יאהר פון מאדע ארוים און זיי זיינען ביידע אוועקגעפאהרען
קיין קאנסטאנטינאפאל.

איידער נראדנער האט שותפות נעמאכט מיט הורוויטשען,
האט ער נעהאט זיין אייגענע טרופע אין יאסי. אלס דירעקטאר האט
ער נעטהאן אלץ וואס ער האט נעקענט, אז זיינע פארשטעלונגען
זאלען אויסנעהמען ביים עולם און ער האט דאריבער אבנערע־ט
מאנולעסקא פון נאלדפאדען און נעווירקט דורך שכר נאלדשטיין,
אז ער זאל מחנך זיין זיין יונגע ווייבעל שרה צו דער ביהנע. נאר
אלס שוישפיעלער האט ער ניט נעקענט פערטראגען, וועו דער עולם
האט אפלאדירט מאנולעסקא און מרם. נארדנער, האט ניט נעקענט

קעז. אז ווערבעל, דער פערפאסער פון „חולדה ובור" איז געווען גאלדפאדענ׳ס שווער.

די שפע איז געווען גרויס אין אידישען טהעאטער אין דער דאזיגער צייט. די גרעסטע שפע איז געווען אין גאלדפאדענ׳ס טהעאטער אין בוקארעסט און דער דירעקטאר און די אקטיאָרען האבען זיך ממש געבאדען אין כל טוב. און דערצו איז אפילו ניט געווען נויטיג, אז די אקטיאָרען זאלען קריגען זעהר גרויסע שכירות. אזוי ניך ווי א פאָרשטעלונג איז טהעאטער האט זיך געענדיגט, האבען שוין פאָדריאטשיקעס געווארט אויף זיי און געפיהרט זיי אין דיי רייכסטע רעסטאָראנעז, וואו מען האט געגעסען, געטרונקען און געהוליעט ביז גרויסען טאג. אזוי איז געווען נאכט איין נאכט אוים און די טייערסטע ווייגען האבען זיך געגאסען ווי וואסער.

מען דערצעהלט אן אנעקדאט, וואס כאראקטעריזירט גוט יענע צייט. דער אקטיאר נ. נ. איז פלוצים קראנק געווארען און א דאקטאר האט איהם ערקלערט, אז ער דארף האבען אן אפעראציע. וועז ער האט זיך אנגעפרעגט, וואס דאס איז פאר א חלאת, האט איהם דער דאקטאר געזאגט, אז ער ליידט פון וואסער אין מאגען. ער האט זיך צולאכט, און דער דאקטאר האט נאך אזא מין ערקלערונג געקראגען א פנים פון חוזק אין זיינע אויגען, ווייל דאס איז נעווען אין דער סאמע צייט פון דער גרויסער שפע אין טהעאטער און ער האט געקענט שווערען אז זינט די אידישע פאָדראטשיקעס זיינען אנגעלאפען אין בוקארעסט, איז אפילו א טראפען וואסער ניט אריין אין זיין מויל, און ער האט זיך ממש געבאדען אין שאמפאניער.

און די שפע איז ניט נאר געווען אין בוקארעסט; אין יעדער היבשער שטאדט, וואוהין גאלדפאדען איז געקומען גאסטראלירען מיט זיין טרופע, איז דאס טהעאטער געווען געפאקט. אין גאלאץ האבען זיך צוויי אונטערנעהמער ארויסגערופען צו בויען א טהעאטער ספעציעל פאר גאלדפאדען. דאס איז שוין געווען אין די לעצטע חדשים פון דעם קריעג.

אויך דארף מען פערשטעהן, אז אין דעם טהעאטער אין יאסי האט מען אויך ניט געמאכט קיין שלעכטע געשעפטען. אזוי, למשל,

דעלע, א קינד, וואס פלעגט ערשיינען אויף דער ביהנע און זינגען קופלעטען, לאקסער האט זי נעהייסען, און זי איז איצט אויך בע־קאנט אונטער דעם נאמען אויף דער ביהנע.

אונטער דער צייט האט גאלדפאדען געשאפען נאך עטליכע אפערעטקעס, אויפ'ן זעלביגען שניט ווי די פריהערדיגע. די דאזיגע אפערעטקעס זיינען איצט איבערגעמאכט געווארען פון גוישע בי־ליגע שטיקער אהן שום פרעטענזיעס אויף ליטעראטור. זיינע שטי־קער פון דער דאזיגער צייט זיינען געווען: „א מאן מיט הערנער" אין דריי אקטען, „טוררום בלאז" אין דריי אקטען (די לצים צווי־שען די אקטיארען האבען גערופען די דאזיגע שטיק „טוררום דוי"), „די שטומע כלה" אין דריי אקטען (מיט יאהרען שפעטער האט זא־לאטארעווסקי פון דאנען ארויסגענומען די נאנצע סצענע מיט'ן רבי און גבאי און מיט אלע וויצען פאר זיין „ישיבה בחור"), „בריינ־דעלע קאזאק", „די כישוף מאכערין," „ני־בע ני־מע, ני־קוקעריקו", און נאך אנדערע. די דאזיגע ווי אויך נאר די ערשטע שטיקער זיי־נען שטענדיג געשטעלט געווארען מיט א צוגאב, דאס הייסט מיט א קלייניעם וואדעוויל. „אזוי למשל, איז צו „שמענדריק" צוגעגעבען געווארען „א גלאז וואסער", צו אן אנדער שטיק — „דער קאטאר" צו נאך אן אנדערער — „די שוועבעלעך" און דאס גלייכען.

און ווי דער מנהג איז דעמאלט געווען צווישען די דראמע־שרייבער האט גאלדפאדען אויך איבערגעמאכט דעם „באנקיי טי־ראן" און „די וויסטע אינזל" און אריינגענומען זיי אין זיין רע־פערטואר. דערביי איז אפשר כדאי צו בעמערקען, אז גאלדפא־דענ'ס „באנקיי טיראן" האט נעהאט מעהר ערפאלג ווי הורוויטשעס. אין יאסי האט לאטיינער אונטער דער צייט געגעבען „לומפא־ציוס וואגאבונדוס" (איבערזעצט פון רומענישען) און „די ליעבע פון ירושלים."

די „ליעבע פון ירושלים" איז טהייל־ווייז געווען גענומען פון מפו"ס „אהבת ציון" און טהייל־ווייז פון ווערבל"ס „חולדה ובור", און דאס הייסט, אז דער אינהאלט איז עהנליך געווען צו גאלד־פאדענ'ס מיסטערווערק „שולמית", וואס איז געשריבען געווארען מיט עטליכע יאהר שפעטער. דערביי איז אויך כדאי צו בעמער־

צופריעדען נאכדעם ווי זיי האבען געלעבט אזא גוטען טאג.

אין יאסי איז מאגולעסקא'ס טרופע באלד נאך דער מלחמה צושלאגען געוואָרען און די אקטיאָרען האבען זיך צושפרייט אי־ בער'ן לאנד.

אין בוקארעסט האט גאלדפאדען איינגעזעהן אז דאָרטען איז שוין מעהר פאר איהם קיין פלאץ ניט געבליבען און ער האט איצט אנגעהויבען צו טראכטען וועגען רוסלאנד.

פאר פסח אין 1879 האט גאלדפאדען איבערגעלאזט זיין טרופע אין רומעניען און איז צוזאמען מיט זיין סעקרעטער יצחק ליבערסקו אוועקגעפאהרען קיין אדעס.

זעהען מיר, אז דער אקטיאר ישראל ווייניבלאט, וועלכער איז אריי־
בער פון גאלדפאדען צו מאגולעסקא אין יאסי האט געקריגען 250
פראנק א חודש. ביי גאלדפאדען אין בוקארעסט האט ער געקרי־
גען 170 פראנק א חודש.

געשפיעלט האט מען דעמאלט ניט מעהר ווי פיער מאל א
וואך: שבת צו נאכט, זונטאג ביי נאכט, דינסטאג און דאנערש־
טאג. ווי עס איז צו זעהן האט מען זיך דעמאלט געהיט ניט אויפ־
צורייצען די פרומע אידען געגען טהעאטער און אזא אבענד ווי
פרייטאג צו נאכט, ווען אלע אידען סיי פרומע און סיי ניט פרומע
זיינען פריי, האט מען ניט געשפיעלט, הגם אין די פיעסען פון יע־
נער צייט איז אננגאנגען א שטענדיגער „קאמף מיט'ן פאנאטיזם"
און מען האט חזק געמאכט פון די פרומע אידען.

הגם מען האט זיך געדארפט רעכטען, אז די מלחמה וועט איי־
ביג ניט געדויערען און פריהער אדער שפעטער וועט זי זיך ענדי־
גען, האט אבער קיינער וועגען דעם ניט געטראכט. מען האט גע־
גלויבט, אז אזא איז געווארען דער צושטאנד פון אידישען טהעא־
טער און די שפע וועט אלע מאל אנהאלטען. נאר דא איז אננע־
קומען אייז בעריכט נאכ'ן צווייטען, אז די מלחמה האט זיך געענ־
דיגט און דער גאנצער קאך ארום דעם קאמיסאריאט איז מיט אמאל
שטיל־ער געווארען. איינער נאכ'ן צווייטען האבען די אידישע פאר־
ריאטשיקעם פערפאקט זייערע זאכען צוזאמען מיט'ן אנגעקליבענעם
גאלד און גלאזט זיך פאהרען צוריק אהיים, און איידער מען האט
זיך גוט ארומגעקוקט, איז קיינער פון די אננגלאפענע ניט געבלי־
בען, א חוץ יענע וואס האבען ניט געהאט אויף הוצאות.

מיט'ן אויפהערען פון דעם גאלדענעם מבול האט אויך אויפ־
געהערט די שפע אין אידישען טהעאטער. עס איז ווידער געבליבען
דער זעלביגער אריימער עלעמענט, וואס האט פאטראניזירט די אי־
דישע ביהנע פאר דער מלחמה. די ביינקלאך זיינען געבליבען האלב
אדער דריי פיערטעל לעדיג, אין דער קאסע איז געווען א חושך,
נאר אויב פאר דער מלחמה האבען די דירעקטארען און אקטיארען
צופריעדענגעשטעלט זיך מיט אזא צושטאנד אין דער האפנונג אויף
בעסערע צייטען, האבען זיי איצט בשום אופן ניט געקענט בלייבען

עס זיינען אריין יאנקעל קאצמאן, מענדעל אבראמאוויטש (ער איז שפעטער געווארען דער מאן פון דער בעקאנטער אקטריסע מרם. אבראמאוויטש, וועלכע איז איצט מרס. יאוועליר) אריה שראגע, אהרן טאגער, באריס אלטמאן און סאפיע אבערלענדער, וועלכע האט געשפיעלט אונטער'ן נאמען מיכעלסאן (זי האט שפעטער חתונה געהאט פאר דעם בעוואוסטען שוישפיעלער יעקב אדלער), געדונגען דעם רעמעסלעני קלוב און צום ערשטען מאל אין אדעם האט מען גענומען שפיעלען אידישע שטיקער.

דעם ערשטען אבענד האט מען געשפיעלט דריי וואדעוויללען: „פיער פאר פארצעלייענע טעלער", „די שוועבלאך," און „די דריי טויבע," אלע געשריעבען פון א. גאלדפאדען; א חוץ דעם האבען די נעכטיגע פאלקס זינגער געזונגען קופלעטען פון גאלדפאדענ'ס רעפערטואר.

דער עולם האט דערפון גלעקט די פינגער און מען האט דעם זעלביגען פראגראם אנגעהאלטען עטליכע מאל.

עס ווייזט אוים, אז ראזענבערג און ספיוואקאווסקי, וועלכע האבען זיך שוין בעטראכט אלס גרויסע קינסטלער, האבען מורא געהאט צו פערלאזען זיך מיט א גאנצע שטיק אויף די נעכטיגע פאלקס זינגער און דעריבער האבען זיי אנגעהויבען מיט וואדעווילען, וועלכע זיינען געווען נעהנטער צו זיי.

די ערשטע גאנצע שטיק איז געווען „בריינדעלע קאזאק", פון א. גאלדפאדען.

מען איז פשוט געשטאנען אויף די קעפ, אזא גרויסער עולם איז געקומען זעהען די קאמעדיע. די פאדריאדטשיקעס, וואס האבען זיך צוריקגעקעהרט פון בוקארעסט, האבען זיך נסים אנדערצעהלט פון אידישען טהעאטער. די פאלקס זינגער האבען אויפגעכאפט די קופלעטען פון גאלדפאדענ'ס שטיקער און אריינגעבראכט זיי אין די אידישע הייזער. און דאס אלץ האט אנגעצונדען די נייגיערדע צו זעהן, וואס מען שפיעלט אין א אידישען טהעאטער.

מען האט נאכדעם געשטעלט „שמענדריק" און די „קאפריזנע טאכטער". די הויפט ראל פון „שמענדריק" האט געשפיעלט קאצמאן און ער האט זיך אין איהר אויסגעצייכענט און גלייך בעקומען

טהעאטער קלייבט זיך איבער קיין רוסלאנד.

איידער גאַלדפאדען האָט בעשלאָסען צו פאָהרען קיין רוס־לאנד, האָבען זיך פון זיין טרופּע אָבגעטהיילט עטליכע אקטיאָרעס און זיינען אוועקגעפאָהרען קיין אדעס. צווישען זיי זיינען געווען ישראל ראָזענבערג און ספיוואקאָווסקי.

ראָזענבערג איז פריהער געווען אן אדעסער וואויליער יונג, האָט זיך גערייבען ארום גערייכט, געשריבען פראָשענייעס און תמיד געוווכט א גרינגען רובעל צו פערדיענען. בשעת די מלחמה האָט אויסגעברראָכען, איז ער אוועק קיין בוקארעסט, וואוהין עס זיינען נעלאָפען אלע, וואָס האָבען געהאט אן אויסקום אויף א גרינגען פערדיענסט, נאָר א לץ פון דער נאָטור, און אָהן א בעשטימטען צוועק אין לעבען, איז ער אריינגעפאלען אין גאַלדפאדענ׳ס טרופּע און איז געוואָרען אן אקטיאָר. ער איז געווען א קאָמיקער און האָט זיך דעמאָלט אויסגעצייכענט מיט זיין שפּיעלען. אזוי גיך ווי ער האָט דערזעהן, אז אין טהעאטער אין בוקארעסט ווערט אומער־דינג, האָט ער זיך מיישב געווען און אוועקגעלאָזט זיך צוריק קיין אָדעס. איהם זיינען געווען בעקאנט אלע וועגען און שטעגען פון דאָרטען און האָט ריכטיג אויסגערעכענט, אז אין אָדעס איז פאר־האן א גוטער פּלאַץ פאר א אידישען טהעאטער.

ראָזענבערג און ספיוואקאָווסקי האָבען צוגעצויגען צו זיך די אָדעסער פאָלקס זינגער, צוואמענגעשטעלט א טרופּע, איז וועלבע

תשוקה צו דעקלאמירען און איבערקרימען און נאכשפּעטען יערען און אלעם.

אלם משגיח איבער קלאקיאַרען איז ער אין טהעאטער ניט נע־גאנגען ווי א געוועהנליכער בעזוכער. ער האָט זיך ניט אזוי אינ־טערעסירט מיט די פּיעסען, ווי מיט די אקטיאַרען. ער האָט געהאט זיינע אקטיאַרען, פאר וועלכע ער איז כורעים געפאלען און וועלכע ער האָט פערגעטערט. און צוזאמען מיט אנדערע העלדען פון דער גאלעריאַרקע האָט מען אויסגעדריקט די בעגייסטערונג פאר זיי מיט דונערענדע אפּלאָדיסמענטען. און פערקעהרט, וועו אן אקטיאַר איז זיי ניט געפעלען נעווען האָט מען איהם אויסגעפּייפּט. אין אמע־ריקא אויפ'ן אידישען טהעאטער לשון הייסען אזעלכע „פאטריא־טען", און פיעלע אקטיאַרען זיינען ארויסגעקומען פון די דאָזיגע „פאטריאָטען".

דאָס אידישע טהעאטער איז נעווען ווי נעוואונשען פאר איהם. און ער איז גלייך נעווארען א בן בית הינטער די קולישען. אין דער שטיל האָט ער זיך נענומען צוגרייטען פאר א טהעאטער קאריער. וועו ער פלענט בלייבען אליין, איז ער לאנג געשטאנען פאר'ן שפּיגעל, נעמאכט פערשיעדענע גרימאסען, נעגלאָצט מיט די אויגען און נעזוכט אויסצודריקען אלערליי נעפיהלען. ער האָט אויך פערלאָזט מעשה ארטיסט, לאנגע האָר און נעווארט אויך דער נעלעגנהייט צו ערשיינען אויף דער ביהנע און ווערען אן אקטיאַר מיט אקטיאַרען גלייך. נאָר וועגען אדלער אלם שוישפּיעלער וועל־לען מיר רעדען שפּעטער.

ביי א פּראבע פון דער נעקסטער שטיק האָט זיך ארויסגע־ווייזען, אז איינער פון די אקטיאַרען איז ניט נעקומען. מען האָט זיך נעקליבען שטעלען אויף מאָרגען נאָלדפאדענ'ס „סצוציק און מר־ציק" און די ראָל פון אבעלע איז ניט נעווען בעזעצט. די דאָזיגע ראָל האָט נעדארפט שפּיעלען „באָרים באָד גוי" און דאָס איז נעווען די ערשטע נעלעגנהייט, וואָס אדלער האָט נעקריגען צו שפּיעלען א ראָל מיט וועלטער. בייס אויפטרעטען אין דער דאָזיגער ראָל איז איהם די נשמה ארויסגעפאלען. ער האָט ניט נעזעהן, וואָס עס טהוט זיך אויף דער ביהנע און האָט ניט נעהערט דעם סופלייר, נאָר

די העכסטע אנערקענונג.

די „קאפריזנע טאכטער" פערדיענט דאָ צו ווערן ספּעציעל דערמאָנט, ווייל אין דעם דאָזיגען שטיק, אין „רעמעסלעני קלוב" האָט יעקב אדלער געמאכט זיין דעביוט. ער האָט נאָך דעמאָלט ניט געהאט די זכיה צו קריגען א ראָל מיט ווערטער, נאָר ער האָט געהאט א צד אין דער קאָמפּאניע, ער איז געווען א גוטער ברודער מיט ראָזענבערג און דער לעצטער האָט איהם איינגעטהיילט א שטומע ראָל. דאָס איז די ראָל פון דער שיקסע מארדיאָלא. וואָס קבצנזאָן פיהרט ארויף אויף דער ביהנע ביים סוף פון דריטען אקט. מארדיאָלא טאָנצט א קאדריל און דער פּארהאנג פאלט.

יעקב אדלער איז ניט קיין פּאָלקס־זינגער און זינגען איז געווען זיין אכילעס'עס פּיאטע, דאָס הייסט זיין שוואכסטער פונקט. ער איז געווען א בן יחיד ביי ארימע עלטערען און אלם אזעלכער האָט ער איבער זיך ניט געהאט קיין אויבער האר. ער האָט קיין חשק ניט געהאט צום לערנען און איז לאנג אין קיין חדר ניט געזעסען און אויך ניט אין קיין שקאָלע. דג גאם איז איהם געווען בעסער געפעלען און ער האָט זיך אין גיכען קונה שם געווען אלם מזיק ווען ער איז אביסל אונטערגעוואקסען האָט ער זיך אויסגעצייכענט אין געשלעגען און מען האָט איהם דערפאר גערופען „יאנקעלע קולאק".

זיין פּאָטער האָט איהם אריינגענעבען אין א שניט קראָם, כדי ער זאָל האָבען א בעשעפטיגונג. ער האָט דאָ געדארפט טראָגען קלומקעס צו די קונים און דאָס איז איהם נאָך וועניגער געפעלען געווארען. ער האָט געהאט א שהנע האנדשריפט און ער האָט גענומען זוכען א פרנסה אלם איבערשרייבער. ער האָט זיך געווארפען פון איין בעשעפטיגונג אויף דער צווייטער, פון איין שטעלע אויף דער צווייטער, און האָט זיך ביי קיין זאָך ניט אבגעשטעלט, און די לעדיגע צייט האָט ער מיט יונגע חברה פערבראכט אין דעם שטאָדטישען טהעאטער, וואו ער האָט זיך דערהויבען צו דער מדרגה פון א משגיח איבער קלאקיארען. אין די לאָקאלען, וואו ער האָט געהערט די פּאָלקס־זינגער, און געמאכט אלײן הוליאנקעס, איז ער געווען דער קאָמיקער און נאָכשפּאָטער. ער האָט געהאט א

בונע אבראמאָוויטש

מ. היינע (חיימאָוויטש)

סאָבינאַ לאָקסער אַלס קינד.
(דאָס ערשטע קינד אויף
דער אידישער ביהנע)

קלמן יאָוועליר

יעקב קאָצמאַן

פישקינד אַלס האָצמאַך

פון דעם אבענד אן האט מען איהם אפט איינגעטהיילט קלייגע, אונבעדייטענדע ראלען, און ער איז שוין געווען פעררעכענט אזוי גוט ווי אייגער פון דער קאמפאניע.

די פיהרער פון דער טרופע האבען גע'לעבט א גוטען טאג, די געשעפטען אין טהעאטער זיינען געווען גוט און די אקטיארען האבען אנגעטהאן צי'לינדערם. לאנגע „ווינטשיקאווס", וואס זיינען דער מאלט געווען אין דער מאדע און זעמשענע הענדשקעס.

ארום דער צייט האט זיך גאלדפאדען אויסגעקליבען צו זאהרען קיין אדעס.

אין א פריהערדיגען קאפיטע'ל איז שוין געווען דערמאנט, אז צוליעב א באנקראט האט גאלדפאדען געמוזט פערלאזען אדעס אין צוליעב די בעלי חובות האט ער אהין ניט געקענט קומען. עס איז שווער אויסצוגעפינען, ווי אזוי גאלדפאדען האט איצט געמאכט די רייזע קיין אדעס. די מיינונגען זיינען וועגען דעם גרונט פערשיעדען. מען זאגט, אז ארום יענער צייט איז אבגעשאפט געוואָרען דער שולד געזעץ און אויף אזא אופן האט ער מעהר ניט געדארפט מירא האבען פאר זיינע קרעדיטארען. מען זאגט אויך, אז אויס כבוד אויפ'ן דיכטער און דראמאטורג האבען די קרעדיטארען בעשלאסען ניט צו פערפאלגען איהם און ער האט איצט געקענט זיין פראנק און פריי אין אדעס. נאר ווי דאס זאל ניט זיין, איז ער פאר פסח, צוזאמען מיט יצחק ליברעסקו, אוועקגעפאהרען קיין אדעס. זיי זיינען געקומען אליין, אהן דער טרופע, נאר דאס איז געווען געגנג, אז ראזענבערג און ספיוואקאווסקי זאלען אויפהערען צו געבען זיערע פארשטע'לונגען. אין רומעניען איז ניט אנערקענט געווען קיין אויטארם רעכט, נאר אין רוסלאנד איז דער זכות פון דעם שרייבער בייגעשטאנען איהם, אז פרעמדע זאלען זיך מיט זיינע ווערק ניט בענוצען.

א חוץ דעם איז געווען געגנג, וואס גאלדפאדען אליין איז געקומען, אז די פריהערדיגע קאמפאניע זאל אבטרעטען אן א זייט. די דאזיגע קאמפאניע האט געהאט אנדערע פיעסען — לאטיינער'ס און הורוויטש'עס, נאר מיט זיין קומען איז ביי זיי אבגעפאלען יעדער חשק צו מאכען שבת פאר זיך. די מורא און דרך ארץ פאר

גאָלדפאדען איז געווען זעהר גרויס צווישען די אקטיאָרען, און זיי האָבען איהם גערופען „רבי" און „טאטע".

גאָלדפאדען האָט גלייך נעדונגען דעם רעמעסלעני קלוב, און ווען ער האָט מיט ליבערסקו געמאכט דעם חשבון, זיינען זיי נעקרמען צום שלום, אז מען דארף דערצו האָבען לכל הפחות פינף טויזענד רובל.

און עס האָט זיך איצט אויסגעוויזען, אז פון די אלע גליקען, וואָס גאָלדפאדען האָט געמאכט אין רומעניען, איז איהם ניט גלייבען גענוג אפילו אויף אריבערצונעהמען די טרופע פון בוקארעסט קיין אָדעס. נאָך דעם גרויסען גאָלדענעם מבול איז ער אין אָדעס אנגעקומען אָרימער, ווי ער איז מיט עטליכע יאָהר צוריק אנטלאָפען פון דאָרטען. די סומע פון פינף טויזענד רובל איז נאָר אן אונבעדייטענדע און יעדער איינער, וואָס האָט נעהאט עפעס א שייכות מיט'ן טהעאטער וואָלט עס נעקענט גרינג שאפען פאר אזא אונטערנעהמונג, בפרט דער גרינדער פון דעם אידישען טהעאטער, נאָר דער פריהערדיגער באנקראט איז איהם געווען אין ווענג, און ער האָט געמוזט אוועקשיקען זיין סעקרעטאר ליבערסקו צוריק קיין רומעניען און יענער זאָל דאָרט הויבען אן הקפה. עס האָט לאנג ניט געגומען ליבערסקו צו שאפען אין רומעניען די נויטיגע סומע און חל המועד פסח איז ער צוזאמען מיט דער קאָמפאניע אוועקגעפאָהרען קיין אָדעס. ער האָט מיטגעפיהרט מיט זיך צווי און פערציג פערזאָנ, צווישען וועלכע עס זיינען אויך געווען קרעדיטאָרען.

די קרעפטען פון דער קאָמפאניע זיינען געווען: צוקערמאן, פינקעל, טהייך, אנעטע שווארץ, מארגאריטע שווארץ, מינדעל צוקערמאן, בויקע, יאנקעלע ראָזענפעלד, הערשעל גאָלדענבערג און אנדערע.

אין אָדעס האָט גאָלדפאדען אריינגענומען אין זיין טרופע פון דער פריהערדיגער קאָמפאניע: אריה שראגע, יאנקעל קאצמאן, באָריס באד־גוי, בארדקין, שאול ווינשטיין און פאשענקא מאָשקאָוויטש, און געשטעלט די „כשוף מאכערין", „בריינדעלע קאָזאק," „קאפריזנע טאָכטער", און „שמענדריק". צוקערמאן איז

דער „כשוף מאכערין", נאר ער איז געווען דורכגעדרונגען מיט א ווידערשפעניגסטען גייסט און האט ניט געקענט פערטראגען צו האבען איבער זיך אן אויבערהאר. ער האט געהאט זיינע אייגענע צוויי שטיקער און האט געקריגען אן ערלויבנים צו שפילען זיי אין ניקאלאיעוו. ער האט אבגעראדט פינקלען, משה טהייך און שהנגאלד און נאך אנדערע און צוזאמענגעשטעלט אן אייגענע טרופע. גראדנער האט אבער געמאכט א טעות, וועו ער האט געמיינט, אז עס איז גענוג צו האבען אן ערלויבנים צו שפיעלען. ער האט ניט געוואוסט, אז א חוץ דער ערלויבנים דארפען די פיעסען זיין צענזורירט און זיינע פיעסען האבען דעם הכשר פון דער צענזור ניט געהאט. דער ניקאלאיעווער פאליצמייסטער האט איהם די ערלויבנים אונטערגעשריעבען, נאר וועו עס איז געקומען צו די פיעסען, האט מען זיך געכאפט, אז זיי זיינען ניט צענזורירט. האט זיך גראדנער אן עצה געגעבען אויפ'ן רומענישען אופן און האט אויסגעקליבען די „כשוף מאכערין", וואס האט געהאט דעם נויטהיגען הכשר, נאר גומט מענשען האבען וועגען דעם געלאזט גלייך ווי־סען גאלדפאדען, וועלכער האט תיכף טעלעגראפירט צום פאליצמייסטער, אז די „כשוף מאכערין" איז זיינע און האט איהם אויפגעפאדערט ער זאל ניט ערלויבען צו שפיעלען איהר. דער פאליצמייסטער האט געשיקט רופען גראדנער'ן און געמאכט איהם א שארפען אויסרייד. גראדנער איז גלייך אבגעפאהרען פון ניקאלאיעוו און די טרופע איז דארטען געבליבען שטעקען אויף גרויסע צרות. נאר אין שטאדט האט מען זיך אויף זיי מרחם געווען און מען האט זיי אבגעשיקט קיין אדעס. דא האבען זיי אנגעשטעלט מענשען, אז מען זאל זיך אריינלעגען אין א שלום, און גאלדפאדען האט זיך געלאזט איבערבעטען און צוריק אריינגענומען זיי אין זיין טהעאטער.

אין דער צייט האט זילבערמאן פערלאזט מאנולעסקא'ס רומענישע טרופע און איז אנגעקומען צו גאלדפאדען און האט דא אויך געמאכט א גרויסען פוראר.

אין אדעס איז איצט אויך אנגעקומען מאקס קארפ. ער איז נאך קיין אקטיאר ניט געווען, נאר ער האט געהאט א נאהענטע בע־

געווען דער פּער פון דער קאמפּאניע און די פּרעסע האָט איהם זעהר געלויבט און ער איז געווען דער ליעבלינג פון טהעאטער.

מען האָט אזוי אבגעשפּיעלט עטליכע חדשים און עס האָט אויסגעזעהן, אז דאָס אידישע טהעאטער האָט שוין געפונען זיין ריכטיגע היים, נאָר דא האָבען זיך אנגעהויבען מסירות און אין א שעהנעם טאָג איז אנגעקומען פון פּעטערבורג א בעפעהל, מען זאָל גיט לאָזען שפּיעלען קיין אידיש טהעאטער.

אין אָדעם איז דעמאָלט געווען א געוויסער קאָך־לעפּעל מיט'ן נאָמען קרוג. ער איז געווען בעקאנט מיט'ן פּעטערבורגער גאָלאָווא און איז געווען אויסגעמישט מיט „נאטשאלסטוואָ". ער האָט זיך ארויסגערופען אויסצוכלאָפּאָטשען אן ערלויבנים, אז מען זאָל מעגען שפּיעלען אידיש טהעאטער, ניט נאָר אין אדעם נאָר אין גאנץ רוסלאנד, און דערפאר האָט ער פערלאנגט, אז גאָלדפאדען זאָל מיט איהם מאכען דעם טהעאטער שותפות. גאָלדפאדען איז דערויף איינגעגאנגען און זיי זיינען ביידע אוועקגעפאָהרען קיין פּעטערבורג.

נאָר אזוי ווי קיינער האָט ניט געקענט וויסען אויף זיכער, צי פון דער שתדלנות וועט עפּעס ארויסקומען, און סתם זיצען און וואַרטען איז ניט געווען קיין פּלאַן, האָט די טרופּע דערווייל געמאכט א רייזע צוריק קיין רומעניען און האָט זיך אבגעשטעלט אין יאסי, און געשפּיעלט דאָרטען פינף וואָכען צייט. דאן איז אנגעקומען א טעלעגראמע פון רוסלאנד, אז מען מעג שוין ווידער שפּיעלען אידיש טהעאטער און די טרופּע האָט מיטגענומען מיט זיך אבא שהנגאָלד און א נייע אקטריסע, ליזע איינהאָרן, וועלכע האָט שהען געשפּיעלט פּיאנע און גוט געזונגען.

איצט איז שוין דער רעמעסלעני קלוב געווען צו קליין, צו אונבעדייטענד פאר'ן אידישען טהעאטער און גאָלדפאדען האָט געדונגען דעם מארינסקי טהעאטער. די קאמפּאניע האָט זיך געהאלטען אין איין סטאלירען, קרעפּטען האָבען זיך געביטען, אייניגע זיינען צוגעקומען און אנדערע זיינען אבגעפאלען. באלד איז דא אריין ספּיוואקאווסקי און אויך גראדנער מיט זיין פּרוי. גראדנער האָט געמאכט א גרויסען פּוראָר אין דער ראלע פון דער באָבע אין

שפּיעלט יונגע און אלטע פרויען און אויך קאמישע ראלען. דאס איז געווען דער בעקאנטער קאמיקער אברהם פישקינד.

אין קעשענעוו האט די דאזיגע קאמפּאניע נעגעבען דוד קעסלער'ן די ערשטע געלעגענהייט צו פערזוכען דעם טעם פון א ביהנע. ער האט ניט געהאט אזא גליק אריינצושפּרינגען גלייך אין א ראל. פאר דער ערשטער צייט איז געווען איבער געגוג, אז ער האט נעקראגען די זכיה צו שטעהן אויף דער ביהנע אלס סטאטיסט. נאר ער האט געהאט א גוטע שטים און ער האט געקענט האפּען צו שטייגען העכער און דערגרייכען צו דער מדרגה פון אן אקטיאר.

אין קעשענעוו זיינען אויך אריינגעקומען די פאלקס־זינגער מ. הייטאוויטש (היינע) און גרודבערג. אלס פאלקס־זינגער האבען זיי שוין קיין אונטערריכטונג אין דער קונסט פון שפּיעלען ניט גערארפט האבען און זיי זיינען גלייך אריין אלס אקטיארען.

וועז די דערמאנטע קאמפּאניע איז אנגעקומען קיין סמילע, האט אויסגעפּעהלט אן אקטריסע. ביז איצט האט אין דער קאמפּאניע געשפּיעלט פרייליז דאיזע (שפּעטער מרם. קאצמאן), נאר דעם פאטער איז ניט געפּעלען געווען, וואס זי פאהרט ארום מיט אקטיארען אוז ער איז געקומען אוז אוועקגענומען איהר. נאר אפילו אין אזא קלייגעם שטעדטעל ווי סמילע האט מען לאנג ניט געדארפט זוכען א נייע קראפט. דא האט די קאמפּאניע געטראפּען פרייליז סאניעם אוז זי איז ארויף אויף דער ביהנע. פרייליז סאניעם איז קיין אנדערע ווי די שפּעטער געווארענע בעוואוסטע שויפּיעלערין קעני ליפּצין.

ווי עס זעהט אויס, איז אלץ וואס האט זיך געפּאדערט איז געווען צו געבען נאר א רוף, אוז פארטיגע אקטיארען זיינען ווי דורך א כשוף פון אונטער דער ערד אויסגעוואקסען. אין די שטעדט, וואו מען האט נאך קיין טהעאטער אין די אויגען ניט געזעהען, האט מען שוין געזונגען פיעלע טהעאטער ליעדלאך מיט'ן אמת'ן טראפ אוז מיט די ריכטיגע האוואיעם פון טהעאטער אוז דאס זיינען געווען ניט נאר פאלקס־זינגער נאר אויך יונגע פועלים, וואס האבען שוין געטראפּען דעם וועג אין א קעלער. אלע אזעלכע, אויב זיי האבען נאר געהאט שטימען, זיינען געווען פיקס אוז פארטיג פאר

קאנטשאפט מיט'ן אידישען טהעאטער. און אזוי ווי ער האט גע־
האט א נוטע שטים האט מען איהם באלד אריינגענומען אין טהע־
אטער.

ווען גאלדפאדען האט אין אדעס געזונגען מארינסקי טהעא־
טער, האט ער קיין חשק ניט געהאט צו מאכען שותפות מיט קרוג.
הגם בשעת עס איז פערבאטען געווארען צו שפילען אידיש טהעא־
טער און קרוג האט זיך אונטערגענומען אויסצואווירקען אן ער־
לויבנים, האט איהם גאלדפאדען צוגעזאגט צו מאכען איהם פאר א
שותף אין טהעאטער, אויב פון זיין שתדלנות וועט עפעס ארויסקו־
מען. אבער דערפאר האט גאלדפאדען צוזאמענגעשטעלט א קאמ־
פאניע פאר דער פראווינץ אונטער דער דירעקציאן פון זיין ברו־
דער טוביא און קרוג און האט זיי אוועקגעשיקט איבער זיד רוס־
לאנד.

די קאמפאניע איז בעשטאנען פון ראזענבערג, קאצמאן, סא־
ניא אבערענדער, שבתי (עלטערער ברודער) און אנדערע. מיט דער
קאמפאניע איז אויך מיטגעפאהרען אדלער און עס האט געדויערט
א קורצע צייט ביז ער איז געווארען א גאנצער אקטיאר.

עס פערשטעהט זיך, אז די קאמפאניע האט קיין נייע זאכען
ניט געשפיעלט און ניט געדארפט. פאר די שטעדט און שטעדטלאך,
וואו די קאמפאניע האט אנגעשפארט, איז אלץ וואס מען האט גע־
שפיעלט נעווען שפאגעל נייי.

קיין איבעריגע קרעפטען האט די קאמפאניע ניט פערמאגט
און אויב עס האט אויסגעפעהלט א קראפט אין א שטאדט האט מען
זי דארטען גופא געזוכט און געפונען. די הויפט פאדערונג פון אן
אקטיאר איז דעמאלט געווען, אז ער זאל קענען זינגען.

אזוי האט שוין ביים ערשטען ארויספאהר אין כערסאן אויס־
געפעהלט דער קאמפאניע א קאמיקער פאר דער ראל פון האצמאך
אין דער כשוף־מאכערין. נאר גלייך האט זיך אבגעזוכט א בחור,
וואס איז געווען בעקאנט מיט'ן גאנצען רעפערטואר פון די פאלקס־
זינגער און אין א פאר טעג האט ער אבגעקנאקט זיין ראל אזוי, אז
ער האט אויסגענומען ביי די דירעקטארען און איז פערבליבען אין
דער קאמפאניע און איז מיטגעפאהרען איבעראל און האט גע־

טיאַרען און אקטריסעס. נאָר ניט קיין שטערען. און פאר דער דאָ־זיגער ערשיינונג איז ניטאָ קיין שום ערקלערונג.

מיר האָבען שוין דערמאָנט, אז קיין מניעה פון שפּיעלער איז ניט געווען. אפילו איז די פערוואַרפענסטע שטערטלאָך האָט מען זיי געקענט שאפען, אויב מען האָט זיי געדארפט. עס פערשטעהט זיך, אז דאָס איז געווען דערפאר, וואָס דער מאַסשטאַב פון שפּיע־לען איז געווען זעהר א נידריגער — און די וואָס האָבען פערנומען דעם אויבען אָן אויף דער ביהנע זיינען געווען אויך ניט מעהר ווי אָנפאָנגער. און דער דאָזיגער צושטאַנד האָט גרינג געמאכט פאר יעדען וואָס האָט געוואָלט ווערען אן אקטיאָר ארויפצוגעהן אויף דער ביהנע.

נאָר וואָס איז געווען די צויבערקראפט, וואָס האָט אזוי גרינג צו זיך צוגעצויגען אזוי פיעל יונגע מענשען צו דער ביהנע?

א מאטעריעלען געווינם האָבען די דאָזיגע יונגע מענשען ניט געקענט ערווארטען. די מאטעריעלע לאגע פון די אידישע אקטיא־רען די ערשטע יאָהרען אויף דער ביהנע איז געווען ניט בעסער ווי פון די משוררים־לאָך ביי די חזנים אין די קלענערע שטעדט. די דאָזיגע משוררים־לאָך האָבען ניט אלע מאָל געהאט אפילו ריכ־טיג אבצוועסען און ווען ניט די „גוטע ברידער", וואָס מען קען געפינען אין יעדען שטעדטעל, וואָלטען זיי נאָך מעהר צוגעהונ־גערט. די גוטע ברידער, וואָס האָבען ליעב געהאט די נגינה, פלע־גען אונטערצוקעמען די משוררים עפעס א בים אָדער א נאָשערייַ און שטילען זייער הונגער. מיט דער אויסנאהם פון דער צייט וואָס דער רוסיש־טערקישער קריעג האָט געדויערט, און א גאַלדענער מבול האָט זיך א גאָס געטאָן אויף אלעמען, האָבען די קלענערע אקטיאָרען די ערשטע יאָהרען גאָר ניט געקענט ערווארטען פון דער ביהנע. עס האָט געהייסען, אז די אקטיאָרען קריגען בעשטימטע שכירות, נאָר דאָס רוב זיינען די שכירות געווען אויפ'ן צעטל און מעהר ניט. וועז גאַלדפאדען האָט אויסגעריכט די ערשטע קאָמפּא־ניע פון אָדעס און אוועקגעשיקט איהר אין די אנדערע שטעדט. האָבען די אקטיאָרען אין אָדעס גופא א לענגערע צייט זייערע שכירות ניט בעקומען, ווייל עס איז פשוט ניט געווען מיט וואָס

דער ביהנע און מען האָט זיי נאָר געראַרפט ווייזען דעם שניט און זיי זיינען געווָארען פּארטיגע אקטיאָרעס.

נאָר איין זאַך איז שווער צו ערקלערען. מיר האָבען געזעהן ווי אזוי איידער דאָס אידישע טהעאטער איז אלט געוואָרען עטליכע חדשים האָבען מיר שוין אויף דער אידישער ביהנע געהאט אזעלכע אקטיאָרעס ווי ישראל גראדנער, זעליג מאגולעסקא און איידער דאָס אידיש טהעאטער איז אלט געוואָרען א יאָהר אין רוסלאנד האָבען מיר שוין געהאט יעקב אדלער, דוד קעסלער, קעני סאניעס. עס איז אמת, גראדנער און מאגולעסקא זיינען געווען דעמאָלט נאָך נאָר רויהע טאלאנטען און סיי אדלער און סיי קעסלער און סיי סאניעס האָבען נאָך ניט דערגרייכט אפילו צו דער מדרגה פון וואס מען רופט אויפ'ן טהעאטער לשון פּורציעס. אדלער איז געווען א קטן שבקטנים אין אן אונבעדייטענדע פּראָווינציעלע קאָמפּאניע און קעסלער איז געווען ניט מעהר ווי א סטאטיסט, נאָר זיי זיינען שוין פון דער ביהנע מעהר ניט אָבגעשטאָנען און עס האָט ניט געדויערט זעהר לאנג און זיי האָבען זיך גענומען רוקען צום אויבען אן אויף דער ביהנע מיט זיכערע טריט און זיינען דאָרטען פערבליבען ביז היינטיגען טאָג.

מאכט מען א חשבון פון אלע שטערען וואס האָבען גלויכטען אויף דער ביהנע מיט א שטענדיגען שיין, נעפינען מיר גיך אויס, אז מיט דער אויסנאהם פון מאדאם קאליש, זיינען קיינע אידישע ערשטע קלאסע אקטיאָרען ניט צוגעקומען דורך אלע יאָהרען. עס איז אמת, אז עס זיינען געווען א סך, א סך שטערען אין אידישען טהעאטער די ערשטע יאָהרען, נאָר זייער שיין האָט לאנג ניט אָנגעהאלטען, און איידער מען האָט זיך ארומגעקוקט, זיינען זיי אויסגעלאָשען געוואָרען. שטערען וואס האָבען אויסגעהאלטען די פּראָבע פון צייט, זיינען געווען מאגולעסקא, גראדנער, אדלער, קעסלער, ליפּצין, דאָס הייסט די זעלבּיגע וואס האָבען זיך בעוויזען די סאמע ערשטע צייט אין רומעניען און אין רוסלאנד. און דורך אלע יאָהרען און וואנדערונגען פון דער אידישער ביהנע איז אויסער מאדאם קאליש ניט צוגעקומען קיין אייניציגער גרויסער שטערן. עס זיינען צוגעקומען פיעל גוטע, אמת גוטע אק-

קייט. וואס די שפיעלער פיהלען אויף דער ביהנע איז געווען אוו איז אוו וועט זיין דער טריב צו ווידמענען זיך דער ביהנע.

נאר עס וואלט געווען א גרויסער טעות צו ערקלערען דערמיט אליין, פאר וואס יונגע מענשען האבען אזוי אבגעשלאגען די שווע־לען פון דער ביהנע. נאך אלעמען דארף מען זיך ניט נארען, מען האט דעמאלט געקוקט אויף די שפיעלער ווי אויף די פסולת פון דער גהעטא. אין בעסטען אופן האט מען זיי גערופען פורים שפיע־לער, אקטיארסטשיקעס, קאמעדיאנסטשיקעס אוו אנשטענדיגע מענשען האבען זיך גהאלטען פון זיי פון דערווייטענס. אוו דאס האט בשום אופן ניט געקענט געבען דער ביהנע אזא צויבער, וואס זאל צוציהען יונגע לייט אין אזא גרויסער צאהל.

קוקט מען זיך גוט צו ווי די שפיעלער האבען דעמאלט פער־בראכט זייער צייט, געפינען מיר א שטארקערע צויבערקראפט פאר דער ביהנע. די ביהנע האט געהאט דעם זעלטענעם גלאנץ פון הפקרות. אזוי גיך ווי איינער איז ארויף אויף דער ביהנע, האט זיך פאר איהם אנגעהויבען א לעבען, וואו עס זיינען אבגעשאפט ג־וואלען אין גאנצען אוועלכע ווערטער ווי „עס איז ניט שעהן", „עס פאסט ניט," „מען טאר ניט." וועז מען איז אריין אין דער חברה שפיעלער איז שוין אלץ גערוען שעהן, אלץ האט גפאסט אוו אלץ האט מען געמעגט.

אין יענער צייט אוו אפילו נאך איצט אויך אין אוועלכע פלע־צער וואו א טהעאטער שטעהט אויף היהנערשע פיסלאך זיינען ג־וועהנליך די מעצענאטען דער סאמע פסולת פון דער שטאדט. אלע וואס זיינען מעהר אדער וועניגער בעקאנט מיט'ן אידישען טהעא־טער וויסען, אז די דירעקטאלען זוכען שטענדיג צו גפעלען וועלען דער מאסע. דאס טהוט מען בשום אופן ניט אויף צו להכעים די אינטעליגענטערע טהעאטער־בעזוכער אדער אוים שנאה צו דער בעסערער דראמע. די דירעקטאלען זיינען איבערצייגט, אז זייער ברויט קומט פון דער גרויסער מאסע, אוו ניט ווייל די מאסע איז אזוי גרויס אוו די צאהל אינטעליגענטערע בעזוכער איז א קליינע, נאר ווייל דער פראסטער עולם איז טאקע מעהר פעראינטערעסירט אין טהעאטער. די ערשטע יאהרען פון א טהעאטער איז ער איבּ־

צו צאָהלען זיי. נאָר דאָס האָט ניט אַבגעהאַלטען סיי פּאַרטיגע אקטיאָרען און סיי אזעלכע וואָס האָבען ערשט געזוכט צו ווערען אקטיאָרען אָנצושלִיסען זיך אין דער קאָמפּאניע, וואָס האָט זיך אוועקגעלאָזט איבער די קלענערע שטערט. די דירעקציאָן פון דער דאָזיגער קאָמפּאניע האָט אויך אויפגעהערט צו צאָהלען שכירות אזוי ניך ווי די קאסע איז געווארען שוואכער. און עס איז אפילו ניט געווען נויטיג פאר דער קאסע צו ווערען שוואכער, אז די פערשפּראָכענע שכירות זאָלען ניט אויסגעצאָהלט ווערען פינקטליך. די דירעקציאָן איז ניט געווען בלינד, די דירעקטאָרען האָבען געזעהן, וואָס פאר א גדלות עס ווערט אויף א בחור אָדער א מיידעל, אז מען נעהמט איהם אָדער איהר אריין אין טהעאַטער אוֹן מען לאָזט איהם אָדער איהר ערשיינען אויף דער ביהנע, און זיי האָבען זיך אָנגעשטויסען, אז די גדולה אליין איז א געניגענדע געצאָהלט פאר דער ארבייט. און דאָס איז טאקע געווען אמת, פיעלע פון דער קאָמפּאניע זיינען געווען העכסט צופריעדען מיט די בעסאראַביער ווייגען, ווייגטרויבען און פּאסטראָמא אוֹן האָבען מעהר גאָר ניט פערלאָנגט.

הייסט עס אז קיין מאטעריעלען נעווינם האָבען די יונגע קרעפּטען ניט נעזוכט בייס ארייגטרעטען אין טהעאַטער, און נאָך ווען ניגער וואָלט געווען צו פערדעכטיגען אין די דאָזיגע קרעפּטען א שטרעבונג צו קונסט. דעמאָלט איז קונסט געווען נאָך גאָר א פרעמדע זאָך פאר די יונגע בחורים און מיידלאָך, וואָס האָבען געוואָלט ארויפטרעטען אויף דער ביהנע.

עס פערשטעהט זיך, אז די ביהנע האָט דעם צויבער פון אויפהויבען עטלִיכע פּערזאָנען איבער טויזענדע. די וואָס שטעהן אויף א ביהנע פיהלען, ווי טויזענדע אויגען זייגען צוגעשמידט צו זיי, ווי טויזענדער הערצער קלאפען מיט שמחה אָדער טרויער פון זייערע ווערטער אוֹן פון זייערע האנדלונגען, און זיי פיהלען זיך ווי העלדען צווישען א מאסע. אזא מין גרויסע אויפמערקזאמקייט ווי דער אקטיאָר אָדער אקטריסע ציהט צו זיך, קען פערדרעהען דעם קאָפּ פיעלע מענשען, און עס דארף ניט זיין קיין צווייפעל, אז די דאָזיגע גרויסע אויפמערקזאמקייט, די דאָזיגע מדרגה פון העלדישׁ־

מיר זיינען כלומרשט געווען די נאטשאלסטווא און אזוי האבען מיר געהוליעט גאנצע נעכט.

„אין מיין נייער קאריערע האב איך נאך קיין וואונדער ניט דערוויזען, נאר אין דער קורצער צייט האב איך שוין בתכלית השלמות אויסגעלערענט די תורה צו קומען יעדען פריהמארגען אהיים מיט ניט זיכערע טריט, מיט א ברוישטען מוח און צו שלאפען א גאנצען טאג ווי אן אונפערשעהמטער פוילענצער. אין מיין טהיר האבען אנגעהויבען צו קלאפען אונגעבעטענע געסט: איך האב אנגעהויבען צו בעקומען ליעבעס־בריף... קורץ, מיין אויפפיהרונג איז געווען מעשה אקטיאר."

און אויב דאס איז געווען דער בעגריף וועגען דער אויפפיהרונג פון אן אקטיאר, דארף נאר קיין וואונדער ניט זיין, פאר וואס אזוי פיעל יונגע בחורים האבען מיט קנאה ארויפגעקוקט צו די אקטיארען און פאר וואס זיי האבען אזוי אבגעשלאגען די שוועלען פון דער ביהנע.

אזא אויסגעלאסען לעבען האט א ריזיג פאר א געוויסען סארט מענשען. בפרט וען די הפקרות איז צוגעדעקט מיט דעם שעהנעם מאנטעל פון קונסט.

אברהם גאלדפאדען האט זיך אין אדעם איצט דערפיהלט טאקע ווי גאט אין אדעם. ער האט זיך ניט נאר געזעהען אלס גרינדער פון אידישען טהעאטער, נאר אלס פערקערפערטער אידישער טהעאטער. ער איז געווען דער טהעאטער און אהן איהם האט זיך די אידישע ביהנע ניט געטארט א ריהר טהאן. אונטער דער פאפיראנער קרוין פון דער ביהנע האט ער זיך פארגעשטעלט אלס אבסאלוטער הערשער אין דעם אידישען טעמפעל פון קונסט. אויף זיינעם א מאך מיט'ן פינגער איז זיינער א ברודער, אן איינפאכער בעל מלאכה, געווארען אן אנטרעפאניאר און האט מזכה געווען די אידען אויף דער פראווינץ מיט טהעאטער פארשטעלונגען, און אויף זיינעם א וואונק האט יעדע אידישע פארשטעלונג געמוזט גלייך אויפהערען. ער האט זיך אין דער צייט נאר ניט געקענט פארשטעלען, אז ער זאל דארפען קאנקורירען מיט וועמען עס איז אויף דעם דאזיגען פעלד.

גאנצען אבגעלעגט אויף דעם סאמע פראסטען עולם. נאר דער פראסטער עולם איז ארים און דאס העכסטע וואס ער קען איז קויפען א בילעט און וויטער גאר ניט. וועז דער דאזיגער עולם איז זעהר א גרויסער, דארף דער טהעאטער צו קיינעם ניט אנקומען. נאר וועז דער עולם איז ניט זעהר קיין גרויסער, פאדערען זיך שוין מעצענאטען. און אזוי וויי די בעלי בתים, די נגידים וועלכע אין אזא צייט פון דעם טהעאטער, נעהמען אויף די ראל פון מעצענאטען אזעלבע, וועמען א קערבעל קומט אן זעהר גרינג. און דאס זיינען געווען הלוך פערזאנען פון דער אונטער־וועלט. די דאזיגע חברה־לייט פיהלען זיך בעשמירט, וואס זיי קענען זיך קאמפאנירען מיט מענשען, וואס טראגען צילינדערס, פאלירטע שיך, זעמשענע העמדטשעקעס און פעלערינעס. צוזאמען מיט די חברה־לייט הויבט מען אן צו לעבען א גוטען טאג. אזוי גיך וויי מען ווישט אב די שמינקע פון געזיכט נאך א פארשטעלונג שטעלט מען זיך אין גאנצען אין דעם רשות פון די חברה לייט און מען שלעפט זיך איבער שענקען, רעסטאראנען, וואו מען עסט און מען שכור'ט אויף וואס די וועלט שטעהט און פון דארטען לאזט מען זיך אוועק איבער די פרעהליכע הייזלאך און מען הוליעט כל זמן מען קען נאר האלטען זיך אויף די פיס.

אן אנצוהערעניש ווי אזוי מען האט די ערשטע יאהרען זיך אויפגעפיהרט ביים טהעאטער, גיט דער בעוואוסטער שוישפיעלער יעקב אדלער:

„...וואס זאל מען זיך לייקענען, איך בין קיין צדיק פריהער אויך ניט געווען, נאר פריהער איז דאס געווען מעשה יונגערמאן, דאן און וואו, אבער איצט האט מיך געצויגען יעדע נאכט צו פערברענגען ביז'ן פריהמארגען אין לוסטיגע געזעלשאפטען, וואו עס שפאצירען א סך מאמזעלען פאר'ן שיין פון פיעלע ליכט... עס האבען זיך פערבריידערט מיט אונז מענשען מיט א שלעכטען רענאמע און די קליינע פאליציי בעאמטע, ווי פריסטאווס, נאדזיראטעלס, צוזאמען מיט דעם ביינאכטיגען פאטרול קאזאקען. זיי האבען אנגעטהאן קאפאטעס אין אונזער גארדעראב, און מיר אין זייערע שינעלען און

וועט מאכען אין אדעס. ער האָט זיך אונטערגענומען אריבערצו־ברענגען מאָגולעסקא'ן מיט זיין קאָמפּאניע, מיט זיין רעפּערטואר.

מיר קענען ניט בעשטימען, צי ספּיוואקאָווסקי איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט אריינגענעבען שכל אָמער'ן און אויפגענעבען איהם דעם דאָזיגען פּלאַן, צי עס האָבען זיך שוין געפונען פּאר איהם אזעלכע וואָס האָבען געוואָלט רעכענען זיך מיט גאָלדפּאדען, נאָר זיכער איז, אז אָמער האָט געשיקט ספּיוואקאָווסקי'ן אלס שליח קיין רומעניען, ער זאָל ברענגען מאָגולעסקא'ן מיט זיין טרופּע. אין יאסי האָט ספּיוואקאָווסקי געטראָפען יצחק ליברעסקו, וועלכער איז ביז א קורצע צייט צוריק געווען די רעכטע האנד פון גאָלדפּאדען. אין אָדעס האָט גאָלדפּאדען איהם אָבגעזאָגט פון זיין שטעל און צו־ריקגעשיקט איהם אהיים קיין יאסי. ער האָט דערפּאר געהאט א כעס אויף גאָלדפּאדען און צו איהם האָט זיך ספּיוואקאָווסקי גע־וועגדעט, אז זיי זאָלען אלס גאָלדפּאדענס שונאים צוזאמענשטעלען א טרופּע און פּאָהרען קיין אָדעס.

מאָגולעסקא און לאטיינער זיינען דעמאָלט געווען אין באטו־שאן און זיי האָבען קוים קוים זיך דורכגעשלאָגען. זיי האָבען זיך אָנגעכאפט אָן דעם פּארשלאג וויי אָן א הייסען שטיין און אלע פיער זיינען גלייך אוועק קיין אָדעס.

ליברעסקו האָט אין גרונד קיין זאך דאָרטען ניט געהאט וואָס צו טהאָן, נאָר פּאר זיין הילף האָט מען איהם איינגעטהיילט אן ארבייט איבערצושרייבען פּיעסען.

דאָס אלץ איז געטהאָן געוואָרען בשתיקה, כדי גאָלדפּאדען זאָל דערפון ניט געוואָהר ווערען, אויידער מען וועט זיין זיכער, אז מא־גולעסקא קען האָבען א קיום אין רוסלאנד און צי ער וועט האָבען פּיעסען פּאר'ן טהעאטער.

עס פּערשטעהט זיך, אז אָמער האָט געגארט צו האָבען גאָלד־פּאדענ'ס רעפּערטואר, נאָר מען האָט איהם ערקלערט, אז פון שטי־קער וועט קיין מניעה ניט זיין. לאטיינער האָט שוין עטליכע אויס־געפּרובירטע שטיקער געהאט און מאָגולעסקא האָט אויך מיטגע־בראכט דעם „פּוילישען איינגעל" פון הורוויטש. אָמער איז מיט די דא־זיגע שטיקער אוועקגעפּאָהרען קיין פּעטערבורג און געלאָזט זיי צענ־

די געשעפטען אין ארעם זיינען אוועק זעהר גוט. די אידישע בעפעלקערונג האָט שטארק פּאטראָניזירט די קונסט, וואָס איז נעוועזען אזוי ניי ביי אונז, און צום טהעאטער זיינען כסדר צוגעקומען נייע קרעפטען און אנדערע זיינען אוועק. די לייכטקייט מיט וועלכע קרעפטען זיינען געשאפען געוואָרען האָט נעפיהרט דערצו, וואָס גאָלדפאדען האָט איבער זיי ניט געציטערט און מיט זיי קיין צערעמאָניעס ניט געמאכט. און יענע אקטיאָרען וואָס זיינען פון איהם אוועק האָבען אויף איהם קיין גוט הארץ ניט געהאט.

איינער פון די דאָזיגע אונצופריעדענע אקטיאָרען איז נעווען ספיוואקאָווסקי. אָנגעהויבען צו שפּיעלען האָט ער אין רומעניען אין דער צייט פון דעם קריעג. ער איז אין בילדונג געשטאנען מיט פיעל קעפּ העכער פון אלע אידישע אקטיאָרען, זיין האלטונג און בענעהמונג איז געווען אריסטאָקראטיש און ער איז געווען דער ליעבהאָבער פּאר עקסעלאנס. מיר זעהען, אז באלד ווי גאָלדפאדען האָט געזומען דעם מארינסקי טהעאטער, האָט ספיוואקאָווסקי נעשפּיעלט אין זיין טרופּע און אין א קורצע צייט נאָכדעם טרעפען מיר איהם שוין אויף דער פּראָווינץ אין טוביא גאָלדפאדענס טרופּע. עס איז גרינג אָנצושטויסען זיך, אז דאָס האָט ער ניט געטהאָן פּאר נחת, און ער איז געווען זעהר אויפגעבראכט אויפ'ן גרינדער פון טהעאטער.

די גוטע געשעפטען, וואָס גאָלדפאדען האָט געמאכט אין מארינסקי טהעאטער האָבען גערייסען די אויגען דעם בעל הבית פון דעם דאָזיגען טהעאטער. דער אייגענטימער איז געווען א נרעק און געהייסען האָט ער אָמער. גאָלדפאדען האָט דעם טהעאטער פון איהם געדונגען, נאר וועז אָמער האָט דערזעהן וואָס פּאר גוטע נעשעפטען דער דירעקטאָר מאכט, האָט ער אָנגעבאָטען גאָלדפאדענ'ען צו ווערען מיט איהם א שותף. גאָלדפאדען האָט דערפון ניט געוואָלט הערען, און דאָס האָט דעם גרעק בייז געמאכט.

אָמער אליין האָט קיין בעגריף ניט נעהאט וועגען די אנדערע אידישע אקטיאָרען אין רומעניען, נאָר דא האָט זיך אריינגעמישט ספיוואקאָווסקי און איהם ערקלערט וועגען דער גרויסער רעפוטאציע וואָס מאָגולעסקא האָט זיך ערוואָרבען, און וואָס פּאר א פּוראָר ער

ביהנע א היסטאָרישע פיעסע. דער ערפאָלג איז נעווען אזא גרויסער, אז מען האָט אָנגעהויבען צו שפּיעלען יעדען אבענד, אויף פּרייטאג צו נאכט. ביז דעמאָלט, סיי אין רומעניען, סיי אין אָדעס און סיי אויף דער פּראָווינץ, האָט מען נאָר געשפּיעלט עטליכע מאָל א וואָך און קיין מאָל ניט פרייטאג צו נאכט.

אָבער עס האָבען זיך גלייך א שאָט געטהאָן בריף צו גאָלדפאדען, אז אויב ער וועט וויטער מחלל שבת זיין און ניט אויפהערען צו שפּיעלען פרייטאג צו נאכט, וועט מען מאכען אין טהעאטער אזעלכע סקאַנדלען, אז ער וועט דארפען אנטלויפען פון שטאָדט און ער האָט זיך בערעכענט אז עס לוינט ניט איינצוריסען מיט'ן פרומען עלעמענט, און ער האָט נאָכגעגעבען.

„שולמית" איז דאָס בעסטע ווערק, וואָס גאָלדפאדען האָט אָנגעשריבען. זי צייכענט זיך אויס מיט אזא איינפאכקייט, מיט אזא פּשטות, וואָס מען בעגעגנט ניט אין די אנדערע שטיקער, און זי איז געווען דאָס ערשטע שטיק וואָס האָט געגעבען דער אידישער ביהנע א רעכט צו רופען זיך מיט אזא נאָמען און געוויזען איהר דעם ריכטיגען וועג אויף וועלכען צו גההן.

„שולמית" איז אן אָפּערעטע און די מוזיק האָט גאָלדפאדען אליין געשאפען. גאָלדפאדען איז ניט געווען קיין מוזיקער, נאָר ער האָט ליעב געהאט נגינה און האָט געהאט דערין א בעל־הבית'שען בעגריף. ווי שוין געזאָגט, האָט ער זיך צו שולמית געגומען נאָך אין רומעניען, און טאקע באלד ווי ער האָט געגרינדעט א טהעאטער אין בוקארעסט. ער האָט אויף דער אָפּערעטע געלייגט גרויסע האָפענונג און האָט אָבגעשאצט איהר ריכטיגען ווערטה. דעמאָלט האָט מאָגולעסקא געשפּיעלט אין זיין קאָמפּאניע, און אזוי ווי דער לעצטער איז געווען א מנגן, האָט ער זיך מיט איהם מיישב געווען וועגען דער מוזיק.

און מאָגולעסקא'ס השפּעה פערשפּרייט זיך כמעט איבער דעם גאנצען ערשטען אקט. דאָס האָט ער צוגעפּאסט וועלוועלע טשעסטאָפּאָלער'ס „לה, השם, הגדולה" צום ערשטען כאר: „אָנגעלאָדען." די סאָלא וואָס שולמית זינגט, וועו זי פערבלאָנדושעט: „לאז זשע דיין נס" איז גענומען פון דעם זעלביגען וועלוועל טשעסטאָפּאָ־

זורירען, און וועז ער איז געווארען זיכער מיט א טרופע און פיע־
סען, האט ער אהן צערעמאינעם ארויסגעווארפען גאלדפאדען פון
טהעאטער און אריינגענומען מאגולעסקא מיט זיין קאמפאניע.

דאם ערשטע שטיק האט מען געשטעלט „יענטע פיפערנאטער"
פון לאטיינער, און זי איז דורכגעפאלען בתופים ובמחולות. נאר דאם
צווייטע שטיק, וועלכע איז אויך געווען לאטיינערם און האט געהיי־
סען „שמואל שמעלקעס", האט זעהר אויסגענומען.

גאלדפאדענ'ען האט זיך אנפאנגם ניט געגלויבט, אז א טהע־
אטער וועט זיך קענען האלטען אהן איהם. נאר איצט, וועז ער האט
דערזעהען, אז מאגולעסקא האט געזומען אדעם מיט שטורעם און
אז לאטיינער'ס שטיק האט אויסגענומען, האט ער צוזאמענגענומען
א קאמפאניע און האט זיך אוועקגעלאזט איבער דער פראווינץ. זיין
ערשטער אבשטעל איז געווען אין ניקאלאיעוו, וואו זיין קאמפאניע
האט געשפיעלט דריי חדשים נאכאנאנד, און ביי יעדער פארשטע־
לונג איז דער טהעאטער פול געווען.

גאלדפאדען איז אהין אנגעקומען חנוכה צייט אין 1880 און ער
האט געזומען דורכלופטערן זיין אלטען רעפערטואר, און די קאמ־
פאניע האט געשפיעלט „שמענדריק", „בשוף מאכערין," „בריינדעלע
קאזאק" און דאם גלייכען. דערווייל האט גאלדפאדען דערוואוסט
זיך, אז מאגולעסקא קלייבט זיך צו שטעלען לאטיינער'ס פיעסע
„די לעבע פון ציון", א שטיק וואס איז געווען געזומען פון ווער־
בעל'ס „בור וחולדה" און פון מפו'ס „אהבת ציון." איצט האט
זיך גאלדפאדען דערמאנט אז נאך אין רומעניען האט ער אנגעהויבען
צו שרייבען א פיעסע „שולמית" וואס האט זיך אויך געשטיצט אויף
„בור וחולדה", און ער האט זיך ענערגיש געזומען צו דער ארבייט.
ער האט איצט געפיהלט, אז ער דארף עפעס אויפטהאן, און אויפ־
טהאן עפעס אזוינס, וואס זאל קלאר און דייטליך מאכען, אז די
ביהנע האט נאר איין צויבערער און דאס איז קיין אנדערער ווי
גאלדפאדען.

אין ניקאלאיעוו האט ער „שולמית" געענדיגט און דארטען
אויפגעפיהרט, און זי האט געמאכט א גוואלדיגען רעש. דאס איז
געווען דאס ערשטע מאל, ווי מען האט געזעהען אויף דער אידישער

יעקב אדלער

לער׳ס „ד׳ זכרני" (הלל), און אזוי כמעט דורך דעם גאנצען ערש־טען אקט. נאר ווי עס ווייזט אוים, איז מאגולעסקא ארויסגע־טראטען פון זיין קאמפאניע אוידער גאלדפאדען איז פארטיג גע־ווארען מיט דער מוזיק פון דעם ערשטען אקט, און דאס האט איהם אבגעהאלטען פון ענדיגען די אפערעטע די ערשטע עטליכע יאהר.

דערמיט דארף אויך ערקלערט ווערען, ווי אזוי לאטיינער איז געקומען צו דעם זעלביגען סיוזשעט אין זיין „ליעבע צו ציון". פון גאלדפאדענ׳ס טרופע איז מאגולעסקא אוועק קיין יאסי און דאר־טען איז לאטיינער געווארען זיין סופלער און פערפאסער. און עס איז מעהר ווי וואהרשיינליך אז מאגולעסקא האט איהם אויפמערק־זאם געמאכט אויף „בור וחולדה" און ער אליין האט שוין צוגעגע־בען דערצו דעם „אהבת ציון."

עס איז אויך נויטיג צו בעמערקען, אז גאלדפאדען האט אליין אויף געשאפען נגונים פאר שולמית. אין צווייטען אקט איז גאלד־פאדענ׳ס „קום צו מיר, דו שעהנער בחור", ווי אויך דער נעזאנג פון חתן און כאר, און דאס גלייכען: די מוזיק פון דעם „פאסטו־כעל" האט געגעבען מינדעל צוקערמאן פון א טערקישען ליעד. און דערפאר איז גרינג צו זעהען, אז ביים שאפען די מוזיק פאר שולמית האט גאלדפאדען געהאט שטארק אין זינען צוצופאסען זיך צום אמת׳ען אידישען גוסט.

דער ערפאלג האט אריינגעגעבען גאלדפאדענ׳ען פרישען מוטה און ער איז באלד אוועקגעפאהרען צוזאמען מיט פינקעל קיין וואר־שא, מיט דער האפענונג צו קריגען דארטען א „ראזרעשעניע" (ער־לויבנים) צו עפענען א אידישען טהעאטער. נאר זיין מיה איז גע־ווען אומזיסט.

און גאלדפאדען האט געמוזט נעהמען דעם וואנדער־שטעקען און געהן פון איין שטאדט אין דער צווייטער. פון ניקאלאיעוו איז ער אוועק קיין יעליסאוועטגראד, קיין קרעמענטשוג, קיין כאר־קאוו. דא האט ער אוועקגעשיקט צוקערמאנען קיין פאלטאווע, וואו עס האט געשפיעלט טוביה׳ס קאמפאניע און אין פאלטאווע האט ער זיך בעגעגענט מיט מאבאטשניקאוו, וועלכער האט געזוכ־גען ביי א חזן און אין איטאליענישער אפערע. אין דער אפערע

איז ער געווען א כאַריסט און מען האָט איהם אויך אנפערטרויט קלייניגע ראָלען. צוקערמאן האָט איהם אוועקגעפיהרט קיין כארקאָוו, וואו ער איז אריין אין גאַלדפאדען'ס טרופע. אין כארקאָוו איז די טרופע געשטאנען זעקס וואכען, און דא האָט שוין „שולמית" ניט אזוי שטארק נושא חן געווען. נאָר דערפאר האָט מען דא גאַלעקט די פינגער פון „שמענדריק" און „קוני לעמעל."

טאבאטשניקאָוו איז גלייך אריין אויף ליעבהאָבער ראָלען, וועלכע ביז איצט האָט געשפיעלט זילבערמאן. דער לעצטער איז דערפאר ארויס פון דער קאָמפאניע און איז אוועק פון כארקאָוו.

נאָך די זעקס וואכען איז גאַלדפאדען מיט זיין טרופע אוועקגעפאָהרען קיין מאָסקווע, וואו ער איז געשטאנען דריי חדשים. דאָ איז די גאנגבארסטע סחורה געווארען „שמענדריק" און דאָס פובליקום איז געווען א נעמישטע. מען רעכענט, אז א העלפט בעזוכער זיינען געווען קריסטען און אזוי גיך ווי די ערשטע פארשטעלונגען זיינען געגעבען געווארען, האָט מען אנגעהויבען צו בעגריסען אידען אין די מאָסקווער גאסען מיט'ן נאָמען „שמענדריק". וואו נאָר א קריסט האָט בענעגענט א אידען האָט ער איהם געפופען שמענדריק.

דאָס איז זעהר ניט געפעלען געווארען די מאָסקווער אידען און זיי האָבען אנגעהויבען צו מורמלען געגען גאַלדפאדען. די אידישע אינטעליגענץ האָט איהם אויפגעווארפען, אז מיט זיינע שטיקער ברענגט ער א חרפה אויפ'ן אידישען נאָמען און מ'איז איהם אזוי דערגאנגען די יאָהרען, אז נאָכדעם ווי זיין טרופע האָט דארטען געשפיעלט דריי חדשים, האָט ער ערקלערט צוקערמאנ'ען, אז ער איז שוואך און אויסגעמאטערט און ער וויל אברוהען, און דערביי האָט ער איהם געמאכט א פארשלאג, אז ער זאל נעהמען די טרופע און אוועקלאָזען זיך אין דער ליטע. און אליין איז גאַלדפאדען אוועקגעפאָהרען נאָך קיעוו.

פינקעל האָט זיך געפונען בעלזיידיגט, וואָס די ממשלה איבער דער טרופע איז איבערגעגעבען געווארען צו צוקערמאן. ער האָט געמומען אנעטע שווארץ, מיט וועלכער ער האָט חתונה געהאט און איז מיט איהר אוועקגעפאָהרען קיין אדעס.

(„דוואסיע די פליאטקע מאכערין") אוז ער האט געמאכט א גרויסען פוראר.

אזוי ווייט איז „שולמית" געווען די איינציגע נייע פיעסע וואס איז געשאפען געווארען צווישען ויסעו אוז ויחנו אויפ'ן ווענ. ווען מען האט געהאלטען אין איין ארומפאהרען פון איין שטאדט אין דער צווייטער, איז ניט געווען קיין שום נויטיגקייט צו שאפען נייע פיעסען. די אלטע שטיקער זיינען געווען ניי אין יעדער פראווינציעלער שטאדט, וואוהין א נע ונד קאמפאניע איז אנגעקומען. אוז די קאמפאניעס האבען געקענט ארומפאהרען יאהרעלאנג אוז די ביהנע זאל נאר ניט געווינען.

אבער אנדערש איז די זאך געווען אין ארעס. דארטען איז דאס פובליקום שטענדיג געווען כמעט דאס זעלביגע אוז די אלטע פיעסען האבען דארטען ניט געקענט גענהו. מען האט געדארפט האבען עפטער אוז עפטער נייע שטיקער אוז דער טהעאטער האט שוין מעהר ניט געקענט זיין דער רשות היחיד פון איין פערפאסער.

אונטער דער צייט האט דער בעל הבית פון מארינסקי טהעאטער אמער גענהאט אויף זיך עפעס א פראצעס אוז ער איז געווען גצוואונגען צו פערלאזען ארעס. דעס טהעאטער האט איבערגענומען לערנער.

לערנער איז ניט ארבגעפאלען פון הימעל, וועו ער האט אויבערגענומען דעם מארינסקי טהעאטער. ער איז בעקאנט געווען מיט'ן אידישען טהעאטער פון דער ערשטער שעה, וואס ער האט זיך נעגרינדעט אין בוקארעסט.

ווי עס זעהט אוים פון דעם אנהויב פון זיין קאריער איז ער געווען אן אוזרוהיגע נאטור אוז האט זיך געווארפען אויף אלע זייטען. געענדיגט די גימנאזיע איז זשיטאמיר, האט ער א יאהר שטודירט אין ארעסער יורידישען פאקולטעט, נאר ער איז ווייטער ניט געגאנגען אוז געגומען זיך צום זשורנאליזם. ער איז באלד **אריין** אין „אדעסקי וויעסטניק" אוז איז דארטען געווארען א שטענדיגער מיטארבייטער, נאר וועו דער רוסיש-טערקישער קריעג האט אויסגעבראכען, טרעפען מיר איהם שוין אין בוקארעסט אלס ארויסגעבער אוז רעדאקטאר פון א טענליכער רוסישער צייטונג „זאפיסקי

צוקערמאן האט איבערגענומען די ממשלה איבער דער טרופע, נאר קיין נעלד מיט וואס צו פאהרען איז ניט געווען. ער האט דאריבער איבערגעלאזט די קאמפאניע אין מאסקווע און איז אליין אוועקגעפאהרען קיין מינסק. דא האט ער ניט נאר נעדארפט בעזארגען א טהעאטער, נאר אויך שאפען נעלד אויף אריבערצוברענגען די קאמפאניע. אין שטאדט האט מען איהם אננעוויזען אויף א מלוה און וועז ער האט זיך צו איהם נעוועגדעט נאך דער הלואה האט יענער געפרענט:

— און וואס איז דער משכון?

— די גארדעראב פון שולמית.

נאר אזוי ווי די סומע וואס צוקערמאן האט געבעטען איז נעווען טויזענד רובל, האט ער זיך נעקווינקעלט און נאך א לענגערען ישוב הדעת האט ער געפרענט:

— און וואס איז מכח די פערד?

צוקערמאן האט גליך פערשטאנען, אז דער מלוה מיינט, אז ער האט דא צו טהאן מיט א צירק און ער האט איהם געענטפערט:

— אה, מיר האבען פערד און שקאפעם!

און די הלואה איז געשאפען געווארען.

די טרופע איז געשטאנען אין מינסק זעקס וואכען און האט נעמאכט גלענצענדע געשעפטען. די נאנצע אינטעליגענץ פון שטאדט איז געקומען זעהען די אידישע פארשטעלונגען און האט אננעקווקעלט פון „שמענדריק" און „קוני לעמיל" און די „כשוף-מאכערין." דאס זעלביגע איז געווען אין קאוונע — פון וואנען די טרופע איז אוועקגעפאהרען קיין דינאבורג. דא איז צו דער טרופע צוגעקומען י. אדלער און זיין ווייב.

אונטער דער קורצער צייט איז שוין אדלער נעווארען אן אמת'ער אקטיאר און האט התונה געהאט מיט סאפיא אבערלענדער. אזוי ווי ער האט קיין גוטע שטימע ניט געהאט, האט ער געזוכט אויסצוצייכנען זיך מיט עפעם אנדערש. און ער איז נעווען דער ערשטער אקטיאר צו ווייזען, אז א חוץ זינגען דארף מען אויך שפיעלען אויף דער ביהנע. זייער ערשטער אויפטריט אין דינאבורג איז נעווען אין דער דראמאטישער רעל פון יאזעף אין דער „אינטריגע"

צו נעהמען א גוטע דראמע פון די גוים און דערלאנגען איהר די בע־זוכער פון אידישען טהעאטער. דער פראָפעסטער טהאטער בעזוכער וועט אויף אזא דראמא קוקען ווי א האָהן אויפ'ן בני אדם, און די אידישע אינטעליגענץ וועט אוים'בטל'עז אלע בייזע חלומות צום דירעקטאָר פון טהעאטער. וואָס פאר א פנים האָבען געקענט האָבען די פאָרשטעלונגען פון גוטע אייראָפעאישע פיעסען אויף דער אי־דישער ביהנע, וועו די ניי־געבאקענע אידישע אקטיאָרען האָבען אפילו ניט געוואוסט דעם אלף־בית פון שפיעלען?

לערנער האָט דעריבער געמאכט א קאָמפראָמיס. ער האָט אוים־געקליבען ביי די אומות העולם אזעלכע פיעסען אין וועלכע די האנדלונג און די פערזאָנען זיינען געווען אידישע. פון דעם דייטשען רעפערטואר האָט ער אויסגעקליבען גוצקאָוו'ס „אוריאל אקאָסטא". פון דעם פראנצויזישען האָט ער גענומען סקריב'ס „די יודין" און האָט זיי איבערגעזעצט אין א ריינעם אידיש. די דערמאָנטע פיע־סען האָבען ניט נאָר געהאט די מעלה, וואָס זייער אינהאלט איז נעווען א אידישער און פערשטענדליך פאר דעם דורכשניטליכען אידישען טהעאטער געהער, נאָר זיי זיינען געווען אין דעם רעפער־טואר פון יעדער אירָאָפעאישער מדינה און די אידישע אקטיאָרען האָבען געקענט געהן זעהן בעריהמטע רוסישע אדער דייטשע אק־טיאָרען שפיעלען אין די דאָזיגע פיעסען, און אויב זיי האָבען נאָך אליין דעמאָלט ניט געקענט אויפפאָסען אזעלכע ראָלען האָבען זיי עס געקענט אבלערנען פון בעריהמטע אקטיאָרען.

די הויפט־ראָלען אין די דאָזיגע צוויי פיעסען האָבען ge־שפיעלט אבא שעהנגאָלד און סאָפיע גאָלדשטיין (קארפ) און האָ־בען זיך אויסגעצייכענט אין זיי. און יאָהרען־לאנג איז געווען די שטרעבונג פון יעדען אמביציעזען אקטיאָר און אקטריסע, וואָס האָ־בען געשפיעלט די ראָלען פון ליעבהאָבער און ליעבהאָבערין צו ער־שיינען אין „אוריאל אקאָסטא," וואָס איז ביז היינטיגען טאָג ge־בליבען א רעפערטואר שטיק. און אויב „זשידאָווקא" (די יודין) האָט ניט אזוי מאריך ימים געווען, איז דאָס געווען דערפאר, וואָס זי איז ניט נאָר א דראמא, נאָר אויך אן אָפערא (די מוזיק האָט ge־

גראושדאנינא." אזא בעשעפטיגונג האט נאר געקענט זיין א צייט־ווייליגע, ווייל לאנג האט די מלחמה ניט געקענט אנהאלטען. און בוקארעסט איז ניט געווען דער פלאץ פאר א רוסישער צייטונג.

דערווייל האט ער געהאט די מעגליכקייט צו זיין ביים ברית פון אידישען טהעאטער און שליסען מיט איהם א נאהענטע בע־קאנטשאפט.

אליין וואלט לערנער'ן קיינמאל ניט איינגעפאלען, אז די צייט א ז געקומען פאר א אידישען טהעאטער. ער איז געווען ווייט פון יענעם אידען, וועלכער האט זיך געניטיגט אין אזא אונטערהאל־טונג, וואס א אידישער טהעאטער האט געקענט געבען. נאר וועז דער טהעאטער איז שוין געווען א טהאטזאך, איז איהם אריין א געראנק, אז דאס איז א פרוכטבארע פעלד, וועז מען זאל עס בע־ארבייטען ווי געהעריג איז.

לערנער האט בעלאנגט צו אן אנדער פליעגעל פון דער אידי־שער אינטעליגענץ. ער האט זיך ניט געשטעלט צופריעדען מיט גאלדפאדען'ס אראבלאזען זיך צום פאלק. ער האט גערעכענט, אז די אויפגאבען פון א אידישען טהעאטער איז אויפצוהויבען דאס פאלק צו זיך. און אזוי ווי איהם איז אויסגעקומען צו זעהען אין בוקארעסט די ערגסטע בורלעסקעס אין אידישען טהעאטער, האט זיך אין איהם גענומען ענטוויקלען א פערלאנג צו ווייזען וואס מען קען אויפטהאן מיט א אידישען טהעאטער און ער האט געווארט אויף אזא געלעגענהייט.

די דאזיגע געלעגענהייט האט זיך געמאכט אין אדעס. נאר צו געבען די בעסערע פיעסען פון וועלכע ער האט געטרוימט האבען זיך גע־פאדערט שרייבער, וועלכע זאלען זיי קענען שאפען. מיר האבען שוין דעמאלט געהאט גוטע טאלאנטפולע אידישע שרייבער, נאר זיי האבען ניט געהאט קיין בעקאנטשאפט מיט דער ביהנע. לערנער האט די דאזיגע שווערע פראגע פערענטפערט דערמיט, וואס ער האט זיך געווענדט צו די שרייבער פון די אומות העולם. ער האט בעגריפען, אז דער גאנצער אויפטהו וועט ניט ווערטה זיין קיין שאס פולווער, אויב די בעסערע שטיקער וועלען ניט האבען אידישע אין זיך. ער האט בעגריפען, אז עס וועט זיין גאר א קנאפער קונץ

דעלע מוכר ספרים איז געווען אן אפטער בעזוכער און האט געהאט דעם חשק צו שאפען עפעם פאר דער ביהנע. אין א דראמאטישער פארם האט ער שוין מיט יאהרען פריהער געשאפען א ווערק און ער האט געוואלט שרייבען אזא פיעסע, וואס מען זאל אויך קענען שפיעלען. די שטיקער וואס ער האט געזעהן האבען צו זיין האר־צען ניט גערעדט און זיין וואונש איז געווען צו געבען א ווערק, וואס זאל האבען א העכערען פאעטישען און ליטעראריישען ווערטה, א חוץ דעם דראמאטישען. אין טהעאטער איז אויך נעקומען משה ליב ליליענבלום און האט געזוכט נעהענטער צו בעקאנען זיך מיט די ספעציעלע פאדערונגען פון דער אידישער ביהנע. אן אפטער בעזוכער איז אויך געווען יצחק יואל לינעצקי, וועלכער האט מיט עטליכע יאהר פריהער ארויסגעגעבען צוואמען מיט גאלדפאדען א צייטונג. זיי זיינען נעקומען ניט נאר זעהן ווי מען שפיעלט אי־דיש טהעאטער, נאר טאקע מיט א הייסען בענעהר צו העלפען פארמירען די אידישע ביהנע און מאכען פון דעם אידישען טהעא־טער א נאציאנאלע אינסטיטוציאן.

ארום דער צייט אדער אביסעל שפעטער האט לערנער אנגע־שריעבען „מנחם בן ישראל", קאצענעלענבויגען איז ארויסגעקומען מיט א דראמא „רשי", ליליענבלום האט צוגעגרייט א שטיק, וואס האט געהייסען „דוואיזשאנעץ". פון דעם רוסישען נאמען האט מען געדארפט שליסען, אז דאס איז געווען אן איבערזעצונג, נאר די אקטיארען וואס געדענקען נאך די צייט ווען מען האט די דאזיגע שטיק אויפגעפיהרט זיינען אונטער דעם איינדרוק, אז עס איז גע־ווען אן אריגינעלע פיעסע, און עס איז אונפערשטענדליך, פאר וואס ליליענבלום האט געמוזט אנקומען צו אזא רוסישען ווארט, וואס איז ניט אין געברויך ביי די אידען אין רוסלאנד.

ביי דער ערשטער אויפפיהרונג פון דער דערמאנטער פיעסע איז ליליענבלום געווען הינטער די קוליסען אין טהעאטער. ער האט זיך צוגעקוקט צו דער פארשטעלונג פון הינטער א קוליסע מיט א גרויסער געשפאנטקייט. עס האבען זיך געקייקעלט טרערען פון זיינע אויגען ווען עס איז צוגעקומען נעהנטער צום קלימאקס אין דריטען אקט. נאר דא האט ער פלוצים דערזעהן עפעם אזוינס, וואס

שריעבען האלעווי) און שוין א לאנגע צייט ווי אפּעראס זיינען פערשוואונדען פון דער אידישער ביהנע.

עס וואלט אבער געווען א גרויסער טעות צו דענקען, אז לער־נער איז געווען דער אייניציגער, וועמען עס איז אייגנגעפאלען צו געבען דער אידישער ביהנע א ליטעראריש פנים.

אין אן אנדער פלאץ איז געווען בעמערקט, אז אין דער זעל־ביגער צייט האט גאלדפאדען פערענדיגט די ערשטע פיעסע, וואס האט דעם אידישען טהעאטער געגעבען א רעכט צו טראגען אזא נאמען. און דארטען איז אויך געווען בעמערקט, אז גאלדפאדען האט די דאזיגע פיעסע „שולמית" אנגעהויבען צו שרייבען נאך אין בו־קארעסט.

אונטער די בעסטע אומשטענדען האט דער אידישער טהעא־טער אין בוקארעסט נהאט ניט מהר ווי א לאקאלען כאראקטער, און א נאציאנאלע בעדייטונג האט ער ערשט געקראגען וועז זיין השפּעה האט זיך געמוען פערשפרייטען איבער א גרויסען טהייל פון פאלק. און דאס איז געשהן, וועז דער טהעאטער איז ארי־בערגעטראגען געוואָרען פון רומעניען נאך רוסלאנד, וואו עס איז געווען דער ראשו ורבו פון דעם אידישען פאלק. און עס איז נעווען דא מהר ווי צו ערוואַרטען אז די אנשטרענגונגען זאלען זיין גרע־סער פאר א נאציאנאלער ביהנע, ווי פאר א לאקאלען טהעאטער. אין בוקארעסט האט דער שרייבער ניט געפיהלט קיין גרויסע פער־אנטוואָרטליכקייט און זיין גאנצע שטרעבונג איז געווען צו שטע־לען צופריעדען דעם ארטיגען בעזוכער, וועד ער איז ניט געווען. נאר אפילו דארטען זהען מיר, ווי גאלדפאדען האט שוין דעמאלט גע־טראכט וועגען עפעס אזוינס. וואס זאל האבען א גרעסערען און שטארקערען קיום. אין אדעס האט דער דראמענשרייבער אויך זיך דערפיהלט א נאציאנאלע פראנטוואָרטליכקייט און גאלדפא־דען האט איצט מיט מהר התמדה געמוען זיך צו „שולמית", לערנער האט זיך געמומען צו בעקאנטע דראמען פון די אומות העולם מיט א אידישען אינהאלט און איבערזעצט זיי. די בעוואוס־טע אידישע שרייבער, וואס האבען אין יענער צייט געוואוינט אין אדעס האבען זיך ערנסט פראינטערעסירט מיט'ן טהעאטער. מען־

האנדלונג קיין שום מסשות ניט און קרינט א פנים פון חוזק. דער אבסורד דערפון האט אזוי א קיצעל געטהאן דעם הומאריסט, אז לינעצקי האט אויסגעשאסען אין א נעלעכטער און אויסגערופען:

— צו אלדי רוחות! דאס איז דאך נארעש. אין אלע ווינקעלאך פון טהעאטער וועט מען הערען, וואס ער זאגט, נאר די וואס שטעהען לעבען איהם דארפען אויף דער מינוט טויב און בלינד ווערען און קיין זאך ניט הערען און קיין זאך ניט זעהן. פוי!

ער האט ענטשלאסען פערמאכט די העפט און ניט געוואלט לייענען ווייטער. און פיעל גאלדפאדען איז צו איהם ניט צוגעשטאנען און ערקלערט איהם, אז דאס איז גוט אזוי, אז דאס איז די לייסענץ פון דעם דראמאטורג און אז אנדערש קען גאר ניט זיין, האט ניט געהאלפען. וואס איז געווארען פון יענע שטיק, איז ניט בעוואוסט. זי איז קיין מאל ניט געדרוקט געווארען. און שפעטער האט ער זיין חשק צו דראמא געשטילט דערמיט, וואס ער האט איבערזעצט לעסינגס „נאטהאן דער ווייזע."

עס איז א פערדרום, וואס א שרייבער מיט אזא געפיהל פאר ווארהייטלויקייט אויף דער ביהנע און מיט אזא טאלאנט האט ניט געהאט די געלעגענהייט צו בעקאנען זיך מיט דער נייערער ביהנע-טעכניק, וואס האט אבגעשאפט די „אפארטס" און „ביי זייט" און וואס וואלט איהם געווייזן א וועג, ווי אויסצוקומען אהן זיי.

דערווייטערט פון דעם טומעל פון טהעאטער האט זיך גאלדפאדען געמוען פאר א נייער פיעסע, וואס זאל מעהר ענטפערען די שטרענגערע פאדערונגען, וואס זיינען געשאפען געווארען ארום דער ביהנע אין אדעס. אזעלבע דראמען ווי „אוריאל אקאסטא" האבען צו איהם ניט אפגעלירט און ער איז געבליבען טריי זיין טאקטיק צו געבען דעם פאלק אפערעטענמעסיגע שטיקער. און די וואריעטע אויפנאהמע פון „שולמית" האט איהם געוויזען דעם אויסוועג. ער האט זיך ווידער געמוען צו א היסטאריישען שטיק און דאס איז געווען „בר כוכבא". נאר מיט דער מוזיק איז ער ניט פארטיג געווארען, ביז ער האט זיך צוריקגעקערט קיין אדעס, וואו מאנולעסקא איז איהם געקומען צו הילף.

נאר סיי פיעסען אין דעם גוסט פון לערנער און סיי אזעלבע

האָט איהם בשעת מעשה אביסעל צומישט. פאר'ן שלום אקט האָט זיך אבגעשפּיעלט א סצענקע, וואָס איז איהם נעווען אין גאנצען פרעמד. ער האָט אויף דער ערשטער מינוט ניט פערשטאנען, וואָס דאָס איז אזוינס און פון וואנען דאָס האָט זיך געקומען. נאָר באלד האָט ער זיך אנגעשטויסען, וואָס דאָס איז. די צוויי קאָמיקער, וואָס האָבען געשפּיעלט אין דעם שטיק, מאָנולעסקא און וויינבלאט, האָבען ניט אנפרעגענדיג זיך ביים פערפאָסער, אליין אריינגעשטופט וועט א קאָמישע סצענע, וואָס האָט זיך לחלוטין צו דער פּיעסע ניט געפּאסט. לילינבלום האָט זיך דערפיהלט דערפון אזוי ניט גוט, אז ער האָט אוועקגעלאָש'ט אויפ'ן אָרט.

דער אידישער טהעאטער אין אדעס האָט אויך ביי לינעצקי'ן ארויסגערופען א חשק צו נעהמען זיך צו דער דראמא. אזוי ווי ער האָט געהאט א גוטען חוש פאר הומאָר, האָט מען פון איהם ערווארט א צאפּעלדיגע קאָמעדיע. דער פאקט, אז אין רומענייען האָט הורוויטש דראמאטיזירט זיין „פּוילישען אינגעל", האָט איהם נעווייזען, אז ער קען שאפען אריגינעלעם פאר דער ביהנע. און ער האָט זיך טאקע געמומען צו א פּיעסע, וועלכע איז פארטיג געוואָרען, וועו גאָלדפאדען האָט זיך צוריקגעקערט קיין אדעס.

גאָלדפאדען און די גאנצע קאָמפּאניע איז געקומען הערען לינעצקי'ס נייעסטע שאפונג. לינעצקי האָט געלייענט און גאָלדפאדען און די אקטיאָרען האָבען זיך געהאלטען אין די זייטען פון לאָבען. פּלוצים האָט זיך לינעצקי איבערגעהאקט אין מיטען. ער איז געקומען צו א שטעלע, וואָס הייסט אויף דעם לשון פון דער ביהנע „אפּארט" אדער „ביי זייט". דאָס רעדט אייגער ארויס אויף דער ביהנע וואָס ער טראכט אין הארצען און די צושויער דארפען פערשטעהן, אז וועו ער רעדט אזוי, ה ע ר ע ן נ י ט ד י א נ־ ד ע ר ע וואָס שטעהען לעבען איהם אויף דער ביהנע וואָס ער זאָגט.

עס איז גראד אויסגעקומען, אז די רייד, וואָס זיינען געווען בעצייכענט אפּארט האָבען אויסגעזאָגט א סוד, וואָס די אנדערע פערזאָנען אויף דער ביהנע האָבען בשום אופן ניט געטאָרט ווייסען, און וועו זיי וועלען דערפון געווואָר האָט די גאנצע וווייטערע

וועז לערנער האָט זיך דערפיהלט זעהר ענג אין פּיעסען, האָט ער זיך געווענדעט צו גאָלדפאדען אוז אויסגעווירקט ביי איהם, אז ער זאָל איהם ערלויבען צו שטעלען זיינע שטיקער.

עס איז אינטערעסאנט צו בעמערקען, אז ווי חריף פּיעסען זיינען דעמאָלט ניט געווען, האָבען די צווייי אויטאָרען וועלכע האָבען מיט עטליכע יאָהר שפּעטער געהאלטען די נאנצע ביהנע אין אמעריקא אין זייערע הענד, נאָר ניט געשאפּען אין רוסלאנד. אין אז אנדער אָרט איז שוין געווען בעמערקט, אז יאָזעף לאטיינער איז געקומען צו אָמער אלס אויטאָר אוז די ערשטע צייט האָט מען געשפּיעלט זיינע שטיקער, וואָס ער האָט מיטגעבראכט פון רומעניען אוז צווישען וועלכע איז אויך געווען די „ליעבע פון ציון". אויך משה הורוויטש איז אָנגעקומען אין אדעס, וועז שייקעוויטש האָט פּארטיג געמאכט זיין „פּראָצענטניק" אוז ער איז אנגאשירט געוואָרען אלס אקטיאָר צו שפּיעלען א ראָל אין דעם דאָזיגען שטיק, נאָר אלס אויטאָר האָט ער קיין פּלאץ ניט געפּונען.

ארום דער צייט האָט שלום יעקב אבראמאָוויטש געזומען שרייבען דעם „פּריזיוו" פּאר דער אידישער ביהנע. זיינע אפּטע בעזוכען אין אידישען טהעאטער האָבען איהם געוויזען, וואָס א נייע ביהנע פּאָדערט אוז ער האָט געזוכט צו שאפּען א שטיק לויט דעם מוסטער וואָס ער האָט דאָרטען געזעהן.

ער האָט דעם שניט געכאפּט אוז טאקע דערפאר איז דער „פּריזיוו" ארויסגעקומען אָהן א פּנים. ער האָט זיך געקליבט אריינצוברענגען דעם קאָמישען עלעמענט אוז האָט אפּילו ניט פערגעסען קיין פּזמונים אוז טענצלאָך, נאָר אנשטאט צו קאָנצענטרירען זיך אויף דער דראמע איז ער פערקראכען אין זייטיגע דרכים. אויב אבראמאָוויטשעם ווערק געווינען פיעל חן פון זיין „ניט דאָס בין איך אויסען" איז דאָס נעזונג צו הרג'ענען א דראמע. אין „פּריזיוו" קומען אריין פיעל סצענעם, וואָס האָבען מיט דער דראמע ניט צו טהאָן, די סצענעקס גופא זיינען מייסטערהאפט נעשילדערט, נאָר זיי געהערען זיך ניט אָן מיט דער דראמע, אוז דער פּועל יוצא דער־פון איז, אז די ענטוויקעלונג פון דער דראמע בלייבט אפּט שטעהן אוז נאָכדעם ניט זי מיט אמאָל א שפּרונג.

ווי „שולמית" און „בר כוכבא" זיינען געשאפען געוואָרען ניט אזוי גרינג. און אין דעם איראָפּאישען רעפערטואר זיינען זיי נעוועז זעהר וועניג. און דער אידישער טהעאטער אין אַרעם האָט געפּאַרט נייע שטיקער. לערנער האָט זיך נעווענדט צו מאיר שייקעוויטש (שמ"ר), וועלכער האָט דעמאָלט נעוואוינט אין אַרעם און דער לעצטער האָט זיך נענומען צו דראמאטיזירען זיינע אייגענע ראָמאנען. ער האָט דראמאטיזירט דעם „אידישען פּריץ", דעם „קאטאָרזשניק", דעם „פּראָצענטניק" און זיי האָבען אויסגענומען ביים עולם.

דאָס האָט אריינגענעבען שייקעוויטש'ען א נעראנק, אז ער זאָל אליין ווערען אן אנטרעפּעניאָר. פון קיין אקטיאָרען איז שווין דעמאָלט קיין מניעה ניט נעווען און א פּלאַץ צום שפּיעלען האָט מען נעקענט נעפּינען איז יעדער שטאָדט. דער עיקר איז נעווען פּיעסען, און א פערפּאסער וואָס האָט נעקענט צוזאמענשטעלען א קלייענם רעפּערטואר האָט גרינג נעקענט ווערען א דירעקטאָר. שמ"ר האָט צוזאמענגעשטעלט א קאָמפּאניע, וואָס איז בעשטאַנען פון נראדנער און פרוי נראדנער. מאירסאָן, היינע (חיימאָוויטש). קנעלער, קויפמאן, פרייליז זאקס, נעלים און פרוי נעלים, קאצמאן, וואכטעל, פרידזעל, וועלכער איז נעווען א כאָהר דירינענט און אקטיאָר און נאָך אנדערע.

אבער שייקעוויטש איז נעווען א צו רוהיגער און שטילער מענש, אז ער זאָל קענען אויסהאלטען פון די אקטיאָרען, צווישען וועלכע עס זיינען נעווען אייניגע, וואָס האָבען זיך ספּעציאליזירט אין אינטריגעס און מחלוקות און ער האָט זיך באלד אבגעטרייסעלט פון זיי. די קאָמפּאניע איז נעבליבען אליין און די דירעקציאָן האָט איבערגענומען היינע. ער האָט זיך בעזאָרגט מיט שייקעוויטש'ם פּיעסען און אוועקגעלאָזט זיך איבער דער פּראָווינץ. די דאָזיגע קאָמפּאניע האָט צו זיך צוגעצויגען א נייע קראפט, א יונגע אדעסער מיידעל. דאָס איז נעווען שרה לעוויצקי, די איצטיגע מרס. אדלער. זי האָט נעהאט א גוטע שטים און איהר ערשטער אויפטריט איז נעווען אין כערסאָן אין א ראָל אין „פּראָצענטניק" און זי האָט שטארק אויסגענומען.

פאדען האט נאך צייט געהאט אנצופרעהען זיך מיט דעם ערפאלג, איז ארויסגעגעבען געווארען די ביטערע גזרה, וואס האט פערבאטען אידישען טהעאטער אין גאנץ רוסלאנד.

דאס איז געווען אין סעפטעמבער 1883.

מען זאגט, אז די גזרה האט זיך געגומען פון א מסירה. עמיצער האט גע'מסר'ט, אז „בר ככבא" איז ניט קיין כשר'ע שטיק און אז דער פראלאג איז געציעלט געווארען געגען דער רעגיערונג. מען זאגט אויך, אז די מסירה איז געקומען פון א פערפאסער, וועלכער האט ניט אזוי שלעכט געמיינט, ווי עס האט זיך אויסגעלאזט. ער האט געהאפט צו ווערען צענזאר און דאס וואלט איהם געגעבען די אויבערהאנד אין טהעאטער.

נאר ווי אזוי דאס איז ניט געשעהן, האט דער אידישער טהעאטער אין רוסלאנד געקריגען א טוידט קלאפ און זיינע טהויערען זיינען אין אלע שטעדט פערשלאסען געווארען.

די וואנדערענדע טרופען האבען זייערע אויגען ניט געוואלט גלויבען און דער גרעסטער טהייל פון זיי האבען זיך געאיילט צו קומען קיין אדעס. זיי האבען געהאפט, אז אלע צוזאמען וועלען אפשר געפינען א מיטעל געגען דער גזרה. אלענפאלס וועט מען זיך קענען קלאר מאכען, וואס מען האט צו ערווארטען. נאר אין אדעס איז צוויישען די אקטיארען די פערצוויפלונג געווען נאך גרעסער, און אלע האבען זיך געגומען צום וואנדער־שטעקען.

מאגולעסקא, די פינקעלס, וויינבלאט, קעסלער, פיינמאן, מארגארעטא שווארץ, אסתר פינקעלשטיין און פאלינע ערעלשטיין זיינען אריבער דעם רומענישען גרענץ און גלאזט זיך וואנדערען איבער רומענישע שטעדט. וואו די מייסטע פון זיי האבען זייער קאריער אנגעהויבען. די קאמפאניע איז געווען אויף גרויסע צרות און נאכדעם ווי זיי האבען זיך א פאר יאהר אבגעמאטערט, האבען זיי אוועקגעשיקט פינקלען קיין גאליציע, אז ער זאל דארטען אויסכלאפאטשען א קאנצעסיע, אהן וועלכער מען טאר דארטען ניט שפיעלען. דאס איז געווען אנהויב זומער אין 1886 און אין א וואך ארום איז פון איהם אנגעקומען א בריעף, אז מאגולעסקא זאל קור־

עס איז נויטיג צו בעמערקען, אז אין „פריזיוו" האָט אברא־מאָוויטש אָנגעוויזען אויף א רייבען קוואל פאר ליעדלאך. אין גאָלד־פאדענס שטיקער האָבען די ליעדלאך פערנומען א בכבוד'יגען פלאץ און די ערנסטע זיינען דורכגעדרונגען מיט א פאָעטישען געפיהל. ער האָט די ליעדער אליין געשאפען און אפט זיינען זיי געווען בעסטער טהייל פון זיינע שטיקער. די אנדערע דראמענשרייבער זיינען ניט געווען געבענשט מיט אזא מתנה צו שאפען ליעדער מיט א פאָעטישען פונק און זיי האָבען ענטוועדער געהאלפען זיך מיט פרעמדע אָדער אליין געמאכט גראמען, ווָאס האָבען קיין שום טעם ניט נעהאט. אבראמאָוויטש איז געווען דער ערשטער ווָאס האָט זיך בענוצט מיט פאָלקס ליעדער און אין „פריזיוו" זינגט די דיענסטמיידל דוואָסיע אזעלבע ליעדלאך ווי „אויפ'ן פריפעטשאק", „צו מיר, צו מיר, דו נשמה מיינע," „אבינו מלך", און אין דער הינזיכט פון ליעדלאך וואָלט די אידישע ביהנע א סך געווינען, ווען די דראמענשרייבער וואָלטען זיך דערמיט בענוצט.

ווי עס ווייזט או׳ס, האָט אבראמאָוויטש שפעטער איינגעזעהן, אז ער איז צו דער ביהנע צוגעטראָטען מיט א פאלשען דרך, ווייל אין א פאָר צעהנדליג יאָהר ארום אין א געשפרעך מיט א ניו יאָר־קער דירעקטאָר האָט ער זיך אויסגעדריקט, אז זיין ווָאונש איז צו שאפען א פאָעטישע דראמע אין דעם גייסט פון לוצאטא.

אבראמאָוויטש איז פארטיג געוואָרען מיט זיין פיעסע, ווען דער אידישער טהעאטער אין רוסלאנד האָט שוין געצהלט זיינע לעצטע טעג.

עס האָט לאנג ניט געדומען און גאָלדפאדען איז ווידער גע־וואָרען דירעקטאָר אין דעם טהעאטער אין אדעס, נאָר יעצט איז די מלוכה געווען צוטהייל צווישען איהם, לערנער און שייקעוויטש. אָבער באלד האָט זיך אנגעהויבען א רייסעריי צווישען זיי און גאָלד־פאדענען איז געלונגען ארויצושטופען לערנער'ן פון טהעאטער.

גאָלדפאדען האָט ביים צוריקקעהרען זיך קיין אדעס מיטגע־בראכט זיין צווייטע היסטאָרישע פיעסע „בר ככבא" און מיט מא־גולעסקא ביי דער זייט איז ער גיך פארטיג געוואָרען מיט דער מוזיק. „בר ככבא" האָט שטארק אויסגענומען, נאָר איידער גאָלד־

האט זיך דער סקאנדאל אנגעהויבען גלייך ווי דער פארהאנג האט זיך אויפגעהויבען און מען האט מעהר דעם אבענד ניט געקענט שפיעלען און די אקטיארען האבען געמוזט אנטלויפען דורך א הינטער טהיר.

נאר ווי טרויריג דער רעזולטאט איז דעמאלט ניט געווען, האט שוין בערגער געוואוסט דעם וועג קיין דייטשלאנד און ווען אידישער טהעאטער איז פערבאטען געווארען איז רוסלאנד, האט ער זיך ארויסגערופען צו זיין דער וועג־וויייזער פאר דער דערמאנטער קאמפאניע אין דייטשלאנד און בזכות זה איז ער געווארען איהר דירעקטאר.

עם ווייזט אוים, אז אין קעניגסבערג האט מען ביז דעמאלט קיין אידישע שפיעלער ניט געזעהן, און עם איז געווען גרינג פאר דער קאמפאניע צו קריגען א טהעאטער. דאס ערשטע שטיק איז געווען „שולמית" און האט שטארק אויסגענומען ביים קעניגסבערגער פובליקום. נאך „שולמית" זיינען געקומען „קוני לעמיל", „שמענדריק" און די קאמפאניע איז דארטען געשטאנען צוויי חדשים. אן אגענט איז אין דער צייט געקומען נאך דער קאמפאניע פון דאנציג, וואו זי האט געשפיעלט צוויי וואכען און פון דארטען איז זי אוועקגעפאהרען קיין בערלין.

דא האט מען די אידישע שפיעלער ניט בענעענט מיט קיין סבר פנים יפות. אזוי גיך ווי מען האט זיך דערוואוסט, אז זיי זיינען אידישע אקטיארען, האט מען פאר זיי קיין אנדער נאמען ניט געהאט ווי „חיים שאיע". דאס איז דער נאמען פון דעם קאמישען כאראקטער אין די „רעקרוטען", וואס די ליברעסקו־בערגער קאמפאניע האט דא געשפיעלט מיט א יאהר צוריק און וואס האט זיך געענדיגט מיט אזא ביטערע ניעדערלאגע. קיין דירעקטאר האט איצט צו די אידישע אקטיארען קיין צוטרוי ניט געהאט און עס האט געדויערט א וואך צייט ביז מען האט קוים ג'פועלט צו געבען זיי א פראבע און זיי זאלען וווייזען וואס זיי קענען. די פראבע איז געווען פאר קריטיקער און קינסטלער, אויף וועלכע די נייע קאמפאניע האט געמאכט א גוטען איינדרוק. די פראבע האט מען

מען צו איהם אין לעמבערג. באלד איז פון מאנולעסקא אננעקומען א ידיעה, אז ער און פינקעל זיינען אוועקגעפאהרען קיין אמעריקא.

א צווייטע טרופע וואס איז בעשטאנען פון צוקערמאן, ספי־וואקאווסקי, שעהנגאלד, שרה גאלדשטיין, גאלדשמיט, וויינשטאק, וויינשטיין, קויפמאנס און נאך אנדערע האט אריבערגעוואנדערט קיין דייטשלאנד. דער פיהרער פון דער קאמפאניע איז געווען דער סופלער בערגער, וועלכער איז אוועקגעפאהרען פריהער און געגנו־מען אין קעניגסבערג מיירס לאקאל. בערגער האט שוין געהאט אביסעל ערפאהרונג אין דייטשלאנד, ווייל מיט א פאר יאהר פרי־הער, ווי דער טהעאטער איז פערבאטען געוואָרען, איז אין אדעס געקומען ליבערסקו נאך פיעסען, און אין יענער צייט איז א חוץ דעם פערפאסער דער סופלער געווען די אייניגיע פערזאן ביי וועל־מען מען האט זיי געקענט קריגען. בערגער האט פערשטאנען זיין גרויסע וויכטיגקייט און האט געפאדערט א חלק אין געשעפט, און דער סוף איז געווען, אז ער איז אוועקגעפאהרען צוזאמען מיט לי־ברעסקו קיין גאליציען און דארטען האבען זיי צוזאמענגענומען מעג־שען פון גאס, צוזאמענגעשטעלט א קאמפאניע און האבען אנגע־שפארט אין בערלין, וואו זיי האבען געגומען דעם אלעקסאנדער טהעאטער און מזכה געווען דאס בערלינער פובליקום מיט אידישער קונסט. דאס ערשטע שטיק איז געווען „די רעקרוטען" און געקו־מען זיינען ניט נאר אידען נאר אויך קריסטען. אין טהעאטער האט זיך באלד אננעהויבען א פייפערי און געשריי: „ניעדער מיט די יודען!". די אידישע בעזוכער, אויב זיי האבען קיין נחת ניט געהאט פון דער קונסט וואס מען האט זיי געוויזען, האבען אין די געשרייען געזעהן אן אנטיסעמיטישע שטעלונג און האבען געענט־פערט: „ניעדער מיט שטעקער!" דאס איז געווען די צייט פון שטעקער'ס גדולה איז דייטשלאנד. ביים דריטען אקט איז געוואָרען א גרויסער סקאנדאל אין טהעאטער, און דער דירעקטאר האט געמוזט ארויסטרעטען פאר'ן עולם און בעטען, מען זאל זיך האלטען אנשטענדיג.

פון דעסטוועגען האט ליבערסקו אויסגעווירקט ביים דירעק־טאר פון טהעאטער ער זאל געבען א צווייטע פארשטעלונג, נאר דא

בי"ל ביבליאטעק און לייזע ציטער פון אידיש נאציאנאלען ארבייטער פעדעראנד

LIBRARY AND READING ROOM OF THE Jewish National Workers' Alliance

קעני ליפצין

געמאכט פון „שולמית" און נאך דער פארשטעלונג איז יאכים ארויף אויף דער ביהנע, האט געבעטען ארויסרופען צוקערמאן און געפרעגט איהם, וועמעס איז די מוזיק פון צווייטען אקט? צוקער־מאן האט געענטפערט, אז די מוזיק איז גאלדפאדענס און יאכים האט איהם געבעטען, ער זאל אין זיין נאמען שיקען גאלדפאדענען א דאנק.

די קאמפאניע האט איצט געקריגען דעם טהעאטער, קווארקס פלאץ, אויף זעהר גוטע בערינגונגען. לויט דעם קאנטראקט האט די קאמפאניע בעקומען זעכציג פראצענט פון הכנסה. זעקס חדשים נאכאנאנד האט מען געשפיעלט „שולמית" און אויף דער פאדערונג פון דער דירעקציאן האט מען אויסגעשניטען פון דער אפערעטע די ראל פון דעם כהן, וואס איז בעטראכט געווארען אלס בעליידיגונג פאר אידען. נאך „שולמית" האט מען אויפגעפיהרט די „כשוף־מא־כערין" און דא ווידער האט די דירעקציאן געפאדערט מען זאל אויסשניידען די סצענע מיט די נאדלען צוליעב דעם זעלביגען טעם. די קאמפאניע איז אין בערלין געשטאנען אכט חדשים און איז גע־ווען בעקאנט אונטער'ן נאמען „די אידישע אריענטאלישע טרופע."

דער טהעאטער האט געמאכט גוטע געשעפטען און די טרופע האט אבגעכאפט דעם אטהעם. נאר בערגער איז געווען א דרעה קאפ און איהם איז אייננעפאלען, אז מען וועט קענען מאכען פיעל בע־סערע געשעפטען, אז מען וועט דעם נאמען פון דער טרופע פער־קירצען און זי זאל זיך ארויסגעבען פאר אן עכטע אריענטאלישע. דער חשבון איז געווען, אז א טהעאטער מיט אזא טרופע וועט ניט זיין אבגעלעגט אויף דעם בעשרענקטען אידישען עולם, נאר וועט פאטראניזירט ווערען פון דעם גרויסען דייטשען פובליקום, וואס וועט קומען בעוואונדערען די שפיעלער און זינגער פון די מזרח פעלקער. די קאמפאניע האט געבראכען דעם קאנטראקט מיט קווארקס פלאץ און איז אוועקגעפאהרען קיין האמבורג. דאר־טען האט בערגער ארויסגעלאזט אפישען, אין וועלכע ער האט מודיע געווען דעם האמבורגער עולם וועגען דעם אנקומען פון דער בעריהמטער אריענטאלישער טרופע און שעהנגאלד איז אנאנסירט

געווארען אלס טערקישער טענאר, צוקערמאן אלס רומענישער קייזערליכער קאמיקער, ווייגשטאק אלס רוסישער באריטאן און אזוי ווייטער. א טהעאטער האבען זיי גלייך געקריגען און כדי צוצוגעבען לאקאלע פארב האבען זיי געהאקט ווערטער וואס זיינען ניט געשטויגען און ניט געפלויגען. שוין אין ערשטען אקט האט זיך אנגעהויבען א פייפערייי צווישען פובליקום און בייס דריטען אקט האט מען געמוזט ארונטערלאזען דעם פארהאנג, צו פערמיידען א גרויסען סקאנדאל.

נאך דעם אבענד זיינען די אקטיארען געבליבען ווי אבגעשמיסענע און האבען זיך שטיל ארויסגעגנב'עט אין דעם אידישען קווארטאל. דא זיינען זיי צוריק געווארען „די אידישע ארויסגעטאלישע טרופע" און נאך צווויי חדשים שפיעלען מיט מאטערנים האבען זיי זיך צוריקגעקהרט אין בערלין. נאר איצט איז שוין זייער רעפוטאציע געווען פערפלעקט און הגם זיי האבען דא געשפיעלט נאך פיער הדשים זיינען זיי בעהאנדעלט געווארען אהן העגדשקעם און דער סוף איז געווען, אז די טרופע איז אין בערלין צושלאגען געווארען.

די צוקערמאנס און שעהנגאלדס האבען זיך צוריקגעקהרט אין רוסלאנד און געזוכט א מקום מנוחה אין ווארשא. אזוי ווי אידישע שטיקער האט מען ניט געטארט שפיעלען, האבען זיי געגעבען קאנצערטען אין עלדאראדא. באלד זיינען צוגעקומען די איבריגע אקטיארען פון דער „אידישער אריענטאלער קאמפאניע", ספיוואקאווסקי, ווייגשטיין, ווייגשטאק און אנדערע און צוזאמען האט מען זיך געקליגט, ווי אזוי אונטער'ן נאמען קאנצערט אריינצופעקלען אן אקט פון א שטיק און אמאל א גאנצע פיעסעלע. ביי די דאזיגע קאנצערטען האט זיך געוויזען טאנצמאן, פריהער אלס סופלער און נאכדעם אלס אקטיאר. אפט ביי אזעלכע קאנצערטען האט געטראפען, אז אין מיטען פון א סצענע האט מען אנגעזאגט, אז א פריסטאוו קומט אין טהעאטער און תוך כדי דבור, האט מען אויף דער ביהנע אנגעהויבען צו זינגען סתם אין דער וועלט אריין. אזא שפיעלען איז די אקטיארען ניט געווען צום הארצען און

סעלראד, קלמן יאוועליר, יעטע רויך, (פרוי יאוועליר), פרוי סא־מוילאף (שפּעטער פרוי שאר).

אין בודאפּעסט האָט זיך הורוויטש פערפלאָנטערט. ער האָט פערברויכט געלד, וואָס די אָנגעשטעלטע אין טהעאטער האָבען איהם געגעבען אלס ערבות. ער איז ארעסטירט געוואָרען, נאָר איידער דער פּראָצעס האָט זיך געענדיגט, איז ער אנטלאָפען קיין קאָנסטאַנ־טינאָפּעל. דאָרטען האָט ער זיך א קורצע צייט אבגעפלאָגט און איז אוועקגעפאָהרען קיין לאָנדאָן, וואו ער איז אָנגעקומען ארום סוף 1886. ער איז אָבער לאָנג ניט פערבליבען אין לאָנדאָן און האָט זיך מיט'ן שטראָם אוועקגעלאָזט קיין אמעריקא.

שטאַרקער פון אלעמען האָט דער פערבאָט געטראָפען דעם גרינדער פון דעם אידישען טהעאטער. ער האָט געהאט א געפּוהל, ווי זיין גאנצער בנין איז אָהן א שום ווארנונג איינגעפאלען און בע־גראָבען אונטער זיך דאָם בעסטע וואָס ער האָט פערמאָגט. דער קלאָפּ איז געווען אזא שטאַרקער, אז ער האָט זיך אין גאנצען פערלאָרען. זיין טאלאנט איז איצט געווען אין סאמע בליהען. ער האָט מיט א קורצער צייט צוריק פערענדיגט „שולמית" און ערשט געשאפען „בר כוכבא", און נאָך עטליכע יאהר טאפּען אין דער פינסטער און ווארפען זיך פון איין פרעמדער נארעשער בורלעסק אויף דער צוויי־טער, האָט ער געפונען זיך אליין און דעם ריכטיגען וועג פאר דער אידישער ביהנע. און מיט אמאל איז אלץ צושטערט געוואָרען און פון אלץ איז געוואָרען א תל.

דער קלאָפּ האָט פּאראליזירט זיין שאפענדען גייסט און אונ־טערגעהאקט זיינע שאפענדע קרעפטען. גאלדפאדען האָט שפּעטער געשריבען נאָך היסטאָרישע אפערעטען און קאָמעדיעס, נאָר עס האָט איהם געגומען יאָהרען לאנג ביז ער איז געקומען צו זיך און דאָס איז געווען, וועו ער האָט אָנגעשריבען „משיח'ס צייטען" און דערנאָך האָט ער זיך ווידער אבגעלאָזט.

גאלדפאדען איז געווען דער אויגציגער פון אלע יענע, וואָס האָבען ביז דעמאלט געשריבען פאר'ן אידישען טהעאטער, צו בע־גריפען דעם תוך פון דער ביהנע און מעהר פון אלע האָט ער

אייגציגווייז האבען זיי זיך אוועקגעלאזט זובען זייער גליק אין אנ־
דערע מדינות.

די גראדנערס און יעקב אדלער זיינען געווען אין ריגע, וועו
דער פערבאט איז ארויסגעגעבען געווארען און זיי האבען קיין
איבריגע שהיות ניט געמאכט און צוזאמען מיט פרוי אדלער (מי־
כעלסאן), פריילין טשיזיק, קארפ, קעמפנער, באם, וואכ־
טעל און אנדערע זיינען זיי אוועקגעפאהרען קיין לאנדאן און ארום
דער זעלביגער צייט האט זיך לבערמאן צוזאמענגעשטעלט א קאמ־
פאניע און אוועקגעלאזט זיך אין אמעריקא. די קאמפאניע איז בע־
שטאנען פון זיך לבערמאנען און פרוי זילמערמאן, חיימאוויטש (היי־
נע) און פרוי חיימאוויטש, בארדקין און פרוי בארדקין. דער וועג
קיין אמעריקא האט זיך דעמאלט געריכטעט אזוי וויט, אז די
קאמפאניע האט זיך פריהער אבגעשטעלט אין לאנדאן און ערשט
פון דארטען גענומען א שיף קיין ניו יארק, צוזאמען מיט קארפ,
וואכטעל און יאזעף לאטיינער אלס סופלאר און אויטאר.

משה הורוויטש האט קיין שום שייכות געהאט מיט'ן אידי־
שען טהאטער אין רוסלאנד. ער איז א לעננערע צייט געבליבען
אין רומעניען און געשפיעלט מיט גרינבערג, שפייזנער, בערגמאן
און פרוי אקסעלראד, ראזע אקסעלראד, פייוועלע פריעדמאן און
אנדערע. נאר אזוי ווי אין רומעניען איז שוין הורוויטש געווען
אויסגעשפיעלט, האט ער אריבערגעוואנדערט קיין גאליציען און מיט
זיין טאכטער שארלאטע און איידעם גרינבערג האט ער זיך אנגע־
שלאסען אן גראדנערס קאמפאניע, וואס איז בעשטאנען פון גראד־
נער און פרוי גראדנער, וויינבלאט, עסקרייך, לענארד, הערמאלין
און צוזאמען האבען זיי פריהער געשפיעלט אין די גרעסערע גאלי־
צישע שטעדט און נאכדעם האבען זיי אנגעשפארט אין וויען און
געגומען דעם רינג טהאטער. קיין כבוד האבען די אידישע אקטיא־
רען דא ניט געוואונען און די טרופע איז דא צושלאגען געווארען.

נאך א קורצען וויזיט אין אדעס, וואו הורוויטש האט געהאפט
אריינצוטרעטען אין טהאטער אלס אקטיאר, האט ער זיך מיט לע־
דיגען צוריקגעקעהרט קיין גאליציען, וואו ער האט געטראפען א
פארטיגע קאמפאניע, וואס איז בעשטאנען פון די גרינבערגס, אק־

נאָך א טענדענץ און דאָס איז צו עפענען די אויגען פון דעם טהעאטער געהער אויף דעם זיסען ליכט פון השכלה. א חוץ דעם וואָס נאָלדפאדען איז א קונדס איז ער אויך קאמפּלוסטיג, נאָר זיין קאמף פיהרט ער אָהן שנאה, אָהן א פערביטערקייט, אָהן גאָל. ער האָט אין די מיסטע שטיקער זיינע געהאָט אן אויג, אז דאָרטען וואו ער פערשפּאָט א געוויסען סאָרט אידען זאָל אויך זיין א שהנער איד און אז „פּאראָלע“ מיט דעם „פּעהלער“ זאָל זיין די „מעלה“.

די מוסטערס וואָס ער האָט אויסגעקליבען פאר זיינע ערשטע שטיקער זיינען נעווען גראבע פּארסען פון די אומות העולם, וואו די פּערזאָנען און האנדלונגען ווערען ניט נעמאָלט נאָר געשמירט. נאָר ווי גראב און אונגעלומפּערט זיי זיינען ניט נעווען, האָבען זיי זיך שטענדיג אויסגעצייכענט מיט צוויי זאכען: ערשטענס, האָבען די פרעמדע פּארסען אנגענומען מהר אָדער וועניגער א אידישע פּארם און מהר אָדער וועניגער איז אין זיי געשאפען נעווארען א אידישע אטמאָספער און, צווייטענס, האָבען זיי נעהאָט אייניהייטליכקייט און נאנצקייט. דער פּארם איז נעווען פּארם פון אָנהויב ביז'ן סוף אָהן וועלכער עס איז צומישונג. די האנדלונג איז ניט פערקראָכען אן א זייט און ניט איבערגעהאקט געווארען.

אין די דאָזיגע שטיקער האָט זיך נאָלדפאדען ניט אראָבנגעלאָזט צום עולם פון זיין פּאָעטישער הויכקייט. ער וווייזט ניט קיין זויערע מינע, וועו ער מאכט א משונה'דיגע הלצה, איהם קומערט נאָר ניט, וואָס א סיטואָציע קומט ארויס אונגעלומפּערט, אבי עס איז נאָר לעבעדיג און ער לאכט אליין און קוועלט דערפון און האָט שטארק הנאה דערפון. די מאסע פיהלט, אז דער שרייבער איז אין הארצען און אין דער נשמה מיט איהר און זי לאכט און קוועלט אזוי הערצליך ווי דער שרייבער גופא.

ניט דער תלמיד פון דער ראבינער שול, ניט דער פּאָעט האָט אנגעטאפּט דעם דופק ביים פּאָלק. דאָס איז נעווען דער קונדס אין נאָלדפאדען, וואָס האָט געפונען דעם וועג צום הארצען פון פּאָלק און געשטעלט איהם אויף איין ברעטל מיט דער מאסע. זיינע שפּאָסען, זיינע המצאות, זיינע הלצות, זיינע קונדס'דיגע איינפעלע און

אינסטינקטיוו נעפיהלט וואס עס פאדערט זיך פאר אן ערשט געשאפענעם טהעאטער.

אלע שטיקער פון דעם מיטען זיבעציגער יאהרען ביז'ן מיטען אכציגער זיינען דורכגעדרונגען מיט דער זעלבינער טענדענץ. אין זיי אלע ווערט נעפיהרט א קאמף פאר השכלה. זיי אלע לאכען אויס דעם נארעשען חסיד און מאכען שפאט פון דעם פאנאטיקער און שטעלען ארויס אין א שהנעם ליכט די נעבילדעטע. אין דעם זיינען גלייך גאלדפאדען און לאטיינער און הורוויטש און שייקעוויטש. און אזוי ווי די ערשטע זיבען יאהר איז גאלדפאדען געווען דער קעניג פון דעם אידישען טהעאטער, האט ער זיך מעהר ווי די אלע אנדערע אויסגעצייכענט אין דעם דאזינען קאמף און זיין שטים האט זיך געהערט העכער פון אלע אנדערע.

נאר אין דעם אופן פון אויסלאכען דעם נארישען חסיד און אבשפאטען פון דעם פאנאטיקער איז אן אונטערשייד צווישען גאלדפאדען און אנדערע. גאלדפאדען ווארעמט זיך אנטקעגען דער זון פון השכלה און פיהלט זיך זעהר אנגענעהם דערפון. ער איז גוט אויפגעלעגט און שפאסט אין גוטען מוטה. ער איז די גאנצע צייט לוסטיג, פרעהליך, לעבעדיג און איז תמיד גרייט אבצוטהאן עפעס א קונדס'עריי.

און טאקע די ערשטע יאהרען פון זיין טהעטיגקייט אויף דער ביהנע, האט דער קונדס אין איהם אין גאנצען פערטריבען דעם פאעט און עס איז געווען דער קונדס אין איהם, וואס האט זיך אזוי גרינג צוגעפאסט צו האמעטנע פארסען, גראבע בורלעסקעס און בילגע קאמעדיעס. דא קען מען לאכען, שפאטען, חוזק מאכען אויף וואס די וועלט שטעהט. „די באבע מיט'ן אייניקעל", „שמענדריק", „קוני לעמיל", „די קאפריזנע טאכטער", „ני בע ני מע" און דער גאנצער צעטיל פון די שטיקער אין בוקארעסט ווייזען מיט די פינגער אויפ'ן קונדס. דאס זיינען אלץ גראבע פארסען, וואס האבען אין אריגינאל געהאט נאר איין צוועק צו אונטערהאלטען א גראבען געשמאק און מאכען א פראסטען עולם צו לאכען. גאלדפאדען איז אויך אויסען צו לאכען און מאכען דעם עולם פרעהלאך. נאר די זעלבינע פארסען, וועו זיי געהען דורך זיינע הענד, נעהמען זיי אן

זיין טאלאנט רייפער. דער טיכטיגסטער געגנער פון בר כוכבא, דער פרעדיגער פון קושען דעם שונא'ס רוט איז געווען רבי אלעזר, און איצט ווערט ער געשילדערט גאר אנדערש.

אין דעם פראלאג, אין דער סצענע אין שוהל, וואו רבי אלעזר קלאגט אויף דעם תל, וואס איז געווארען פון ירושלים, וועגדעט ער זיך צו די פערזאמלטע מיט די פאלגענדע ווערטער:

„מיר זיינען שולדיג אין אונזער אונגליק מיר, יעדער בעזונדער:
ווי גארישע, שלעכטע קינדער האבען מיר געהאנדעלט
אונגלויביג
געגען אונזער גרויסען גאט, וואס ער לעבט אייביג.
ער האט אונז געליעבט, מיר האבען זיך דערפון ניט געמאכט.
ער האט אונז א תורה געשענקט, מיר האבען זי פאראכט,
ער האט אונז גוטס געגעבען מיר האבען עס ניט געוואוסט
צו שעצען.
מיר האבען איהם דערצארנט מיט פרעמדע געצען.

— — — — — — — — — — — — — — — —

דערפאר לאמיר זיך האלטען שטיל, אויף גאט זיך ניט
בעקלאגען.
און דאס שלעכטס, וואס קומט אויף אונז מיט בטחון
איבערטראגען.
לאמיר איהם בעטען מיט א ריין הארץ, ניט פערשטעלט,
מיט נאמנות.
אונזער הארץ זאל זיין דער מזבח, אונזערע ריינע
געדאנקען — די קרבנות.
לאמיר בעטען פאר'ן ביסעל אידען, וואס נאך פערבליבען.
פאר די וואס זיינען דא, פאר די וואס זיינען פערטריבען.
לאמיר פאלגען די נייע הערשער, וואס זיי אונז געביטען.
וועלען זיי אונז בעהאנדלען מיט חסד און מיט גוטען.
לאמיר בעטען פאר'ן שלום פון אונזער צעזאר הנעלה.
וויל אין זיין שלום וועט אונז שלום זיין אמן סלה!
אין די דאזיגע ווערטער זעהט איהר דעם אלטען פרומען גרייז,
אין וועמעס הארצען זיינען שוין אבגעשטארבען אלע שטורמס.

שפיצלאך זיינען ניט קיין געמאטערטע, זיי קוועלען פון הארצען. ער אליין האט פון זיי הנאה און די מאסע קוועלט מיט איהם און לעקט פון זיי די פינגער.

דער פיינערער געשמאק אין גאלדפאדען האט איהם אונטערגעזאגט ווי וויט ער קען ערלויבען דעם קונדס צו טרעטען איבער דעם דאזיגען געפערלעכען וועג און זאל ניט אריינפאלען אין די גריבער פון וואולגאריטעט און אונאנשטענדינקייט. און דאס האט מעגליך געמאכט, אז זיינער א פארס זאל קענען אונטערהאלטען ניט נאר דעם פראסטען עולם נאר אויך א צושויער מיט א בעסערען געשמאק.

גאלדפאדען האט דעם קונדס קיין מאל ניט פערטריבען, ווייל ער איז נעווען א טהייל פון זיין „איך", נאר וואס לענגער ער האט געשריבען, האט ער איהם אלץ מעהר קאנטראלירט, אלץ מעהר אבגעשטופט צום חינטערגרונד און אלץ מעהר געמאכט פלאץ פאר דעם דיכטער.

איבריגענס, עס האט לאנג ניט געדויערט די פרייד מיט דער השכלה. איבער גאנץ רוסלאנד האט אבגעקלונגען דער אימה'דינער געשריי פון די פאנראמען און אלע גליקליכע האפנונגען פון די פארטגעשריטענע אידען זיינען פלוצים אויסגעלאשען געווארען. גאלדפאדענס הארץ האט געשלאגען מיט אמת'ער ליעבע צו זיין פאלק און ער האט דערפיהלט דעם גאנצען ווייהטאג פון דעם גרויסען חורבן. ער האט שוין איצט מעהר ניט געקענט לוסטיג מאכען זיך איבער זיינע פאנאטישע בריידער און פון זיין מוזע האבען זיך דערהערט נייע טענער. אין דער צייט האט ער געשאפען „בר כוכבא". פאר א קעמפער פון השכלה איז „בר כוכבא" נעווען א סיווישעט, אויף וועלכען ער האט זיך גרינג געקענט אויסגליטשען. „בר כוכבא" איז געווען א קעמפער און פערטרעטער פון דעם נייען דור אין זיין צייט. זיין רעוואלוציאנערער גייסט האט געדארפט גיווינען די גאנצע סימפאטהיע פון א שרייבער, וועלכער האט א ביטערען קאמף געהאט מיט'ן אלטען דור. פאר די פאגראמען וואלטען די געגנער פון בר כוכבא ארויסגעקומען פון גאלדפאדענס פעדער ווי שווארצע טייוואלים. נאר איצט איז זיין בליק געווארען טיעפער,

מענשליכע ווארהייט. אין דיזע עטליכע ציילען ציינט זיך ארויס א טאלאנט, און דאס ווערק הויבט זיך אויף צולייב דעם אויף א הע־כערע מדרגה.

אין זיינע שפעטערע ווערק זיינען צואווארפען א סך טהייע־רע פערליען. נעהמט למשל די היסטאַרישע אפערעטע „עקדת יצחק", און לעזט די גראנקען פון אברם'ן, ווען ער בעט אויף א יורש.

אויף אזא יורש האָב איך נעבעטען, וואס ער זאל
פערפלאנצען ווייטער
פון דור צו דור די תורות פון זיינע פאטער,
אה, קען ער דען היסען בוים, ווען ער לאזט ארוים קיין
צוויינען?
קען ער היסען קוואל, ווען זיינע וואסערן שטעהען
און שוויינען?

. . . . . .

אה, ווי אונגליקליך פיהלט זיך דער מענש, ווען ער
בלייבט אין זיין צעלט
מיער פון זיין לעבען אליין, און דארף געהען פון דער וועלט
און אויף די עלטערע יאהר
בלייבט ער עלענד גאר
אהן כח און אהן געזונד
און אהן איין אייניציג קינד.
ווער קען איהם טרויסטען, ווען ער ווערט נעביך קראנק,
ווער ווען איהם בעגלייטען, ווען ער גיהט דעם לעצטען גאנג?
זיין קבר שטעהט אין פוסטע פעלד איינער אליין,
קיין טרעהר פון א קינד בענעצט קיינמאל דעם גלאטען שטיין.
פערגעסען, פערלארען ווערט זיין נאמען אויף אייביג, אוי,
אהן א קינד.

דאס זיינען אייגנפאכע ווערטער, ניט געצאצקעטע, ניט גע־קינצעלטע און זיי ריהרען די טיעפסטע סטרונעס פון מענשליכען הארצען.

אזעלבע פערליען זיינען צוזייעט איבער אלע שפעטערע ווערק, וואס גאלדפאדען האט געשאפען. וואס ווייטער ווערט זיין טאלאנט

אין וועמעס אדערעז דאס בלוט רינט שטיל, און וועמעס אלע גע־
דאנקען זיינען פערנומען מיט דער בעסערער וועלט, אויפ'ן שוועל
פון וועלכער ער שטעהט שוין גרייט און קלאפט אין טהיר. דער
אלטער גרייזן דארף נאר געצעהלטע טעג געהן אין דעם יאך פון דעם
שונא, זיינע אבגעשטארבענע לייד־נשאפטען לאזען איהם רוהיג
טראכטען וועגען דעם מקור פון דעם גרויסען אידישען אונגליק. זיין
טיעפע אמונה זאגט איהם, אז דער שונא איז נישט מעהר ווי א שליח
פון גאט, און וועז אזוי איז דער ווילען פון גאט, וואס וועט זיין
די פעולה פון א מרידה? יא, ער קען אנדערש ניט רעדען, ווי נאר
וועגען הכנעה, וועגען בויגען דעם רוקען.

דער יונגער בר כוכבא האט קאכעדיג בלוט. יוגענר וואנט, וואו
עלטער טראכט. ער רופט צום קאמף:

„הויבט אויף אייערע קעפ, אלטע, וועט איהר אליין זאגען,
אז אויף די לעבעדיגע איז דא מעהר ווי אויף די טוידטע
צו קלאגען.
א מינדסט רוימיש אינגעל שפייט אייך אין פנים,
רייסען אייך אב די קליידער, מאכען אייך סימנים.
איהר רעדט מיט זיי מיט גוטען, זיי ענטפערן אייך מיט כעס
אונזער פערמעגען רויבט מען עפענטליך אין מיטען דער גאס.
אונזערע פרויען שענדען זיי, און מיר טארען זיך ניט קלאגען.
אה, ניין, וואס איהר ווילט מעגט איהר אייך זאגען,
די יונגע הייסע בלוט קען ניט צוזעהן אזוי קאלט,
יעדע מינוט פאר זיך דעם שונא'ס מערדעריש געשטאלט.
האקט מיר אב דעם קאפ, ווארפט איהם אריין אין קבר,
נאר ניט רייסען יעדע מינוט צו ביסלעך איטליכם אבר.
כל זמן די האנד איז דא, לאמיר זי אויפהויבען,
אז שטארבען זאלען מיר אלע, וואס טויג איינעם אליין לעבען.
שטעהט אויף, ברידער, אין נאמען פון אונזער הייליג לאנד
און לאמיר אויסקעהרען פון איהם, דעם שלעכטען בייזען
פייגד!

אזוי רעדט עם בר כוכבא און אזוי רעדט יוגענר, קוראזש, כח,
מוטה, און גאלדפארען איז דא געלונגען אויסצודריקען אן אייביג

ליגט זיין קעפעלע
טיף אין דר'ערד פון לאנג.

אזעלכע ליעדעלאך וואס פאסען זיך צו דעם שטיק ווי א היינטמאדישער הוט צו דער נאקעטער מוטער חוה'ן, קען מען טרעפען כמעט אין יעדען ווערק, און די אינצינג אורזאך פאר וואס מען האט זיי אהין אריינגעקוועטשט איז נאר די, וואס די ליעדעלאך געפעלען דעם עולם.

אמאל פיהלט זיך גאלדפאדען פערשעמט פאר אזא אונגעלומפערטקייט און סטארעט זיך צו מאכען עפעס א היתר, ווי, למשל, אין „שולמית", לאזט ער זיין העלר אבשלום'ן צוביינדען זיין פעקיל און נעהמט ארויס ראזינקעס און זאגט:

ראזינקעס מיט מאנדלען, עס עראינערט מיך אן די ליעדעלע.

מיט וואס בת ציון האט פערוויגט איהר בן יחיד אידעלע.

נאר אפט האט ער אפילו אזא היתר אויך ניט. עס טרעט ארויס דער קאמיקער און הויבט אן צו זינגען סתם אין דער וועלט אריין.

א גרויסען געוויכט האט גאלדפאדען געלעגט אויף די דעקאראציעס און אויסשטאטונג, און זיין רייכע פאנטאזיע ארבייט שטארק, ווי אזוי צו פאנגען דאס אויג פון דעם צושויער, און ער לאזט ניט דורך די מינדעסטע געלעגנהייט צו מאכען א ביהנע עפעקט.

אין „עקדת יצחק" איז ערשטען אקט, וועו אברהם ווערט אנדרעמילט, לאזט זיך אראב אין דער ארקע פון דעם הינטערגרונט אן ענגעל אין דער געשטאלט פון א קליין קינד און בלייבט הענגען אין דער לופט. דאס קינד דעקלאמירט, ידוע תדע כי גר יהיה א. ז. ו. אוו בשעת מעשה ערשיינט א טראנספארענט־בילד וואס שטעלט פאר ווי די אידען ארבייטען עבודת פרך אין מצרים. אוו וועו דאס קינד דעקלאמירט ונתתיך לגוים ומלכים ממך, דאן ערשיינט אן אנדער טראנספארענט־בילד, וואס שטעלט פאר אלע אידישע מלכים.

דער שלום פון דעם ערשטען אקט ענדיגט זיך דערמיט, וואס די דריי אורחים וואס זיינען געקומען צו אברהם'ן געהען צו דער ארקע אוו שטעלען זיך ארויף אויף דעם וואלקען, וואס ליגט אויף

מעהר צייטיג און מעהר ענטוויקעלט, און איהר קענט הערען ווי ער זאגט: „נו קינדער, מיר האבען שוין גענוג געשטיפט. עס איז איצט שוין צייט צו ווערען אביסעל לייטישער!"

נאר די הארמאניע צווישען דעם אויטאר, פובליקום און שויספיעלער פלאצט ניט דערפון, וואס די פיעסען הויבען אן צו אטהעמען מיט מעהר ערנסטקייט: דאס פובליקום און די אקטיארען זיינען אויף ארוים פון די וויקעלאך און אויסגעוואקסען פון די ערשטע קונדס־שטיקער. די ענטווילקלונג פון די דרייי עלעמענטען איז ניט קיין געצוואונגענע, קיין אננעווארפענע, נאר א גאנץ נאטירליכע.

נאר ווי ערנסטער גאלדפאדען ווערט ניט, פערגעסט ער אויף איין סעקונדע ניט, אז ער האט צו טהאן מיט א ביהנע און ער וועגדעט אן אלע מיטלען וואס די ביהנע פערמאגט אויסצונעהמען ביים פובליקום. וואס מען זאל ניט שפיעלען מוזען אריינקומען ליעדעלאך, פזמונים'לאך, שאנסאנעטען און איז דערביי ניט שטארק מקפיד צו די צייט און פלאץ ערלויבען איהם עס צו טהאן. אין „שולמית", למשל, שפארט ער אריין דאס ליעד „ראזינקעם און מאנדלען." דאס ליעדעל איז א שעהנס, נאר אין דער צייט ווען אידיש מיידלאך האבען געטאנצט אין די ווינגערטנער און גערופען צו די בחורים אז זיי זאלען מיט זיי חתונה האבען, האט מען ניט געקענט זינגען וועגען וועגטה פאפיערען און קאנטארען און אייזענבאהנען, פון וועלכע יודעלע וועט פערדיענען א סך געלד. גאלדפאדען האט עס געוואוסט אויסגעצייכענט און אין א בעמערקונג צו „ראזינקעם מיט מאנדלען" פערענטפערט ער זיך: „כאטש דאס ליעד (ראזינקעם און מאנדלען) איז נישט אין פלאץ, נאר איך האב עס דערפאר אהער ארויסגעשטעלט, ווייל דעם פובליקום איז דאס זעהר ליעב און בעקאנט." אדער אין „עקדת יצחק" זינגט לוט „דאס פערבאטענע עפעלע."

„אוי חוה מיט דער שלאנג!
דער קאסירער טהוט מיר באנג,
איבער דעם עפעלע

שטיק ארויסקומען אהן הענד, אהן פיס, אהן א קאפ, אהן א לייב און אהן לעבען.

גאלדפאדענס שטיקער זיינען גאר אנדערש געבויט. די ארבייט פון דעם שוישפיעלער איז א טפל, די גאנצע קראפט לינט אין דעם שטיק גופא. עס איז נענוג אן אן אקטיאר זאל קענען אביסעל זינגען, אביסעל שפרינגען, אביסעל רעדען, אביסעל מאכען לצנות, און די אויפפיהרונג פון דער פיעסע וועט דורכגעהן גלאט. גאלדפאדענס א שטיק שטעהט ניט אין געפאהר, אז זי זאל ארויס אהן הענד און אהן פיס און אהן לייב און לעבען צוליעב דעם שפיעלען פון א שוישפיעלער. וועל עס האט נאר א נישט־קשה'דינע שטים צום זינגען און האט מוטה און קוראזש ארויסצוטרעטען אויף א ביהנע וועט קענען שפיעלען אין גאלדפאדענס א וועלק. דאס שטיק נעהמט אוים ביים פובליקום מיט די וועלטער, וועלטאה, סיטואציאנען, ליעדלאך און אויב נאר דער אקטיאר איז ניט אין גאנצען א קאליקע וועט דאס שטיק האבען ערפאלג.

רעדט מיט וועלכען קאמיקער איהר ווילט, וואס האט נאר געשפיעלט אין גאלדפאדענס צייט אין רומעניען אדער רוסלאנד, וועט ער אייך דערצעהלען, אז נאך אזא „שמענדריק", נאך אזא „קוני לעמיל", נאך אזא באבע באנציע ווי ער איז ניט געווען. לאמיר שוין אויפמערקזאם מאכען, אז מאגולעסקא איז געווען אונבערטרעפליך אין די דאזיגע ראלען, נאר די אנדערע קאמיקער בעריהמען זיך אויך ניט וועל זיי דערצעהלען, ווי מען האט פון זיי דעמאלט געלעקט די פינגער. ביי יעדען קאמיקער פון יענער צייט וועט איהר געפינען אויסשניטע פון צייטונגען, ווי מען האט איהם געריהמט פאר זיין שפיעלען.

מיר זעהען דאריבער, אז אלע קלייניע טרופעס, וואס פאהרען ארום איבער דער פראווינץ, נעהמען זיך געוועהנליך צו גאלדפאדענס שטיקער. זיי פיהלען, אז אין די דאזיגע שטיקער וועלען זיי קענען אונטערהאלטען א פובליקום און מען וועט זיי מיט פוילע אייער ניט פערוואַרפען.

מען דארף אויך אייהם קוקען ווי אויפ'ן פאטער פון דער אידישער ביהנע, נרינדער פון אידישען טהעאטער. עס איז אמת, אז

דער ערד, וואַרפען אראָב די מאנטלעז. עפענען אויף די פלינלעז. די וואַלקען הויבען זיך אויף און פערשווינדען מיט זיי אין הימעל. דאָס בילד ווערט בעלייכטעט מיט וויאלעט פייער. די אנדערע אקטען ענדיגען זיך אויף מיט אזעלכע עפעקטען.

אין „שולמית" ביים שלום פיערטען אקט הויבט זיך אויף אויז פארהאנג נאָכ'ן צווייטען נאָר מיט דעם צוועק צו וויזען דעם אויג בילדער פון דער צייט וועו דער בית המקדש איז געווען.

ביים שלום לעצטען אקט אין „באבע מיט'ן אויניקעל" עפענט זיך אין דער טיף פון דער ביהנע א וואנד, דאָס בילד שטעלט פאָר רבי מאיר בעל נס קבר, ארום א בלאם פייער זיצען ארץ ישראל אידען און זינגען שטיל. דאן הויבט זיך אויף א צווייטער פארהאנג און מען זעהט אדעלען מיט איגנאצען אומגעארעמט אין חופה קליידער, בעלייכטעט פון בענגאליש פייער.

ביים שלום לעצטען אקט אין „בר כוכבא" איז א גאנצע אי־לומינאציע פון פערשיעדענע בענגאלישע פייערן. איבערהויפט האָט גאלדפאדען ארויסגעווויזען א שוואכקייט צו בענגאלישע פייערן און מלאכים.

נאָר די עפעקטען זיינען ביי איהם אויף ניט קיין אויסגע־טראכטע, זיי זיינען ניט די פרוכט פון א קאלטער אויסרעכענונג. נאָר טאקע איהם גופא זיינען זיי געפעלען געווען. זיי זיינען אפשר נאאיוו און דערמאנען גיכער א קינד, וואָס שרייט מיט התפעלות „זו זו" פון אן אנגעצונדענעם שוועבעלע, נאָר די דעמאלסדיגע צושויער זיינען געווען נאָך נאאיווער.

גאלדפאדענס שטיקער, סיי די ערגערע און סיי די בעסערע, סיי די ערשטע און די שפעטערע צייכנען זיך אויס דערמיט, וואָס די גאנצע קראפט ליענט אויפ'ן אויטאָר. אין מאדערנע פיעסען איז די ארבייט פון דעם אויטאָר נאָר א האלבע, די פיעסע איז ניט מעהר ווי א נאקטע נשמה און די ארבייט פון דעם שוישפיעלער איז צו דערפילען די צווייטע העלפט, געבען דער נשמה א קערפער. עס בלייבט פאר'ן שוישפיעלער צו געבען דער פיעסע אלע חושים און גליעדער, און אויב ער טהוט ניט זיין ארבייט בשלמות, וועט דאָס

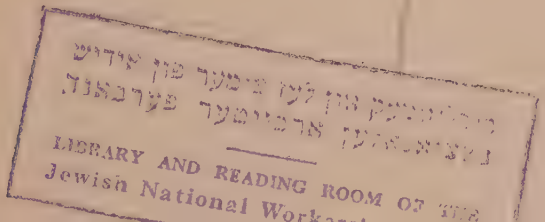
LIBRARY AND READING ROOM OF THE
Jewish National Workers

ניט אן אויפ'ן פובליקום מיט גוואלד זיינע בעסערע שטיקער. אזוי ווי ער האט פריהער ניט געשריבען גראבע, נארעשע בורלעסקעס כדי צו געפעלען ווערען דעם פובליקום, נאר ער האט זיי געשריבען ווייל דער קונדס אין איהם האט פון זיי הנאה געהאט, אזוי שרייבט ער שפעטער אויך ניט בעסערע שטיקער כדי אויסצונעהמען ביי אינטעליגענטע מענשען. די שטיקער ענטוויקלען זיך אויף א נאטירליכען אופן. אין די ערנסטע בורלעסקעס האט ער ארויסגעווויעזען אז ער האט אן אפענעם אויג וואס האט בעמערקט און אונטערגעבאפט כאראקטעריסטישע סצענעס פון דעם אידישען לעבען און נעגעבען זיי א לעבעדיגען קאליר. דא און דארטען רייסט זיך ביי איהם ארויס א פערל פון פאעזיע; און שפעטער קומען מענשליכע, לעבעדיגע האנדלונגען עפטער. דאס פובליקום און די אקטיארען וואקסען מיט איהם, און די ביהנע געהט אויף אזא אופן אלץ פארווארטס און פארווארטס.

אין זיינע ערגערע שטיקער ציהט ער זיין נאנצע יניקה פון דעם קאמף צווישען השכלה און פאנאטיזם. ער איז בעגייסטערט פאר בילדונג, און זוכט צו עפענען די אויגען דעם אלטען דור. ער בייזערט זיך פאר וואס מען איז פערגלויבט אין נארעשקייטען און קעמפט פאר די אידישע טעכטער וואס ווערען פערקויפט צו יחוס. און מריי צום רעצעפט פון דער צייט פון השכלה קומט ביי איהם ארויס דער אלטער דור שוואַרץ, און פערקעהרט דער נייער דור שטעלט מיט זיך פאר, אדער ריכטיגער געזאגט, דארף מיט זיך פארשטעלען אלץ וואס איז ליכטיג, וואס איז פיין און וואס איז גוט. פון דעסטוועגען אז עס מאכט זיך איהם א געלעגענהייט צו מאכען חוזק פון נייערן דור האלט ער זיך ניט אפ. אין דער „קאפריזנער טאכטער" לאכט ער אפ פון די היינט-וועלטיגע מיידלאך, וואס האבען איבערגעלייענט עטליכע ביכלאך און מיינען אז דאס איז בילדונג.

בכלל אבער האט ער בשום אופן ניט געקענט כאפען די בילדער פון זיינע פאזיטיוו העלדען. זיי קומען נאר ניט ארויס קיין מענשען. זיינע נעבילדעטע קומען ארויס אהן לייב און אהן לעבען.

מעהר פון אלע היסטאַרישע אפערעטען איז איהם געלונגען

אהן גאלדפאדען וואלט אויך א ביהנע בעשאפען געווארען, ווייל די פאדערונג אויף אזא אונטערהאלטונג איז שוין געווען ביי׳ם פאלק, און די אונטערהאלטונג גופא איז דער פארם פון גראבע פארשטע־לונגען איז שוין אויך געווען, נאר עס איז קיין צווייפעל ניט, אז וועו ניט גאלדפאדען וואלט די אידישע ביהנע בעשאפען געווארען א סך שפעטער. גאלדפאדען איז בעזעסען יענע קראפט, וואס האט געמאכט מעגליך, אז א טהעאטער זאל קענען זיך האלטען ביי אידען.

און אז א טהעאטער זאל זיך קענען האלטען האט זיך געפא־דערט, אז עס זאל זיין א הארמאניע צווישען דעם גרינדער פון טהע־אטער, אקטיארען און פובליקום. אהן אזא הארמאניע איז געווען אונמעגליך, אז אידיש טהעאטער זאל האבען א קיום. די פאדערונג אויף אידיש טהעאטער איז נאר געווען ביים פראסטען עולם, ווייל דער אינטעליגענטער קלאס האט זיך געשעהמט מיט אלץ, וואס איז געווען אידיש. און כדי אויסצונעהמען ביים פראסטען עולם האט דער שרייבער פון פיעסען געמוזט עפעס האבען אין זיך, וואס זאל איהם שטעלען אויף איין ברעטל מיט דער מאסע. אזא פאדערונג האט געקענט נאכקומען איינער, וואס איז ניט געשטאנען העכער פון דער מאסע, אלענפאלס איז געשמאק ניט העכער. וועו אזא וואלט געווען דער גרינדער פון אידישען טהעאטער, וואלט די אי־דישע ביהנע אנגענומען דעם כאראקטער פון א קאפע־שאנטאן און וואלט זיך מיט דער צייט ענטוויקעלט אין א מוזיק האל. אונטער גאלדפאדענס הענד האט די ענטוויקלונג פון אידישען טהעאטער אנגענומען א געזונטען כאראקטער. גאלדפאדען האט אנגעהויבען מיט שטיקער וואס זיינען ניט געווען צו הויך פאר א קאפע־שאנ־טאן. דער קונדס אין גאלדפאדען האט איהם געגעבען די מעגליכ־קייט צו שרייבען אזעלכע שטיקער. נאר ביי די דאזיגע שטיקער האט ער זיך לאנג ניט געהאלטען. דער גוטער פאעט אין גאלדפא־דען און דער בעסערער געשמאק הויבען אן צו פאדערען א בעפריי־דיגונג, און זיי ווייזען זיך ארויס אלץ מעהר און מעהר אין די שפע־טערע שטיקער.

נאר גאלדפאדען איז ניט קיין כופה הר כגיגית. ער וואלפט

„שולמית". די איינפאכקייט, די תמימות פון דער דראמע האָט איהר פערגלייכונג מיט'ן ביבלישען ראמאן רות.

ווי וואָלט אָנגעגאנגען די וויטערע ענטוויקלונג פון גאָלדפאדען, וועו זיין קאריער וואָלט ניט איבערגעריסען געוואָרען, איז שווער צו בעשטימען. גאָלדפאדען האָט געקראָגען א טוידט־קלאפ, וועו די רוסישע רעגיערונג האָט פערבאָטען די אידישע טהעאטערס. דאָס איז געווען די צייט, וועו גאָלדפאדען האָט געשאפען זיינע בעסטע שטיקער. זיין טאָלאנט איז דאמאָלסט געוואָרען צייטיגער, דאָס פובליקום אוו די אקטיאָרען זיינען אויף דאמאָלסט צייטיגער געוואָרען, דאָס איז געווען א גוטע ערמונטערונג, אז ער זאָל געהן ווייטער אוו ווייטער. נאָר וועו דער טהעאטער איז פערבאָטען געוואָרען האָט ער זיין גאנצע פובליקום פערלאָרען, ער האָט אויף פערלאָרען זיינע אקטיאָרען, מיט וועלכע ער איז צוזאמען אויסגעוואקסען, אוו וועו ער האָט געמוסען וואָגלען פון לאנד צו לאנד, איז שווין קיין הארמאָניע ניט געווען צווישען איהם, פובליקום אוו אקטיאָרען. דאָס האָט געהאט א שלעכטען איינדרוק אויף זיין שאפען אוו די ענטוויקלונג פון זיין טאָלאנט האָט זיך איבערגעריסען.

עס איז שווער צו בעשטימען, ווי וואָלט זיך זיין טאָלאנט ענטוויקעלט, וועו מען וואָלט איהם אין מיטען ניט איבערגעריסען: עס איז שווער צו זאָגען, צו וואָלט ער שפעטער אָנגעהויבען צו שרייבען מאָדערנע דראמען. גאָלדפאדען האָט בעהויפטעט, אז ער וואָלט פון זיין וועג ניט אָבגעטראָטען. ער האָט ניט ליעב געהאט קיין טראָגעדיעס, אלענפאלס זיין הארץ האָט ניט געצויגען צו פאָרשטעלונגען וואָס רופען ארויס טרעהרען. ער האָט ליעב געהאט קאָמעדיעס אוו אָפערעטען. נאָר עס איז קיין שום צווייפעל ניט, אז וועו גאָלדפאדען וואָלט די גאנצע צייט געבליעבען בייס טהעאטער, וואָלט זיין ענטוויקלונג געווען א גאנץ אנדערע, אוו די אידישע ביהנע וואָלט בעפרייט געוואָרען פון א סך אָנשויקענישען, מיט וועלכע זי איז געשטראפט געוואָרען נאָך איהם.

7042

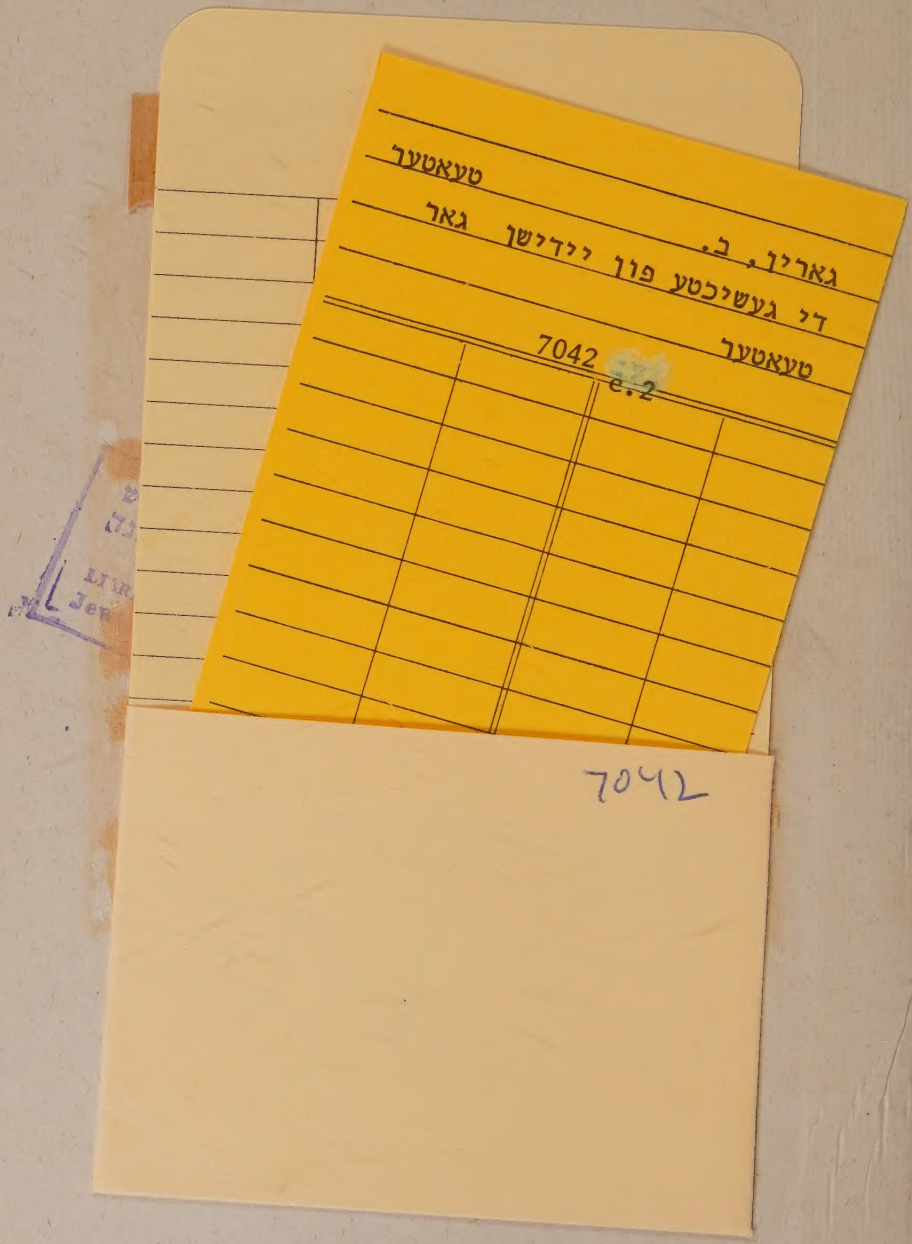

2.R72.C1080

Toronto Jewish Public Library

THIS BOOK MAY BE KEPT

21 DAYS

and may be renewed once, if no application has been registered for it. A fine of 5 cents a day is charged, if the book is kept after the last date stamped below. No book will be issued while a fine remains unpaid.

SEP 2

AUG 9

SEP 12